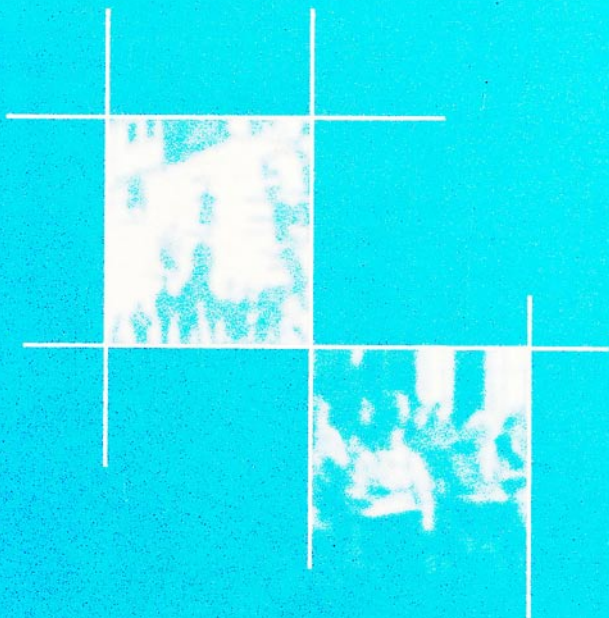

ÖMÜRDEN SAYFALAR

BAHTİYAR VAHAPZADE

ÖTÜKEN

ÖMÜRÜN SAYFALARI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

ÖMÜRÜN SİYAHISI

Bahtiyar Vahabzade

ÖMÜRDEN SAYFALAR

Azərbaycan Türkçesindən notlarla aktaran
Dr. Yusuf Gedikli

B-11475

ÖTÜKEN

КНИГХАНАСЫ

YAYIN NU: 458
EDEBİ SERİSİ: 221

ISBN 975-437-330-2

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Cad. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • Faks: (0212) 251 00 12
İnternet: www.otuken.com.tr

Kapak Düzeni: Zübeyde Koşal
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Dizgi - Tertip: Ötüken
Matbaa: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul - 2000

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 7

1. BÖLÜM
OTOBİYOGRAFİM / 11
Otobiyografim / 13
Ömürden Sayfalar / 34

2. BÖLÜM
SANAT GÖRÜŞÜM / 73
Olağanda Olağanüstü / 75
Kızım Sana Diyorum Gelinim Sen Anla / 81
Sanat Sanat İçin midir
Yoksa Halk İçin mi? / 84

3. BÖLÜM
ANA / 89
Ana / 91
Ana Ninnisi, Çocuk Dünyası / 98

4. BÖLÜM
VATAN / 103
Vatan Sevgisi / 105
Vatan Hakkında Düşünceler / 111

5. BÖLÜM
DİL / 119
Ana Dilim, Ana Köküm / 121
İftiraya Cevap / 131
Ana Dili / 138
Yoğurt Kara Olmaz / 141
Yabancı Dilde Eğitim Belaları / 143

6. BÖLÜM

DİN / 151

Din Değiştirmek Beş Yaşındaki Çocuğu Aldatmaya Benziyor / 153

Değerli Bir Kitap / 156

Dini Bilgisiz Mollalardan Koruyalım / 160

7. BÖLÜM

TARİH / 167

Dağlık Karabağ: İddialar ve Hakikat / 169

Tarih Ne Diyor? / 184

8. BÖLÜM

EDEBİYAT / 207

Yel Kayadan Ne Aparır?

"Hayret Ey Büt!" / 220

9. BÖLÜM

SEYAHAT / 261

Türkiye'ye İlk Seyahat / 263

Arayan Bulur / 269

Bizim Kimimiz Var? / 290

10. BÖLÜM

MUSİKİ / 295

Muğamlar Hakkında Bir Kaç Söz / 297

Lügatçe / 303

ÖNSÖZ

BAHTİYAR VAHABZADE Azerbaycanlı sanatçı ve alimlerin Türkiye'de en çok tanınanındır. Ülkemizde bugüne kadar Vahabzade'nin bir çok kitabı neşredilmiştir. Ancak değişik sahadaki görüşlerini ihtiva eden bir kitabı şu ana dek yayınlanmamıştır.

Bu eksikliği gidermek maksadıyla muhterem Vahabzade'nin çeşitli mevzulardaki makalelerini bir kitap halinde toplamayı gerekli gördük.

Kitabı on bölümde tertip ettik. 1. bölüm, şairin doğumuna ve çocukluğuna ait hatıra ve olayları anlattığı "Otobiyografim" ile "Ömürden Sayfalar" isimli iki makalesinden oluşmaktadır. Bu bölümde yazar hayatı ve çocukluğuyla beraber devrinin siyasi, iktisadi ve sosyal manzarasını da vermiştir.

2. bölümde şairin sanat görüşüyle alakalı 3 makalesi yer almıştır.

3. bölümde "ana", 4. bölümde "vatan", 5. bölümde "dil", 6. bölümde "din", 7. bölümde "tarih", 8. bölümde "edebiyat", 9. bölümde "seyahat", 10. bölümde ise "musiki" ile ilgili makalelere yer verilmiş, böylece kitap toplam 25 makaleden meydana gelmiştir.

Vahabzade'nin dili sade, açık ve anlaşılır; üslubu da aynı şekilde sade, açık ve akıcıdır. Vahabzade, Azerbaycan'da çok kullanılan ki'li cümleleri hemen hemen hiç kullanmadığı için dilimize çok kolay aktarılmaktadır.

Kitabın aktarımında şu hususlara dikkat edilmiştir:

1. Yazarın Türk yazar ve şairlerinden iktibas ettiği bölümler orijinal kaynaklarla karşılaştırılmış ve iktibasın orijinali alınmıştır (Yazar Abdülbaki Gölpinarlı, Ahmet Kabaklı, Ali Fuat Azgür, Aziz Nesin, Behçet Kemal Çağlar, İsmet Zeki Eyüboğlu, Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Kaplan, Namık Kemal, Necip Fazıl Kısakürek, Oktay Akbal, Oktay Sîmânoğlu, Tevfik Fikret, Yahya Kemal'den alıntılar yapmıştır). Ayrıca alıntı yapılan Dede Korkut Kitabı ve Günaydın gazetesinden de alakalı metinlerin orijinali alınmıştır.

2. Yazarın fikri ile alıntının karışmasını önlemek için alıntılar ufak punto ile dizilmiştir.

3. Aktarımda kolaycılığa kaçılmamış, bilhassa Fuzuli'den verilen beyitlerin imla ve manaları çeşitli kaynaklardan kontrol edilip açıklamaları köşeli parantez içinde verilmiştir.

4. Okuyucuya yardım amacıyla makalelerde geçen bir çok Azerbaycan, Rus ve Batı Avrupalı bilim ve sanat adamlarına ait kısa bilgiler dipnotlar halinde verilmiştir.

5. Bize ait dipnotlar AN (aktaranın notu) kısaltmasıyla verilmiştir.

6. Makalelerde mevcut parantezler yazara, köşeli parantezler tarafımıza aittir.

7. Azerbaycan Türkçesindeki mısra ve şiirlerde herhangi bir değişiklik yapılmamış, mısra ve şiirler orijinal olarak verilmiştir. Daha doğrusu şiirlerin imlasında yapılan tasarruf; h'lerin ka, ga'ların ka'ya tebdilinden ibarettir. ke'li kelimeler de ge'li verilmiştir. Könül yerine gönül, köç yerine göç gibi.

Ayrıca şiirlerde geçen bazı kelimelere yıldız işareti konulmuş ve anlamları kitabın sonundaki lügatçede verilmiştir.

8. Kiril alfabesinde yabancı şahıs ve yer isimleri okunuşlarına göre yazılmaktadır. Biz de bu görüşteyiz. Lakin bir karışıklığa meydan vermemek için yabancı şahıs ve yer isimleri Türkiye'deki imlaları göz önünde tutularak verilmiştir. Bir istisna olarak Şekspir bunun dışında bırakılmıştır.

Ancak son zamanlarda ülkemizde Kiril alfabesi kullanan ülkelerin tanınmış adamları ve yer isimleri de batı imlasına göre yazılmaya başlanmıştır. Biz bunu gereksiz bulduğumuz için batı imlasına göre yazılan Rus asıllı isimleri Aivazovsky, Eisenstein,

Pouchkyn, Tchaikovsky şeklinde değil, Rusçada yazıldığı gibi Ayvazovski, Ayzenştayn, Puşkin, Çaykovski şeklinde yazdık. Maalesef artık yerleşmiş olan Don Kışot, Mozart, Rekviyem de Don Quijote (bazen Don Quichotte), Motsart, Requiem şeklindeki yazılmaktadır.

Yazar, sosyalist devirde yazdığı makalelerde tabiatıyla bazı kelime ve terimlere yer vermiştir. Mesela bağımsızlıktan sonra Türkçe ve Azerbaycan Türkçesi olarak adlandırdığı dili, sosyalist devirde Azerbaycan dili olarak adlandırmıştır. Yine bağımsızlıktan sonra kullandığı Türk ve Azerbaycan Türkü ifadeleri yerine Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycanlı ifadesini kullanmıştır. Sovyet devrini göz önüne aldığımızda bunları normal karşılamak gerekmektedir.

Yazılarda sık sık geçen Lenin, sosyalist cumhuriyet gibi şahıs adı ve tamlamalar da artık birer tarih olmuştur. Dolayısıyla bunların mühimsenecek bir tarafı yoktur.

Türk okuyucusu belki de şimdiye dek Azerbaycan Türkçesinden aktarılan en faydalı ve en güzel kitabı okuyacaktır.

Dr. Yusuf Gedikli
İstanbul, 3 Aralık 1999

Otobiyografim

Ben 1925 yılı ağustos ayının 16'sında Azerbaycan'ın dağlık bölgelerinden biri olan ve kadim bir tarihe malik bulunan Şeki'de dünyaya geldim. Şeki'nin dört yanındaki dağlar baştan başa meşe, karaağaç, fıstık ve ıhlamur ormanlarıyla doludur. Bu yüzden Şeki'nin dağlık bölümünde yaşayan ahali esas itibariyle odunculukla meşgul olur, evlerinin bahçelerinde kazdıkları kuyularda ormandan getirdikleri odundan kömür yapar ve şehir merkezinde satıp geçinirlerdi. Dedem, babam ve amcalarım da odunculukla uğraşırlardı. Çocukken babam ve amcalarımla ormana gider, günde bir kaç defa ulak ve katırlarla evimizin bahçesine odun taşırdık.

Çocukluğum koynu ormanlı dağlarda geçse de, güne kadar dağ ve orman benim için bir sır olarak kalmıştır. Çünkü bu ormanlı dağlar nenemin ve anamın anlattığı masalların mekânı idi. Dedem kışın ve baharın başında, avlumuzdan görünen beyaz sarıkl dağları gösterip "*arzumuz o dağın ardındadır*" derdi. Çocukluk hayallerimde ve rüyalarımda o dağlara uçar, orada arzumla buluşur, görüşürdüm. Dinlediğim masalların kahramanları da eline asa alır, ayağına demir çarık giyer, arzusunu o karlı dağların arkasında ararlardı.

Ağabeyim İsfendiyar benden dört yaş büyüktü ve ar-

tık mektebe gidiyordu. Henüz yedi yaşıım tamam olmadan ben de ona heveslenerek mektebe gittim (O zaman çocukları sekiz yaşında mektebe alırlardı).

1934 yılında üçüncü sınıfı bitirdim. Aynı yıl ailemiz Bakü'ye göçtü. Ben dördüncü sınıfa gitmeliydim. Lakin dördüncü sınıfta okumayı başaramadım. Çünkü Rus dilinin tedrisi kaza merkezlerinde [taşrada] dördüncü sınıftan, Bakü'de ise üçüncü sınıftan başlıyordu. Rus dilini hiç bilmediğim için yeniden üçüncü sınıfta okumak zorunda kaldım.

Bakü'ye, bu şehrin yoksul tabiatına ve iklimine uzun müddet alışamadım. Babam bir müddet ipek fabrikasında amele olarak çalıştıktan sonra hastalandı. İşini değiştirdi. Uzun süre Bakü restoranlarında çaycı ve aşçı olarak çalıştı. Anam Gülzar tahsilsiz ev kadını idi. Ama çok güzel hafızası ve fantazyası [hayal alemi] vardı. Bilinen masalları garip, acayip ilavelerle süsler, bazen de bana aşlamak istediği terbiyeye uygun olarak kendisi ibretli masallar uydururdu. O yüzden anamın anlattığı masallar, başkalarının anlattığı aynı masallara benzemezdi.

Dedem, babam ve amcalarım tamamen tahsilsiz idiler. Sadece büyük amcam Ali Eşref bir kaç yıl dinî mektepte okuduğundan dolayı yazı çizi biliyordu. Benden büyük kardaşım, neslimizin ilk okur yazarı sayılıyordu.

1942 senesinde orta mektebi bitirip Azerbaycan Devlet Üniversitesinin filoloji fakültesine girdim. İlk şiirlerimi daha orta mektepte okuduğum zamanlar yazmıştım. Elbette çocukluk hevesiyle meydana gelen bu şiirlerin hiç bir bedii ehemmiyeti yoktu. Üniversitede o zamanın görkemli yazarı, pürofesör Mir Celal'in¹ rehberliğinde teşkil olunmuş edebiyat derneği, sanat alanında muayyen bir çağıra girmemde büyük rol oynadı.

O zamanki Azerbaycan şiirinde terennüm usulü, nesneye doğrudan doğruya debdebeli, şaşaalı hitaba da-

yanıyordu. Temelsiz, hedefsiz terennüm usulü ile yazılan şiirlere kanatlı sözler, somut bir mana ifade etmeyen kalıplaşmış deyişler [ifadeler] ve çok kullanılmış kafiyeler hakimdi. O zaman edebiyata yeni başlayan yarıtlarım Adil Babayev, Nevruz Genceli, Nebi Hezri, Kabil, Hüseyin Hüseyinzade [Hüseyin Arif]¹ gibi genç şairler bu şablondan uzaklaşmaya, fikir ve hissi somut detaylarla ifade etmeye çalışıyorlardı. Bu teşebbüste aynı şairlerin meydana getirdiği *Menem* (Nevruz Genceli), *Gümüş Serv* (Nebi Hezri), *Çınar* (Adil Babayev), *Kara Şanı* (Kabil) ve benim yazdığım *Yaşıl Çemen*, *Ağac Altı* gibi şiirler, şiir sanatında yeni birer adımdı. O zaman bu şiirler Samed Vurgun'un ve Mehdi Hüseyin'in² dikkatini celbetmiş ve bu hususta fikirlerini söylemişlerdi. 1945 senesinde Azerbaycan Yazıcılar İttifakının³ başkanlık makamında bulunan Samed Vurgun'un kefaleti ile beni aynı yılın şubat ayında SSCB Yazıcılar İttifakının azalığına kabul ettiler.

1949 senesinde *Menim Dostlarım* adlı ilk kitabım, 1950'de ise *Bahar* adlı ikinci kitabım neşredildi.

1947'de üniversiteyi bitirip asistanlığa kabul edildim. Ben daha çocukken Samed Vurgun'un şiirlerini sevmiş ve şairliğe de büyük üstadın tesiriyle başlamıştım. Bu sevgi beni hem bir şair, hem de bir tedkikatçı olarak ömür boyu Samed Vurgun'a ve onun benzersiz sanatına bağladı. Öyle ki 1951 senesinde *Samed Vurgun'un Lirikaları*

¹ Adil Babayev, 1925 Nahçıvan doğumlu şair. 1977'de Bakü'de öldü.

Nevruz Genceli, 1921 Bakü doğumlu şair.

Nebi Hezri, 1924 Hırdalan (Bakü) doğumlu şair. Türkiye'de de tanınır.

Kabil, 1926 Bakü doğumlu şair.

Hüseyin Hüseyinzade, 1924 Ağstafa doğumlu şair. 1992'de öldü (Aktaranın notu).

² Samed Vurgun, 1906 Kazak doğumlu şair. 1956'da Bakü'de öldü. Azerbaycan isimli şiiri meşhurdur.

Mehdi Hüseyin, 1909 Kazak doğumlu yazar. 1965'te Bakü'de öldü (AN).

³ Bu kuruluşun ismi 1991'de *Azerbaycan Yazıcılar Birliği* şeklinde değiştirilmiştir (AN).

¹ Mir Celal Paşayev, 1908 Erdebil doğumlu yazar. 1978'de Bakü'de öldü (Aktaranın notu).

si mevzusunda namzedlik,¹ 1964 senesinde ise *Samed Vurgun'un Yaradıcılık Yolu* mevzusunda doktorluk tezimi müdafaa ettim. 1950 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde (şimdiki Bakü Devlet Üniversitesi)² hoca, doçent oldum. Halihazırda [1991'de] burada profesör olarak çalışıyorum.

Okuyucularla görüştüğüm zaman sık sık şu soruya maruz kalırım: "*Hocalık, sanatınıza mani olmuyor mu?*" Bu suale "*Hayır!*" cevabını veriyorum. Çünkü evvela gençlerle bir arada olmak, onların istek ve arzularını bilmek ve bu arzularla yaşamak, gençlik duyguları ile nefes almak beni hayata bağlıyor, her gün ilhamımı tazeliyor. Zira gençlik hayatı tükenmez ilham kaynağıdır. İkinci olarak yazarlıkla beraber hocalığın da birinci vazifesi, insanlarda güzel duygular uyandırmak, onları büyük fikirlerin arkasından kanatlandırmak değil midir? Böylece benim şairliğimle hocalığım aynı noktada birleşiyor, aynı hedefe yöneliyor, aynı maksada hizmet ediyor. Bunlardan başka Çehov'un³ "*hekimlik karımı, yazarlıkta sevgilimdir*" fikrini de buraya ilave edersek, benim sanatımla vazifemin hangi manada bir arada olduğu ortaya çıkar. Ben talebelerin hayatından bahsettiğim *Kıymet* manzumemin puroloğunda bu meseleye olan münasebetimi şöyle bildirmiştim:⁴

Yarıya bölünür günüm saatım,
Vakt benim servetim, benim varımdır.
Müellimlik benim günüm, hayatım,
Şairlik en uca* duygularımdır.

Edebiyatımızın bu veya diğer meselelerine, purob-

¹ Bizdeki karşılığı yüksek lisansa kabul etmektedir (AN).

² Bu üniversitenin bugünkü adı Memmed Emin Resulzade üniversitesidir (AN).

³ Anton Pavloviç Çehov (1860-1904). Meşhur Rus küçük hikâye yazarı (AN).

⁴ Yıldız (*) işaretli kelime ve ifadeler için kitabın sonundaki Lügatçe bölümüne bakınız (AN).

lemlerine, aynı zamanda yeni yazılan şiirlere ve nesir eserleriyle ilgili makalelerimde esas itibarıyla kendi sanat laboratuvarıma istinat ederek, edebiyat ve sanat hakkında fikir ve düşüncelerimi aksettirmeye çalışacağım.

Hakkında yazı yazan tedkikatçılar beni umumiyetle ananeye bağlı bir şair sayarlar. Aynı renkli kuluçka makinesi civcivlerinden başka dünyada ananesiz hiç bir şey yoktur. Aynı renk ise sanatın düşmanıdır. Sanat ve edebiyat ise rengarenklik, çeşitlilik sever. Yeni renkler, çalarlar [nüanslar] arar. Bugünkü Sovyet edebiyatında yazıp çizen yüzlerce şair eğer aynı renk ve aynı tonda yazsaydı, bu kadar şaire ihtiyaç olur muydu? Bununla beraber anane hiç bir vakit yalnız bir rengin, bir sesin müdafaa edilmesi demek değildir. Anane köke sadakattir. Ağacın varlığı için kök pe kadar elzemse, sanat için de anane o kadar gereklidir. Peki o zaman yenilik nedir? Ben yeniliği köke bağlanan, topraktan gıdalanen yeni, benzersiz dallar budaklar atmakta görüyorum. Yeniliği fikrin ve hissin tazeliğinde, muasırılığında aramak lazımdır. Eğer fikir ve his yeniyse, yani bugünün havasından, ikliminden doğmuşsa bu yeni his, bu yeni fikir kendisiyle birlikte yeni bir şekil de getirecektir. Bunun için kafa yorup yeni şekiller aramaya lüzum yoktur. Böyle şekil arayışı kiş vakti elektririk sobasının ısıyla yetiştirilen sera sebzesine benzer. Zahirin her şey yerli yerindedir, ama sera sebzesinin tadı kızıl güneşin ısıyla yetişen tabii sebzenin tadını verir mi?

Şair kendini, fikrini, hissini tazelemeyi, günün havasında yıkamayı, yani muasırılarının fikir ve duyguları ile yaşamayı becerirse, şiirlerinin çağdaş ve yeni olacağı, okuyucunun kalbine yol bulacağı katidir. Tek kelimeyle yeniliğe ulaşmayı hedefleyen şairin yenilikçi olacağına inanmıyorum. Sanat aleminde yenilik suloganı ile meydana çıkanlar ekseriya yeniliği dışarıda arıyor; öz, milli geleneğini beğenmiyor, köküne, beslendiği toprağa dudak büzüyor. Garip olan şurasıdır ki, böyleleri yeniliği

özgeyi yamsılamakta [başkalarını taklit etmekte] görüyor. Bu hususta ben *Nenemin Halçası* adlı bir hikâye yazmıştım. Hikâyenin kısa özeti şöyledir:

Azerbaycanlı bir ressam sanatta yenilik meydana getirmek için çok çalışıyor, lakin bir şey bulamıyor. Bir gün eline bir Fransız ressamının tablosu geçiyor. Tablo çok hoşuna gidiyor. Ressam, Fransız ressamının tesiriyle yeni eserler meydana getiriyor. Bu eserler çok beğeniliyor. Takdire mazhar olduktan sonra ressam vicdan azabı çekiyor ve nihayet Fransız ressamına bir mektup yazıyor ve ondan faydalandığını bildiriyor. Fransız ressamı ise cevabında bizim ressama şöyle yazıyor: "*Azerbaycan'ın filan köyünde dokunan halılar beni çok ilgilendiriyor ve benim sanatım Azerbaycan halıçılığı üzerine kurulmuştur.*" Demek Azerbaycanlı ressam nenesinin dokuduğu halılara bigâne kalmış; orijinallliği ve yeniliği ise Azerbaycan halının sanatından alan Fransızdan öğrenmek zorunda kalmıştır.

Biz bazen yeniliği kendimizden öğrenmek yerine bizden öğrenen özgeden [yabancıdan] alıyoruz.

Yaz ilham deyeni, ürek deyeni
Yol özü dolanıp tapacak* seni
Kalbini, beynini nahak* yorma sen,
Amandır özünden* yol uydurma sen.
Yenilik hatrine* yazmaktan sakın,
İlhamdır yaradan sen'eti, şe'ri
Yağmak hatirine yağın yağışın
Ne bağa heyri var, ne dağa heyri.
Kalbine, hissine daim arkan
Bir de... Elvan* sesli ellerimize.
Köhnne söz dememiş ilham heç zaman,
Her kalbin öz sesi tezedir bize.
Nesense özün ol,
tezesen onda
Sen köhne olursan yamsılayanda.*

Maksat (amaç) günün duyguları ile yaşamak, çağdaşların fikir ve duygularını aksettirmek olmalıdır. Bu duyguların ifade şekli ise maksat değil, vasıta. Daha doğrusu sanatta ifade şekli, taşıma vasıtasıdır, yani nakildir (araçtır). Aynı yükü katarla [tirenle] da taşıyabilirsin, yolu kese giden tayyare ile de. Yüke göre nakil vasıtası seçildiği gibi konuya, manaya göre de şekil, yani ifade vasıtası seçilir. Şekil konuyu, manayı değil; konu, mana şekli meydana getirir.

Sanat hayatım boyunca önceden hiç bir zaman şekil hakkında özel olarak düşünüp taşınmadım. Beni yerimden hareket ettiren fikir ve duygularım belirli bir akış meydana getirdikten sonra kaleme sarıldım. Şekil, fikrim dar gelmeden fikrin, konunun havası öyle bir akış meydana getirdi ki, şekil kendiliğinden konunun boyuna biçilmiş gibi şekilce istediğimi anlatabildim. Lakin benim istediğimin okuyucunun istediğine hangi derecede dönüştüğünü söylemem mümkün değildir. Ancak şekil ne kadar mahdut olursa, şair istediğini o kadar yığcam [özlü] ve lakonik¹ söylemeye mecbur kalıyor, fazla söz kullanmıyor. Koşmaları alalım. Aşık, koşmanın mahdut şekil kalıbı içerisinde fikrini son derece doğru düzgün ve yığcam söyler. Koşmada sözler birbirinin içine parmaklık tahtaları gibi geçirilir. Bir sözü bile yerinden depretmek imkân dahilinde değildir.

Ayrılık mı çekmiş boynu eyridir,
Heç yerde görmedim düz benövşeni.*

Bu beyitte söz bir yana virgülü, tonlamayı dahi değiştirmek, başka yere nakletmek mümkün değildir.

¹ Lakonik: Çok kısa ve özlü söz. Eski Yunanistan'da Lakonya halkı böyle konuşmuş. Kelime oradan gelir (AN).

Bu müddet zarfında ana dilimde 40'dan fazla, Rus dilinde 12, Ermeni dilinde 2, Özbek Türkçesinde 2, Türkiye Türkçesinde 3,¹ Alman dilinde 1 kitabım tab olmuştur.

1965 yılından bu güne kadar Azerbaycan Devlet Akademik Dıram Tiyatrosunda *Vıcdan*, *İkinci Ses*, *Yağış-dan Sonra*, *Yollara İz Düşür*, *Feryad* adlı manzum ve men-sür piyeslerim oynanmıştır. Bu piyeslerden bazıları Ermenice, Türkmen ve Özbek Türkçelerinde de sahneye konulmuştur.

1960 yılından bugüne kadar hem turist, hem de temsilci olarak muhtelif vakitlerde Irak, Merakeş, Yunanistan, İtalya, Türkiye, Batı Almanya, İngiltere, Portekiz, Lübnan, Mısır ve sair ülkelerde bulundum. Bu ülkelerdeki müşahadelerim esasında makale ve şiir silsileleri yazdım.

Dünya ve SSCB² halkları şiirinin hoşuma giden, beni bir şair olarak heyecanlandıran nümunelerini dilimize çevirdim. Bu tercümelerimi 1982'de *Her Çiçekden Bir Leçek* adı altında kitap halinde bastırdım.

Sanat yollarındaki pek çok tecrübeme dayanarak diyebilirim ki, bir insan olarak duyumsadığım ve heyecanlandığım mevzularda yazarken başarı kazandırı. Duyum-samadan uydurduğum mevzulara yönelince dilim takıldı, şiirim tesirsiz oldu, doğduğu gün ihtiyarladı.

Sevgim ve nefretimin yazdırdığı yazılarım ve şiirlerim yüreklere yol bulmuş, bir gönülün odunu [ateşini] bin gönüle taşımıştır. Nedir sevgi, nedir nefret? Kalbin dalgalanışı, hislerin tufanı, aklın isyanı! Sevmeden sevgiden yazmak nasıl mümkündür? Son otuz yıl zarfında silsile teşkil eden lirik aşk şiirlerim, aynı zamanda hayat ve zaman hakkındaki felsefi düşüncelerim ve dahili ızdıraplarımdır. Ben bu şiirlerimden daha çok kendimim. Çünkü bunlarda daha çok samimiyim. Samimiyet ise edebiyatın

ve sanatın çarpan yüreği, atan şah damarıdır. Bu şiirler benim kalbimin hal tercümesidir. Benim sevgim sevmek ihtiyacından meydana geldiğine göre bu ihtiyacın ömrümün sonuna kadar beni yakıp yaşatacağına inanıyorum. Çünkü bu sevgi fitrattan geliyor. Eğer hedefin kendisi de sevgiye layık olursa, sevgi aradaki mania kadar kuvvet kazanır. Gençlik devrimden bugüne kadar yazdığım sevgi şiirlerinin hedefi aynıdır. Şiirlerdeki somut vaziyetlerin ve hallerin tasvirinden ortaya çıkan şudur: Bunların her biri bir sarsıntının, bir itirazın, bir fırtınanın, yahut bir isyanın ifadesidir. Onlarda hiç bir uydurma yoktur. Bu şiirlerin hepsi duygularımdan süzölmüştür. Şair insan gibi hissetmeli, şair gibi yazmalıdır. İnsan, hayatı ve dünyayı ne zaman hissetmeye başlıyor? ızdırap odundan geçtikten sonra!

Okşadı gözümü hele uşakken*
Ocağın al-elvan* alovu, közü.
Dünyaya geleli bilmirem neden
Neye vurulduksa, yandırdı bizi.
Men ondan korkmadım yanana kadar,
Men korku bilmedim kanana kadar
Ele ki yandım,
Odlu oynamakdan korkdum,
dayandım.

Başlandı korku,
Başlandı ehtiyat,
Başlandı heyat.

Hayatı idrak ızdıraptan, yanmaktan geçiyor. Bu ızdırap, bu yangı nefrete dönüşünce hisler daha geniş bir hacim alıyor, ferdi hisler ictimaleşiyor, vatandaşlık duyguları baş kaldırıyor.

Yazarın, sanatçının biyografisi aynı zamanda eserlerinin biyografisidir. "*Fılan yılda doğdum, filan yılda filan mektebi bitirdim, filan ülkelerde bulundum, filan eserleri yazdım ve filan-feşmekân mükâfata layık görüldüm*" diye vuku bulan hadiseleri nizam intizamla peş peşe sırala-

¹ Bugünkü rakam tabii ki daha fazladır (AN).

² Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (AN).

mak, yazar biyografisinin göz boyayıcı elbisesidir. Bu elbisenin altında çarpan yürek ise yazarın ortaya koyduğu eserlerin halkın kalbindeki aksisedasıdır. Klasiklerden biri çok güzel söylemiştir: "*Ben eserlerimi değil, eserlerim beni meydana getirmiştir.*" Hakikaten öyledir. Yazar eserlerinde aynı zamanda kendini yazar. Yazarın ebeveyninden aldığı ad ve soy adı, sanatkar istidadının kudretiyle yeni mana kazanır, sembolleşir. Aleksandr adı ve Puşkin soyadı, şair Puşkin'e kadar Rusya'da alelade bir ad ve soyadı idi. Şair Puşkin ise bu alelade adları sanatı ile parlattı, sembolleştirdi. Şimdi biz de bu ad ve soyadını şair Puşkin'le tanıyoruz.

Bazı hallerde şairler ebeveynin verdiği isimle yetinmiyor, kendi kendilerine lakap, takma isim seçiyor ve şair tarihinde bu isimle yaşıyor. Fuzuli'ye babası Mehmet adını vermişti. Bu ad bütün şarkta en çok kullanılan alelade adlardan biridir. Mehmet'in kendisine verdiği Fuzuli mahlası ise bütün dünyada yegâne olan bir addır. Fuzuli'den sonra babalar şairin mahlasını evlatlarına isim olarak veriyor. Böylece büyük kudret sahipleri emelleriyle hem kendilerini yeniden yaşıyor, hem de bilinen adlara yeni anlam ve yeni hayat veriyor, onu parlatıyor.

Ulu destanımız Dede Korkut'ta doğan çocuğa derhal ad verilmezdi. Çocuk büyüüp bir işin kulpundan yapıştıktan [bir baltaya sap olduktan] sonra ona ameline, hal ve hareketine uygun ad verilirdi. Bu adet insanın kendini yetiştirmesi fikrinin güzel bir tasdiki değil midir?

Ben yaşamayı yanıp erimek olarak anlıyorum. Bana göre yaşamak bir şey için yanmak, ömrünü bir şeyin yolunda eritmek demektir.

Yaşamak yanmaktır, yanasan gerek,
Heyatın ma'nası yalnız ondadır.
Şam* eger yanırsa, yaşamır demek
Onun yaşamağı yanmağındadır.

Okuyucularımla görüşmelerimin birinde bana şöyle bir sual soruldu: "*Sizi bedii sanatkarlığa sevkeden sebep nedir?*" Doğrusu bu hususta hiç düşünmemiştim. Lakin hemen orada *Şe'rim, Menim İmanum* adlı şiirim hatırıma geldi. Ben bu şiiri okuyarak suale cevap verdim. Hakikaten bu şiir benim sanat tüzüğümdür. Çünkü meydana gelen, meydana getirenin hakikaten imanındır, dinidir, akidesidir. Buradan hareketle diyebilirim ki yazdığım şiirler hissimin, fikrimin, akıdemin ifadesi olmakla benim imanımıdır, dinimdir, hayat gayemdir. Böylece şairin biyografisini cansız rakamlarda değil, onun yazdıklarında araamak lazımdır.

Her insanın biyografisi olduğu gibi yazılan her şiirin de yazılma sebebi ve biyografisi vardır. *Şe'rim, İmanum Menim* şiirinin yazılmasının sebebi, çok sevdiğim büyük Türk şairi Behçet Kemal Çağlar'ın *İstiyorum* şiirindeki "*Bir iman istiyorum uğruna baş koyacak*" mısrası olmuştur. Bütün olarak çok büyük tesire malik olan bu şiirin misal getirdiğim mısrası ile aynı fikirde olamadım. Nasıl yani iman istiyorum? Yani bu vakte kadar imanını bulamadınsa, hâlâ onu arıyorsan, sen nasıl şair olmuşsun? Bence evvela iman, sonra o imanın, o akıdinin ifadesi olan şiir gelir. İmansız şiir, şiir olamaz.

Demek benim için şiir yürekte coşup taşan, çatışan duyguların, beynimi kemiren fikirlerin ifade vasıtasıdır. Tek kelimeyle Vatanın ve halkın acılarını sızılarını şahsi acılar sızılar gibi kendi kalbinde yaşatan bir vatandaş olmadan, Vatanın şairi olmak mümkün değildir. Bu manada Sabir'i en büyük üstadım olarak görüyorum:

Menim sevincim bile üreyimde gizlenen
Derde, gama borcludur.
Şe'rim*, şairliyim de
Özümü özleştiren akıdeme borcludur.
Şe'rim, namusum benim,
Şe'rim, vicdanım benim,
Şe'rim, imanım benim.

Bu yüzden dünyada baş veren irili ufaklı bütün hadiseler kalbimin kapıları açıktır. O hadiseler kalbimden geçip duyguya, duygudan geçip şiire dönüşür. Yalnız şunu demek yeterlidir ki, onlarca şiirim (*Baş, Dan Yeri, Elm-Ehlak, Tebessüm Ordeni, Kurbanlık Kızı, Sühl Mükâfatı, Neytron Bombası, Göz ya Kulak, A. Liliyental'ın Carter'e Mektubu, Şairleri Öldürürler, Tarihın Kanunu* vs.) ve bir çok manzumem (*Tezadlar, Amerika Gözeli, Yollar-Oğullar, Bağışlayın Selv Olup* vs.) alelade gazete haberlerine dayanılarak yazılmıştır. Burada mevzubahis olan, bu eserlerin bedii değeri değil, dünyanın ictimai dertlerini yüklenmek ve ona karşılık vermektir. Benim Vatandaşın gemisi de beşeriyetin bu ortak dert fırtınasında geleceğe doğru yol alıyor. Bütün bu duyguların, heyecan ve ızdırapların neticesinde *Bir Gemide Seferdeyik* kitabım oluştu. Böylece zamanın veya Vatandaşın oğlu olan bir vatandaş, aynı zamanda dünyayı düşünen bir vatandaş dönüşüyor. Burada en elzem şartlardan biri de zamanı kendi nabzında attırmayı becermektir:

Öz köküne güvenmekle
Öz yurdumun, torpağımın övladiyam,
Budak budak kollarımla
Çalın çarpaz yollarımla
Atamdan çok,
öz çağımın övladiyam.

Her insan kendini inkâr ederek yaşar ve bu inkârlarla büyür. Ömrün basamaklarına bakalım: Çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık. Bu bölümlerle tabiatın fasılları [mevsimleri] ile ne kadar da uyuyor! Bahar, yaz, güz, kış! Tabiatın fasılları da ömrün fasılları gibi birbirine zıttır. Lakin bazen baharda yazın, yazda güzün, güzde kışın alametlerini gördüğümüz gibi, insan ömründe de çocuklukta gençliği, olgunlukta ihtiyarlığı yahut da tersine ihtiyarlıkta gençliği yaşamak isteyenler bulunuyor. Bu bize tabiatla fevkalade görüldüğü gibi, insan ömründe de

fevkalade görünüyor. Bilhassa aksini düşündüğümüzde, yani ihtiyarlıkta gençliği yaşamak arzusu etraftakilerde ikrah [nefret] hissi uyandırır. Bu, meselenin bir tarafıdır. Benim demek istediğim ise, insanın biyografisinde kendi kendini inkâr etmedeki bütünlük meselesidir. Tabiat gecesi gündüzü, akı kararı, kışı yazı ile bütün olduğu gibi, insan da inkârı tasdiki, iyisi kötüsü, inişi yokuşu, çıkması inmesi ile bütündür.

Gencliyimde bilmemezlik belasından
Vallah ele bilirdim ki,
Bu dünyayı bilirem men.
Onda hökm vererdim ki,
Bu yahşıdır, bu yamandır,
Bu doğrudur, bu yalandır.
...İndi* çalar çalasında
Men ehtiyat* mektebini bitirmişem.
Zidd kutblar arasında serhed olan
Hüdudları itirmişem.
Yahşıyla pis,
Hakla* nahak
Karayla ak
arasında dayanmışam*.

İnsan kâmillik devrinde karada akı, akta karayı, kötüde iyiyi, iyide kötüyü görmeye başlıyor. Bundan dolayı da sanatkârlığım süresince insanın içinde baş kaldıran ikiliği, dahili çekişmeleri ve ziddiyetleri göstermeğe çok meyilli oldum. Ben özellikle manzume ve dıram eserlerimde kahramanın birisiyle mücadelesini değil, onun kendi içinde baş kaldıran duygu ve fikirlerin çatışmasını göstermeyi elzem sayıyorum. Bana göre Othello da, İago¹ da insanın kendi içindedir.

Orta mektepten beri okumayı alışkanlık haline getirmişimdir. Bir gün bile okumasam kendimi rahatsız hissediyorum. Sanki bir eksiklik duyuyorum. Daha doğrusu yemek vakti geçen insanın açlık hissine kapılıyor. Bil-

¹ İago da Othello'nun kahramanlarından biridir (AN).

gi açlığı hissine! Beyin de daima gıda istiyor. Bu belki de 20. asır insanının hususiyetidir. Kulasik Rus, dünya ve Azerbaycan edebiyatından vaktiyle okuduğumu okudum. Şimdi onları inceleme maksadıyla okumaya zaman yoktur. Yalnız isimle, yani yazmakta olduğum eserle veyahut makale ile bir ilgisi olduğunda kulasikleri yeniden okuyorum. Mesela *Feryad* piyesini yazmak için ben Nesimi'nin dayandığı Hurufiliği, onunla ilgili olan sufliliği bilmeliydim. Bunun için de ilk olarak Türk kaynaklarını araştırmak zorunda kaldım. Çünkü Nesimi ve onunla alakalı Hurufilik bizim edebiyatımızda yahşı araştırılıp incelenmemiştir. Ben ilkin Celaeddin-i Rumi'nin Mesnevisini ve bu hususta Türkiye'de yeteri kadar yazılmış ilmi kitapları, Şems-i Tebrizi'nin eserlerini ve onun hakkında yazılmış ilmi eserleri, aynı zamanda Yunus Emre ile alakalı kaynakları dikkatle araştırdım. Ancak bundan sonra Nesimi ve onun kendini idrak felsefesi benim için anlaşılır hale geldi.

Aynı şekilde *Muğam* manzumesini yazmadan evvel muğamların [makamların] tahlilini yapan, köklerini araştıran bir dizi şark kaynağı ile yüz yüze geldim.

İlk olarak günlük gazeteleri ve aylık dergileri okuyorum (*Kommunist* gazetesinden *Pravda* [hakikat]'ya, Azerbaycan dergisinden *İnostrannaya Literatura* [yabancı edebiyat]'ya kadar).

Çağdaş insan için bunlar yeterli midir? Tabii ki hayır! Hayatımda iki dostumun bana güçlü tesiri olmuştur. Birincisi jeoloji ve mineraloji ilimleri doktoru Hudu Memmedov,¹ ikincisi tıp ilimleri doktoru Nureddin Rızaev.² Bu iki kişinin malumat ve merak dairesi çok geniş-tir.

Onlar edebiyatı, sanatı, tarihi ve felsefeyi derinden bildikleri gibi, dünyada ilgilenmedikleri bir ilim sahası da yoktur. Özellikle tabiat ilimleri ile yakından ilgileniyorlar. İkisi de Rus dilinden başka İngiliz dilini de biliyor, dünyanın bir çok dergisini okuyor, ilim aleminde baş veren bütün yenilikleri derhal haber alıyorlar. Ben Azerbaycan, Rus ve Türkiye Türkçesinde okuyabilirim. Her üçümüzde de bir hususiyet vardır: Okuduğumuz kitabın kenarına kayıt düşmeden geçemeyiz. Aynı kitabı okuyan için bu kayıtlar çok alaka çekici oluyor. Haftada en az bir defa görüşüyor, okuduklarımız hakkında birbirimize malumat veriyor, bahis konusu haberleri tahlil ediyoruz. Ben onların vasıtası ile dünyadaki yeni ilmi keşifleri, ilmi kitapları öğreniyor, Rus dilinde olanları onlardan alıp okuyorum. Bazen aramızda tartışma başlıyor. Bu çekişmelerde birimizin diğere teslim olduğu haller de oluyor, herkesin kendi fikrinde kaldığı zamanlar da oluyor.

Aynı şekilde üçümüzün beraber seyrettiği tiyatrolar, filimler de birlikte müzakere ediliyor. Benim yeni yazdığım her eserin ilk okuyucuları dostlarımdır. Bazen benim yeni eserimi beğenmiyor ve onu amansızca tenkit ediyorlar. Ben bu hususta çok düşünmek mecburiyetinde kalıyor, düşünüp taşındıktan sonra yeniden eserimin başına geçiyorum. Onların eserlerim hakkında söyledikleri tahmin ekseriya doğru oluyor. Çok nadir hallerde yanılıyorlar.

Ben kendimi bir insan olarak idrak ettikten sonra dahili çatışmalar içinde büyüdüm. Bende kendi kendimi inceleyiş çok erken başlamıştır. Orta mektepte okuduğum zaman sosyal bilgilerden yüksek notlar alsam da, dakik [müsbet] ilimleri, bilhassa matamatığı hiç bir şekilde anlamaz, orta dereceden yukarı not alamazdım. Ebeveynim bunun sebebinin sorunca, matamatik mualliminin bana kin güttüğünü söyler, bununla kendimi kurtarırdım. Bu yalanı o kadar söylemişim ki, uydurmama kendim de inanmıştım. Bir gün matamatik muallimim yardım niye-

¹ Yürek acısı ile kaydedeyim ki aziz dostum Hudu, bu kitabın neşrini göremedi. Aramızdan vakitsiz ayrıldı.

² Hudu Memmedov, 1927 Ağdam doğumlu bilgin. 1988'de öldü.

Nureddin Rızaev, 1929 Gedebe doğumlu tıp pürofesörü ve cerrah. Uzmanlık alanı kalp damar hastalıkları ve cerrahisidir (AN).

tiyle beni evine çağırdı. Evinde bir müddet benimle meşgul oldu. Yavaş yavaş matamatığı öğrenmeye başladım. Muallimin büyük alakası, yani hakikat ve ebeveynime söylediğim yalan kalbimde karşı karşıya geldi. İçimde savaşı başladı. Muallimim alaka gösterdikçe ben onun gözlerinin içine bakamıyor, utanıyordum. Böylece muallimin alakası ve iyiliği beni silahsız hale getirdi. Yardımıyla bana hakikati idrak ettiren muallimim gönlüme şüphe tohumunu atmakla bana yalnız matamatığı değil, kendime dışarıdan bakmayı da öğretti.

Bundan sonra ben ikileşmeye, yani kendimi tahlile, kendimi incelemeye başladım. Bu dahili çatışmada insan kendisini idrak ediyor, bu idrak yollarında olgunlaşıyor, yetkinleşiyor.

Bir ata sözünde şöyle deniliyor: "*En güçlü pehlivan öz özünü [kendi kendisini] yıkmayı becerendir.*" *Kimdir Menim Düşmenim?* şiirimde şöyle diyorum: Benim noksanlarımı görenlerin gözlerini kendi gözlerime takıp, kendimi kenardan seyredebilseydim, ben ben olurum. Benim kanaatimce insan kendisi hakkında ne kadar büyük adam olduğu fikrinde ise, o insan o kadar küçük bir adamdır. Hem bedii sanatkarlığında, hem eğitim faaliyetimde; hem kendime, hem de başkalarına kendine dışarıdan bakabilme hissini aşlamaya çalıştım. İnsan bir işe girişmeden evvel o işin meydana getireceği bedbalıtlığı idrak etmek için kendini o adamın yerine koyabilirse, dünyada hiç bir eksiklik aksaklık kalmaz.

Benim az çok kazandığım başarıların sebebi, vakit ve onun nisbiliğini idrak etmem olmuştur. Vakti birimlere [sayılara] bölen saati insanlar uydurmuştur. Aslında vakit yoktur. Vakit ölçüsü nisbidir. Bir bayatıda [manide] şöyle deniliyor:

Yıl var bir güne deymez
Gün var min aya deyer.

İnsan eser verdiği zaman vaktin nasıl geçtiğini anlamıyor. Bekleyiş anlarında ise bir saat bir yıl kadar uzuyor. Cengiz Aytmatov'un dediği gibi "*I den' dlitsya dol'she veka.*"¹

Geceleri çalışıyorum. Çünkü geceleri kendimle, kalbimin çırpıntılarıyla baş başa veriyor, kendimle sohbet edebiliyorum. Kitaplarımdan birinin adının *Özümle [Kendimle] Sohbet* olması tesadüfi değildir. Ben dinlenmeyi, yılım özel bir ayını veya günün özel bir anını istira-hate ayırmayı beceremiyorum. Ben çalışırken dinleniyorum. Yazamadığımda, vaktimi ufak meselelere sarfettiğimde kendimi berbat hissediyor, kendime kızıyorum. İl-hama gönüllü kul köle olup işe yoğunlaşınca canlanıyorum. Bütün ağırlar sızılar canımdan çıkıp gidiyor. Çalışmak, kendimizi yakarak yaşamak, boşalarak dolmak! İşte sanatkarın hayatı budur. İnsan her zaman muayyen bir zaman zarfında belli bir işi yapmak istiyor. Böyle durumlarda vakitle yarışıyor. Bu yarışta süratle sığmıyor. Bazen sürat de vaktin önüne geçemiyor. *Güzellik Önünde* şiirimde şöyle yazıyorum: "*Arabayla yol gittiğim zaman güzel bir dağ manzarasıyla karşılaşılıyor ve sürücünden arabayı durdurmasını rica ediyorum. Bir kaç dakika dağ manzarasının güzelliğine dalyorum.*" Sonra şiirime şöyle devam ediyorum:

İndi sür, yüzle yok, minle de sürsen,
Vakti kabaklayabilmeyeceksen.*
Ancak o anda
Güzellik önünd. fikre* dalanda
Vakti bir anlığa biz kabakladık,
Onda maşını* yok, vakti sakladık.

Ölçülebilen vakit maddidir. Vakit ölçülmenin dışın-da kalınca maneviyata, ruha, güzelliğe dönüşür. Çünkü

¹ Yüzyıl kadar uzun bir gün veya gün uzar yüzyıl olur veya gün var asra bedel (Ruşça). Cengiz Aytmatov, 1928 Kırgızistan (Şeker köyü) doğumludur (AN).

burada vakit de insan gibi donar, heykelleşir. Klasik eserler de şunun için ölümsüzdür: Sanatın fevkaladelîği onlara sarfedilen vakti ebedileştirmiştir.

Ömrüm boyunca vakitten kıymetli ve ona eş olan bir şey tanımadım. Çünkü gençliğimden beri maksadı, hedefi olan biri oldum ve vaktin kadrini bildim. Hafızam o kadar da yahşı değildir. Bu yüzden gençliğimden beri yapacağım işlerin listesini tutmak, onları vaktin imkânları ölçüsünde hayata geçirmek adetimdir. Verdiğim sözlerde, buluşmalarda dakik olduğum gibi, başkalarından da aynı dakikliği beklerim.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ali [Yüksek] Meclisinde mebus olduğum için sık sık seçmenlerle görüşüyorum, onların isteklerini yerine getirmeye çalışıyorum. Her gün onlarca mektup alıyorum. Bu mektupların bir kısmında bana şair olarak değil, milletvekili olarak hitap ediliyor, istek ve arzular bildiriliyor. Elbette bu mektupları cevapsız bırakmak mümkün değil. Vaktimin muayyen bir hissesi de bunlara gidiyor.

1985 senesinden sonra Mihaıl Gorbacov'un¹ faaliyeti neticesinde Sovyetler Birliği'nde, o cümleden Azerbaycan'da yeni demokratik iklim oluştu. Bu iklim ister Sovyetler Birliği'nde, ister Azerbaycan'da, en başta kalem sahiplerini yeni sanatkârlık çağırına soktu. Öyle ki yazarların, gazetecilerin fikri, düşüncesiyle dili ve kalemi arasında duran demir serhatler havaya uçuruldu. Stalin despotizmi ve durgunluk devrinde² Sovyet insanının geçirdiği ızdıraplar, azaplar, eziyetler, işkence ve mahrumiyetler yeni ortaya konulan bedii eserlerde akis bulmaya başladı.

1988'de yazdığım *İki Korku* adlı manzumemde Stalin diktatörlüğü devrinde bütün kalem sahiplerinin, o cüm-

leden kendimin geçirdiği korku hissini ve mahrumiyetleri dile getirdim. Bununla birlikte durgunluk yıllarında yazıp sakladığım *Gülüstan* manzumemi ve onlarca şiirimi yayına verdim.

Benim diktatörlük rejimine muhalefetim yalnız bu eserlerle sınırlı değildi. Fikrimi ve beynimi kemiren, beni rahatsız eden fikir ve duygularımı çok zaman tarihe veya başka ülkelere nakletmekle ifade ediyordum. Tarihi mevzuda yazdığım *Darağacı* (1972), *Feryad* (1981-84), piyeslerimin, *Yollar-Oğullar* manzumemin (1963), muhtelif mevzulara hasrettiğim *Amerika Güzeli* (1982), *Merziye* (1984), *Bağışlayın Sehv Olup* (1983) manzumelerimin, harici ülkelerdeki seyahat izlenimlerine dayanarak yazdığım *Latın Dili* (1967), *Şairleri Öldürürler* (1978), *Hayd Park* (1978), *Ehramların Önünde* (1959), *Açık Şehir* (1960), *Eleddinin Çırağı* (1959), *Külek-Ot* (1976), *Dan Yeri* (1972), *Kara Kutu* (1975) vs. gibi onlarca şiirimin esas hedefi muasır hayat ve içinde yaşadığım totaliter rejimdi. Şunu da belirteyim ki, bu eserlerin esas gayesi bazı hallerde resmi daireler tarafından anlaşılmış olup uzun yıllar takip edildim. Adım kara listeye alındı ve mahrumiyetlere maruz kaldım. O yıllarda her gün, her ay hapsolünacığımı bekledim, bütün bunlarla birlikte tuttuğum hakikat yolundan sapmadım.

Bütün dünyada *perestroyka* adıyla tanınan yeniden kurma [yeniden yapılanma] ve aşıkârlık [açıklık] şimdi yazarların ve gazetecilerin dilinden kilidi kısmen kaldırsa da, ülkede baş veren milli azadlık dalgası halklar arasında milli çekişmelere sebep olmuştur. Bu da bilhassa benim halkıma çok pahalıya mal oldu. Günahsız yere halkımın kanı döküldü. Ermenilerin uydurduğu esassız Karabağ pürollemi halkımı ve ülkemi kana boyadı. Sovyet ordusu anayasa hukukumuzu çiğneyerek kâğıt üzerinde müstakil ilan edilen cumhuriyetime apansız dahil oldu. Günahsız ihtiyarları ve körpeleri tankların altında ezdi. Bu da Gorbacov'un ilan ettiği "yeni tefekkür"ün ve "de-

¹ Mihaıl Sergeyeviç Gorbacov, 1931 Privolneye (Stavropol eyaleti, Kuzey Kafkasya) doğumlu Sovyet devlet adamı. Sovyetlerdeki açıklık ve yeniden yapılanma politikalarının mucidi ve uygulayıcısı (AN).

² Durgunluk devri, Azerbaycan'da ve bütün eski Sovyet ülkelerinde Brejnev devrine verilen isimdir (AN).

mokrası"nin mahsulüydü. En dehşetlisi de şuydu: Rus ordusu yalnız sokaklardaki sakin insanlara değil, aynı zamanda evlerin pencerelerinden içeri ateş açmış, yaralıları kurtarmak isteyen şefkat bacılarına [hemsirelere], hekimlere, hastanedeki yaralılara kasdetmiş, yardım eli uzatanları öldürmüş, bütün bunlarla beynelmile insani kaideleri ayaklar altına almıştır. Bu vahşiliğe sebep neydi? Neden ötürü böyle olmuştu? Cevap tektir: Yeniden kurmadan sonra uyanan milli azadlık hareketini sekteye uğratmak, halkın demokratik ruhunu susturmak ve bununla Rus imparatorluğunu korumak, muhafaza etmek. Eğer yeniden kurma bundan ibaret ise, ben buna lanet okuyorum. Bir şair, gözleriyle gördüğü bu dehşetlere nasıl dözebilirdi [tahammül edebilirdi]? Ve bundan dolayı ben o günün ertesinde Azerbaycan Merkez Komitesinin etrafında purotesto mitingine toplanan on binlerce soydaşımın karşısında Komünist Partisi üyeliğinden istifa ettiğimi ilan ettim.

Dünya toplumlarının fikrini şaşırtmak ve işlediği cinayetlere haklılık kazandırmak için Moskova'nın resmi daireleri şöyle bir şayia uydurdular: Güya Rus ordusu Bakü'deki Ermenileri müdafaa etmeye gelmişmiş. Yalan, bin kere yalan! Çünkü ocak ayının 19'unda (1990) Sovyet ordusu Bakü'ye girdiğinde Bakü'de bir tane bile Ermeni kalmamıştı. İkincisi eğer hakikaten Sovyet ordusu Bakü'ye Ermenileri müdafaa etmek maksadıyla girdiyse, peki o zaman bundan bir yıl evvel Ermeniler 200.000'e yakın Azerbaycanlıyı Ermenistandan döverek, kana bulayarak kovduklarında aynı ordu niye Erivan'a girip Azerbaycanlıları savunmadı? Sualler çoktur. Bu cinayetleri işleyenler benim milletimin sorduğu suallerin hiç birine cevap veremez.

Bu suallerin cevabı için ben dünyadan adalet mahkemesi talep ediyorum.

1981'de SSCB yazarlarının 7. kurultayında SSCB Yazıçılar İttifakı İdare Heyeti üyeliğine ve aynı zamanda

Azerbaycan Yazıçılar İttifakı İdare Heyeti üyeliğine, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisinin muhabir üyeliğine, Azerbaycan Komünist Partisi Bakü Şehir Komitesinin üyeliğine, 10 ve 11. dönem Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ali Sovetinin [yüksek meclisinin] milletvekilliğine seçildim.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti emektar incesanat hadimi, Azerbaycan'ın milli şairiyim. 1976'da *Lenin'le Sohbet* ve *Muğam* manzumeleriyle Cumhuriyet, 1984'te *Bir Geminin Yolcusuyuk* şiir kitabımla SSCB Devlet mükâfatlarına layık görüldüm. Oktyabr [ekim] devrimi ve Kırmızı Emek Bayrağı nişanları ile taltif edildim.

Bu ödülleri, bu unvanlar gerçekten yükselişin göstergesi midir? İnmenin bir nevi de çıkmak değil midir? Bazen büyük şöhrət sahipleri şöhretin gölgesinde mayışıp uyumamışlar mıdır? Bu çok tehlikeli bir uykudur. Sanatkar kendisini bu hoşnutluk uykusundan uyandırmayı becermelidir.

İnsan önüne koyduğu maksada ve bütün arzularına tamamen nail olamaz. Bir şiirimde şöyle demişim:

Ürekdeki arzular emellerden ezeldir,*
Eylemek istediyim benim eylediyimden
Hem çok, hem de gözeldir.
Eleyse... Nekroloğa ömür tam olsun deye
Emellerle beraber en güzel arzular da
Niye yazılmaz, niye?

* Şenbe Gecesine Giden Yol, Bakü 1991, 259-273. s.

muş oluruz ve ancak o zaman biz onun uğrunda ölüme hazır olabiliriz.

Vatanda yaşayıp onun manevi kıymetlerine kayıtsız kalan, adını taşıdığı milletin dilini, tarihini, kültürünü bilmeyen, onları sevmeyen, onların uğrunda ölüme bile hazır olmayan insan Vatanın içinde vatandaş değil, "manevi muhacir"dir.

Ben bu hususta *İki Mühacir* şiirimde şöyle yazmıştım:

Adam tanıyırım, yuhularında*
Üzer balık kimi* yad sularında
Uçar Nyu York'a, uçar London'a
"Ma'nevi mühacir" deyardım ona.

O, elin* içinde eline özge
Torpağına özge, diline özge,
Havasına özge, suyuna özge,
Ecdaddan baş alan soyuna özge.
Doğma* ocağına, gözüne özge,
Özü de bilmeden özüne özge.

Özgeye doğma.
Vetenden savayı* her şeye doğma.

Vatanın ve milletin manevi dünyasına, diline, musikisine, ruhuna, psikolojisine biz çocukken sahip oluyoruz. "Bir insan olarak, vatandaş olarak herkes çocuklukta biçimlenir" sözü lüzumsuz yere söylenmemiştir. Vatan ana sütüyle içtiğimiz laylalar, mahnılar, bayatılar ve nağullarla [ninniler, türküler, maniler ve masallarla] bizim ruhumuza sinip orada yerleşiyor. Bu manada çocukluk, koynunda büyüüp yetiştiğimiz Vatan'dır. Zaten hepimiz çocuklukta ana koynunda büyüyor, ana koynunda yetişiyoruz.

Ben insan ömrünü izafi olarak üç devre bölerim: Noğul [çocukluk], nağıl [gençlik], ağıl [akıl, yani olgunluk ve yaşlılık] devri.

Ömürden Sayfalar

Çocukluk devri insan hayatının temel taşıdır. Sonraki arzular, hayaller, düşünceler bu taşa dayanıp kanatlanıyor. İnsanın akıllı, düşüncesi, zevki, ruhu, psikolojisi, istidat ve kabiliyeti, hatta sağlığı dahi bu devirde biçimleniyor.

Dünyaya göz açtığımız zaman ilk defa gördüğümüz, havasını soluyup suyunu içtiğimiz, ömrümüzde ilk defa ayağımızı bastığımız toprak, Ana Vatan'dır. Sonraları bin ülkeye gidebilir, bin ülkenin suyunu içip havasını soluyabilir, nice nice toprağın muvakkati sakini olabiliriz. Lakin bu toprağın, bu ülkenin hiç biri bizim öz toprağımızın karşılığı olamaz, bize Ana Vatan olamaz. Aslında toprak kimyevi terkiibiyle her yerde aynı topraktır. O halde onu bize Vatan yapan nedir? Bu manada Vatan, çok geniş mefhumdur. Vatan yalnız toprak değil, Vatan her şeyden evvel manevi keyfiyetleri ile o toprağın üstünde yaşayan halkın dili, tarihi, medeniyeti, adeti, ananesi; tek kelimayle ruhu ve psikolojisi ile Vatan'dır. Vatana bu manevi değerleri ile bağlanan insan Vatanı uğruna her fedakârlığa, hatta ölüme dahi gidebilir. Büyük Türk şairi Midhat Cemal Kuntay'ın "*Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır*" demesi tesadüf değildir. Toprağın uğrunda ölen yoksa, o toprak Vatan olamaz. Toprak ancak şu zaman Vatan olabilir: Biz bu toprağa manevi değerlerle bağlan-

Elbette bu bölümlemeyi herkese aynı şekilde şamil etmek mümkün değildir. Çünkü ömrün çocukluk devrinde hayatı zehir olanlar, gençlik devrinde hayatını mace-rasız ve nağılsız [masalsız] geçirenler olduğu gibi, akıl devrinde de akullanmayanları çok gördük.

Ben bu yazıda ömrümün çocukluk devrinin bazı yapraklarını çevirmek istiyorum. İlk yaprağı açmadan evvel kendi kendimden soruyorum: Noğul devrim gerçekten de noğul¹ gibi tatlı mı olmuş? Yoksa hayatın acılarını da ha bu devirden itibaren mi tatmaya başladım?

Ben olanları olduğu gibi yazayım. Soruya okuyucu kendisi cevap versin.

Tabiatıyla çocukluk devrinde insan dünya kaygı-larından azadedir. Dünyanın azabından, eziyetinden, bin türlü haksızlığından habersizdir. Emdığı sütün, daha son-ra yediği ekmeğin nereden geldiğini, hangi sıkıntılar pa-hasına kazanıldığını bilmez. Sadece bu yüzden bile öm-rün çocukluk devri *noğul* adlandırılmaya değer.

ÖMRÜN NOĞUL [ŞEKER] DEVRİ

Ömrümde ilk defa gök gürültüsünü işitip korkudan anamın yanına koştuğum ve o sesin ne olduğunu sordu-ğum şimdiki gibi hatırımdadır. Anam beni bağrına basıp "Korkma!" dedi. "Melekler gökte at koşturuyor!"

Allah'ım, bu ne güzel sözdür! Bu sözün sihrine ka-pıldım. Gökte at koşturan melekleri hayalimin gözleriyle gördüm. Sırtına ak tül den elbise giymiş güzel melekler, şaha kalkan küheylan atların belinde, bulutların üstünde nasıl da dörtnele at sürüyorlar?! Demek gök gürültüsü atların kişnertisi ve ayaklarının tapıtısı; şimsek ise nalla-

¹ Noğul, Azerbaycan Türkçesinde içine kişniş tohumu karıştırılmış bir tür yuvarlak şeker, nağıl ise masal demektir. Yazar çocukluğun şeker gibi tatlı, gençliğin masal gibi olağanüstü, olgunluk devrinin ise akla dayalı olduğu tesbitinde bulunduğu için böyle bir tasnif yapmıştır (AN).

rından kopan parıltılar imiş. Bu hayaller beni nasıl eğlen-dirirdi... Nasıl sevindirirdi...

Bundan sonra her gök gürültüsünü işittiğimde at be-linde koşturan kanatlı melekler gözlerimin önünde can-lanıyor ve bu levha beni hayalimde kurduğum arzular dünyasına aparıyordu. Melekler beni de kendileriyle bir-likte bulutlardan yukarıya çıkarıyor, kulağıma gökler hakkında sihirli masallar fısıldıyorlardı. Bu masalları on-lar mı anlatıyorlardı, yoksa ben kendiliğimden mi uydu-ruyordum? Bilmiyorum ama ne kadar şirin idi bu masal-lar, ne kadar tatlı idi bu hayaller!.. Peki şimdi nereye gitti o şirin şeker hayaller? Nerede hayalimde kurduğum si-hirli saraylar, sim sim duası [açıl susam açıl] ile önüme, yüzüme açılan kapılar?

Peki sonra dünyanın müşkülâtını, sıcağını soğuşunu, ağrısını sızısını tattıktan sonra vaktiyle iki kelime söz-le açılan o kapılar niye yüzüme kapandı? Niye kapıların ar-dında kaldım? Niye *Meşin Kapılar* şiirini yazdım ve haki-kati dile getiren bu şiirin uzun müddet azabını çekmek zorunda kaldım. Bu şiirin neşredildiği *Kökler-Budaklar* kitabım yasak olundu. Kütüphanelerden kaldırıldı. O za-man "Allah'ım" dedim. "Biz bu dünyaya azap ve mahru-miyet çekmek için mi geldik?" Bu sualler hakkında düşü-nünce yegâne teselli ve sığınacak yerim yine çocuklukta dinlediğim masallar oldu. Çünkü masallarda kahramanın başına bin türlü bela gelse de, karışık maceralar içinde çırpınsa da, bu olayların sonu bahtiyarlıkla bitiyor. Ma-sallarda hayır şere, hakikat yalana, doğru yanlışla galip geliyor (Keşke hayatta da böyle olsaydı):

Koy nağıl okusun siyasetçiler
İnsanın kalbine nağıl* nur çiler.
Nağıl dinleyenin fikri ucalır,*
Hayalden yol açır o hakikate.
Hemişe* nağılda galebe çalır
Hakikat yalana, ışık zulmete.*

Bu masallardan ve kanatlı hayallerden şu netice ortaya çıkıyordu: Menim gördüğüm gerçek dünyadan başka benim göremediğim ayrı bir dünya, sırlı ve sihirli bir alem daha mevcuttur.

"Nedir bu ayrı dünya, sırlı sihirli alem?"

Çocukluğumdan bugüne kadar daima bana sır olan bu dünya hakkında düşündüm, şimdi de düşünüyorum. Bu düşünce, bu hayal, şuurumuzda izler açıyor, bizi meçhuller dünyasına aparıyor... Var olsun bizi malumlardan meçhullere, gerçek dünyadan efsanevi alemlere uçuran, "nedir?" sorusunun arkasından apararak kanatlı hayaller! "Nedir?" sorusundan doğan düşünce kolumdan tutup beni idrak basamakları ile yükseltmiş, aynı soru sonraları misralara dönüşmüştür.

Yani şiir yazmak da bir sır değil mi? Niye yazıyoruz? Yazmak olmaz mı? Nedir şiiri bize yazdıran? O dahili kuvvet nereden geliyor? Ve saire... sualler... sualler... Tek kelimeyle cevapsız sualler ve izaha gelmeyen sırlar manadır, şuurun uçuş noktasıdır.

Dinlediğimiz masallar, efsaneler, esatirler ne kadar sihirli ve mucizeviyse, bir o kadar güzel, bir o kadar da manalı ve hikmetlidir. Çünkü bu sırlar, mucizeler çocuğun hayaline kanat takıyor, onu uçuruyor, hayal alemini genişletiyor. Aman analar, neneler, dedeler, babalar; çocuklara esrarlı, mucizeli masallar anlatın, onlara uçmak için kanat takın.

Anam bana babasının at yılıksı olduğunu anlatırdı. Bir gün kardaşı babasına demiş ki, "sabahları küheylanımın yeleleri ve kuyruğu örülü oluyor, ben ise ter içinde kahyorum." Bu söz üzerine babası düşünceye dalmış. Ertesi gün oğlunun sözünü tasdik etmiş ve demiş ki, "bu cinlerin işidir." Cinler her gece gizlice gelip atları tavlardan çıkarıyor, yelelerini ve kuyruğunu örüp koşturuyorlarmış... Anam masala benzer bu olayı anlatırken defalarca duyduğum cin sözünden tüylerim diken diken olur, içimden bir sızıltı geçer, ağırlardım. Bu sırlı sızıltının ne ol-

duğunu ve beni niye ağlattığını bilmiyorum. Ama şunu biliyorum ki, içimden geçen bu sızıltı, bize malum olmayan sırlı bir alemin mevcudiyetini bildiriyor ve bu da benim çok hoşuma gidiyordu. Korktuğumu gören babam ise derhal anamı azarlamaya başladı.

Babam korkumu dağıtmak için söylediği sözlerin benim hayallerimi dağıttığını, başka bir dünyanın varlığına olan inancımı yıktığını anlayamıyordu. Evet, ben sırlı sihirli bir dünyanın varlığına da, cine de, şeytana da, deve de, meleklere de inanıyordum. Çünkü bu inanç hayalimde garip, mucizeli olaylar kurmaya imkân veriyordu.

Sonra anam cinlerin geceleri atları binip yormaması için yelelerine iğne sancıldığını [batırıldığını] anlatırdı. Güya cinler iğneden korkuyorlarmış. Niye sadece iğneden?

Cinlerin güya demirden ürküp kaçması hakkında masalarda ve rivayetlerde bir çok olaylar vardır. Gecele-ri hamamda cinlerin ses sedası, bağırıp çağırmasını defetmek için yere mih çakılması, aynı şekilde güneş tutulunca bakır dövülmesi ve saire...

Çocuğun korkusunun giderilmesi için ona kapı ve pencerelerin demir kancalarının suyunun içirilmesi, yastığının altına bıçak filan konulması ne demektir? Biz bu suallerin cevabını öğrenmek için cin mefhumuyla dedelerin neyi nazarda tuttıklarını, cinin iğne, mih ve umumiyetle metallerle alakasının neden ibaret olduğunu öğrenmeliyiz.

Görüyorsunuz ki sadece masal saydığımız, yalnız çocuklar için merak doğurur sandığımız masallar, bizim önümüze ne derin sualler çıkarıyor. Bu sualler bizi hayalden hakikate, hakikatten hayale aparıyor. Merhum alim dostum Hudu Memmedov derdi ki, "*ilmin zirvesi sanat, sanatın zirvesi ise ilimdir.*"

Bir gün 10 aylık körpe [bebek] iken anam beni uyutup gelinlerle birlikte nenemin odasına, piriñ ayıklama-yaya gidiyor. Başları işle o kadar meşgul oluyor ki, beni tamamiyle unutuyorlar. Ben uykudan uyanıp ağlıyorum. Sesimi işiten olmuyor. Bu hal bir saatten artık [fazla] devam ediyor. Sonraları anam şöyle derdi: Sen o kadar ağlamışsın ki sesin kesilmiş, gözlerin çukurlarından çıkmış, ağzın köpüklenmiş, en dehşetlisi ise debe [fituk] olmuşsun. Bunu teşhis eden hekimler mutlaka ameliyat olmanı gerekli görmüşler. O zaman Şeki'de yahşı cerrah olmadığından, Bakü'ye gönderilmem gerektiği kararına varmışlar. Lakin maddi imkân el vermediğinden, 4 yaşına kadar azap eziyet içinde kalmışım. Sık sık beni sancı tutarmış...

Nihayet dedemin fikriyle kardaşlar toplanıp babama el tutmuşlar ve benim ameliyat meselem böylece halledilmiş. Yola hazırlanmamız bugünkü gibi hatırımdadır.

Anam benim giysilerimi ütölüyordu. Birden komşudan dehşetli bir çığlık işittik... O anda usta olan amcamın bize komşu avlunun arasındaki büyük kapıdan geçip çığlığa doğru koştuğunu gördüm. Anlaşıldı ki komşunun 20 yaşındaki oğlu Enver çardakta kendini asmış. Amcam yetişip ipi kesiyor. Ceset ayaklarının dibine düşünce de kendisini kaybediyor. Bu minval üzere amcam bir ay hasta yatıyor.

Enver niye kendini asmıştı?

Bu, zamanın faciası idi. Enver'in babası Hüseyinbala ve amcası Alibala, bizim Yukarıbaş mahallesinin varlıklılarından idi. Büyük evlerinin birinci katı baştan başa ipek fabrikası idi. Benim babam ve Cihangir amcam da bir müddet bu fabrikada işçi olarak çalışmışlardı. Sovyet hükümeti kurulduktan sonra fabrika da dahil olmakla bütün varlığı elinden çıkan aile tamamen iflas ediyor. Hüseyinbala bu felakete dözemeyip [dayanamayıp] ölüyor. Alibala ise başını alıp kaçıyor, gören duyan olmuyor. Hüseyinbala'nın büyük oğlu Hidayet, başka bir ipek fabrika-

sında muhasip olarak çalışıp güç bela ailesini geçindiriyor. 1927'de orta tahsilini sona erdiren Enver ise yüksek tahsil almak aşkıyla yaşıyormuş. Lakin onu "burjuva çocuğu" olduğu için yüksek okullara kabul etmiyorlar. Bu maksatla çok kapılar çalıyor. Yüksek mektebe kabul edilmek için lazım olan evrağı ona vermiyorlar. Nihayet canına tak edip kurtuluş yolunu kendini öldürmekte buluyor.

Gariptir, o zaman çocuk olsam da, Enver hakkında uzun müddet evde yapılan konuşmalar beni de etkiliyor, merhumun feci akıbetine üzülyordum. Enver'in vakitsiz ve feci ölümü mahallemizde büyükten küçüğe kadar herkesi sarsmıştı. Defin merasimi şimdi de gözümün önünden gitmiyor. Bu merasim insanları suni surette sınıflara ayıran, milleti birbiriyle karşı karşıya getiren zamaneye karşı halk kitlesinin isyanı idi. Zengin çocuğu olduğu için zeki gençlerin yüzüne mektep kapılarının kapatılması adalet miydi? Acaba bu gencin günahı neydi? Fabrika açıp yüzlerce yoksulu bir parça ekmek sahibi eylemek hangi zamanda kabahat sayılıyordu ki, şimdi de kabahat sayılıyordu. Hem o zaman Şeki'nin Yukarıbaş mahallesinde halkın ekseriyetinin odunculukla meşgul olduğu bir zamanda, halkın bir kısmını ameleliğe celbetmek kusur muydu?

Halk bir de şuna yanıyordu: Fabrika sahibi Hüseyinbala efendi son derece hayırseverdi. İhtiyacı olana el verdiği halde bugün onun yavrusuna hiç kimse yardım elini uzatamamıştı. Çaresiz kalan genç de kurtuluşu ölümde görmüştü. Bu inafsızlık, bu nankörlüktü herkesi zar zar ağlatan...

Komşumuzda vuku bulan bu feci intihar hadisesi bizi yolculuktan alıkoymuştu... Enver'in kırkı merasimini yaptıktan sonra Bakü'ye yola çıktık.

Ben büyüklerin konuşmalarından Bakü'nün şeklini gözlerimin önüne getirmiştim. O tarafa bu tarafa koşuşan kırmızı renkli tıramvaylar, sokaklarda dumanlanan

asfalt kazanları, kazanların altında yatan yüzü gözü kap-kara Çiganlar [sokak çocukları]¹ ve saire... Hayalimde Bakü'yü nasıl canlandırmışsam, öylece buldum. Bilhassa tıramvayı gördüğüm gibi tanıdım. Sonradan bu hususta düşündüğümde, "tıramvayı görmeden evvel hayalimde nasıl canlandırabilmişim?" diye kendim de şaşakalmıştım.

Basın sokağında yer alan şimdiki 4 numaralı hasta-nede yattım. Anam da yanımda kalıyordu.

Kaldığımız oda uzun ve enli bir koridorun tam ortasında idi. Koridorun baş tarafındaki enli kapının üstünde bazen kırmızı ışık yanıyordu. Anam beni ameliyata hazırlamak için bu kırmızı ışığı gösterip "işte orda seni sağaltacaklar, bir daha hiç sancın olmayacak" dedi. Nihayet bir gün beni de üstünde kırmızı ışık yanan kapıdan geçirip ameliyata apardılar. Hatırlımdadır, burnuma pis kokulu bir bez dayadılar, işte o kadar! Artık hiç bir şeyden haberim olmadı. O zaman Bakü'de meşhur olan cerrah Gayibov beni ameliyat etti. Sonraları anam, ameliyat olduğum günün gecesi bizim odanın yanındaki odanın hastası olan ihtiyar bir adamın yanına geldiğini, bir süre evvel gördüğü rüyayı anlattığını ve teselli ettiğini söylerdi.

İhtiyar rüyasında benim elimde çevirdiğim makaradan iplik çözdüğümü, ipliğin uzadıkça uzadığını, benim de ipliğin arkasından gittiğimi ve onu başka makaraya sardığımı görmüş ve rüyasını ömrümün uzun olacağı şeklinde yorumlamış. Anam bu rüyadan çok sevinmiş ve ihtiyara teşekkür etmiş. Bu rüya anama büyük ümit vermiş, ondan sonra benim ömrümün uzun olacağına inanmış, ne kadar ağır hastalıklar geçirsem de başıma bir şey gele-

ceğinden korkmamıştır. Ben büyüüp aile sahibi olduktan sonra da anam sık sık hasta ihtiyarın rüyasını hatırlatır ve şöyle derdi:

"-Senin ömrün uzun olacak!"

Ailemiz çok kalabalıktı. Dedem, nenem, beş oğul, iki kız, dört gelin ve torunlar. Zekeriya kişi¹ ailenin reisi idi. Her akşam bu büyük aile babanın odasında toplanır, oğullar günlük kazançları hakkında hesap verir, iş yerinde şahidi oldukları ilgi çekici hadiseleri babaya naklederlerdi. Ailenin geliri de, gideri de babanın elinden gelip geçiyordu.

Akşamları ailenin bir araya toplandığı oda şimdi de gözümün önündedir. Bu odaya zal otağı [salon] diyorlardı. Odanın baş tarafında döşek üstünde ve arkasında nakışlı yün yastık olduğu halde "dede" otururdu (Zekeriya kişiye oğullar dede, gelinler ise ağa diye hitap ederdi).² Biz çocuklar ise dedeye baba der, amcalarımızın her birini ise bir lakapla çağırırdık. Mesela büyük amca olan Ali Eşref'e yazı çizdi bildiği için "Mirza emi"³, benim babama "Ağa emi", Şirali amcaya "Usta emi", Cihangir amcaya ise amcaların hepsinden ufak olduğu için "Bala emi" denilirdi. "Mirza emi"nin karısına "Gelin hanım", "Usta emi"nin karısına "Gelin bacı", benim anama "Mama", Cihangirin karısına ise "Bala hanım" diyorduk.

Odanın sağ tarafında döşek üstünde babam ve amcalarım, sol tarafında gelinler, aşağıda semaverin yanında o zaman hâlâ kocaya gitmemiş olan bibim [halam] Fatma oturur, aileye hizmet ederdi. Yahşı hatırlımdadır: Dedem bir iş için ayağa kalkınca sağdan ve soldan oğullar ve gelinler derhal ayağa kalkar, dedem çıktıktan son-

¹ Türkiye'de ve batı dillerinde Çingene (Roman) manasında kullanılan Çigan kelimesi eski Türkçe "yoksul, fakir fukara, sefil" manalarına gelen çigan kelimesinden gelmekte olup adı geçen topluluğa fakir yaşayışları dolayısıyla isim olarak verilmiştir. Kelime A. Gabain'e göre (Eski Türkçenin Grameri, TDK, Ankara 1988, 272. s.). Macarca vasıtasıyla aynı anlamda Almancaya *zigeuner* olarak geçmiştir (AN).

² Kişi, Azerbaycan'da erkeklerle hitap sözü olarak da kullanılır (AN).

³ Azerbaycan Türkçesinde dedeye baba, babaya ata denilir. Bununla beraber bu kelimelerden her biri yer yer ötekini yerine de kullanılır (AN).

⁴ Mirza, okumuş manasındadır (AN).

ra otururlardı. "Dede" odaya girince yine herkes ayağa kalkar, oturduktan sonra otururlardı. Kazanç da birdi, kazan da bir. Ailenin bütün meselelerini "dede" hallederdi. "Dede"nin tasdiki olmadan ne oğullar, ne de gelinler hiç bir meseleyi tek başlarına halledemezlerdi. Yarınki meseleler "dede"nin talimatı ile akşamdan halledilir, akşam yemeğinden sonra her "mikro aile" kendi odasına çekilirdi.

Bu kaide, bu nizam o zamanki bütün Azerbaycan aileleri için kabul olunmuş normal bir şeydi. Hiç kimse bu usulden dışarı çıkamazdı. Çünkü aksakal, akbırçek¹ nüfuzlu ve muhterem sayılıyordu. Hanım, dedemin ikinci karısıydı. Buna rağmen ailede özlük, üveylik katiyen hissolunmuyordu. Hanım'ın adı gibi kendisi de hanımdı. Dört gelinin dördüne de aynı gözle bakar, üvey evlatlarından olan torunlarını da, kendi evlatlarını da, gelinlerini de aynı derecede sevgiyle terbiye ederdi. Okur yazarlığı yoktu. Ama onda bir irfan, bir ciddiyet ve tahammül vardı. Hiç bir zaman bir geline, bir oğula bir şey demez, gelinlerinden husule gelen dargınlıkları, oğullarına da kocasına da bildirmezdi.

Yukarıda tasvir ettiğim mukaddes aile kanunları, davranış kaideleri çağdaş okuyucuya belki biraz garip görünebilir ve bazıları aksakala bu derece saygı göstermeye itiraz edebilir. Şimdiki vaziyet ve şartlar bakımından tasvir ettiğim hayat tarzı çok muhtemel ki, mümkün değildir. Lakin ücra kaza ve köylerimizde böyle ailelerin olduğunu, şimdi de ata kültürünün korunduğunu biliyoruz. Şehirlerde yeni yaşayış şartları eski hayat tarzının korunmasına imkân vermediğinden, biz yeni hayat tarzı ile ister istemez uyusmak zorunda kalıyoruz.

Bununla birlikte bir çok eski adet ve ananelerin, bilhassa ailede aksakal ve akbırçek nüfuzunun korunmasındaki yahşi ve müsbet cihetlerin unutulmaması hususunda düşünmek lazımdır. Bu hususta şimdi daha çok konuşmalı, adet ve ananemizdeki müsbet cihetleri günümüz gençlerine hatırlatmalıyız ki, şimdiki gençlik dedelerinin, ecdadlarının hayat tarzını bilsin ve oradan ahlakımızı güzelleştiren ve ilerlememize mani olmayan cihetleri alsın.

Ben vaktiyle yazdığım bir şiirde "*Her köhne pis değil, her yeni yahşi*" demiştim. Şimdi de bu fikirdeyim. Her yeni sadece yeni olduğu için yahşi olamaz, her eski de eski olduğu için kötü olamaz. Dede-baba adetlerinde öyle güzel cihetler var ki, biz bugün onları üzüntüyle hatırlamalı, aynı zamanda yaşatmaya çalışmalıyız. Çünkü bu adet ve ananelerden ibret alınacak, istifade olunacak çok güzel taraflar var.

Malumdur ki şimdi aileler çok kalabalık olmuyor. Evlatlar evlendikleri gibi ana babadan ayrılıyor. Çünkü şimdi herkes müstakil yaşamak, iyi veya kötü, kendi işini kendi görmek istiyor. Bu cihet yalnız bizde değil, bütün dünyada böyledir. Peki ayrı yaşayan küçük ailelerde kendini gösteren zıtlıkları, çatışmaları neyle izah edebiliriz? 10-15 ve daha çok ferdi olan ailelerde vaktiyle münakaşa olmadı, 2-3 ferdi olan şimdiki ailelerde sık sık baş veren münakaşaları ve bu münakaşaların boşanmaya varan sebeplerini nerede aramak lazımdır? Sebebi menfaatlerin çatışmasında ararsak, bu hal kalabalık ailelerde daha çok olmalı idi. Çünkü ailede ne kadar fert varsa, o kadar da menfaat vardır. Peki neden çok sayılı ve çok menfaatli eski ailelerde boşanma son derece nadir vuku buluyordu? İstatistiki malumatlara göre yeni oluşan üç aileden biri boşanma ile neticeleniyor (Başka milletlerde vaziyet daha da kötüdür).

Ben bu menfi halin sebebinin ailelerde aksakal nüfuzunun olmamasında, bunun neticesinde de hürmet ve nezaket perdesinin ortadan kalkmasında görüyorum.

¹ Aksakal, Azerbaycan ve Orta Asya Türklerinde "yaşlı, güngörmüş, tecrübeli" erkeklere verilen isimdir. Bu toplumlarda aksakalın sözü kanun gibidir. Akbırçek de aynı anlamda olup fakat kadınlar için kullanılır. Kelime manası "ak saçlı" demektir (AN).

Aksakal ve akbirçek şimdiki aileden çıkarılmıştır. Yeni yapılan lanet olası "kocalar evleri" [huzurevleri] bunun en yahşı delilidir. Aksakal nüfuzu ve akbirçek nefesi, aile üyelerinin birleştiricisi ve yapıştırıcısıdır. Aksakal nüfuzu, aile efradı arasında karşılıklı hürmet ve nezaketi oluşturan mühim bir amildir. Bu mühim amilden vazgeçmenin neticesinde şimdiki aileler için tehlike meydana gelmiştir.

Büyüğe saygı duymak, o geldiğinde ayağa kalkmak, ona yer göstermek, büyüğün karşısında edeple durmak, onun sözünü kesmemek ve saire ve ilahir... Bunlar eski kafalılık mıdır? Bilmiyorum, ama zaruri olduğuna şüphem yoktur.

Aile fertleri arasında, ister ana baba ile evlatlar, ister karı ile koca, ister kaynana kaynata ile gelinler arasında çok ince nezaket ve karşılıklı hürmet perdesinin olması zoruridir. Söylediğim bu perdenin ortadan kaldırılması ailede kargaşalığa meydan verir. Baş ayağa düşer, ayak başa çıkar. O zaman evlere şenlik! Çağdaş pedagojiye göre ana babalar evlatlarıyla o kadar açık olmalıdırlar ki, oğul da, kız da hiç bir meseleyi ebeveyninden saklamamalı, içlerinden geçeni açık seçik anlatmalıdır. Anlaşılan şu ki, ismet ve haya perdesi ortadan kaldırılmalıdır (?).

Hayır azizim! Aynı usulü, aynı kaideyi bütün milletlerin yaşayışına aynen tatbik etmek kökünden yanlıştır. Zaten her halkın kendine özgü psikolojisi vardır. Biz Azerbaycan Türkleri milli psikolojimizi henüz ilmî surette araştırmamak da, onun hususiyetleri umumi şekilde hepimize malumdur. Lakin kül altında öyle közler var ki, biz üfürüp o közleri henüz yüze çıkartamamışız. Ecdaddan gelen, kanımızda, genimizde, cevherimizde uyuyan, yüze çıkmak için fırsat kollayan manevi değerlerimizden hâlâ haberimiz yoktur. 1988 yılının şubat-mart hadiselerine kadar, halkımızın mahvedildiğini zannettiğimiz milli haysiyetinden ve buna karşı coşacak itiraz ve isyan sesinden haberimiz var mıydı? Vallahi billahi o hadiselere ka-

dar çokları öyle sanıyordu ki, bizim milli haysiyetimiz sıfırdır. Fakat önümüzdeki er meydanı ve zamanenin meydana getirdiği durum uyuyan haysiyetimizi, şerefimizi bir yumrukta uyandırdı. Çokları buna şaşırıldı. Doğrusunu söyleyeyim ki, ben halkın manevi gücüne, henüz mahvolmamış milli haysiyetine daima inanmışım, ama onun bu derece kuvvetli olduğunu bilmiyordum.

Konudan uzaklaşmayalım. Her halkın kendine mahsus psikolojisi olduğunu söyledim. Gözünüzün önüne şu anda bile kökünden ayrılmayan bir Azerbaycan ailesi getirin. Herkes toplanıp televizyonda ecnebi veyahut Rus filmini seyrediyor. Anadan üryan erkek ile kadın yatakta seviyor. Bu filmi evlatlarının yanında seyreden baba şimdi ne yapsın? Evlatlarının yüzüne nasıl baksın? Aynı şekilde evlatlar da ana babalarının yanında utançtan yere girmelidir.

Bu hal, o filmi çeken halk için belki de tabii kabul edilebilir. Fakat bizim için evlatların iştirakiyle o filmi seyretmek kabahatten de öte, ahlaksızlıktır. Şimdi soruluyor: Pornografik sahnelerle dolu filimleri birlikte seyreden baba ile evlatlar arasında hürmet perdesi kalır mı? Kalmaz! Bu yüzden aynı ahlak normunu aynı derecede bütün halklara tatbik etmek mümkün değildir...

Bütün bunlardan sonra ben şu fikre vardım: Evlatlarla ebeveyn arasına mutlaka mesafe konulmalıdır. Bu mesafe ana baba nüfuzunun teminatıdır. "Ana hakkı Tanrı hakkıdır" meselini biz rasgele söylemiş değiliz. Biz bununla anayı kutsallaştırmışız. Peki nerde şimdi bu kutsallık? Biz bugün ebeveynimizi aileden çıkarmakla nereye gidiyoruz? Şu bir hakikattir ki, ebeveynin evlada söylediği söz, yaptığı iş, sadece ve sadece evladın hayrınadır. Zira evlat sadece bugünü düşünürse, ebeveyn bugünle birlikte yarını da düşünür. Çünkü ebeveynin bildiğini evlat o yaşta iken bilemez.

Yahş hatırımdadır: Babam sözünü doğrudan doğruya bana demez, anam vasıtasıyla ulaştırırdı. İtiraz ede-

mesem de onun muhakemelerine içimden gülüyor ve düşünüyordum: *"Bu adam adını dahi yazamıyor. Benim dünyaya kadar tahsilim olmasına bakmadan bana yol gösteriyor..."*

Elbette bu düşünce benim cahilliğimden ileri geliyordu. Çünkü beş on kitap okumakla kendimi ondan akıllı sayıyordum. Unutuyordum ki, ben kitaplardan okuduğumu biliyorum, o ise hayattan okuduğunu biliyor. Babamın bana dediklerinin ne kadar doğru ve gerekli olduğunu, ben onun yaşına vardıktan sonra anladım.

Babam çok disiplinli adamdı. Ben orta mektebi bitirene kadar benimle bir defa dahi adamakıllı sohbet etmemişti. Daha doğrusu böyle bir açıklığa yol vermezdi. Mektep harçlığını da bana kendisi vermezdi, anamdan alırdım. Aramızda kalkmayan bir serhat vardı. Benimle kendisi arasına o kadar büyük bir mesafe koymuştu ki, onun benimle hiç alakalanmadığını, benim işlerimden asla haberi olmadığını, hatta benim kaçınıcı sınıfta okuduğumu dahi bilmediğini zannediyordum.

Bir defasında pek hastalanmıştım. Ateşler içinde yaşıyor, sayıklıyordum. Anamla babam hastalığım hakkında fısıldaşıyorlardı. Ateşler içinde yanıma rağmen babamın hastalığımla ilgilenmesine hayret ettim. Bir de baktım ki babam ateşin derecesini anlamak için elini başıma koymuş. Ancak o zaman anladım ki, babam beni de seviyormuş. Babamın bu hareketinden cesaretlenip yüzümü anama çevirdim:

"-Babam benim kaçınıcı sınıfta okuduğumu dahi bilmiyor!.."

Bir de baktım ki babamın gözleri yaşla dolmuş. Ben onun ağladığını görmeyeyim diye yüzünü yana çevirip cevap verdi:

"-Niye bilmiyorum yaramaz! Dokuzuncu sınıfta okuyorsun!"

Babamın cevabına hayret ettim. Benim kaçınıcı sınıfta okuduğumu dahi biliyormuş... İşte bu benim için yeterliydi. Hastalığımı bile unuttum.

Çağdaş pedagoglar beni bağışlasın. Sonraları kendim de baba olunca babamın terbiye metodunun doğru olduğuna inandım.

Tekrar sözümün başına dönüyorum: Azerbaycan ailelerinde baba ve analarla evlatlar arasındaki sed korunmalı, aksakal nüfuzu muhafaza edilmelidir. Çünkü bu bizim milli psikolojimizin esas unsurlarındandır.

Genç adamlar köy sokaklarında at üstünde yol almazlar. Çünkü atın üstünde olunduğu zaman karşılarına yaşlı yayalar çıkabilir. Genç adamın at belindeyken ihtiyara selam vermesi edepsizlik sayılır. Ancak köyden çıktıktan sonra ata binilebilir. Ben bu adetin önünde başımı eğiyor ve böyle adetlerin devam ettirilmesini arzuluyorum.

Bazen televizyon izlerken asabileşiyorum. Bir de bakıyorsun ki yirmi, yirmi beş yaşındaki genç, bacağına bacağının üstüne atmış, bir elini öbür koltuğun arkasına uzatmış, arsız arsız sırtıyor. Televizyona çıkan herkes bilmelidir ki, onu milyonlar seyrediyor. O, konuştuğu anda binlerce evin konuğudur. Bu binlerin ve milyonların içinde yaşadığı gençler de var, dedesi yaşında ihtiyarlar da. Öyle ise o gence sormak lazımdır: "Evde, dedenin ve babanın yanında bacağına bacağının üstüne atıyor musun? Eğer evde böyle yapmıyorsan, halkın karşısında niye böyle hareket ediyorsun? Yok eğer, evinde babana ve dedene hürmet etmeyip bacağın bacağının üstüne atıyorsan, demek sen çok edepsiz bir adamsın."

Öyle aileler gördüm ki, "papa" [baba] sevimli "sınokunun" [oğulcuğunun] sigarasını yakıyor. Çok gariptir. Bu edepsizliği çağdaşlık sayıyorlar. Eğer çağdaşlık buysa, ben böyle çağdaş olmak istemiyorum. Eğer benim evlatlarım benim yanımda ileri geri konuşmuyorsa, ben geldiğimde ayağa kalkıyorsa, benim yanımda sigara içmiyorsa

ve buna şahit olan çağdaş adam beni eski kafalılıkla suçluyorsa, bırak suçlasın. Ben onun istediği gibi çağdaş olmaktansa, böyle eski kafalı olmak isterim.

Bu zamana kadar yazdığım özgeçmişlerin hiç birinde söylemediğim mühim bir meseleyi şimdi yazıyorum. Bütün resmi evraklarda babamın adını Mahmud, anamın adını Gülzar yazmışım. Aslında Mahmud ağa benim baba bir, ana ayrı kardaşım, Gülzar ise bu kardaşımın hanımıdır.

Peki bu niye böyle olmuş, ben niye bu yanlışlığa meydan vermişim?

Aslında benim babamın adı Zekeriya, anamın adı ise Hanım'dır. Mahmud ağa, Zekeriya'nın oğlu, Hanım ise Mahmud ağanın üvey anasıdır. 1921 yılında Mahmud ağa Gülzar'la evlenmiş, aylar yıllar geçmiş, evlatları olmamıştır. Ben 1925 yılında doğunca üvey kardaşım [ağabeyim] beni öz babasından evlatlık almıştır. Ben bunu bilmiyordum. Gözümü açınca Mahmud ağayı baba, Gülzar'ı ana olarak tanımışım. Ancak 1946 yılında, 21 yaşında iken dede olarak tanıdığım Zekeriya ölünce, onun yasında öz nenem, yani Hanım'ın anası bana hakikati söylemiş, lakin ben buna inanmamıştım. Daha doğrusu inanmak istememişim. Şimdi bu cümleleri yazarken ve o acılı yas gecesinde nenemin dediklerini hatırlarken dehşete kapılıyorum. O zaman geçirdiğim duygu ve heyecanları sözle izah etmek mümkün değildir. 21 yıl "ana baba" olarak tanıdıklarım meğer benim anam ve babam değilmiş. Dede ve nene dediklerim ise anam ve babam imiş.

1946 yılında biz artık Bakü'de oturuyorduk. Aldığımız telgraf üzerine Şeki'ye yasa gitmiştik. Öz anam Hanım'ın oğlu İsfendiyar harpten dönmemiş, şimdi kocası da ölmüştü. İkinci oğlu, yani ben ise başkasına evlatlık verilmişim. Hanım'ın bundan sonraki yaşayışı anasını,

yani nenemi rahatsız etmiş, bundan ötürü nenem o vakte kadar gizli kalan sırrı bana açmıştı. Şunu da söyleyeyim ki, ihtiyar nenem bu sırrı bana Hanım anadan gizli demişti. Hanım ana sırrın ifşa edildiğini öğrenince anasına pek kızdı. Ama denilen denilmiş, hakikat ortaya çıkmıştı.

Ben o gece uyuyamadım. İhtiyar nenemin tafsilatla anlattıklarına inanıyordum. En mühimi de şuydu: Kalbimin derinliğinde Hanım anaya daima gizli bir muhabbet besliyordum. Bu muhabbetin, bu yakınlığın ne olduğunu idrak edemesem de, Hanım ananın bana üvey nene olduğuna bir türlü inanamıyordum. İkinci mühim cihet de şuydu: Ben dokuz yaşında öz ana babamdan ayrılıp Mahmud ağa ve Gülzar'la Bakü'de yaşasam da Şeki, oradaki öz ocağımız, daima gizli bir hisle beni kendine çekiyordu. Bakü'de amcaoglu olarak tanıdığım, aslında kardaşımın oğlu olan Hikmet, yaz tatillerinde Şeki'nin adını bile anlamazdı. Ben ise yıl boyu yaz tatilini gözlüyor, mayıs ayı gelmez Şeki'ye kanatlanıyordum. Bunu hisseden analığım Gülzar, daima beni Şeki'den kıskanır, yaz aylarında Bakü bağlarına göçmek isterdi. Mahmud ağa, yürekte doğan bu his kavgasını anlayışla karşılar, her zaman bana destek çıkardı.

Şeki'ye geldiğim zaman benim sevincimin haddi hududu olmazdı. Biz anamla o zaman Şeki'nin aşağı kısmına taşınan Şirali amcamgile (aslında üvey kardaşım) inerdik. Ben hemen o gün dede ocağına gitmeye, dedem ve nenemle görüşmeye can atardım. Gülzar ana benim bu heyecanımdan hoşlanmasa da itiraz etmez, bana Yukarıbaşa'a, yani dedemgile gitmeye izin verir, kendisi ise gelmezdi.

Nene ve dede olarak tanıdığım ana ve babamla her görüşmem, hem benim için, hem de onlar için bayram olurdu. Her defa nenem (aslında anam) beni bağrına basıp hüngür hüngür ağlardı. Ağabeyim İsfendiyar askere gittikten sonra ihtiyarlar o zaman henüz evlenmemiş olan Firuze bacımla teselli bulur, arkasız kaldıklarını

unutmaya çalışırlardı. 1940'ın ocağında İsfendiyaş askere gitti. 1941'de savaş başladı. Yegâne ümitleri askerden dönmedi. İşte o zaman ihtiyaçları bana ümitle bakmaya başladılar. Galiba yüreklerinin derinliğinde tabii bir hayıflanma ve pişmanlık baş kaldırmıştı.

Hanım ana Gülzar'ı gelinlerinin hepsinden çok seviyormuş. Çünkü Gülzar garip, yabancı, kimsesiz idi. Yer yüzünde onun ne ana babası vardı, ne de hısım akrabası. Kalbi sık sık kırık idi. 1918 yılında yitkin düşen bacı kardaşlarını arıyordu. Diğer taraftan birinci kocasından da evladı olmamıştı. Bizim ocağa geldikten sonra ne kadar hekime gitmiş, ne kadar ilaç mola kullanmışsa da faydası olmamıştı. Hekimler kısır olduğunu kendisine açık açık söylemişlerdi. Bu yüzden Gülzar ana sık sık bir köşeye çekilir, derdine için için ağlarmış.

Ben ana karnına düşünce, Hanım ana anlaşılan kendisi ile yaşıt olan dört oğlundan utanıyor, çoğu zaman utancından, boyuna eşit oğullarının yüzüne bakamıyormuş. Hatta ebeyle görüşmüş, çocuğu düşürmek istemiş. Bunu haber alan Gülzar, Hanım ananın ayaklarına kaplanmış, çocuğu doğurmasını ve kendisine bağışlamasını rica etmiş. Hanım ana Gülzar'ın isteğini kocasına bildirmiş ve her ikisi de razı olmuş. Ben dünyaya geldiğim gibi Gülzar ana beni bağrına basmış, "bu benimdir!" demiş. Bütün aile Gülzar'ın isteğini kabul etmiş ve kayıtlarda babam Mahmud ağa, anam ise Gülzar olarak yazılmıştır.

Gülzar, Ermeni-Azerbaycan çatışmasında yitkin düşenlerden idi. Başını alıp köyünden kaçmış, kocasını ve ailesini yitirmişti. Şeki'nin çok nüfuzlu ailelerinden birisi onu evlat edinmiş ve sonra babamla evlendirmişlerdi. Anasız babasız, bacısız kardaşsız olduğundan, bizim ailede hiç kimse onun hatrını kırmazmış. Öbür gelinler mühim günlerde yahut bayramlarda, baba evine misafir gittiklerinde mutlaka onu da beraber götürür, saygı ve sevgi gösterirlerdi.

Gülzar ana, benim terbiyeme ve tahsilime çok dikkat göstermiş, yüksek tahsil almam, hayatta başarı kazanmam için kendisini mum gibi eritmiştir. Balasını [yavrusunu] sevmeyen, onun yolunda her türlü azaba katlanmayan ana bulmak zordur. Bizde bütün analar yavruları için kendini yakan pervaneler gibidir. Lakin Gülzar ananın bana beslediği sevgi, gösterdiği ilgi hiç bir ölçüye sığmazdı. Sadece şu kadarını söyleyeyim ki, mektepte okuduğum zaman öğle teneffüsü vaktinde mutlaka gelir, beni yedirip sonra giderdi. Bizi tanıyan bütün aileler Gülzar'ın analığına, bana beslediği hadsiz hududsuz muhabbete hayret eder, yaşıtılarım bana haset duyardı. Savaş yıllarında kendi payına düşen ekmeği yemez, beni yemeye mecbur ederdi. Bugün hayatta kazandığım ne varsa, hepsini Gülzar anaya borçluyum.

Aslen ormancı, dağcı olan babam ve kardaşlarım, yeni iktisadi siyaset devrinde¹ bakkal ve hellaf (un, buğday) dükkânları açmışlardı. Babalarının rehberliğiyle Ali Eşref'le Cihangir'in bakkal dükkânı, Mahmud ağa ile Şirali'nin hellaf dükkânı varmış. Yeni iktisadi devir biter bitmez, babamı ve kardaşlarımı oy verme hakkından mahrum ediyorlar. Şeki'de geçinmenin zor olacağını anlayan büyük kardaşlarım Ali Eşref'le Cihangir, 1930'da Bakü'ye göçmek zorunda kalıyorlar. Kardaşlar Bakü'de bir müddet iş bulamadılar. Nihayet ipek fabrikasında işe girdiler. Dükkânını kapatmaya mecbur olan Mahmud ağa da uzun müddet Şeki'de iş bulamamış, ağır günler geçirmiştir. Sonunda kardaşlar babamı da Bakü'ye davet etmişler. Obür taraftan Gülzar ana da beni düşünerek Bakü'ye göç etmek için can atıyormuş. O, ben büyüdükçe anamı babamı tanıyacağımdan korkuyormuş.

Nihayet 1934 yılında biz de Bakü'ye göçtük. Bu göç simdiki gibi hatırımdadır. Yevlak'a kadarki 80 kilometrelik yolu araba ile iki günde aldık. Şeki'nin 35 kilometre

¹ Sovyet ihtilalinin ilk senelerinde uygulanan iktisadi siyaset. Rusçası "no-vaya ekonomičeskaya politika," kısaltması NEP'tir (AN).

ırağındaki Suçma (Sucivini) köyünde akşam üstü yağışa yakalandık. Geceleyin köydeki kervansarayda kaldık. Ertesi gün sabah erkenden yola düşüp akşam üstü Yevlak'a vardık.

Biz Bakü'ye göçtükten sonra Şirali amcam da Şekî'nin aşağı mahallesinde ev alıyor ve böylece dedem (babam) en ufak kızı Firuze ve Hanım ana ile orada kalıyor.

Topaldı kaç, çerpenek, gizlenpaç, godu godu, bir kuşum var, Enzeli, dire döyme, yalağa salma ve saire gibi çocuk oyunları hem fizikî, hem de manevî gelişmeye yardımcı ediyordu. Bu oyunların bir kısmı şiirle oynanıyordu:

Bir kuşum var bu boydana,
Pipiyi* de şana şana...

Öbür çocuk özelliğine göre kuşun adını bulmalıydı. Yahut bir kaç gün yağış kesilmeyince godu godu gezip evlerden bir şeyler isterdik. Kadim inanışa göre yedi evden bir şeyler alındıktan sonra yağış mutlaka kesilmeliydi. Godu kolçak, şimdiki anlayışa göre kukla demektir. Uzun bir ağaca enine iki kola benzer tahta vurulur. Bu tahtaya ceket, yahut arkalık [hırka] giydirilir, başına papak konulur, olur kolçak... Adama benzetilen bu kolçağı bayrak gibi başımızın üstüne kaldırırsın, godu godu türküsünü okuyarak mahalleleri gezerdik:

Godu* godu dursana,
Çömçeni* doldursana,
Godunu yola salsana.
Verenin oğlu olsun,
Vermeyenin kızı olsun,
Adı da Fatma olsun,
Kaşları çatma* olsun,
O da çatlasın, ölsün!

Yahut:

Ekil* bekil kuş idi,
Divara konmuş idi.
Getdim onu tutmağa,
O meni tutmuş idi,
Meydana salmış idi.
Meydanın ağaçları,
Den* getirip uçları.
Çeper* çekdim, yol açdım,
Kızıl güle dolaşdım.
Bir deste gül dermemiş
Nenesi geldi, men kaçdım.

ve saire...

O zaman herkesin ezbere bildiği bu gibi malum ve meşhur çocuk şiirlerini söylemekten yorulmazdık. Umumiyetle çocuklukta vezinli, kafiyeli söz veya şiir söylemeye herkes hevesleniyor. Çünkü çocuk tabiatı ahenge, armoniye ve ritme meyyaldır. Bilhassa oynak yedili hece vezni, çocuğun oynak tabiatı ile ahenktaşdır. Ben çok dikkat ettim. "*Şengülüm, Şüngülüm*" çocuk masalında belleğe kazınmasına yardımcı olan esas unsur, evvela keçinin, sonra kurdun söylediği şiirdir:

Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm
Aç kapını men gelim.

Topu topu yedi sözden ibaret olan bu beyitte beş söz kafiyelidir. Bu kafiyelerden doğan ahenk ve musiki, çocuk tabiatına uyum oluşturuyor, onu dile getiriyor. Bu şiiri bir kaç kere dinleyen çocuk, "*Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm*" mısrasını işittiği gibi, Şengülümle kafiyeli olan "*men gelim*" çocuğun hafızasında dile geliyor, derhal "*aç kapını men gelim*" diye şiirin ardını kendisi söylüyor.

Ekseri çocuklar gibi ben de sözü kafiyeli söylemekten hoşlanırdım. İlk şiirimi ise dördüncü sınıfta okuduğum zaman yazmıştım. Elbette buna şiir demek mümkün değildi. Bu, çocuk tabiatındaki ahenge uymak, kafiyeli

söz söylemek arzusundan başka bir şey değildi. Ben çocukluğumda şiirden çok nesir kitaplarını okurdum. Şimdi de böyledir. İlgi çekici olan şurasıdır ki Aşık Garib, Tahir ile Zöhre, Abbas ve Gülgez gibi halk hikâyelerini kıraat ederken, ekseriya "*aldı göre ne dedi*" cümlesinden sonrak i şiir bölümünü atlar, sadece nesir kısmını okurdum. Şiir konuyu uzattığı için hadisenin devamını okumak için acele ederdim. Benim şair olarak yetişmemde şiirden çok nesrin rolü ve tesiri olduğunu söylersem, inanın!

Hanım, bizim ocağa geldiğinde kendisiyle beraber ilk kocasından olan Firengiz adlı kızını da getirmişti. Firengiz bizim evde büyümüş, orta tahsil almış, ergenlik çağına gelmişti. Göz alıcı bir kız olan Firengiz'e konu komşudan dünür gelenler çoktu. Ama kız hiç birini beğenmiyordu. Çünkü esasen odunculuk ve kömürcülükle meşgul olan Yukarıbaş mahallesinde tahsilli genç yoktu. Firengiz ise o zaman nadir olan tahsilli, romantik tabiatlı, elinden kitap düşmeyen, mektep müsamerelerinde şarkı türkü okuyan, ezbere şiir söyleyen kızlardandı. Elbette böyle bir kız kocaya gitmek için kendine tahsilli, okumuş bir gençle münasip görürdü.

Bizim evle karşıya olan binada "garadovoy [zabıta] Ahmed" isimli imkânlı bir kişi oturuyordu. Dört evladı vardı. Odunculukla geçinen bu ailede bir kişi bile tahsilli adam yoktu. Pehlivan cüsseli oğlanlar babaları gibi yalnız fiziki güçlerine güveniyor, mahalleye meydan okuyorlardı. Ahmed'in ikinci oğlu Nureddin öbürlerinden daha amansız idi. Kendisini mahallenin atamanı [kabadayısı] sayan bu kasımtı genç, Firengiz'i seviyor, onu adım adım izliyordu. Bunu bütün mahalleli, o cümleden anası babası da biliyor, onu bu sevdadan vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Ne kadar çalıştılsa da Nureddin fikrinden dönmüyor, kızı ölümle tehdit ediyordu. Sevdiği kızı

ölümle korkutan bir cahilin sevgisine nasıl inanılır? Daha doğrusu bu sevgi miydi? Hayır! Bu benliğini, kudretini tasdik ettirmek arzusundan başka bir şey değildi.

Bu öyle bir devirdi ki, meseleyi gençlerden çok, her iki gencin aksakalı halletmeliydi. Hadiselerin gidişinden malum oluyordu ki, her ikisinin babası da bu izdivaca razı değildi. Dedem devrimden evvel gorodovoyculukla mahalleye meydan okuyan Ahmed'e yalnız komşuluk hatırına selam verirdi. Ahmed de kendi açısından babamla ağız ucu konuşmuş. En mühimi de şuydu ki, Firengiz'in o devir için kusur sayılan tahsili ve bir miktar da açık saçıklığı Ahmed'in hoşuna gitmiyordu. Bundan dolayı aileler susuyor, mahallede dolaşan dedikoduları kulak ardı ediyorlardı.

Firengiz ise Lütfi Ali adlı bir köy öğretmenini seviyormuş. Bizimkiler bu olayı öğrenince, Nureddin'in şerrinden kurtulacaklarını zannedip Lütfi Ali'nin dünürlerine derhal "olur" dediler. Lakin onlar asıl şerrin bundan sonra başlayacağını bilmiyorlardı. Kızın başka birine nişanlandığını öğrenen Nureddin, onu kaçırmaya karar veriyor. Lakin beceremiyor. Çünkü kız, daima kardaşlarının nezaretinde bulunuyordu. Her gün onu okula bir kardaşı götürüp getiriyordu.

Düğünden bir kaç gün evvel Firengiz'i yengeleri Zags'a¹ aparıyor. Ben de anamın yanında idim. Zags'tan çıkıp eve geliyorduk. Eve varmak üzereyken Nureddin'in bize doğru geldiğini gördük. Kadınlar kendilerini kaybettiler. Nureddin yanıımızdan geçip birden bizim guruba doğru döndü. Ben tam Firengiz'in arkasında idim. Kendi alemimde güya onu koruyordum. Birden Nureddin beni kenara iteleyip Firengiz'in arkasına geçti ve elindeki bıçağı tam onun sırtına sançtı [sapladı]. Kız çığlık attı. Kadınlar onun üstüne atılınca, bıçağı kızın sırtından çıkarıp dereden aşağı kaçmaya başladı. Ben kızın sırtından fıski-

¹ Rusça "evlendirme dairesi"nin kısaltması (AN).

ran kanı görünce, kendimden geçip bayıldım. Bir de ayıldım ki, evdeyim...

Firengiz'i hastaneye apardılar. Şansından yara derin değildi. Polis geliyor, zabıt tutuyor. Nureddin'i tutukluyorlar. Ama bir hafta geçmeden bırakıyorlar. Ben o zaman, daha sekiz dokuz yaşında bir çocuk iken, rüşvetin ne kadar büyük kuvvete malik olduğunu anladım. Demek para kanın üstünü de örtebiliyormuş... Bu haksızlığın bir tarafı. İkinci tarafı ise Nureddin'in vahşiliği, başına buyrukluğu ve uzun asırlardan beri halkın kayıtsız şartsız kabul ettiği ahlak kaidelerini bozmasıydı. Adete göre erkek, kadının yanında başka bir erkeğe el kaldırmazdı. Kaldı ki kadına, kıza el kaldıracak. Bunu halk katı surette affetmezdi. Ama yeni cemiyette rüşvet, bu mukaddes adeti çiğneyen soytarıyı haklı çıkarmıştı. Ben bu adaletsizliğe dözemiyordum [dayanamıyordum]. O kanlı hadiseden sonra Nureddin her gün kapımızın önünden kibirle, gururla geçiyor, bizi çatlatıyordu.

Bir hafta sonra Firengiz hastaneden çıktı. Ben bir ay yattım. Katilin elinde gördüğüm kanlı bıçak gözlerimin önünden gitmiyordu. Bu bıçak rüyama giriyor, üstüme üstüme geliyor, beni korkutuyordu. Geceleri sayıklıyordum. O günden sonra sinir hastalığına tutuldum. Beni sarsan Nureddin'in başına buyrukluğu, hayasızlığı ve cezasız kalmasıydı. Kendi kendime düşünüyor ve hükümetin onun cezasını niye vermediğini bir türlü onuruma yediremiyordum. Bu da mühim değil! Peki kardaşları niye susuyor, niye onun kudurganlığına cevap vermiyorlardı. Ben bu lakaytlığı babama ve amcalarıma da yakıştıramıyordum. Ufak yaşında şahidi olduğum bu ilk haksızlık, beni yakıp yandırıyordu. Ben o zaman nerden bilecektim ki, hayat baştan başa haksızlıklardan ibarettir? Nerden bilecektim ki, benim zamanemde en büyük hak, güçtür. Lakin bir süre sonra bu hakikati de anladım.

Bir Haşîye

Bey sülalesinden olan Ali adında çok temiz, namuslu bir akrabamız vardı. Müdür olarak çalıştığı sovhozda¹ her kuruşun üstüne titrer, hiç kimseyi yemeye bırakmazdı. Onun billur temizliğine herkes hayret ederdi. İşe bakın ki temizlik insanlarda hayret doğuruyormuş. *Evi bir hesir, bir Memmed Nesir* idi.² Gözü tok ve nefesine hakimdi. Herkes onu "ahmak" sayar, bilhassa işçileri ondan nefret ederdi. Onun hakkında, "ne kendi yer, ne de bize yedirir" derlerdi. Sovhozun bütün işçileri Ali'nin aleyhindeydi. Bu işçiler hep bir araya gelip onu işten kovdular. Kaza KP [Komünist Partisi] kâtibi de bu işe göz yumdu. Anlaşılan onun kovulmasında kâtibin de parmağı varmış. Zira Ali, kâtibin hakkını [rüşvetini] vermiyor, bu da herifi asabileştiriyormuş.

Ali'nin çalmadığı kapı, yazmadığı makam kalmamış. Ama ne fayda?! Kimdi dertlinin derdini dinleyen? Babasından kalan altın saatini satıp Moskova'ya gitmiş. İki ay kapı çalmış, dinleyen olmamış. Bin pişman geri dönmüş. Babam derdi ki, her gece bir manata otelde kalıyor, geri kalan parasını da her gün birer manat ayırıp harcıyormuş.

O zaman ben Ali'nin başına gelen olaydan tesirlenip bir şiir yazmıştım. Bu şiir "*En büyük haksızdır hakkı ahıtarın [arayan]!*" mısrasıyla bitiyordu. O zaman ben artık bizim cemiyette hakkın, hakikatin olmadığını anlamış ve onu arayanları akıldan noksan saymaya başlamıştım. Ama sekiz dokuz yaşında ben henüz cemiyete uyuyor, Ali gibi hakkın varlığına inanıyordum.

Garip olan şurasıdır ki, sonraları da hakkın çiğnenmediği yerde susamıyor, haksızın cezalandırılmasına çalışıyordum. Hak aramanın manasız olduğunu bile bile hak-

¹ Rusça "sovetskoye hozyaystvo" kelimelerinin ilk hecelerinin birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Devlet çiftliği anlamındadır (AN).

² "Çok yoksul" anlamında bir deyim (AN).

sızlık ömrüm boyu beni rahatsız etmiş, sinirlerimi gerginleştirmiş, beni delilik derecesine vardırmıştı. Böyle zamanlarda Hudu, her zaman gülerdi. Ben daha da asabileşir, derdim ki:

"Niye gülürsen?"

Hudu kendine mahsus soğukkanlılıkla:

"*Senin bu cemiyetde hakka inanmağın ve onu korumağa çalışmağın gülmeli deyil [mi]?*"

Ben ilave ederdim:

"Peki ne yapayım, dayanamıyorum!"

O zaman Hudu derdi ki, "sen bu hadiselerin üstüne çık, ona yukarıdan bak ve Mirza Celil¹ gibi gül, yalnızca gül!"

Ben gülemiyordum, hakkı ve haklıyı savunamadığımdan dolayı için için ağlıyordum. Çünkü hiç kimseye yapılan haksızlığı affedemiyordum. Ömrüm boyunca adalet hissinin insanın en yüksek hissi olarak kabul ediyor, "insanlık için adalet hissinin yitirmekten büyük kabahat yoktur" diyordum. İçinde adalet ölçüsü, terazisi olmayan, haklıyı haksıza feda eden adamdan daha alçağını tanımadım. Ömrüm boyunca şu fikirde olmuşumdur: Adalet hissi olmayan adamdan insanlık beklemek lüzumsuzdur.

Sülalece muzdur [ırgat] olan birisi devrimden sonra casusluğu kendisine meslek edinmiş, insanları satarak poliste nüfuz kazanmış, muzdur [ırgat] oğlu yükselip yoldaş İsmayilov olmuştu. 1930'da Şeki isyanı bastırıldıktan sonra tutuklama furyası başladı, binlerce insan hapsedildi, bir çoğu Şeki'de mahkemesiz yargılamasız kurşuna dizildi. Bu işte muzdur oğlunun çok büyük "hizmeti" vardı. O zaman babam da bu herifin ihbarı üzerine hapsedil-

mişti. Babam kaçaklara yardım etmekle suçlanıyordu. Bugün ben bu ithamın ne derece doğru olduğunu söyleyemem. Ama şu hakikatı biliyorum ki, ailemizde mevcut rejime karşı gizli bir isyan vardı. Bunu bilen muzdur oğlu, bizim aileyi izliyor ve topladığı malumatı derhal alakalı yere ulaştırıyordu. "Yukarılara" hizmet etmek ve bu yolla kendine yer edinmek için sadece bizim aileyi değil, ışık gelen bir çok ailenin ocağını söndürmek onun yaşama gayesiydi.

O zaman Şeki'de polis müdürünün muavini olarak çalışan Yakup çavuş, babamla bacanak sayılırdı. Şöyle ki, anam Gülzar'la Yakup çavuşun hanımı amca kızlarıydı. Kocasının hapsedildiğini işittiği gibi anam, beni de alıp Yakup çavuşun yanına gitti. Yahşi hatırımdadır, bizi beklemeye odasında gören Yakup çavuş küplere bindi:

"Ben işten haberdarım" dedi. "Kadınsan kadınlığını bil. Şu anda buradan öyle git ki, izin tozun bile kalmasın!"

Bin pişman eve döndük. Üç gün sonra babamı bıraktılar. Elbette bu, Yakup çavuşun işiydi. İzbandut gibi, iri yarı, pos bıyıklı olan Yakup çavuş çok sert, disiplinli ve nüfuzlu bir adamdı. Onun hem halk arasında, hem de resmi dairelerde bir dediği iki olmazdı. Bununla birlikte muzdur oğlu İsmayilov bizden el çekmiyor, elinden gelen fenalığı etmekten geri kalmıyordu. Böyle yaparak amcalarımın oy verme hakkını almaya muvaffak oldu.

Oy verme hakkının alınması, vatandaşlık hakkından mahrumiyet manasına geliyordu. Bu vaziyette Şeki'de yaşamak mümkün değildi. Bu yüzden yine Yakup çavuşun inayetiyle kardaşların üçü birbiri ardından, Bakü'ye göçmek zorunda kaldı. Sadece bir kardaş, yani Şirali Şeki'de kaldı.

1941 yılı! Harp yeni başlamıştı. Şeki'den aldığımız telgrafta Şirali'nin tutuklandığı bildiriliyordu. Babamla Şeki'ye gittik. O zaman adı geçen muzdur oğlu İsmayilov, polis müdürü olarak çalışıyordu. Babam çaresiz kalıp

¹ Mirza Celil Memmed Kuluzade, 1866'da Nahçıvanda doğmuş, 1932'de Bakü'de ölmüş mizah yazarı ve neşriyatçıdır. Çıkardığı Molla Nasreddin dergisi çok etkili olmuştur (AN).

onunla görüşmeye gitti. İçeri geçti. Ben bekleme odasında kaldım. Daha beş dakika geçmeden babam yüzü gözü kıpkırmızı bir halde makam odasından çıktı. Arkasından dışarı çıkan İsmayilov, babama çirkin sözlerle hakaret edip sinesinden öyle bir iteledi ki, babam arkası üstü yere yıkıldı. İsmayilov bağırıyordu:

"Bakü'ye kaçmakla elimden kurtulacağınızı mı sandınız? Üstelik utanmadan da ricaya geliyorsunuz? Sizin burnunuzu sürmek boynumun borcu olsun!"

Babam bir şey demedi. Kalkıp odadan çıktı. Ben o zamanlar babamı dünyanın en güçlü, en uyanık, en kudretli adamı sanıyordum. O alçak, gözlerimin önünde babamı aşağılamakla babam hakkındaki tasavvurumu tamamen darmadağın etti ve bununla yüreğimi dağladı. Uzun müddet babamın yüzüne bakamadım. O da çok zaman gözlerini benden kaçırıyor, karşımda aşağılandığı için hicap duyuyordu.

Netice ne oldu? Şirali amcama yedi yıl kestiler. Kazakistan'a, Karaganda'ya sürgün ettiler. Gitti ve gelmedi. Nerde mahvolduğunu Allah bilir! Yedi yavrusu yetim kaldı. Savaşın ağır yıllarında büyük bir külfet, tahsilsiz karısının boynuna yıkıldı.

Ben babamın gözlerimin önünde tahkir olunduğu o dehşetli günde kendi kendime ant içmişim. Büyüyüp makam sahibi bir adam olacak ve o muzdur [ırgat] İsmayilov'dan intikam alacaktım. Devran döndü. Hafızam beni aldatmıyorsa 1970 yahut 1971 yılı idi. Şeki'de istirahat ediyordum. Akrabalarımın birisi koluma girip beni gazete büfesinin yanına götürdü. Büfenin yanındaki taşın üstünde oturan gözlüklü, köhne giyimli bir kişiyi bana gösterip sordu:

"Bunu tanıyor musun?"

Dikkatle baktım, tanımadım. Dedi ki:

"Bu Şirali amcanın başına iş açan o İsmayilov'dur."

Yaklaşıp selam verdim. Dedim ki:

"Beni tanıyor musun?"

Dedi ki:

"Gözüm yahşı görmüyor. Kimsin?"

Akrabam beni ona tanıınca rengi bembeyaz oldu, elleri titredi, kalkıp gitmek istedi, durdurup dedim ki:

"Vaktiyle eylediğin zulümlerden hiç utanmıyor musun?"

"Her zamanın bir hükmü var. İmdi devran sizindir!"

Dedim ki:

"Yanlışın var, devran yine senin gibilerin elindedir. Sen yaşlanıp sıradan çıktın. Varislerin yine senin gibilerdir."

Zamanın aşağılayıp bir köşeye attığı o ahmağa bundan fazla ne diyebilirdim?

Bakü'ye göçtükten sonra uzun müddet bu garip şehre ısınmadık. Evlerin damı bana tuhaf geliyordu. Kiremitsiz evlere baktıkça bana öyle geliyordu ki, onların üstü yandığı için böyle düz olmuştur. Zira ben evlerin üstünü dümdüz görmüş değildim.

Şeki'de üçüncü sınıfı bitirmiştim. Bakü'de dördüncü sınıfta okumaya başladım. Lakin okuyamadım. Bunun bir kaç sebebi vardı:

BİRİNCİ SEBEP

Bakü şartlarına ve muhitine alışamıyor ve en mühim sınıf arkadaşlarımla uyuşmakta güçlük çekiyordum. Ben Şeki şivesiyle konuşuyordum. Çocuklar bu şiveye gülüyor, beni alaya alıyorlardı. Onların dili de bana garip geliyordu. Çocuklar beni yabancı görüyor, benimle oynamak istemiyorlardı. Daha doğrusu bana üstten bakıyorlardı. Sık sık bana takılıyor, vuruyor, ve incitiyorlardı. Ben sınıfa girdiğim gibi "Hacı dayı geldi"¹ diye bağırıyordum.

¹ Şekililere "hacı dayı" diye hitap edilir ve bunlar Karadeniz fıkralarına benzer fıkralara konu teşkil ederler (AN).

çantamı elimden alıp birbirlerine atıyor, defterimi kitabımı etrafa dağıtıyor, getirdiğim ekmeği ve meyveyi kapıp yiyorlardı. Ben aç kalyordum. Mektepte başıma gelen olayları korkudan evde diyemiyordum. Sonraları anam her şeyi anladı. O, her gün öğle tatilinde mektebe geliyor, beni yedirip gidiyordu. Ben bir yıl mektepte olmaya-
cak derecede eziyet çektim, hakarete uğradım.

İki misal vermek istiyorum:

Birinci misal

Bir gün teneffüste benden yaşça büyük olan İdris adlı sınıf arkadaşımı bir kaç çocuğun yere yatırıp dövdüklerini gördüm. İçim sızladı. Ona yardım etmek istedim. Ama cesaret edemedim. İdrisi dövenlerden biri benim ona yardım etmek istediğimi anlayıp dedi ki:

"-He, ne bakıyorsun? Erkeksen yaklaş da seni de onun gibi yapayım!"

Ben bir şey söylemeden kenara çekildim. Ertesi gün beni müdürün yanına çağırdılar. Müdürün makamında çarşafı bir kadın vardı. Kadın beni gördüğü gibi "bu mu?" diye üstüme atıldı. Ben hiç bir şey anlamadan geri çekildim. Kadın:

"-Benim oğlumu dövene bak. Bu cücenin biridir. Haram olsun sana yediğin ekmek, İdris!"

Ben yine hiç bir şey anlamadım. Nihayet malum oldu ki, İdris evde ebeveynine kendisini dövenlerin adını söylemekten korkmuş, benim adımı vermiş. Ben göz göre göre yapılan bu haksızlığa inanamıyordum. Dedim ki:

"-İdris'i çağırın, ona sorun. Zaten benim onu dövme-ye gücüm yetmez."

Hakikaten de İdris hem yaşça benden büyüktü, hem de çok cüsseliydi. Benim sözüm galiba müdürün aklına yattı. İdris'i çağırdılar. Gariptir ki, o da anasının dediğini

tasdik etti. Hayretten donakaldım. Bir şey diyemedim. Anası oğluna çıkışmaya başladı:

"-Sen bu kadar aciz misin ki bu cüce seni dövüyor? Bunun gücü sana nasıl yetiyor?"

Kadının bu mantıklı düşüncesine tutundum:

"-Hala, vallahi onu başkaları dövdü, ben dövmedim!"

"-Kimdi?"

Sustum.

"-He, de bakayım kimdi?"

Korkudan boğazım kurudu. Kadının ısrarla sorduğu bu suale ben de cevap veremeyince, İdris'i anladım. O da benim gibi kendisini dövenlerden korkmuştu. Onların adını vermemiş, beni ileri sürmüştü. Bununla birlikte bütün ömrüm boyunca bu haksızlık beni yakıp yandırdı. Bu da benim çiyinlerimde [omuzlarımda] hissettiğim ikinci haksızlıktı.

İkinci misal

Edebiyat muallimimiz, Tağı Şahbazi Simurg'un² *Hanın Gazabı* hikâyesini işliyordu. Hikâyede şöyle bir olay vardı: Hanın³ evinin yanından geçen bir köylü yüksek sesle bayatı [mani] söylüyor, bu sesle uykudan uyanan han gazaplanıyor, köylüyü yanına çağırıyor ve uşaklara köylüye yüz kamçı vurmalarını emrediyor. Uşaklar emredileni yapıyor, köylü 21. kamçıda ölüyor.

Bu olayı anlatan öğretmen yüzünü öğrencilere çevirip sordu:

¹ Azerbaycan'da *hala* kelimesi Arapçadaki esas anlamında, yani teyze anlamında kullanılır. Halaya ise bibi denilir. Türkiye Türkçesindeki anlam kayması Peygamberimizin Larnaka'da Hala Sultan türbesinde yatan teyzesinin kızını, halasının kızı sanma yanlışına sürüklenmektedir (AN).

² Tağı Şahbazi Simurg (1889-1938). Yazar. Bakü'de doğmuş ve orada ölmüştür (AN).

³ Ağa, bey gibi zengin ve kuvvet sahibi kişilere verilen isim (AN).

"-Bu hikâyenin adını yazar *Hanun Gazabı* koymuş. Şimdi deyin bakalım, bu hikâyeye başka ne ad vermek mümkündür?"

Çocuklardan ses çıkmadı. Öğretmen:

"-Kim bu hikâyenin anlamına daha uygun bir isim bulursa ona beş vereceğim."

Ben hikâyenin asıl adını bulmuştum. Ama söylemeye cesaret edemiyordum. Çünkü hem öğretmenlerden, hem de öğrencilerden çekiniyordum. Gözüm o kadar korkmuştu ki, kendime güvenimi de yitirmiştim. Bana güleceklerinden korkuyordum. O yüzden usulca:

"-21. kamçı" diye fısıldadım.

Benimle aynı sırada oturan sınıf arkadaşım iftiharlık Süleyman derhal bağırdı:

"-21. kamçı."

Muallim "aferin!" diyerek ona beş verdi. Ben ömrümde beş görmemişim. Süleyman ise iftiharlıktı. Onun bu beşe ihtiyacı yoktu. Muallim ona "aferin!" deyince ben yerimde kurcalanıp yan yan Süleyman'a baktım. Çünkü ben onun haram beşe sahip olmayı vicdanına sığdıramayacağını ve hakikati muallime diyeceğini bekliyordum. Lakin demedi. Sonraları bu Süleyman büyük bir ticaret idaresinin başkanı oldu. Çocukken sadece benim hakkımı yiyen Süleyman, büyüyünce "uf!" demeden büyük bir milletin hakkını yedi. Ama vicdanı hiç sızlamadı.

Bu da hayatımda tattığım üçüncü haksızlıktı. Yavaş yavaş hakkımın yenilmesine alışıyordum. Şimdi artık tamamen alışkanlık kazandım. Üstelik şimdi tek tek insanların değil, bütün bir milletin hakkı yeniliyor, ama susuyoruz. Çünkü hakkın çiğnenmesi artık sıradan bir olay haline gelmiştir.

İkinci sebep

Elbette Şeki öğretmenlerinin seviyesi ile Bakü öğretmenlerinin seviyesi aynı değildi. Hiç şüphesiz Bakü'de

talebeden talep, daha yüksek seviyede idi. Ben ise bu talebe cevap veremiyor, öğretmenlerden de çekiniyordum. Tamamıyla tek başıma kalmıştım. Şartlarımı ve vaziyetimi anlayıp bana yakınlık gösteren öğretmenler de yoktu. Teneffüslerde bir kenara çekilip için için ağlamaktan başka elimden bir şey gelmiyordu.

Üçüncü sebep

O zaman taşra mekteplerinde Rus dili dördüncü sınıftan, Bakü mekteplerinde ise üçüncü sınıftan başlıyordu. Ben Kiril alfabesini hiç bilmiyordum (O zaman elifbamız Latindi). Bakü'deki sınıf arkadaşlarım ise geçen yıldan beri Kiril alfabesini öğrenmiş, Rus dilini de az çok biliyorlardı. Bense ömrümde bir tane bile Rus sözü işitememişim. Bu yüzden Rus dili muallimim bana sık sık kızıyor ve durumdan hoşnut olmadığını bildiriyordu.

Bu üç sebep yüzünden ben o yıl dördüncü sınıfta kaldım. Bu bir yıl müddetince okuduğum mektepte beni aciz, zayıf, korkak ve en mühimi de başarısız bir öğrenci olarak tanıdılar. O zaman çocuk aklımla kendimi mektepte herkese zayıf tanıttığımı anladım. Bu mektepte okuduğum sürece başarısızlığımın devam edeceği ağırdı. Bundan sonra ne kadar çalışsam da, öğretmenlerime kabiliyetimi göstermek benim için zor olacaktı. Bu yüzden mektebimi değiştirmesi için anama yalvardım.

Sonraki sene Bakü'de yeni açılan ve o zaman örnek okul sayılan Oktyabr¹ semtindeki 21 nolu mektebe kaydoldum. Aynı sınıfta tekrar okumam bana hayli yardım etti. Bu mektepte hem yahşı okudum, hem de Bakü muhitine ve şartlarına alıştığımından çocuklarla arkadaşlık kurdum, onlarla kaynayıp karıştım. Yeni mektepte fen bilgilerinden 4, diğer derslerden 5 almaya başladım.

¹ Bugünkü adı Yasamal'dır. Oktyabr, ekim ayı demektir. 1917 Sovyet devrimi eski tarihle 25 ekim 1917 (bugünkü tarihle 7 kasım 1917)'ye rasladığı için ilk isim muhafaza edilmiştir (AN).

1942'de orta mektebi bitirdim. Anam hekim olmamı istiyordu. Aynı yıl Gülzar ananın ısrarıyla evraklarımı tıp fakültesinin tedavi bölümüne teslim ettim. İki ay güç be-la okudum. Ancak kemiklerin adlarını ezberleyemiyordum. Bu dersleri veren Balakişiyev hoca, bir gün bana şöyle dedi:

"-Yavrum, senden hekim olmaz. Vakit geçirmeden çaresine bak!"

Savaşın en hararetli devriydi. Gençler cepheye olduğundan fakültelerde talebe noksanlığı vardı. O yüzden ebeveynimden habersiz diplomamın suretini üniversitenin filoloji fakültesine verdim. Sabahleyin tıp fakültesine, öğleden sonra filoloji fakültesine gidiyordum. Bu hal ocak ayına kadar böyle devam etti. 1943'ün ocağında durumu evde anlattım. Emrivaki karşısında kalan anam artık itiraz edemedi. Bundan sonra tıp fakültesini terk ettim. Tahsilime filoloji fakültesinde devam ettim.

Ben çocukken kendime dışarıdan bakmak ve hareketlerime dikkat etmek piresibiyle büyümüştüm. En mühimi de dakiklik, verdiğim söze uymak adetimdir. Kendim böyle olduğum ve başkalarından da bu dakikliği talep ettiğim için çoğu zaman benden inciniyorlar. Çünkü verdiği sözde durmayan, umumiyetle vakti boşa harcayan insanı, kim olduğunu kaale almadan kınamaktan çekinmiyorum. O zaman da kıyamet kopuyor.

İçimde sürekli çatışma oluyor. Bir adım atmadan evvel hayli tereddüt ediyorum. Çoğu zaman "yapayım mı, yapmayayım mı?" diye ikilemde kalıyorum. Fikrim sürekli çatallanıyor. Sık sık yanlışla düşünüyör, yanlışımı anlıyör ve itiraf etmekten çekinmiyorum. Şöyle bir vaziyet tasavvur edin: Vaktim var, çalışmak istiyorum, ama canım hiç istemiyor. Kendimi zorluyorum. Birden ışıklar sönüyor. Seviniyör, çalışmamamın sebebini ışıkların kesilmesine bağlıyorum. "Neyleyim, ışık sönme çalışacaktım" diyorum. Tam bu esnada kulağımda ikinci bir ses çnlıyor: "Lamban var, yak ve çalış!" Başka bir ses ona cevap veri-

yor: "Lambayı ben kullanırsam, çocuklar ışıksız kalmaz mı?" Öbür ses, "lambamız galiba iki tanedir" diyor. O zaman çocuklara "kaç tane lambamız var?" diye sormaktan çekiniyorum. Çünkü "iki tane" derseler çalışmaya mecbur kalacağım. Böylece ömrüm boyunca içimde savaş olmuş, meseleyi her zaman huzurumun, rahatlığımın aksine hal-etmiş, aklımın sesini dinlemişim.

Çocukluk hatıralarımdan en çok aklımda kalanı 1930 yılında baş veren Şeki isyanıdır. O zaman 5 başındaydım. "Büyük dönüş yılı" olarak adlandırılan 1930 yılında parti, kitlevi halde kolektif üretime geçme siyasetini uygulamaya koydu. Bu tedbir köylüyü korkuttu ve ülkenin bir çok yerinde, o cümleden Azerbaycan'da büyük hoşnutsuzluğa sebep oldu.

Gence'de ve Şeki'de isyanlar başladı. İsyancı köylüler şehri zaptetti. Hapisanenin kapıları açıldı, mahkûmlar salıverildi. Tam bir hafta şehir isyancıların elinde kaldı.

O zaman şehir Komünist Partisi sekreteri olarak çalışan Babayev adlı birisi, yukarının "sağ ol"unu kazanmak için Şeki'de kolektifleştirme işini daha süratle aparıyor, cemiyetin muhalefetini nazara almıyordu. Hoşnutsuzluk günden güne artıyordu. Aşağı ve Yukarı Göynük köyleri itiraz sesini yükselten ilk köyler oldu. Bu harekâtın başında ise Şabalıd köy şeyhinin oğlu Mustafa vardı. Denilene göre o çok yiğit bir adam olup Şeki'nin bir çok köyünü isyan ettirmişti. Molla Mustafa ve onun eniştesi Hüseyin Esadoğlu, Göynük köyünün muallimi ve köy komsomol özeğinin¹ sekreteri Züleyha'yı ele geçirip milletin gözü önünde öldürmüşlerdi. Bundan sonra Molla Mustafa yüzünü halka çevirerek şöyle diyor:

¹ Genç Komünistler Ocağı. Komsomol, Rusça *kommunisti soyuz molodoy* kelimelerinin birinci hecelerinden yapılmış bir kelime olup "genç komünistler birliği" demektir (AN).

"-Cemaat, artık şura [Sovyet] hükümeti yohdur!"

O zaman Şeki'de GPU'da çalışan Kasimov, halka çok zulüm etmişmiş. O yüzden Molla Mustafa, Kasimov'u da öldürüp etrafındaki çete ile Şeki'ye hücum ediyor. Şehrin kaçamayan, saklanamayan komünistleri şehir posta idaresine sığınıyor. Buradan Bakü ile sürekli irtibat kuruyorlar.

Şehirde ise isyanı Behram bey idare ediyor. İsyancılar postaneye ne kadar hücum ediyorlarsa da, ele geçiremiyorlar.

O zaman babamın ağzından işittiğim bir söz şimdi de kulağımda çınlıyor: "*Şehere balandulunu avtomobil geldi!*" Sonradan anladım ki bu *broirovannuy* [zırhlı] araç demekmiş! Bakü'den gelen ordu birlikleri ile isyancılar arasında savaş başlıyor.

Hiç hatırımdan çıkmaz. Bahçemizdeki elma ağacının altında oynuyordum. Birden kurşun sesi işittim. Sesi işitmemle tam karşıma ufak bir demir parçasının düşmesi bir oldu. Demir parçasının ne olduğunu anlayamadım. Eğilip toprağın içinden çıkarttım. Elim yandı, kurşunu derhal fırlattım.

İsyan bastırıldı. İsyancıların bir kısmı hapsedilip derhal kurşunlandı, bir kısmı da dağlara çekilip kaçak oldu. Bizim evimiz şehrin Yukarıbaş mahallesinde, dağın döşünde ve ormanın içinde bulunduğundan kaçaklar geceleri kapımızı çalıyor, bize veyahut komşularımıza sığınıyorlardı. Sabah oluncaya kadar heybelerini erzakla doldurup yeniden dağlara, ormanlara çekiliyorlardı. Kaçaklara yardım eden "düşman" ilan edilip derhal cezalandırılıyordu. O zaman Şeki'de polis müdürü Zahidov adında bir kan içici idi. Her şeye selahiyeti vardı. Kaçağa ekmek

¹ Sovyet gizli servisi. Rusça *Gosudarstvennoye Politicheskoye Upravleniye* (devlet siyasi idaresi)'nin baş harfleri. 1922'de Çeka'nın yerine kuruldu. Daha sonra OGPU (birleşik devlet siyasi idaresi) adını aldı. 1934'te yeniden düzenlendi ve NKVD (iç işleri halk komiserliği)'ye bağlandı. En son KGB (devlet güvenlik komitesi) adıyla biliniyordu. Sosyalizmin çöküşünden sonra adı tekrar değiştirilmiştir (AN).

verdiği için Zahidov nice köylüyü mahkemesiz, delilsiz kurşunlamıştı. Bunların ikisi babamın yakın dostlarıydı. Kaçağa yardım etmek iddiasıyla kurşunlananlardan biri de şehrin en hürmetli aksakallardan Hacı Yusuf Efendi idi. Babam onun hakkında şunu anlatırdı: Yüzüne kurşunlanma hükmü okununca, Zahidov'dan bir rekât namaz kılmak için izin istemiş, toprakla teyemmüm edip Zahidova şöyle demiş:

"*Bir hahişim [ricam] var, meni sinemden vurun.*"

Dediği gibi yapmışlar.

Kaçaklara yardım etmek bahanesiyle hapsedilenlerden biri de babam Mahmud oldu.

O zaman Şeki'nin kan içenlerinden biri de ispolkom Ali Eşref idi. 1930 hadisesinden sonra çocuklarının evini yıkmıştı. O zaman onu tanımamıştım. Ama her yerde onun adını işitiyordum. Millet onun yüzünden kan ağlıyordu. O da muzdur [ırgat] İsmayilov gibi inkılaptan sonra meydana çıkan eski ırgatlardandı. Çok gariptir, 1937 yılında onu da hapsedip sürgüne gönderdiler. 1956'da sürgünden döndü. Halkın dediği gibi çirkli eskiye od düşmez [acı patlıcanı kırağı çalmaz]. 1960 yılıydı. Şeki'de bir meclisteydim. İspolkom Ali Eşref de oradaydı. O, şimdi ki *raykom kâtiplerinin ve ispolkomların*¹ dürüst olmadığından, rüşvetçi olduklarından bahsedip şunları ilave etti. "Şimdiki makam sahipleri hiç bir şeyden çekinmeden köşkleri yaptırıyor, altın topluyor. Ben on yıldan fazla ispolkomluk yaptım, kendime bir kulübe dahi yaptırmadım."

Meclistekilerden biri derhal ona cevap verdi:

"*Senin ev yuhmakdan heç macalın [fırsatın] oldu ki, ev tikesen?'*"

¹ Raykom, Rusça *rayon komitet* (bölge komitesi) kelimelerinin ilk hecelerinden oluşturulan bir kelimedir. Bu komite KP azalarından meydana gelir ve kaza veya şehrin en üst yönetim organıdır.

İspolkom, Rusça *ispolnitel'nyy komitet* (icra komitesi) kelimelerinin ilk hecelerinden meydana gelen bir kelimedir. Raykom (bölge komitesi)'a bağlıdır. Burada icra komitesi başkanı kastedilmektedir (AN).

Bu cevap meclistekilerin hepsinin yürekten tasdik ettiği bir cevaptı.

Bizim ev yüksek bir tepenin üstündeydi. Tepenin karşısındaki derin vadiden Gurcana çayı akıyordu (Şimdi suyu kurumuştur). İsyan bastırıldıktan sonra bu vadiden sabaha kadar kurşun sesleri gelmişti. Sonraları anladım ki, isyancılar orada kurşuna dizilmişlerdi.

1930'dan 1947'ye kadar Şeki'de kaçaklık devam etmiştir. Sonuncu kaçak, Kaçak Abbas'tı. Onu da 1947'de vurdular. Abbasın cesedinin dağdan indirilişi şimdi dahi gözlerimin önündedir. Cesedi ağaç dallarının üstüne koyup dağdan aşağı sürmüşlerdi.

Tanınmaz şekle sokulan cesedi polis idaresinin karşısında, ağaç dallarının üstüne uzattılar. Bütün şehir cesedin yanından geçmek zorundaydı. Resmi daireler bununla insanları korkutup şunu demek istiyorlardı: "Hükümete karşı çıkanların akıbeti böyle olur!"

1930 senesinde Şeki'de ve Gence'de baş veren isyanlar zoraki kolhozlaştırma¹ hareketine karşı halkın itirazıydı. Halk zulme ve zorbalığa tahammül edememişti. Yeniden kurma ile alakadar meydana çıkan belgeler ve son hadiseler gösterdi ki, bu zorbalık Stalin despotizminin en büyük suçlarından biriydi. Bunun için o zaman baş veren isyanlara, şimdi açıklık politikasının ışığında, başka bir gözle bakmak lazımdır.

Ömrümün noğul [tatl, şeker] çağında gördüğüm, işittiğim, şahidi ve iştirakçisi olduğum ve bugün muhterem okuyucularıma naklettiğim bu hadiseler, dünyayı idrak etmek için kanatlanan benim çocuk gönlümde çok derin izler bırakmıştır. Ben edebiyata sinemde açılan bu izlerle girdim.

Şenbe Gecesine Giden Yol, Bakü 1991, 232-259. s.

¹ Kolhoz, Rusça "kollektivnoye hozyaystvo" kelimelerinin ilk hecelerinden oluşturulmuştur. Ortak çiftlik demektir (AN).

Olağanda Olağanüstü

Günümüzde edebiyatta, sanatta çağdaşlık hakkında sık sık görüşler ortaya konuluyor. Aslında bu mesele yalnız şimdi değil, bütün devirlerde edebi tenkidin dikkat merkezinde olmuştur. Bu hususta düşününce benim hatırıma her zaman klasikler geliyor. Çünkü klasikler eserlerini "çağdaş eser yazacağım" maksadıyla yazmamış, buna rağmen onların eserleri hem kendi devirleri, hem de bizim devrimiz için merak celbedici, taze ve yeni olmuştur. Zira onlar çağdaşlık hakkında fikir yürütmeden, düşünmeden edebiyatta hayatın bizzat kendisini aksettirmişlerdir. İskender, Fahreddin, Onegin¹ gibi adamlar şimdi yoktur. Lakin biz onları çok iyi tanıyoruz. Çünkü onlar her şeyden evvel canlı insanlardır. Biz bazen yazmak yerine yazma hakkında düşünüyoruz.

Edebiyatı her zaman edebiyatbazlık mahvetmiştir.

Çağdaşıktan söz açılan yerde mutlaka şekil ve mana meseleleri de ortaya çıkıyor. Burada çoğu çağdaşlığı şekilde görüyor ve bu tiplere öyle geliyor ki ananevi şekillerde yazmak eskiliktir, geriliktir. Güya eski, ananevi şe-

¹ İskender, Mirza Celil Memmed Kuluzade'nin Ölüler dıramının baş kahramanıdır.

Fahreddin, dıram yazarı Necef Vezirov'un (1854-1926) Musibet-i Fahreddin tirajedisinin baş kahramanıdır.

Onegin, Puşkinin kahramanlarındandır (AN).

kil kendisiyle beraber eski zihniyeti getiriyor. Ben bu fikrin tamamen aleyhindeyim. Samed Vurgun kadim şiir şekli olan koşmada zamanımızın en mühim fikirlerini terennüm etmiş ve bu fikirleri terennüm etmekte eski şekil ona mani olmamıştır.

Asıl yeniliği manada aramak lazımdır. Taşkent'te, Afrika-Asya yazarlarının sempozyumunda günümüz Türk şairi Rıfat Ilgaz'la tanıştım. Onunla şiir ve sanat hakkında hayli sohbet ettik. O, bütün eski şekilleri adamaklı inkâr ediyor, kendi aleminde yeni adlandırdığı serbest vezinle şiirler yazıyor. Ben serbest veznin aleyhinde değilim. Bütün vezin ve ölçülerde şiir yazmak mümkün ve lüzumludur. Bir şartla ki, şiir şiir olsun. Lakin Rıfat'ın şiirlerinden hiç bir şey anlamak mümkün değil. Sanki kasten fikri dolaştırıyor. Mantıksız, alakasız mısraları insanı dehşete sevk ediyor. Birinci mısradaki denizin dalgalı olmasından, ikinci mısradaki usturanın zor bulunmasından, üçüncü mısradaki yazmanın [kadın baş örtüsünün] nakışlarından bahsediyor. Bu mantıksızlığa, rabıtasızlığa haklılık kazandırmak için de bu unsurların sembol olduğunu ifade ediyor.

Evvla fikrimizi halka ulaştırmak istiyorsak, bu sembollere hiç ihtiyaç yoktur. İkincisi bu sembolleri şairin kendisinden başka hiç kimse anlamaz. Eğer şiirden maksat halkı uyandırmak, ona malum olmayan sırları açmaksa, böyle dolambaçlı bulmacalar yazmak neye ve kime lazımdır? Biz çocuğa bir meseleyi, bir mevzuyla anlatmak istiyorsak, onunla anlaşılmasın sembollerle, karışık teşbihlerle konuşmanın ne manası vardır? Bizim çocukla kendi dilinde, kendi düşünme tarzında konuşmayı becermemiz gerekir. Sözümlüğün ancak o zaman faydası olabilir. Üçüncüsü biz şekli ayakkabı gibi niye dışarıdan almalıyız? Niye biz kendi bağımızı başka derelerin suyuyla sulamalıyız? Yani bizim derelerimizin suyu kurumuş mudur? Niye biz başkalarını taklit etmeliyiz? Taklit ne hayatta, ne de sanatta hiç kimseye hayır getirmemiştir. Taklit

adamı gülünç vaziyete sokmaktan gayri hiç bir işe yaramaz. İnsan ne kadar mahir taklitçi olsa da, yine bir yerde hata yapar.

Ben Rıfat Ilgaz'a "*bizim kitaplarımız yirmi bin, kırk bin tirajla basılıyor ve derhal satılıyor*" dediğimde inanmadı. Şaşırdı. Zira Türkiye'de şiir kitabı 400-500 tirajla yayınlanıyor. Çünkü halk allame-yi cihan geçinen şairlerin anormal teşbih ve sembollerini anlamıyor.

Son zamanlarda Bakü filarmonisinin teşkil ettiği şiir geceleri herkesi sevindiriyor. Bu gecelere yüzlerce dinleyici bilet alarak giriyor ve şiir dinliyor. Bu, bizim şiirimizin halk dilinde, halkın idrak edeceği tarzda olduğuna delildir.

Düşünceyi kasten dolaştırmak, zorlaştırmak, şiiriyet değil bulmacadır, bilmecedir. Şiir ne kadar sade ve samimi olursa, o kadar güzeldir. Son bir kaç yılda umumiyetle sanat aleminde garip yenilikçiler meydana çıkmıştır. Tek kelimeyle her sahada yenilik güzel şeydir. Sanat, ebedilik arayışı demektir. Lakin yeniliği yenilik hatırına yapmak yenilik değil, aksine bana göre eskiliktir, geriliktir. Her milletin edebiyat tarihinde yeniliği moda gibi uyduranlar çok olmuş, lakin tarih onları unutmamıştır.

Bu başa bela yenilikçilere "*halk seni anlamıyorsa ne için ve kim için yazıyorsun?*" diye sorulduğunda, onların hepsi sitandart bir cevap veriyor: "*Halk beni yüz yıl sonra anlayacak!*"

Ben böylelerine büyük Sabir'in bir mısrası ile cevap vermek istiyorum: "*Kimdir arif diye sordum, dediler asra göre?*" Evet, her şey asra göre! Eğer sen bu asrın, bu günün suallerine cevap vermeden şimdiden geleceğin suallerine cevap vermek istiyorsan, emin ol seni bugün anlayamadıkları gibi yüz yıl sonra da anlayamayacaklar. Kılasikler kendi devirlerinin derdini yazdıkları için bugün de bizim çağdaşlarımızdır. Bu, en alelaide, en sade ve en büyük hakikattir!

Manadan doğan, zaruri olarak meydana çıkan yeniliği hakiki yenilik sayıyorum.

İlim aleminde olan keşifler, icatlar ilmin altını üstüne getiriyor. Lakin uzun arayışlardan sonra bulduğumuz şeylerin ne kadar alelade ve sade olduğunu görünce, bizi hayret bürüyor. Alimler çok uzaklara gidiyor, uzun zahmet ve arayışlardan sonra görüyorlar ki, aradıkları pek yakında, hem de alelade bir şeymiş. Onlar ancak fevkaladenin en alelade şey olduğunu keşfedebiliyorlar. Sanat aleminde de tahminen böyledir. Bir taş parçasında bütün dünyanın mahiyetini ve hikmetini görmek ve tasvir etmek mümkündür. Bizim alimlerden biri uzun müddet kökle yaprağın alakasını araştırmış ve şu neticeye varmış: Yaprakla kökün sıkı alakası var. Gülünç değil mi? Bu neticenin bedii ifadesini atalarımız bir tek cümleyle ifade etmişlerdir:

Ot kökü üste biter.

Burada ister istemez Çehov'un *Poprigunya* hikâyesini hatırlıyoruz. Hikâyenin kadın kahramanı zamanının büyük adamları ile oturup kalkmayı çok seviyor. Evinde bu seçkin adamlara sık sık ziyafetler veriyor. Kocası da hizmetçi olarak bu adamların emrinde bulunuyor. Kadının ancak kocası öldükten sonra şunu anlıyor ki, kocası çok arzuladığı bu seçkin adamların hepsinden seçkin, hepsinden büyükmüş. Kadın aynı çatı altında yaşadığı kocasını sıradan bir adam saymış, onun büyüklüğünü görememiştir. Demek ki büyüklüğü bazen dışarıda arıyoruz. Bize öyle geliyor ki büyüklük uzaklıkta, güzellik meçhullüktedir. Aslında aradığımız bütün büyüklük ve güzellik içermizde, yanı başımızdadır. Bize bir tek şey lazımdır: Aleladenin fevkaladeliliğini [olağanın olağanüstülüğünü] görmek. Uzağa gitmeye lüzum yok. Samed Vurgun'un bir şiirine dikkat edelim:

Yerlere bakıram, bağçalı, bağılı,
Göylere bakıram, kapısı bağılı.
Kâinat ihtiyar, sirli, soraglı,*
Sırrını vermeyir sirdaşa, dünya.

Bu parça şekilce sade ve açık; anlamca derin ve karmaşıktır. İnsan hayret ediyor. Şair, bu kadar derin bir fikri bu sadelikte ve bu açıklıkta nasıl diyebilmiş? Derin fikri karmaşık söylemek kolaydır, derin fikri sade söylemek ise zordur. Lakin gerçek yol budur! Bence şairin söylemek istediği fikir şairin içinde tam anlamıyla açık değilse, şiirde dolambaçlık, karmaşıklık meydana geliyor...

Halka inmek, halkı öğrenmek, halkı görmek, halkı tanımak! En büyük sanat malzemesi halkın hayatındadır. Bazen halkın anlayacağı dilde, halk ifade tarzında, sade ve samimi bir şekilde yazılan eserlere pirimitif [ilkel] damgası vuruluyor ve öyle zannediliyor ki tez anlaşılan, açık, selis, samimi şiirler, muasır devrin gereklerine cevap veremiyor, bunlar çoban bayatıdır [manisidir]. Bundan dolayı ben çoban bayatlarından bir kaç misal vermek istiyorum:

Sadece dört mısradan ibaret olan bayatılar en büyük, en derin felsefi eserlerdir. Bu eserler son derece yığcam [özlü] ve lakonik [kısa] olduğu kadar da sade ve açıktır:

Ezizim*, derde merdim,
Düşmesin* derde merdim.
Mene derman neylesin,
Tifilken* derd emerdim.

Ezizim, su dayandı,*
Sel geldi, su dayandı.
Özümü suya atdım,
Alışdı*, su da yandı.

Her biri dört mısradan ibaret olan bu şiir parçalarının da mısra tahdidi de var. Bu mısra tahdidine rağmen dört mısra da halk ne kadar derin fikirler söylemiş?!. Hem de ne kadar sade! Biz dili de, ifade tarzını da, şekli de, şekil ile anlamın birliğini de işte bu hazineyi öğrenmeliyiz. Bu parçalar bize çok alelade görünüyor. Çünkü sade söylenmiştir. Lakin bu aleladelikte ne kadar fevkaladelik ve

büyüklik var! Ben şiirde bunun taraftarıyım. Fikri kasıtlı olarak dolaştırıp ifade tarzını karmaşıklaştıranlar aslında alelade, sıradan söz söylüyor. Fakat bu aleladeligi, bu sıradanlığı okuyucuya fevkalade şekille ulaştırıyorlar. Sanatın yolu ise aksine olmalıdır. O da fevkaladeyi alelade [olağanüstüyü olağan] şekilde söylemek!

1969, Sanatkar ve Zaman, Bakü 1976, 149-153. s.

Kızım Sana Diyorum Gelinim Sen Anla¹

Türkiye Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi, Türkiyemizde yayınlanacak yeni kitabım için benden önsöz yazmamı isteyince, ne yazmam gerektiği hakkında çok düşündüm. Kendi şiirlerim hakkında ne yazabilirdim? Zaten önsöz bir nevi müellifi takdim etmek maksadı güdüyor. Şüphesiz Türkiye beni, benim sanatkarlığımı Azerbaycan kadar tanımıyor. Sonra düşündüm ki belki böyle olması daha iyidir. Bırakalım Türkiye'deki okuyucular beni eserlerimden tanısin.

Bununla birlikte benim şiir sanatı hakkındaki mülahazalarımın Türk okuyucusu için ilgi çekici olabileceğini düşündüm. Dünyanın en büyük filozofları, bilginleri ve şairleri şu ana kadar "*şiir nedir?*" sorusunun cevabını henüz vermiş değillerdir. Birisi "*şiir yüreğin en ince, en derin ve en zarif duygularının ifadesidir*" demiş. Diğeri "*şiir güzelliğin nağmesidir*" demiş. Öbürü "*şiir insan azaplarının ve ızdıraplarının tecessümüdür*", öteki "*şiir hayatın aynasıdır*" demiş... Necip Fazıl Kısakürek ise şöyle demiştir:

¹ Bu makale Vahat'ade'nin Türkiye'de neşredilen *Sonbahar Düşünceleri* (Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Dünyası Edebiyatı, Ankara 1993, 216 s.) isimli kitabına yazdığı önsözdür. Buraya şairin gönderdiği metnin aslından aktarılmıştır (AN).

"Allah'ı bulamamacasına aramak, ebediyen aramak olan şiirin gayesi, ilk dayanak ve çıkış noktası olarak din temeline muhtaçtır."

Müellifin kendi açısından bakıldığında bu tariflerin her biri doğrudur. Lakin bu tariflerin hiç biri şiirin tarifini tam manasıyla veremiyor. Bu yüzden ben "*şiir nedir?*" sorusuna kendi nokta-yı nazarımdan bakmak istiyorum. "*Menim için şe'r derdimin, isteğimin, arzusun danışan [konuşan] dilidir.*" Bizde bir mani var:

Men derdlere yol oldum
Yandım dönüp kül oldum.
Dillendirdi derd meni
Okudum bülbül oldum.

Evet, bülbülü okutan derdi olduğu gibi şairi konuşturan, okutan da onun dilidir. Bu manada halkımın 180 yıl Rus emperyalizminin yumruğu altında çektiği çileler, azap ve eziyetlerdir elime kalem verip beni şair eden. O yüzden bu yumruk altında yazdığım şiirlerime görünen manasıyla, yüzden bakan okuyucu mısralarımın dış manasını değil, onun arkasında gizlenen manayı arayıp bulmalıdır. Aksi takdirde benim şiirlerim Türk okuyucusu tarafından tam olarak anlaşılamaz. O zamanlar ben kapalı yazmak zorundaydım. Fakat mahir Azerbaycan okuyucusu benim kapalı mısralarımın üstündeki kapağı açabilmiş, onun arkasında gizlenen asıl mana ve amacı fark edebilmiş, gılasa [kiraza] bakıp içindeki çekirdeği görmüştür. Halkımın yaşadığı çileler, azap ve eziyetler ona bu çekirdeği görme imkânını veriyordu. Azad ve müreffeh bir millet, belki de benim kapalı dediğim mana ve amaçları tam açıklığıyla idrak edemezdi. Ama ben bu zavallı halkın evladı olduğumdan, onun dertlerini yazıyordum. Allah hiç bir milleti başka bir milletin kölesi etmesin!

19. yüzyılda yaşayan edip Mirza Fethali Ahundzade¹ mealen şöyle demişti: Eğer mevcut düzeni açıkça tenkit edemiyorsan zamanı ve mekânı değiştir, içinden geleni yaz, anlayan anlayacak.

Ben uzun yıllar Ahundzade'nin bu meşhur tavsiyesi esasında yazıp totaliter sisteme bu yolla muhalefetimi gösterdim. Bu usulü destekleyen şöyle bir ata sözü de vardır: "*Kızım sene deyirem, gelinim sen eşit!*"

Muhterem Türk okuyucuları! Size takdim ettiğim bu kitapta kalbimin derinliklerinde gizlenen duygularımı, yani gılasın [kirazın] içindeki çekirdeği bulabilirsiniz, ben kendimi adım gibi bahtiyar addedeceğim.

14 şubat 1993/ Sonbahar Düşünceleri, Ankara 1993, XV-XVI. s.

¹ Mirza Fethali Ahundzade, 1812'de Nuha (Şeki)'de doğmuş, 1878'de Tifliste ölmüştür. Latin alfabesini teklif eden ilk kişidir (AN).

Sanat Sanat İçin midir, Yoksa Halk İçin mi?

(Ali Fuat Azgur'un şiir kitabı hakkında)

Türkiye'nin edebiyat alanında sık sık işittiğim ve son zamanlarda Azerbaycan edebiyatına da sirayet etmiş bulunan "*sanat sanat içindir*" piresibi veya cereyanı beni çok rahatsız ediyor. Sovyet döneminde edebiyat ve sanat imparatorluğun puropagandasına kurban edildiğinden, bu ilkenin haklılığını isbat etmek için "*sanat halk içindir*" sloganından çok mahirane istifade ediliyordu. Aslına bakılırsa bu edebiyat, bu sanat halka değil, imparatorluğa hizmet ediyordu. O devirde yazılan eserlerin ömrü de imparatorluğun yıkılması ile sona erdi. Bununla birlikte Sovyet devrindeki yazarların az bir kısmı sözün gerçek manasında "*sanat halk içindir*" piresibine uyarak yazmayı başarmışlardır. Bu yazarlar muhtelif edebi usuller ve sembollerden faydalanarak esir edilen Azerbaycan Türklerinin derhtlerini ortaya koyuyor ve Sovyet imparatorluğunun çirkinliklerini tasvir ediyorlardı.

İşte bu yazarlar kızım sana diyorum gelinim sen anla misali, ülkenin dertlerini harici ülkelere aitmiş gibi gösteriyor, sözlerini, düşüncelerini bu yolla dile getiriyorlardı.

Ben 1981'de yazıp arşivimde sakladığım bir şiirimde şöyle demiştim:

İçimi göstermedim cahil* tutan güzgülüye
Üzde gülüp ürekte müşkülüme* ağladım
Milletimin derdini ünvanlayıp* özgeye
Başkasının yasında öz ölüme ağladım.

Milletin derdinden, başına getirilen felaketlerden bahseden eserler ise şüphesiz "sanat halk içindir" piresibine hizmet ediyor. Bu sebeple ben yazar olarak edebiyat ve sanatta "sanat sanat içindir" piresibini kabul etmiyorum ve "milletle, vatana hizmet etmeyen sanat kime ve neye lazımdır?" şeklinde düşünüyorum. Ata yurdum kabul ettiğim Türkiye'de de, ne yazık ki son zamanlarda hiç bir maksadı, gayesi olmayan bilmece, bulmaca edebiyatı ortaya çıkmıştır. Bu tür şiirleri anlamak mümkün değildir.

Geçen yılın aralık ayında Ankara'da tedavide olduğum zaman, elime çağdaş Türk şairi Ali Fuat Azgur'un *Aruzun Meltemi İle* [1995] adındaki şiir kitabı geçti. Okudum, çok beğendim. Kitap bütünüyle bariz aruz vezni ile ve şiirin, güzel Türk dilimizde yazılmıştır.

Ben çağdaş Türk şairlerinin hece ve aruz vezninden uzak durmalarını da anlayamıyorum. Biz bir şeyi anlayamayız ki, büyük şairlerimizin kullandıkları aruz artık Türk aruzudur, Türk rengini almış aruzdur. Büyük Mehmet Akif'in, Yahya Kemal'in yahut büyük Azerbaycan şairi Sabir'in istifade ettikleri aruz, bizim milli ruhumuz ve milli rengimizle cıalanmış halis muhlis Türk aruzudur.

Aynı şekilde şimdi şiirlerinden bahsetmek istediğim Ali Fuat Azgur'un kullandığı vezin de bizim öz aruzumuzdur. Bu aruz, Arap ve Fars aruzundan farklıdır.

Türk dilinde ünlülerin çokluğu aruz veznine özel bir güzelliik veriyor. Bu güzelliği ve sesler arasındaki dahili ahengi, Yahya Kemal'in eserlerinde daha açık görebiliriz. Aruzun şiire musiki ahengi getirdiğini bildiğimiz iç hecelerdeki dalgavari iniş çıkışlar üzerinde sözlerin inip çıkmasından aldığımız hazı ve bütün bunların şiirin anlamına tesir ettiğini gördüğümüz, büyük üstatlar tarafından cıalanıp Türkleştirildiğini hissettiğimiz halde bu gü-

zel vezinden niye vazgeçmeliyiz? Ancak şiir anlamına ilave olarak aynı zamanda musikidir, ahenktir. Şimdi biz şiirden bu musikiyi, bu ahenktarlığı niçin koparmalıyız? İlimimizi, tekniğimizi batı tarzı yapmamızı anlıyoruz. Ancak şiirin batı tarzı yapılmasını anlamak mümkün değildir. *Gerçekten de bizim şiirimiz garbın şiirinden üstündür. Birakın şiir yazmayı biz garptan değil, garp bizden öğrensin.*

En çağdaş fikir ve duyguları ana veznimiz olan hecede, çoktan Türkleşmiş ve bizimleşmiş olan aruz vezninde söylemek mümkün değil mi? Kardaşım, bizim karşımızda değerli vatan şairi Mehmet Akif'in *İstiklal Marşı* ve *Çanakkale Şehidlerine* adlı çağdaş ruhta yazılmış, kalbin derinliklerine işleyen, dünyanın şaheserlerinden sayılan güzel örnekler var! Vatansızlık üzerine yazılmış bu şiirlerin dünya edebiyatında eşi benzeri yoktur. Ali Fuat Azgur'un şiirlerinden ben Yahya Kemal'in kokusunu aldım. Bazı Türk araştırmacıları Yahya Kemal'den "sanat sanat içindir" piresibi ile yazan dekadandan bir şair olarak söz ediyorlar. Ben bütün şair hissiyatımla diyebilirim ki, Süleymaniye camisine bakıp "*Ben de bir varisin olmakla bugün mağrurum*" diye haykıran ve aynı camide namaz kılan Mehmetçiğe bakıp:

Gönlüm, dilim, kanım ve mizacımla sizdenim
Dünyâ ve âhirette vatandaşlarım benim

diyen ve öz ana dilini "ağızımda anamın sütü" adlandıran şair "sanat sanat içindir" değil, "sanat halk içindir" piresibini rehber edinen bir millet şairidir. Ali Fuat Azgur da şairin maksat ve vazifesini şöyle anlatıyor:

Yok bizde yalan, öyle hayal mahsulü bir söz,
Misralarımız mutlaka bir hatıra gizler.

¹ 19. asrın sonu ile 20. asrın başlarında Avrupa edebiyat ve güzel sanatlarında aşırı ferdîyetçilik ve ruh düşkünlüğü ile kendisini gösteren akımlar. Sembolizm, sürrealizm vs. Bizde Ahmed Mithat Efendi, Servet-i Fünuncuları dekadandan olarak nitelemişti (AN).

Kalbimde, diyorsam bir alev var ya da bir köz,
Bir gerçeği anlatmada dosdoğru bu sözler.

Doğrudur, tamamiyle doğrudur. Buna yürekten katıyorum. Şair yalan konuşmaz. O, ancak ve ancak bir gerçeği anlatmak için sözlerden istifade eder. Şair devam ederek anlatıyor:

Şair dediğin dert ile dost, mihnete eştir
Kâh buzdığı, kâh volkana benzer bir ateştir
Gün ortası her gün aranan aynı güneştir
Hasret yaşarız yar ile olsak bile bizler.

20 ocak 1990'da Rus ordusu Azerbaycan Türklerini katledince Ali Fuat, Ankara'dan purotestosunu yükseltti. *Azerbaycan'ın İşgali Hakkında* adlı şiirinde volkan püskürmesine benzer şiiriyle haykırdı:

Gamlanma, Azerbaycan'a çökmüşse bir afet
Hiç yanma bugün yurdunu sarmışsa cinayet
Bir şanlı zafer müjdesi saklar bu felaket
Er geç boğacak zalimi döktürdüğü kanlar.

Bununla birlikte 1956'da Rus ordusu Macaristan'ı ve 1968'de Çekoslovakya'yı işgal edince şair Ankara'dan gür sesini daha önce de yükseltmişti:

Bir ülkeye haydutça girersin, ama bil ki
Bir tek kişinin kalbine asla giremezsin.
Mahkûm da edersin bir ara fertleri belki
Bir milleti, lakin ebedi sindiremezsin.

Çünkü şair hakkın ve hakikatin zaferine bütün varlığı ile inanıyor ve Ali Fuat Azgur gibi şairler bu inançla kaleme sarılıyor. Bence şairi şair yapan, onu hak uğrunda, adalet uğrunda yazmaya teşvik eden sebep de Allah'a olan inancıdır. Bu tür şiirler halka, onun talihine olan güven örnekleridir. Lakin modernizm adı altında gizlenen

menfaatçiler ve yenilikçiler "sanat sanat içindir" piresi-
biyle edebiyatı ve sanatı halktan, onun talihinden, yeni
nesli eski nesilden ayırmak maksadı güdüyor. Bu ise yal-
nız edebiyat ve sanat için değil, millet için, milletin tarihi
vahdeti [birliği ve birleşmesi] için çok korkulacak bir şey-
dir.

Hürriyet ölür sinede bayrak yaşamazsa,
Toplum çözülür ülkede ahlak yaşamazsa,
Ancak yine her kıymetin üstündeki Hak'tır
Devlet çöker efkârda eğer Hak yaşamazsa.

Ben bu rübaiyi yazan şairin ellerinden öpüyorum.
Ben sinesinde devletin bayrağını dalgalandırmayan,
milletin asırlardan beri yaşayan ahlakını, adetini, gelenek
ve göreneklerini korumayan, zihninde her değerün üstün-
de olan Hakk'ı, adaleti yaşatmayan insanın vatan evladı
olduğuna inanmadığım gibi, bu hislerden mahrum olan
şairin de şairliğine inanmıyorum.

İşte bunun için kitabını büyük muhabbetle okudu-
ğum Ali Fuat Azgur'un şiirleri beni duygulandırdı ve he-
yecana sevketti. Bu şiir kitabı hakkında içimde memnu-
niyetimi dile getirme ihtiyacı uyandı ve buna cevap ola-
rak bu yazımı yazdım. Bu şiirleri gayesini, açıklığını ve
zamanla ahenktar oluşunu dikkate alarak "zamanımızın
türküleri" olarak adlandırıyorum.

Zaman gazetesi, 18 Ekim 1997

Ana ve evlat! Ana ile evladın karşılıklı sevgisi, ananın evlada, evladın anaya olan borcu, dünya edebiyatının, güzel sanatlarının ve sosyal konulu eserlerinin baş mevzularından biri olmuştur. Ananın kutsallığı, analık hissinin büyüklüğü hakkında o kadar yazılmıştır ki, doğrusu bu hususta yeni bir düşünce ileri sürmek, taze bir söz söylemek zordur. Ananın yavrusu hakkında hissettiği arzular hiç bir ölçü tanımıyor. Evladın yaşı altmışa gelse de, o yine anası için yavrudur, çocuktur.

Ben şöyle bir rivayet dinledim: Meşhur bir şairin 60. doğum yıldönümü kutlanıyormuş. Kutlama gecesine şairin 90 yaşındaki anası da iştirak ediyormuş. Ana sık sık tedirgin bakışlarla sahnede oturan oğluna bakıyor, huzursuzlanıyormuş. Nihayet ana ayağa kalkıp sahnedekilere hitap etmiş:

"-Şu kapıyı örtün, çocuk üşütecek."

Meğer ana deminden beri açık duran kapının önünde oturan şair oğlunun üşüteceğinden korkuyormuş.

Ne kadar güzel, ne kadar tabii histir. Evet, yavru kaç yaşında olursa olsun, yavru kim olursa olsun, bunun ana için hiç bir farkı yoktur. O, ana için her zaman, her yerde çocuktur, yavrudur.

Ananın yavrusu hakkında duyumsadığı arzulara dair

halk ne kadar bayatılar [maniler], okşatmalar [sevmeler] üretmiştir:

Balama* kurban inekler,
Balam ne vakt imekler?

Yahut:

Balama kurban kulunlar,
Balam ne vakt dil anlar?

Bebek emekliyor, yürüyor, konuşuyor, ancak ananın arzuları yine tükenmiyor. Ananın arzularından arzu do-ğuyor. Yavru mektebe gidiyor, mektebi bitiriyor, yüksek mektebe giriyor, çalışıyor, evleniyor. Ana şimdi de yavru-su için başka arzular besliyor:

Arzudan arzu doğdu,
O kurtardı* bu doğdu.
Ana bir vakt gördü ki,
Ömrü ahıra* yetmiş
Arzuların oduna,
Öz ömrünü eritmiş.
Ana öz balasının
Yolunda can çürüttü,
Bala* anaya çatdı,
Bala* ananı ötdü.
Ah! Yene de ananın
Arzuları bitmedi.
Bu arzular, arzular,
Ananı terk etmedi.
Düşdü elden, ayakdan
Ana tamam kocaldı.
Dünyadan göçende de
Ananın üreyinde
Yene bir arzu kaldı.
Ana getdi dünyadan
Balanın çiçeklenen
Ömrünün yaz çağında.
Ananın arzuları
İndi de tekrar oldu
Balasını böyüden
Balanın dodağında.

Böylece hayat devam ediyor. Zaten bugünün anası dünün evladır.

Eğer bana "dünyada en güzel nağme, şarkı nedir?" diye sorsalar, ben tereddütsüz şu karşılığı verirdim: Ana laylası [ninnisi]. Eğer bana "dünyada en ilgi çekici ve en güzel kitap hangisidir?" diye sorsalar, şu cevabı verirdim: Ananın anlattığı nağıllar [masallar]. Eğer bana "dünyada en tehlikesiz, en güzel sığınak neresidir?" diye sorsalar ben şu karşılığı verirdim: Ana kucacı.

Biz bütün bu güzel nimetleri daha bebekken duyum-samış ve tatmışız. Ben diyorum ki, bütün büyük şahsiyet-leri büyüten, onları dahiliğe yücelten de ana nağmesidir, ana sütüdür, ananın anlattığı masallardır. Büyük İngiliz filozofu G. Boole¹ çok güzel söyler:

"İlgi çekicidir ki, büyük dahilerin ekseriyetinin güzel anaları vardı. Dahiler babalarından çok, analarından bilgilenmiş, ana terbiyesi ile yüksel-mişlerdir."

Dünyanın en büyük tabiat bilimcileri, fizikçileri; ta-biatın ve kâinatın sırlarla dolu olduğunu ve henüz geliş-memiş insan idrakinin ilk saf dövuşünü, insanın sırlar dünyasına yürüyüşünü ilk defa anaların anlattığı masal-lardan öğrenmemişler midir? Masallar hayallerle dolu-dur. Her icat ilk olarak hayalde, fantezide doğar. Tasav-vur edin! Çocuk Leonardo da Vinci, başını anasının dizi üstüne koyup onun anlattığı masalları dinliyor. Ana uçan halıdan (şarkta), yahut uçan attan (garpta) bahsediyor... Bu hayal, bu arzu çocuğun kalbine süzülüyor. Hayal, ha-yal üstüne geliyor. Çocuk gülümsüyor... Şimdi o, bahsi geçen atın belinde süzülüyor... Çocuk büyüyor, hayal ve arzu fikir oluyor ve nihayet demir atın, yani tayyarenin ilk modeli meydana çıkıyor...

İnsan idrakinin bugün gördüğümüz bütün başarıları iptidai halde analarımızın anlattığı masallarda yaşıyor. Demek beşeriyetin meydana getirdiği bütün harikalar

¹ George Boole (1815-1864). İngiliz matematikçi ve fizikçisi (AN).

gücünü, mayasını, ilk sıçrayış noktasını, dayandığı yeri ana kucağından alıyor. Her şeyin başı anadan başlıyor. Elifbadaki ilk harfin a ile başlaması da tesadüf değildir. Biz dilimizi de "ana dili" olarak adlandırıyoruz. Çünkü bize ilk defa öz dilimizi öğreten de anamızdır.

Savadsızdır* benim anam
Ancak mene say* öyredip
Ay öyredip
Yıl öyredip
En vacibi dil öyredip benim anam.
Men bu dilde hissetmişem,
Hem sevinci, hem de gamı.
Bu dil ile yaratmışam,
Her şe'rimi, her nağmemi.
Yok, men heçem
Men yalanam,
Kitab kitab sözlerimin
Müellifi benim anam.

Analar aynı zamanda anlattıkları masallarla şer kuvvetlere karşı, kâinatın ve tabiatın sırlarına karşı mücadelede evlatlarına güven telkin ediyorlar.

Nağmeleri ile insanın yaralarına merhem olan büyük bestekârlar operalarının, senfonilerinin, güzel şarkılarının mayasını ana laylalarından [ninnilerinden] almamışlardır mı? Şekspir, Puşkin, Nizami gibi nazım bahadırlarının eserlerinde meydana getirdiği kahramanlar, analarının anlattığı masallardan gelmiyor mu?

Nihayet büyük Rus şairi Nekrasov'un¹ dediği gibi;

"Biz bacımızı, kardaşlarımızı, hanımımızı ve babamızı seviyoruz. Ancak zor durumda her zaman anamız aklımıza geliyor."

Ana kucağı! O, en mukaddes, en pak, en garezsiz [art niyetsiz], en tehlikesiz ve en sıcak yuvadır. İnsan orada dünyanın bütün dertlerinden, belalarından uzaktır. Biz bütün gücümüzü, kudretimizi, ilhamımızı oradan alı-

¹ Nikolay Alekseyeviç Nekrasov (1821-1878), Rus şairi (AN).

yoruz. Ana kucağı vatandır, öz topraktır. Ana kelimesi ile vatan kelimesinin bizim dilimizde eşanlamlı olması tesadüf değildir.

Bizim kadim abidemiz olan Kitab-ı Dede Korkut'ta ana kutsallaştırılmıştır. Çünkü ana üreticidir. Dede Korkut kahramanlarından Uruz, ana hakkını "Tanrı hakkı" olarak adlandırır. Bizim masallarımızda anaya gerektiği gibi hizmet etmek, Kâbe'yi satın almakla bir tutulur.

Salur Kazan'ın evi talan ediliyor. Kazan düşmanın evine gidiyor. Ona şöyle diyor:

Mere Şöklü Melik!
Dünlüğü altun ban ivlerümi götürüp durursın,
Saňa kölge olsun.
Ağır hazinem, bol akşam götürüp durursın,
Saňa harçlık olsun.
Kırk ince billü kız ile Burla hatunı götürüp durursın,
Saňa yesir olsun.
Kırk yigid ilen oğlum Uruzu götürüp durursın,
Kuluñ olsun.
Tavla tavla şahbaz atlarum götürüp durursın,
Saňa binit olsun.
Katar katar develerüm götürüp durursın,
Saňa yüklet olsun.
Karıçuk anamı götürüp durursın,
Mere kâfir, anamı virgil maña.
Savaşmadın, uruşmadın kayıdayım.¹

Böylece Kazan han anasını, varlığından da, cariyelerinden de, hanımından da, oğlundan da üstün tutuyor. Düşmandan yalnız koca [yaşlı] anasını istiyor. Burada insan Kazan hanın karşısında baş eğmeden duramıyor. Hayır, Kazan hanın değil, aslında bu güzel abideyi meydana getiren ince tabiatlı, büyük maneviyatlı, büyük ananeli halkın karşısında baş eğmek lazımdır. Demek mümkün

¹ Aktarımında Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı* (Ebru y., İstanbul 1986), 31. sayfadaki aslı esas alındı (AN).

ki, Kitab-ı Dede Korkut boyları ana ve analık hakkında derin manalı, hikmetli ve azametli nağmelerdir.

Evet, Azerbaycan halkı için ana bu kadar aziz, bu kadar mukaddestir. Dikkat edilirse demin örnek gösterdiğimiz boyda da ana, vatan sembolü olarak alınıyor. Yazıklar olsun o insana ki bu kutsallığı, bu temizliği, bu yüklüğü görmeye, ona arka çevire. Anasına, vatanına, milletine arkasını çevirenlerin, feci akıbetini Celil Memmed Kuluzade, *Ananın Kitabı* isimli eserinde çok güzel kaleme almıştır:

Ananın üç evladının her biri bir tarafta tahsil görüp vatana dönüyor. Onlar öz vatanlarını, ana dillerini sevmiyor, vatana hor bakıyorlar. Ana kendi öz evlatlarının dilini anlamıyor. Çünkü onlar özge [başka] dillerde konuşuyorlar. Ana yalnızca kızı Gülbahar'ın dilini anlıyor. Çünkü yalnızca Gülbahar anasının öz dilinde konuşuyor. Bu hale dözemeyen [dayanamayan] son çocuk Gülbahar, kardeşlerinin yad ülkelerden getirdikleri kitapları yakıyor, sadece bir kitabı, anasının kitabını saklıyor. Zira evlatların babaları bu kitaba vasiyetini yazmıştır. Gülbahar vasiyet yazısını okuyor:

"Ben inanıyorum ki, benim balalarım [yavrularım] dünyanın her yanını gezip dolaşsalar da, eninde sonunda yine anaları Zehra'nın etrafında toplanacaklardır. Çünkü ay ve yıldızlar güneşin parçaları olduğu gibi, bunlar da analarının ayı ve yıldızlarıdır. Yazıklar olsun o kişiye ki tabiatın bu kanununu bozmak istesin."

Mirza Celil'in bu sözü bizim gençliğimiz için en büyük nümune, en mukaddes eser olmalıdır. Ben bundan büyük söz tanımıyorum. Öz anasına, öz vatanına sırt çeviren kimsenin insanlıktan hissesi yoktur. Zira öz anasına, öz vatanının diline ve öz vatanına sırt çevirenin başka bir anaya, başka bir vatana evlatlık edeceğine inanmak çok zordur.

ANA HEDİYESİ

Anam namaz üste el açıp göye
Allaha yalvarır "ya Rabbim!" deye.
"-Sensen halk eyleyen bu göyü, yeri.
Candan şirin olur bala", ay Allah!
Sen benim ömrümden kesip yılları
Balamın ömrüne cala", ay Allah!"

Bu nedir? Arzuya, dileye bir bak,
Gör bir neler geçir ana kalbinden?
Çokdur bu dünyada hediye, ancak...
Ömürden hediye görmemişem men.

İsterem bir ana, bir bala sözü,
Lügatde sözlerin önünde gide.
Uca olduğundan ananın özü,
Ucadır, büyükdür hediyesi de.

Çokdur hediyeler insan adına:
Kıymetli ziynetler, kıymetli taşlar.
Ana hayat verir öz evladına,
Hem de öz ömründen ömür bağışlar.¹

¹ Lise edebiyat kitaplarında (Mustafa Alan-Hilmi Kurtoglu, İzmir 1995, 190. s.)da yer alan bu güzel ve manalı şiir, Türkiye'de ilk defa tarafımızdan yayımlanmıştır (Bak. Fethi Gedikli-Yusuf Gedikli, Çağdaş Azeri Şiiri Antolojisi, İstanbul 1983, 75. s.). Buraya önemine binaen tarafımızdan ilave edilmiştir (AN).

Kim diyebilir ki, su yahut toprak şu özelliğine göre böyle adlandırılmıştır?

Rengine, sesine, şekline göre mi? Bu kelimeler hem sesine, hem rengine, hem şekline, hem de manasına göre o dilde konuşan halkın ruh ve zevkinin ifadesidir. Çocuk iken biz henüz manasını anlamadığımız bu kelimelerdeki tabiiği ve sıcaklığı hissediyor, onlardaki seslerin musiki-si ile gıdalanıyorduk. Bu nağme, bu musiki ve sonraları onlarla ifade edilen mana, bizi vatanımıza, onun tabiatına, sakinlerine ince tellerle bağlıyor.

Ana, beşik başında ninni söylüyor ve ninnideki tabii nağmenin ahengiyle daha da güzelleşiyor. Henüz dünyayı idrak edemeyen yavru, sözlerle ahengin birleşmesinden oluşan güzellik alemine kanatlanıyor, uçuyor ve uykunun içinde gülümsüyor. Bu pak, bu temiz tebessüm nedir? Yavru, nağmenin kudretinden doğan efsanevi güzellik dünyasını içgüdüyle, şuuraltıyla hissediyor. Belki de rüya görüyor. Rüyasında masallar, efsaneler dünyasına kanat açıyor... Ana kalbinden süzülen sevgi dolu sözler ve sevimli nakışlar, yavruyu beşiğindeyken vatanla, onun havası suyu ve ruhuyla tanıştırıyor.

İşte ninnilerdeki kudret ve güzellik! Kim diyebilir ki, cephelelerde büyük kahramanlıklar gösteren atalarımızın, dedelerimizin fedakârlığında, azimkârlığında, tek kelimeyle vatanseverliğinde bu şefkatli sözlerin, şirin ninnilerin rolü olmamıştır? Bizim atalarımız dedelerimiz yabancılara karşı savaşıırken, yani düşmandan yalnız köyle-rimizi, şehirlerimizi, tek kelimeyle taşımızı toprağımızı mı koruyorlardı? Hayır! Onlar aynı zamanda mensup oldukları halkın maneviyatını, ruhunu, bu ruhun ifadesi olan masal ve destanlarımızı, bayatı [manî] ve ninnilerini de koruyorlardı:

Nergizi üzüm* laylay,
Yakana düzüm laylay,
Sen böyü, men kocalmı,
Toyunda* süzüm laylay.

Ana Ninnisi, Çocuk Dünyası

Biz hepimiz ninnilerle büyümüş, ninnilerdeki dilek ve hayallerle kanat çırpmışız. Bizim süslü bezekli beşiklerimizi ninniler sallamış... Analarımızın dilinden kopan yankı ninniler elvan çiçekler gibi beşiğimize saçılmış:

Laylay* dedim yatasan,
Kızıl güle batasan.
Kızıl gülün içinde,
Şirin yuhu* tapasan.

Ne kadar güzel, ne kadar şairanedir! Analarımız kızıl gül dediği zaman ninnileri nazarda tutuyordu. Her ninni renkli bir çiçek, renkli bir güldür. Biz bu elvan çiçeklerin içinde şirin uykular bulmuş, uyumuş ve büyümüşüz. Bu ninniler sıradan şiir parçaları değil, bunlar öz vatanımızın bağrından kopan, dilimizin güzelliğinden ve inceliğinden meydana gelen vatan sözleri, vatan arzularıdır.

Bu sözlerin şirینliğinden dolayı kendimiz de farkında olmadan vatanımız, bizim varlığımıza, maneviyatımıza ışık gibi süzülmiştir. Bu şirin, bu tabii sesler, sözler hafızamıza sihirli nağullar [masallar] gibi kazınmış, bizi güzel bir dünyaya çağırmış ve biz bu mucizeli nağme ile boy atmışız. Zaten her halkın dili o halkın düşüncesinden, maneviyatından, ruhundan doğuyor. Ne için biz suya su, toprağa toprak demişiz? Bu sözler ilk defa nasıl doğmuş?

Bebek beşikte iken anasından yalnız süt emmiyor. Sütle beraber ninnilerden sızan ruhu, manevi şerbeti de içiyor. Süt, çocuğu cismen büyütüyorsa, ninniler ve nağmeler de onu ruhen büyütüyor. Onun için ninniler, yavrularımız için ana sütü kadar gereklidir. Yine de halkımızın dediği gibi nesil arttırmak hayvan işidir, asil arttırmak insan işi! Biz vatanımız için asil, maneviyatlı yavrular büyüttümeliz. Bu maksada ulaşmak için ninnilerimizi, masallarımızı sevmeli, yavrularımıza da sevdirmeliyiz.

Ben bir aile tanıyorum. Ana ve babanın her ikisi de çalıştığından dolayı üç yaşındaki yavrularının hatırına köyde yaşayan analarını yanlarına getirmişler. Bir gün gelin işten geldiğinde görüyor ki, nene torununa masal anlatıyor. Meğer nene nasip kısmetini arayan kahramanın tılsımlı bir kaleye varıp çıkmasını anlatıyormuş. Kahraman, kale kapısına ne kadar hücum ediyorsa da onu açamıyormuş. Bu esnada ağaçtaki bir kuş kahkaha atarak gülüyor ve kahramana diyor ki:

"Sen o kapıyı kol gücüyle açamazsın. Çünkü o kapı sihirlidir. Bunun için sen tılsımı bozmanın sırlarını öğrenmelisin. İçeri girdikten sonra kalenin girişinde bir at göreceksin, bir de it! Atın önünde et, itin önünde ot olacak. Sen eti itin önüne, otu atın önüne koymalı, yani herkesin yiyeceğini kendine vermeli, sonra da üst katlara çıkmalsın."

Bu masalı işiten gelin asabileşiyor ve kocasına çocuğun terbiyesinin neyeye bırakılamayacağını bildiriyor. Çünkü nene çocuğa saçma sapan masallar anlatıyormuş. Bu devirde sihir, tılsım ne gezermiş?!

Böylece neneyi yeniden köye gönderiyorlar.

Lakin bu genç ana ve baba ne kadar hatalı davranışlarını bilmiyorlar. Onlar bilmelidirler ki, nenenin anlattığı hayal dolu masallar, çocuğun tahayyülünün gelişmesi için hava kadar, su kadar lüzumludur. Aynı şekilde ninniler de!

Ninnileri çocukları uyutan nağme olarak görmek doğru değildir. Ninniler çocuk dünyasının zenginleşmesinde, çocuk tahayyülünün uyanmasında ve genişlemesinde çok büyük ehemmiyete sahiptir. Zira ninniler büyük arzu ve hayallerle doludur:

Bürünüp dona* bülbul
Göç eder sona bülbul.
Balam* dil açan günü,
Mat* kaldı ana bülbul.

Ananın aleminde sözleri yarım yamalak söyleyen yavrunun konuşmasından daha şirin bir nağme olabilir mi? Anaya öyle geliyor ki, yavrusunun yarım yamalak dediği kelimeler o kadar şirin ve o kadar tatlıdır ki o, bülbulü dahi hayret içinde bırakır. Dünyada bülbul nağmesinden şirin nağme yoktur. Lakin o da çocuk konuşmasında önünde sönük kalır:

Okşasın dilim seni,
Böyütsün elim seni.
Meydanda at oynadan,
Bir igid bilim seni.

Bu ninnilerde ana kalbinin büyük arzuları dile gelip konuşuyor. Ana, yavrusunu yiğit, kahraman görmek istiyor. Çocuk zaten büyüyecek. Lakin hiç bir ana öz evladını cemiyete, halka faydasız bir insan görmek istemiyor. Ana istiyor ki, evladı ile yalnız kendisi değil, el oba iftihar etsin, övünsün. Bu büyük arzu ve hayallerle dolu ninnileri beşikte iken yavrularımızın kulağına fısıldamalıyız.

Vatan Sevgisi

Abbas Sıhhat,¹ çok güzel söylemiştir:

Veteni sevmeyen insan olmaz,
Olsa, ol şehsde vicdan olmaz!

Bu iki mısra ile şair, insandaki en yüce duygunun, vatan duygusunun tahlilini yapmıştır. Vatan sevgisi insan duygularının en yücesi, en yükseği ve en kutsalıdır. İnsan mensup olduğu vatani sevmekle kendisini buluyor, cemi-yete olan borcunu ödemiş oluyor. Vatan ve millet hissin-den mahrum olan şahıs, bütün insani hislerden mahrumdur. Vatanını seven insan hayatı ve dünyayı seviyor. Çün-kü niçin yaşadığını, neyin namına çalıştığını biliyor. Vatan sevgisi insana ideal, emel getiriyor. İdeal ise yüreğe cesaret, kollara kuvvet, gözlere ışık veriyor. Bizim güzel bir manimiz var:

Ezizim, veten yahşı,
Geymeye keten yahşı.
Gezmeye gurbet ölke,
Ölmeye veten yahşı.

İnsanın gezmeye, görmeye büyük ihtiyacı var. İnsan gezdikçe, gördükçe daha çok biliyor, fikren olgunlaşıyor.

¹ Abbas Sıhhat, 1874 Şamahı doğumlu şair. 1918'de Gence'de öldü (AN).

Lakin nereye gidiyorsak, Vatan da kalbimizde bizimle beraber dünyayı geziyor. Biz gördüğümüz her şeye kalbimizdeki Vatanın gözleriyle bakıyor, her şeyin değerini onunla ölçüyoruz. Seyahatimiz zamanı Vatanımız bizim gözlerimizde daha da güzelleşiyor, daha da büyük değer kazanıyor.

Biz gurbette, yabancı ülkelerde Vatanla daha ziyade dolu oluyoruz, onunla yaşıyoruz. Ona kavuşmak hasretiyle kanatlanıyor, ona doğru uçuyoruz.

1961 yılında ben, Memmed Rahim, Osman Sarıvelli ve Yusuf Samedoğlu¹ ile Fildişi Sahili isimli ülkede idik. Bu ülkenin saati ile Bakü saati arasında 5 saat fark olmasına rağmen bizim kolumuzdaki saatler Bakü vakti ile çalışıyordu. Biz Bakü ile nefes alıyorduk. Vatana kaydır-ken [dönerken] gemiye yelden kanat istiyorduk. Bu kanadı gemideki piyanoda bulmuştuk. Yusuf Samedoğlu piyanoda vatan şarkıları çalıyor, biz de insanı çeken bu şarkıların kanatlarında Vatanımıza doğru kanatlanıyorduk.

Çal Yusuf, di durma, çal, kadan alım,
Sularda seslensin bizim mahnılar.*
Vetenin etrini* nağmeden alım,
Çal, yine kalbimde bir fırtına var!

Çal kardaş, bir anlık koy kanadlanak,
Özüm deryadayam, can Vetendedir.
Dalgalar üstünde nağmeye bir bak,
Deryada deyilem, derya mendedir.

Nağme çalındıkca, kalb aşdı taşıdı,
Gördüm Vetenimi öz karşımda men.

Anlayabilmirem nece sığışdı
Bu boyda gemiye o boyda Veten?

Doğrusu, bu gece özge* haldayam,
Bilmirem hardadır yurdum, meskenim.
Denizde gecedir, men heyaldayam,
Kızım derse gedir bu saat benim.

Bakı'da seherdir, benimçin, beli*,
Burda da seherdir, saatuma bak.
Menim saatım da üreyim teki*
Bakı vakti ile işleyir ancak!

"Gezmeye gurbet ölke, ölmeye veten yahşı" mısralarının asıl manasını ben, ecnebi ülkelerde olduğum zaman anladım. Bu mani, muhakkak ki gurbette meydana gelmiştir. "Gurbetin od-oçağından vatanın tüstüsü [dumanı] güzeldir" ata sözü de mutlaka Vatan hasreti ile yaşayan bir garibin kalbinden doğmuştur.

Çok zaman işitiyoruz ki, gurbette ölen kişinin mezarının üstüne bir avuç vatan toprağı döküyorlar. Vatan hasreti ile yaşayıp ölen gariplerin derdini halk manilerde çok güzel ifade etmiştir:

Ezizim, ulu dağlar,
Çeşmeli, sulu dağlar.
Burda bir garib ölmüş,
Göy kişner, bulud ağlar.

Bu maniler yürek iniltisidir, gönül sızlamasıdır. Bu iniltiler, bu sızıltılar şifahi halk edebiyatında Vatan temasının oluşmasına sebep olmuştur.

Dünyada her kahramanlığın, fedakârlığın, her hünerin ve zaferin anası idealdir, akidedir, inançtır. İdeal ve inanç ise her şeyden önce Vatanla ilgilidir. Samed Vurgun'un dediği gibi, "*Vetensiz, yurdsuz insanlar yaşar alemde mesleksiz [fikirsiz].*"

¹ Memmed Rahim, 1907 Bakü doğumlu şair. 1977'de Bakü'de öldü.

Osman Sarıvelli, 1905 Kazak doğumlu şair. 1990'da Bakü'de öldü.

Yusuf Samedoğlu, 1935 Bakü doğumlu yazar. Samed Vurgun'un oğludur. Türkiye'de tarafımızdan aktarılan Kıyamet Günü (1995) isimli romanıyla tanınır (AN).

Halk kahramanlarını aklımıza getirelim: Babek, Köroğlu, Kaçak Nebi¹ ve saire. Bunlar kimin namına zama-nelerinin haksızlığına, adaletsizliğine karşı çıkmış, canla-rını feda etmişler? Tabii ki vatan ve halk namına! Büyük Vatan muharebesinin² kahramanları da öyle... Mehdi Hüseyinzade... Uzak Adriyatik sahillerinde öz Vatani na-mına vuruştu ve kendisini Vatana kurban verdi...

Yaşasın bu büyük idealden doğan fedakârlık, kahra-manlık!

Dünyanın en büyük dahileri, edebiyat ve sanat adamları, en güzel eserlerini vatana hasretmişler. Her san-at eseri onu kaleme alan müellifin Vatanının, milletin bağrından, manevi aleminden göğeriye [yeşeriye]. Fir-devsi'nin *Şehnamesi* İran'ın, Goethe'nin *Faust'u* Alman-ya'nın, Hugo'nun *Sefilleri* Fransa'nın, Tolstoy'un *Harp ve Sulhu* Rusya'nın, Sabir'in *Hophopnamesi*³ Azerbaycan'ın dertleri, istek ve arzularıydı. Biz bunu musiki ve resime de aynıyla şamil edebiliriz. Beethoven'ın *Dokuzuncu Sen-fonisi*, Chopin'in⁴ sonatları, Çaykovski'nin romanslarının her biri o memleketin bağrından kopmuştur. Demek san-atkâr evvela vatandaştır. Kendi vatanının şarkılarını, türkülerini söylüyor. Bir memleketin büyük vatandaşı, öz vatanının şarkı ve türkülerini söylemekle dünyanın se-vimli, dünyanın vatandaşı oluyor.

Büyük Rus edibi Tolstoy şöyle yazıyordu:

"Benim vatanım, benim öz toprağım, benim ana diyarım! Hayatta sana olan muhabbetten büyük, harareti, derin ve mukaddes hiç bir his yoktur. Sen benim mabedimsim, ana diyarım!"

Dünyanın en büyük dahilerini dahilik seviyesine yükselten bu histir. Bu büyük his olmasaydı, Tolstoy *Harp ve Sulh* eserini, yani mensup olduğu Rus halkının bedii tarihini ortaya koyabilir miydi? Rusya'ya olan bü-yük ve derin muhabbet, Tolstoy'un koluna kuvvet, yüre-ğine ilham verdi, onu dünyanın sevgilisi eyledi.

Vatan sevgisi yalnız sanatkarların değil, en büyük alimlerin, mucitlerin de ilham kaynağıdır.

Cihanşümül alimleri hatırmıza getirelim. Galilei, Ji-ordano Bruno, Newton, Nasıreddin Tusi, Mendelyev, Lomonosov, Einstein, Niels Bohr.¹ Müsbet ilimler saha-sında mütehasıs olan bu alimleri alim yapan nedir? Evet, onları da ilmin yüksek zirvelerine ulaştıran en bü-yük duygu, yine vatan sevgisi olmuştur. Onlar da vatan namına çalışmış, keşif yapmışlardır. Louis Pasteur² demiş ki: "*İlmin vatanı yoktur, ama alimin vatanı vardır.*"

Güzel sözdür! Alim demek istiyor ki, kimya her yer-de kimyadır. Formüller aynı, maksat aynı! Lakin her ül-

¹ Galileo Galilei (1564-1642). İtalyan fizikçi ve astronomu.

Jiordano Bruno (1548-1600). İtalyan filozof ve ilahiyatçı. Görüşleri yüzünden diri i diri yakılmıştır.

İsaak Newton (1643-1727). İngiliz bilgini. Yerçekimi kanununu bul-muştur.

Nasıreddin Tusi (1201-1274). Matematikçi, astronom ve felsefeci.

Dmitri İvanoviç Mendelyev (1834-1907). Rus kimyageri. Kimyasal ele-mentleri sınıfladı.

Mihail Vasilyeviç Lomonosov (1711-1765). Çok yönlü ve ansiklope-dist Rus bilgin ve sanatçısı. Ressam, şair, dilci, tarihçi, coğrafyacı, astro-nom, fizikçi, kimyacı, tabiat bilimcisi, mucit vs.dir. Raporu üzerine 1755'te Rusya'nın ikinci üniversitesi olan Moskova üniversitesi kuruldu.

Albert Einstein (1879-1955). Ünlü atom fizikçisi.

Niels Bohr (1885-1962). Danimarkalı atom fizikçisi (AN).

² Louis Pasteur (1822-1895). Fransız mikrobiyolog ve kimyacı. Kuduz aşısını bulmuştur (AN).

¹ Babek (795 veya 798-838), Hürremilik hareketinin lideri. Araplara karşı savaşımıştır.

Kaçak Nebi (1854-1896). Halk kahramanı. Kubadlı'da doğdu. Urmi'de Şah Hüseyin isimli biri tarafından öldürüldü. Koç ve Koçak Nebi de de-nir. Hayatı destanlaşmıştır (AN).

² Sovyetlerde 2. Dünya Savaşına verilen isim (AN).

³ Firdevsi (934?-1020). Meşhur İran şairi.

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832). Meşhur Alman şairi. *Doğu Batı Divanı* isimli bir eseri mevcuttur.

Mirza Elekber Sabir (1862-1911). Meşhur hiciv şairi. Şamahı'da doğ-muş ve orada ölmüştür. Eserinin adı Hophopnamedir. Hophop çavuşku-şu (upupidae)'nın Azerbaycan'daki adıdır (AN).

⁴ Frederik Chopin (1810-1849). Polonyalı bestekâr.

kenin kimya alimi kendi vatanına hizmet etmek maksadıyla yaşıyor, üretiyor.

Zamanımızın en büyük mucizelerinden biri olan uzayın fethinde de mesele böyledir. Yalnız vatandan değil, bu kocaman gezegenden dışarı çıkan, özge [başka] gezegenlere konuk olmaya hazırlanan kozmonotun kalbindeki uçuş duygusunun kaynağı nedir? Vatan, yine Vatan! Bir kozmonot feza çıktığı zaman bir daha yere döneneğine emin değildir. Lakin o, cesaretle çıkıyor. Neyin namına? Vatanın! Onu göklere yücelten duygu vatan sevgisidir. Bundan dolayı da yine Abbas Sıhhat'a dönelim:

Veteni sevmeyen insan olmaz,
Olsa, ol şehsde vicdan olmaz!

1973, Sadelikte Büyüklük, Bakü 1978, 279-282. s.

Vatan Hakkında Düşünceler

Bir kaç yıl evvel Litvanya'nın başkenti Vilnius'a gitmiştim. Şair dostum A. Bukontas, bana şehrin görülecek yerlerini, tarihî abideleri, kadim kiliseleri ve müzeleri gösteriyor ve bunlar hakkında bilgi veriyordu. O, Vilnius'un en sıradan sokaklarından, hatta parklarındaki ağaç ve çiçeklerden öyle heyecanla bahsediyordu ki, ben gördüklerimden ziyade onun vatanına olan hayranlığına hayran kalmıştım. Bana gösterdiği binalar, kiliseler, kaleler, müzelerdeki eserler, parklardaki ağaçlar ve çiçeklerin benzerlerini başka şehirlerde ve ülkelerde de bulmak mümkündür... Daha doğrusu bunlar mucize değil. Mucize bunlar hakkında bana hevesle, heyecanla malumat veren Bukontas'ın kendisiydi. O, Vatanının her taşını, her binasını, her sokağını kalbinin oduyla [ateşiyle] ısıtıp onları bana mucize şeklinde anlatmak istiyordu. İstiyordu ki, ben de gördüklerime onun kadar hayran kalayım, onun gibi vurulayım. Ben ise... Hayalimde, gördüklerimin öz vatanımdaki eşini arıyor, eğer onun benzerini buluyorsam seviniyor, bulamıyorsam içimden kederleniyordum. Bu ne kadar tabii bir histir?! Benim kalbimde kılavuzumun vataniyle öz vatanım karşı karşıya gelmişti:

"-Yahu, niye böyle bir müze yahut böyle bir park bizde de olmasın?"

Bu sorudan evvel başka bir soru sorulmamıştır.
"-Niye bizde Bukontas gibi Vatan delileri azdır?"

Evet, hakikaten deli! Tek kelimeyle hakiki ve büyük sevgi, deliliktir. Mecnun da, Romeo da, Werter de, Beatrice de, Anna da...¹ Onlarca, yüzlerce seven, sevgililerinin delisi değiller midir? Delilik, sevginin fanatikçe husule gelmesidir. Demek sevgi fanatik vurgunluktur. Yani Leyla tamamiyle kusursuz, tamamiyle mükemmel bir güzel miydi? Asla! Lakin Mecnun fanatikçesine sevdiği için Leyla'da hiç bir kusur göremiyor, göremezdi de. Eğer görebilse kusuru Leyla'da değil, sevenin sevgisinde aramak lazımdır.

Vatan sevgisine gelince, burada mesele bir miktar başkadır.

Sevgiliyi sevmenin müddeti ömür kadardır. Yani burada sevginin müddeti ömre eşittir... Vatan sevgisinin müddeti ise ömrün ötesine taşır. Sevgiliyi kendimiz için seviyorsak, Vatanı halkımız için, bu halkın geleceği için, yüzünü bile göremeyeceğimiz torunlarımız, onların çocukları ve torunları için seviyoruz.. İşte burda bu iki sevginin derecesini ölçtük... ve gördük ki, Vatan sevgisinin karşısında kadına olan sevgi mahiyetçe, anlamca küçük ve cılızdır. Kadına olan sevgimizde "benimlik" var. Vatan sevgisinde ise bunun yerine büyüklük, genişlik ve ictimailik var. Çok gariptir! Sevdığımız kadını kendimizden başka gözümüzün ışığı bile sevse, ona düşman kesiliyoruz. Şahsi düşmanımız da olsa, Vatanımızı seveni ise biz de seviyoruz...

İkinci olarak sevdiğimiz kadının kusurunu çoğu zaman göremiyoruz. Onun yanlışını da nakış biliyoruz. Fakat vatanımızda ve halkımızda noksan kalan cihetleri, kusurları görüyor ve bunları derhal ortadan kaldırmaya, Vatanımızı istediğimiz seviyede görmeye çalışıyoruz.

¹ Werter, Goethe'nin Genç Werter'in Açıları isimli eserinin kahramanı; Beatrice, Dante'nin İlahi Komedyasının kadın kahramanı, Anna da Tolstoy'un Anna Karenina eserinin kadın kahramanıdır (AN).

Peki bu niçin böyledir?

Çünkü eğer sevgilinin kusuru varsa, sadece bana aittir. Ben onu görebilirim de, göremem de. Çünkü o sadece bana mahsustur. Lakin Vatanın güzelliği, kusuru vatanın evlatlarının hepsine mahsustur. Vatan herkesindir. Vatan sadece benim evim değil, milyonların evidir. Vatanın kusuru da, güzelliği de işte bu milyonlara mahsustur. Bu yüzden Vatan menfaatlerinin gereği için Vatan evlatlarının bütünü aynı derecede sorumludur. Vatan muhtelif fikirli ve akıdeli evlatları birleştiren yegâne anadır. Görüldüğü gibi Vatanın talihi sadece bana bağlı değil, onun vatandaşlarının hepsine bağlıdır. Orman çakalsız olmaz demişler. Halkın liyakatlı evlatlarıyla birlikte bu vatana layık olmayan istemediğimiz kadar çakallar da var. Bu çakallar Vatanın ateşinde ısınıyor, dumanında kaçıyor. Sabir'in dediği gibi bu "canlı değirmenler" Vatanın ekmeğini yiyor, suyunu içiyor, havasını yutuyor, omuzuna yük oluyor. Bunlar Vatana hiç bir şey vermiyor, ama istediklerini alıyorlar. Evine bir saat su gelmeyince Vatanına da sövüyor, halkına da... Böyle "canlı değirmenlerin" Vatan sevgisi şahsi menfaatleriyle başlar, onunla biter. Makamı, bağı [yazlığı], beş odalı evi, evinde her türlü konforu, rahatlığı ve geçimi varsa, Vatan güzeldir. Yoksa... "böyle ülkede yaşamaktansa ölmek yaşıdır" diye kendi kusurlarını Vatanın defterine yazanlar var. Böylelerine sormak gerek: Sen bu Vatandan bunları talep ediyorsun, peki sen bu Vatana ne verdin? Sen ne yaptın? Hangi pınarın gözünü açtın, hangi ağacı diktin, hangi yetimin göz yaşını sildin?

Vatanın nimetlerine ortak; derdine, hastalığına kayıtsız kalanlar, "bana ne?" felsefesiyle yaşıyorlar. Ama yeri gelince hevesle, heyecanla vatan, millet adına konuşuyor, kendilerini halkın liyakatlı evladı sayıyorlar.

En büyük sevgi Vatan sevgisidir dedik. Bu yüzden beşeriyetin tarihinde Vatan delileri, millet Mecnunları için şahsi istek, Vatan sevgisinden başlıyor. Onların şahsi

isteği, şahsi arzusu milyonların istek ve arzusunda eriyor, yok oluyor. Bu durumda o, bir insan olarak vatanlaşarak emele, ideale dönüşüyor. Vatan timsaline dönüyor. Bu noktada o, şahsiyet seviyesine yükseliyor.

Bir büyük amala* vurulan zaman
Özünü yeniden yaradır insan.
O büyük amalın çağrış sesinde
Kaygılar eriyir, maksad doğrulur.
Özünü yaratma mertebesinde
İnsan kâmilleşir, şahsiyyet olur.

Babek, Jan Dark gibi¹ halk içinden çıkan kahramanlar, Vatan Mecnunları halkın düşünen beynine, gören gözüne, vuran koluna dönüşür. Bu dönüşte insan, alelade-likten sıyrılıp fevkalade bir şahsiyet oluyor. İşte böyle şahsiyetler tarihin dümencileridir. Tarihte şahsiyetin kalıbını yırtıp şahsiyet sözünü son haddine kadar büyüten titanlar [devler] mevcuttur.

Vatan, ana toprak! Öz ocak! Niye insan için bu kadar aziz oluyor? Dünyanın Cennet gibi bir köşesinde bütün arzularını, isteklerini yerine getirirler bile, dünyanın bütün nimetlerini başından dökseler bile yine gözün Vatanı arayacak, kalbin Vatan hasretiyle çarpacak, dudakların "Vatan, Vatan" diyecek. Bunun sebebini bilmek için ana toprağın bir parçası olan insanı, onun tabiatını araştırmalıyız. Çünkü vurulan, aşık olan insandır.

Batı Almanya'nın Düsseldorf şehrinde yaşlı bir hemşehrime görüşmüştüm. Ramiz Kuliyev'in Segâh pilağını ona hediye ettim. Benim odamda Segâh dinledik. Bize

yad olan bu soğuk duvarların arasında yükselen öz, sıcak sesler bizi ısıttıkça ikimiz de iç dünyamızı dinliyor, susuyorduk. Bir ara başımı kaldırıncı hemşehrime yanaklarından aşağı yaşların aktığını gördüm. Onun gözlerinden akan alelade yaş mıydı? Hayır, yıllarca kalbinin içinde düğümlenip kalan vatan hasreti idi. Hiç şüphe etmiyorum ki, eğer kimyagerler bu yaşla yavrusunu kaybetmiş ananın göz yaşını tahlil etseler, her ikisinin kaynağının ve terkinin ayrı olduğunu görürlerdi. Hasret yaşı başka, matem yaşı başka, sevinç yaşı ise bambaşkadır.

Başka bir milletin Segâh'tan hazin, Segâh'tan yanık bir şarkısı ülkedaşımı ağlatabilir miydi? Hayır! Zira bin yıllardan beri atalarımızın, dedelerimizin ruhundan süzülüp gelen Segâh, ülkedaşımın kan hafızasını uyandırdı. Çünkü Segâh'ta onu doğuran milletin tarihi mevcuttur. O, Segâh'a kulak verdiği beş on dakika zarfında milletin bin yıllardan beri geçip geldiği tarihi dinledi. Bu tarih onun damarlarında akan kanda da yaşadığından, bu yaşantı akort edilen teller gibi Segâh'ta kendi ahengini, kendi uyumunu buldu. Çünkü kalbinde atasının babasının ruhu baş kaldırdı. Onu yakıp ağlatan Segâh'ta kökünü bulan bu ahenk, bu ruhtu. Bu ruhtan yüz çeviren da-ima ağlar halde kalır. "El içinde öl içinde, gezmeye gurbet ülke ölmeye vatan yahş, yad ocağının alevinden vatan ocağının dumanı güzeldir" mesellerini dedelerimiz gelişigüzel dememiş, zamanenin dönemeçlerinde sarsıldıklarından söylemişlerdir.

Bir dergide Azerbaycan hakkında bir makale okudum. Makale şu sözlerle başlıyordu: "Azerbaycan nefti ile meşhurdur." Bu cümle beni asabileştirdi. Eğer dünya beni neftimle tanyorsa, demek tanımıyor. Bu şekilde tanımak bana lazım değil. Neft tabiatın bize verdiği bir nimettir. Daha doğrusu bu nimet bize tabiatın bahşışidir. Aldığı bahşişle övünen adam ise dünyanın en ahmak adamıdır.

¹ Babek 795 veya 798-838). Hürremilik hareketinin lideri. Araplara karşı mücadele etmiştir.

Jan Dark (1412-1431). "Orlean bakiresi" namıyla tanınan Fransız kadın kahramanı. İngilizlere karşı savaşmıştır (AN).

Dünyada mevcut 12 iklimin 9'unun bizim cumhuriyette olması, petrol, pamuğu, tahıl, çay ve saire gibi maddi nimetler benim halkımın zahiri güzelliğidir, manevi güzelliği değil. Aynı zamanda bu maddi nimetler bizim cumhuriyette olmayabilirdi de. Peki o zaman biz neyle övünecektik?

Bir de halk tabiatın verdiği bahşişle, ihsanla değil, kendi ürettiği ve kazandığı ile övünmelidir. Neftle ve başka tabii servetlerle övünmek parası, varlığı, zenginliği ile övünmeye benzer. Hakiki insanın ise zenginliğiyle değil aklı, olgunluğu ve hassas yüreğiyle, tek kelimeyle manevi servetiyle övünme hakkı vardır.

Aslında övünmek insana yakışan bir huy değildir. *Tek kelimeyle övünmek noksanlık alametidir.* Bundan ötürü halkın hakiki serveti onun maddi nimetleri değil, manevi dünyası olan tarihi, ilmi, idraki ve sanatıdır. Çok şükür ki, benim halkımın manevi serveti maddi servetlerinden geri kalmamaktadır.

Ben evvela şununla övünüyorum: Mensup olduğum millet tarih boyu hiç bir halkı kendine kul köle etmemiş, hiç bir halkın üzerinde hakimlik iddiasında bulunmamıştır. Kısmetine şükretmiş, özge topraklarına gözünün ucuyla dahi bakmamıştır. Belki de bu tabiatı yüzünden tabiat da onu bol servetle mükâfatlandırmıştır. Bir gün bana sordular:

"-Bahtıyarlığı nede görüyorsunuz?"

Cevapladım:

"-Gözü toklukta, kanaatkârlıkta!"

İnanmıyor musunuz?

Nefsine hakim, gözü tok adam bahtiyardır, zira derdi olmaz. Dert ise ekseriya kıskançlığın meyvesidir. Kıskançlık ise içeriden insanı kurt gibi kemirip durur... Böylelerinin gözü daima komşusunun bostanında olur ve o, mutlaka komşusunun bostanına taş atmaya, ondan fazla-

dan bir lokma kopartmaya çalışır. İşte burada çit başlar. Çitin direği çiti söküp komşusunun bostanına geçmek isteyen komşunun başında sınar [kırılır]... Bu, tarih boyu böyle olmuştur. Eğer böyle olmasaydı, biz bu vakte kadar kendi topraklarımıza sahip olamazdık.

Gelin Açık Danışak, Bakü 1988, 72-76. s.

Ana Dilim, Ana Köküm

Geçen yıl Moskovada yapılan Sovyetler Birliği yazarlarının genel kurulunda, milli dillerin cumhuriyetlerdeki vaziyeti meselesi ciddi tartışma doğurdu. Bu mesele bizim cumhuriyetinde de hâlâ halledilmeyi bekliyor. Bu husustan yüksek makamlara defalarca söz etmemize rağmen, anayasamızda devletin resmi dili olarak tesbit edilen Azerbaycan dili, devlet seviyesinde kullanılmamaktadır.

Ben anayasamızın bu husustaki 73. maddesini bütünüyle hatırlatmak istiyorum:

"Azerbaycan SSC [Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti]'nin resmi devlet dili Azerbaycan dilidir.

Azerbaycan SSC, devlet dairelerinde ve ictimai kuruluşlarda, kültür, maarif müesseselerinde ve başka idarelerde Azerbaycan dilinin kullanılmasını temin eder ve devlet olarak onun her yönlü gelişimine alaka gösterir."

Cumhuriyet ahalisinin belirli bir kısmı başka halklardan ibaret olduğundan ötürü ve SSCB'nin bütün halkları için Rus dili ortak dil olduğundan, bu dili hepimizin bilmesi zaruridir. Biz Rus dilinin vasıtasıyla hem Rus kültürü ve hem de dünya kültürü ile tanışıyoruz. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nde yaşayan başka halklar gibi, her Azerbaycanlı ana dili ile birlikte Rus dilini de bilmelidir. Bununla beraber öyle davranmak lazımdır ki, milli münasebetler ve dillerin arasındaki hak hukuk, denge bozul-

mamalıdır. Zaten V.İ. Lenin, dillere yaklaşımında denge-
nin korunması zaruretinden defalarca bahsetmiştir.

Şimdi gelin bakalım, biz uygulamada Lenin'in dile
getirdiği bu dengeyi koruyabilmiş miyiz? Denge bir yana,
anayasada yazıldığı gibi Azerbaycan dili gerçekten devle-
tin resmi dili midir? Hepimize malumdur ki, hayır! Çün-
kü devletin resmi dilinin hakkını koruyamıyoruz. Bunun
zaruret olduğunu anlamayanlar devlet dairelerinde kul-
lanılmadığı için ana diline kayıtsız kalıyor. Bu hususta hiç
düşünmüyor ve bunu kendileri için bir eksiklik de saymı-
yorlar. Böyleleri hakkında büyük Rus yazarı K. Paustovs-
ki'nin meşhur kelamını bir daha hatırlatmak istiyorum:

"Her insanın öz ana diline olan yaklaşımı onun kültürel seviyesiyle
birlikte vatandaşlık sorumluluğunu da belirler. Ana dilini sevmeyen vatani
sevmek mümkün değildir. Öz ana diline kayıtsız kalan adam vahşidir."

Ukrayna şairi B. Oleynik, SSCB yazarlarının genel
kurulunda çok haklı olarak şunu gösterdi: Biz Rus dili ve
Rus kültürünün zarureti tabii olarak kabul ediyoruz.
Bu bizim beynelmilelci tabiatımızdan ileri geliyor. Ancak
biz kendi millî dilimizin, tarihimizin ve millî mektepleri-
mizin vaziyetinden bahsederken, bazıları bize "bunlar da
baş kaldırdı" diyor.

Oleynik haklıdır. Hangi dilin zarureti bahset-
sek, bizi alkışlıyor ve beynelmilelci adlandırıyorlar. Ama
şaşırp kendi dilimizin elzemliğinden bahsedince, anası-
nın dilini bilmeyen, onu hakir görenler bize şüphe ile
yaklaşıyor, en müsait durumda bizi "geri kalmış adam",
kendisini ise ileri gitmiş, medeni ve çağdaş insan sayıyor.

Vaktiyle mühim vazifede olan bir yoldaşa bu husus-
ta sohbet ediyorduk. Ben cumhuriyette dil dengesinin
bozulduğundan bahsedince şöyle dedi: "*Unutma ki biz
beynelmilel bir cumhuriyetiz.*" Ben de ona şöyle cevap ver-
dim: "İşte ben de beynelmilelçiliği talep ediyorum. Çün-
kü 'beynelmilel' sözünün lügat manası 'milletler birliği'
demektir. Biz yalnız bir dili kullanıp cumhuriyetin adıyla

adlandırılan dili resmi işlemlerden ve devlet dairelerin-
den kovduğumuz zaman beynelmilelçilik bozulmuyor
mu?"

Vazifeli yoldaş benim bu sualime cevap veremedi.
Bence bu hususta partiyle ciddi olarak konuşmanın vakti
çoktan gelip geçmektedir. Çünkü bu mesele şimdi ülke-
mizde ictimai hayatımızın bütün sahalarında baş vermek-
te olan yeniden kurmanın mahiyetinden ileri geliyor.

Büyük Rus alimi Lihaçov şöyle yazıyor:

"Büyük kültürü, büyük millî ananeleri olan büyük halk, eğer kendi
talihini küçük halkların talihine bağlamışsa, iyi niyetli olmalıdır. Büyük halk
kendi varlığını, kendi dilini ve kültürünü korumada küçük halka yardım et-
melidir."

Rus halkı bu işte bize yardım ediyor. Milli cumhuri-
yetlerde akademiler, üniversiteler, sanatkârlık teşkilatla-
rı, tiyatro ve başka kültür ocakları açıyor, kültürümüzün
gelişmesi için elinden geleni esirgemiyor. Bu yüzden
cumhuriyette meydana gelen şimdiki vaziyetin, yani
Azerbaycan diline önem vermemenin esas suçlusu kendi-
miziz. Sovyetler Birliği'nin kurulduğu günden beri ülke-
mizdeki bütün halklara millî eşitlik hakkı hukuku veril-
miştir. Şimdi bize ne lazımdır? Kendimizi başkalarıyla
eşit hukuklu bir halk olarak idrak etmek. Kendimize,
millî varlığımıza hürmet etmek! Yukarıdan hiç kimse bi-
ze "evlatlarınıza ana dilini öğretmeyin, ana dilinde olan
mekteplerden uzak durun, resmi dilde yazılan dilekçeyi
kabul etmeyin, ana dilinde konuşmayın" demiyor!

Bu nasıl haldir ki, bütün dünyada şöhret kazanan
ana dilinin güzel bilicisi Üzeyir beyin doğumunun 100.
yıldönümü kutlaması ana dilinde değildir. Aynı şekilde
edebî dilimizin temelini atan Nesimi'nin yıldönümü de.

Dilimize bu şekilde kayıtsız kalanlar kimlerdir? Ken-
di kökünden ayrılmış, öz halkının dilini, tarih ve kültürü-

nü bilmeyen, bilmediği için de bilmediğine düşman kesilen bazı milli nihilistler.¹

Cengiz Aytmatov, Ogonyok [ateş] dergisinin 1987 yılı temmuz sayısında şöyle yazıyor:

"Böyleleri 'sverhinternasionalist' [aşırı beynelmilelci, milletler üstü] adlandırılıyor ve büyük hürmete malik oluyorlar. Ben böylelerini milli nihilist olarak adlandırıyorum. Bu hadise milliyetçilikten daha gerici ve daha korkunçtur. Milli dilini inkâr eden nihilistler de matbuatta ifşa edilmelidir."

Milli dillere kayıtsızlığı milli facia olarak isimlendirilen yazar, bu faciayı nehir ve göllerin kuruması, toprakların aşınması gibi ekolojik facialardan daha korkunç sayıyor.

Bir kaç olguyu belirtmek istiyorum:

Kommunist gazetesinin 21 şubat 1987 tarihli sayısında şöyle deniliyor: Azerbaycan SSC inşaat, toplu konut idaresi, hafif sanayi, sosyal hizmet bakanlıkları, Bakü İnşaat Başmüdürlüğü, Bakü Belediye Encümeni İcra Komitesi, *Kommunist* gazetesine abone değildir. Bu yüzden bu bakanlıklar ve idareler hakkında gazetede tenkid yazılar yayınlanınca, onlar gazeteyi okumadıkları için yazı yollarca cevapsız kalıyor. *Değirmen bildiğini eder, takıltısı baş ağrıtır*.

Demek ki bu bakanlık ve baş müdürlüklerin binlerce mesul işçisi *Kommunist* gazetesini evlerine de almıyor ve doğru dürüst okumuyor. İnsafımız varsa onları kınamak da mümkün değil. Zira ana dilini bilmedikleri için o dile yazılan gazeteyi nasıl okuyacaklar? Yazı işleri o dairelere telefon edip tenkit yazısına cevap istediği zaman, malum oluyor ki onların yazıdan haberleri dahi yoktur. *Kommunist* gazetesine niye abone olmadıkları sorulunca, Bakü İnşaat Başmüdürlüğü parti teşkilatının kâtibi M. Tuganov bakın yazı işlerine ne cevap veriyor: "*Bana*

ne? Müdürlük gazete almıyor. Gelecek sene de abone olmayacağız." Tuganov'a bu hükmü ve cesareti veren amil hakkında düşününce insanı dehşet burüyor.

Azerbaycan SSC yüngül [hafif] sanayi bakanlığı tenkitten ders alarak bu yıldan itibaren *Kommunist* gazetesine abone yazılmış. Ama yanlışlıkla Azerbaycan'da çıkan *Kommunist* gazetesini yerine, Ermenistanda (!) Rus dilinde çıkan *Kommunist* gazetesini almak durumunda kalmışlar.

Kommunist gazetesinde çıkan *Kinayeli İlan* makalesinde şunları okuyoruz:

"Bakü belediyesi icra komitesine gönderilen mektuplar kuyuya atılan taş gibi yitiyor. Gazetede çıkan onlarca yazıya yıllardır cevap alınmıyor."

Acaba neden?

Çünkü Bakü belediyesi gibi mühim bir devlet dairesinin başında bulunan başkan kendi ana dilinde konuşmuyor. Bu adam anasının diline hürmet göstermiyor. Bu onun kültürünün göstergesidir. Devlet dairesinin başında bulunuyorsa, resmi dili niye bilmiyor? Eğer Bakü belediyesinde işlerin hiç olmazsa yüzde 10-20'si ana dilinde görülseydi, böyle bir adam o vazifede bulunamazdı. Ama şimdi ki halde o, ana dilini bilmediği için utanmıyor, aksine bu, eksiklik olarak görülmediği için iftihar ediyor.

İnsanlar makamlara tayin edilirken onların her iki dili mükemmel bilip bilmedikleriyle ilgilenilse, böyle adamlar yüksek makamlara çıkamaz. Makam için can atanlar ise mecburen her iki dili de mükemmel öğrenir.

Yazar Süleyman Rahimov, Ali Veliyev, Bayram Bayramov ve şair Kasım Kasımcı¹ ile birlikte vaktiyle büyük makamda bulunan bir kişiyle görüşmeye gitmiştik.

¹ Süleyman Rahimov, 1900 Kubadlı doğumlu yazar. 1983'te ölmüştür.

Ali Veliyev, 1901 Ermenistan doğumlu yazar. 1983'de Bakü'de vefat etmiştir.

Bayram Bayramov, 1918 Ağdam doğumlu yazar. 1994'te öldü.

Kasım Kasımcı, 1923 Kubadlı doğumlu doğumlu şair ve yazar. 1993'te öldü (AN).

¹ Nihil, Latince *hiç* demektir. Dolayısıyla nihilizm kısaca hiççilik olarak tarif edilebilir. Kurulu ve mevcut olan her şeye karşı olmak anlamındadır. Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* romanından sonra çok yayılmış ve anarşizme kaymıştır (AN).

Kim olduğumuzu sordu. Cevap verdik. Gariptir, bu yoldaş hiç birimizi tanımadı. Niye? Çünkü Azerbaycan matbuatını okumuyor ve televizyonda da Azerbaycan verilişlerini [purogramlarını] seyretmiyordu. Televizyonda hiç olmazsa yerli verilişleri seyretseydi, herhalde bizi tanırdı. Peki televizyonda yerli verilişleri niye seyretmiyor? Çünkü adı ve soyadıyla Azerbaycanlı olsa da, halkının dilini bilmiyor. Şimdi böylesine halkın hangi derdini anlatacaksın?

Rusya'da Fadeyev'i, Şolohov'u, çağdaşlardan Rasputin'i, Yevtuşenko'yu¹ tanımayan, eserlerini okumayan adam medeni, kültürlü sayılır mı? Ve böylesi yüksek makama ulaşabilir mi? Peki bizde böyleleri niçin "medeni de, kültürlü de oluyor", hem de büyük makamlara çıkıyor?

Devlet lüzumlu görüp orta ve yüksek mekteplerin Azerbaycan bölümünde Rus dilinin, Rus bölümünde Azerbaycan dilinin öğretilmesini müfredat purogramına dahil etmiş. Dadaş Bünyadzade² halk üretimi enstitüsünün³ rektörü, Rus bölümünde Azerbaycan dili derslerini azaltmak ve netice olarak Azerbaycan dili kürsüsünü lağvetmek üzere ilmi şuradan karar çıkartıyor. Rektörden şunu soran yoktur: Nasıl olur da sen gelene kadar bu enstitüde Azerbaycan dili lüzumlu idi de, sen gelince bunu fazla görüyorsun? Sen hangi selahiyetle bir ülkenin resmi dilini lüzumsuz görüp onu büyük bir enstitünün

¹ Aleksandr Aleksandroviç Fadeyev (1901-1956). Rus yazarı.

Mihail Aleksandroviç Şolohov (1905-1984). Rus yazarı. Durgun Akardı Don romanıyla ünlenmiştir. Bu romanı onun yazmadığı da iddia edilmiştir.

Valentin Grigoryeviç Rasputin, 1937 İrkutsk doğumlu Rus yazarı.

Yevgeni Aleksandroviç Yevtuşenko, 1933 İrkutsk doğumlu Rus şairi. Sovyet rejimi muhaliflerindendi. Sosyalist devirde Rus-Sovyet şiirinin haricte en çok tanınan simasıydı (AN).

² Dadaş Bünyadzade (1888-1938). Sosyalist bürokrat. Stalin terörüne kurban gitmiştir (AN).

³ N.A. Voziesenski Leningrad Maliye-İktisat Enstitüsünün Bakü şubesi (Yazı işlerinin notu).

tedris planından çıkartıyorsun? Senden mensup olduğun halka hizmet istemedik, ama bu ihanet de nedir?

Rektör, halkın diline kasdetmekten çekinmedi. Çünkü bundan ötürü ona hiç kimsenin bir şey diyemeyeceğine emindir. Bu hareketin makamına zerre kadar halel getirme ihtimali olsaydı, bu cesareti gösteremezdi. Çünkü böyleleri için ne vatan var, ne de onun bin yıllık kültürünü koruyan ana dili! Onlar için cemiyette makama çıkmak ve onu muhkem korumak ihtirası vardır. Çünkü böyleleri makamsız ve mevkisiz hiç bir şey olmadıklarını kendileri de gayet iyi biliyor.

Gürcü halkı Tiflis'te ana dili için büyük bir heykel dikirmiş. Mektepliler eylülün 1'inde *Ana Dili* heykelinin önünde dillerine sadık kalacaklarına dair ant içip yeni öğretim yılına başlıyorlar. Biz dilimize heykel dikmedik, hiç olmazsa ona ihanet etmeyelim.

Azerbaycan beynelmil cumhuriyettir. Muhtelif halkların fertleri cumhuriyette omuz omuza çalışıyor, tek bir aile gibi huzur içinde yaşıyor.

Peki onlar yaşadıkları cumhuriyetdeki halkın dilini, kültürünü, tarihini, adetini ananesini biliyorlar mı? Hiç olmazsa öğrenmek için gayret sarfediyorlar mı? Bu suallere cevap vermekte zorluk çekiyoruz. Cumhuriyetimizde yaşayan başka halkların Azerbaycan dilini bilmemesi dilimize, halkımıza saygısızlık değil mi?

Bilhassa hizmet sahasındaki kişilerin yerli dili bilmesi mutlaka gereklidir. Bir kilo şeker almak için mağazada çalışan satıcıya müracaat eden akbırçek [ak saçlı] kadın niçin kendisine tercüman aramak zorunda kalsın? Ne yazık ki yerli dili bilmeyen kişiler yalnız hizmet sahalarında değil, hatta mühim devlet dairelerinde bile ileri gelen vazifelerde çalışıyor, görüşmeye gelip derdini ana dilinde anlatmak isteyenlere ise kinaye ile "*men bilmez*" diyor.

Geçen yılın [1987'nin] ağustos ayında harici radyoların yalancı purupagasının tesiriyle, Baltık cumhuriyetlerinde milliyetçi nümayişler yapıldığı hakkında mat-

buatımızda ciddi yazılar yer almış, Baltık hadiseleri tahlil edilmişti. Pravda [hakikat] gazetesinde neşredilen geniş yazıda oluşan vaziyetin sebepleri tahlil edilirken, orada yaşayan başka halklara mensup fertlerin yerli dillere kayıtsızlığından bahsediliyor, bunun yerli halklarda ciddi hoşnutsuzluk doğurduğu gösteriliyordu. Gazete 30 yıldan çok Vilnius'ta yaşamış, orada mektep bitirmiş bir kişinin görüşünü veriyor:

"Rusça adamla konuşmak bile istemiyorlar, hatta selama dahi cevap vermiyorlar."

"Suç sendedir" diyen Pravda böylelerine şöyle cevap veriyor:

"Yahu cumhuriyetle bu kadar sene yaşayın ve Litvanya halkının tarihini, kültürünü, dilini bilmeyin. Bu sadece ayıp değil, aynı zamanda etrafındaki insanlara hürmetsizliktir."¹

Baltık'ta bu tür menfi haller baş verdikten sonra Rus mekteplerinde milli dillerin yetersiz öğrenildiğini itiraf ediyoruz, tedbirler alıyoruz. Başka cumhuriyetlerde niye bu cihete önem verilmiyor, somut iş görülmüyor?

Yani uyanmamız için önce bir meselenin ortaya çıkması mı gerekiyor?!

Komşu Gürcüstan ve Ermenistan cumhuriyetlerinde hayli Azerbaycanlı yaşıyor. Bu cumhuriyetlerde yaşayan Azerbaycanlıların diline, adetlerine, ananelerine hürmetsizlik, ciddi hoşnutsuzluk doğuruyor. Bir kaç yıl evvel ben bu meselelerle ilgilenerek Gürcüstan'ın bazı kazalarını gezmiştim. Tahminen yedi bin Azerbaycanlının yaşadığı Kepenekçi köyünün kültürel ve sosyal gelişmesi üzüntü veriyor. Köyde 400 öğrenci için pılanlanmış mektep var. Lakin sadece orta mektepte 1.600 öğrenci okuyor. Sekiz yıllık ve ilk mekteplerde de bu kadar. Bunun neticesinde çocukların bir kısmı şahısların evlerinde (!) tahsil görüyor.

¹ Pravda gazetesi, 1 eylül 1987.

Gürcüstan'ın bazı kazalarında, o cümleden Kaspi, Ahmeta, Telavi gibi kazalarda, Azerbaycanlıların yaşadığı köylerde ana dilinde mektepler yoktur. Bazı yerlerde ise Azerbaycan mektebine, ahalisi Azerbaycanlılardan ibaret olan kolhoz ve sovhozlara Azerbaycanlı müdürün verilmemesi hangi mantıkla açıklanabilir?

Kaydedeyim ki, gördüğüm bütün olgular hakkında vaktiyle cumhuriyetin ileri gelenlerine açık mektupla müracaat ettim. Ama ne fayda? Bazı tedbirler alınsa da bu iş de tamamlanamadı.

Parti bize milli dillere, milli münasebetlere ihtiyatla, alaka ile yaklaşmayı öğretiyor. Ne yazık ki son zamanlarda bazıları açıklık ve demokrasi pirenşipleri adı altında milli meseleleri de "*bahis konusu ediyor*" ve bu işte Lenin pirenşiplerine aykırılık gösteriyor.

Mesela İgor Belyayev, "*İslam ve Siyaset*" başlıklı uzun makalesinde,¹ İslam dini kalıntılarını tenkit ederken "İslamşinaslıkta" ciddi hatalara meydan veriyor. Sovyetler Birliği'nin Müslümanların yaşadığı cumhuriyetlerindeki halkların milli gururuna dokunan "keşifler" yapıyor. Okuyucuyu İslam dininin sembolü olan teşkilatların artmasıyla korkutuyor. Yeri geldikçe batının magazin basınından "deliller" gösteriyor. Hakiki delillere ise göz yumuyor. Göz yumuyor, zira 6 milyona yakın Müslümanın yaşadığı Azerbaycan SSC'de şu anda toplam 18 cami, 1.5 milyon kişinin yaşadığı Bakü'de ise topu topu 2 cami var. Kalanları ya tahrip edilmiş ya da depoya çevrilmiş. Yugoslavya'da ise 2 milyondan biraz çok Müslüman yaşadığı halde 1946-1987 yılları arasında 800'e yakın cami yapılmış veya tahir edilmiş.²

Belyayev, Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde bir kilisenin tamiratına ayrılan meblağın, diğer kültürel-tarihi abidelerin onarımına verilen paradan bir kaç defa daha fazla olduğunu söylemeyi de lüzumsuz görüyor.

¹ Literaturnaya Gazeta, 13, 20 mayıs 1987.

² Yugoslavkiye Novosti gazetesi, 1987, no 2-4.

Malumdur ki, ülkemizde yaşayan halkların çoğunun, o cümleden Rusların da insan ve yer adlarının bir kısmı tarihte dinle ilgili olmuştur. Bu yüzden Belyayev, Müslüman adlarının "temizlenmesini" tavsiye ediyor. Fakat Hristiyan ve ve sair dinlerle ilgili adları (Bogdan, Bogdanov, Bogolyubov, Bogomolov, İsayev, Abramov, Grigoryan, Moisey, Yosif ve saire) ise "unutuyor."

Tabiidir ki kardaş halklara, onların adetlerine, ananelerine, milli gururlarına böyle bir yaklaşım, ülkemizin bir çok yerlerinde ciddi purotestolara sebep olmuş, gazetenin ve yazarının adresine tenkit mektupları gönderilmiştir. Fakat aşıkârlık [açıklık] ve demokrasi, anarşi demek değildir. Aşıkârlık açık ve serbest konuşma, vicdanın sesi demektir. Aşıkârlıktan kötü maksatla istifade etmek, başkalarının milli menfaatine, diline, adetine, ananesine sataşmak, yeniden kurma piresiplerine, Lenin öğretisine aykırıdır. Bunu unutmayalım. Unutmayalım ki V.İ. Lenin vaktiyle şöyle diyordu:

"Muhtelif milletlerin azad ve huzur içinde birlikte yaşayabilmesi... için ameale sınıfının müdafaa ettiği tam demokratizm olmalıdır. Hiç bir millet için, hiç bir dil için, hiç bir imtiyazın olmaması gerekir. Azınlık teşkil eden milletlere karşı azıcık da olsa tazyike, azıcık da olsa adaletsizliğe yol verilmemesi gerekir!"¹

Gelin Açık Danışak, Bakü 1988, 20-27. s.

¹ V.İ. Lenin, *Eserlerinin Tam Külliyyatı*, 23. cilt, 164. s.

İftiraya Cevap¹

Komsomolskaya Pravda [genç komünistler birliğinin hakikati] gazetesinin 16 ocak 1988 tarihli sayısında hususi muhabir S. Romanyuk'un *Argumentler Olmadan* başlıklı makalesini okuyunca hayret ettim. Makalede "emek işinde vatanperverlik terbiyesi ve milli terbiye" mevzusunda, Kırgızistan'da yapılan yerli ilmi-tatbiki konferansta, Cengiz Aytmatov'un nutku, milli dilde çocuk yuvalarının ve ana okullarının açılması, Kırgızlar tarafından Rus ve Kırgız dillerinin öğrenilmesi meselelerine dair A. Tokombayev'le tartışmada Aytmatov'un konumu tenkit ediliyor.

Romanyuk yazıyor:

"... Cengiz Aytmatov konferansın kürsüsünden bu işin (gayri Kırgızlar için Kırgız dili derslerinin-B.V.) lüzumsuz olduğunu bildiriyor ve acı bir istihza ile soruyor: 'Eğer Kırgızlar kendi dillerini bilmiyorlarsa, acaba Kırgız dilini öğrenen Ruslar, Kırgız dilinde kiminle konuşacak?' Bu sözlerin arkasında milli yetersizlik ve milli üstünlük ideali gizleniyor mu?"

Acaba Romanyuk niye bu sözlerin altında milli yetersizliğin ve milli üstünlüğün gizlendiğini düşünüyor? Yani ana diline, öz kültürüne muhabbet, onların geliştirilmesine çalışmak, ana dilinde çocuk yuvalarının ve ana okullarının açılmasını istemek, her halkın en normal

¹ Bu makale *Komsomolskaya Pravda* gazetesi yazı işlerine ve Sovyetler Birliği Gençlik Teşkilatına gönderilmiştir.

hakkı değil mi? Yani hür olan her halkın bu normal, esas hakkı talep etmesi, milli yetersizlik ve milli kibirlilik mi demektir? Üstelik Romanyuk bir süre önce aynı gazetesinin 29 kasım 1987 tarihli nüshasında, şöyle bir gerçeği ortaya koymuştu: Kırgızistan'ın başkenti Frunze'de [bugünkü Bişkek'te] Kırgız dilinde yalnızca bir mektep var. Acaba bu feci hakikat "muhterem" muhabiri niye rahatsız etmiyor? Böyle bir hakikat başka herhangi bir ülkede olsaydı, biz kıyameti koparmaz mıydık?!

"Cengiz Aytmatov dahil olmakla Kırgızlar çocuklarını ana dilinde okutmak istemiyorlar. Demek ki Kırgızca mekteplere ihtiyaç yoktur"

fikrini telkin eden muhabirin düşüncesi şaşkınlık doğuruyor. Eğer o objektif bir gazeteciye niye bu vaziyetin sebebini görmek istemiyor, onu araştırmıyor?

Çok ciddi sebepler olmadan hiç bir halk, o cümleden Kırgızlar ana dilinden el çekmez. Üstelik şu da unutulmamalı: Tartışma az gelişmiş bir milletin veya halkın dili hakkında değildir. Tartışma Manas gibi destan meydana getiren bir halkın, edebiyatı, sineması, kültür ve güzel sanatlar alanındaki başarıları yalnız Sovyetler Birliği'nde değil, hatta dünyada bile tanınan bir halkın dili hakkındadır. Bu halk çocuklarını ana dilinde okutmayı gerçekten istemiyor mu? Halk gerçekten kendi ana dilinden kaçıyor mu? İşte meselenin korkunç tarafı budur. Üzerine adaleti müdafaa etme misyonunu alan muhabiri bu durum neden rahatsız etmiyor? Yoksa bu onu ilgilendirmiyor mu?

Baltık cumhuriyetleri, Ermenistan ve Gürcüstan müstesna olmakla, diğer cumhuriyetlerde idare işlerinden toplantılara, ilmi yığıncaklardan [toplantılardan, konferanslardan] bedii şuralara kadar bütün işler esasen Rusça yapıldığı için, ebeveyn evladının geleceğini düşünerek onu Rus mektebine vermeye mecbur kalıyor. Ana dilli mekteplere rağbet etmemenin sebebi işte budur. Bu esas sebebi gördüğü ve bunun halk için milli bir facia ol-

duğunu bildiği halde Cengiz Aytmatov'un haklı talebine böyle insafsızcasına hücum eden Romanyuk ve onu neşreden gazetenin objektifliğine inanmak nasıl mümkün olabilir?

Beynelmilelciliğin başlıca özelliği halkların birbirlerine karşılıklı hürmet göstermeleridir. Bu meselenin zararlılığından bahseden meşhur Sovyet hukukçusu Y. Kudryavtsev şöyle yazıyor:

"Eşit hukuklu bir milletin temsilcisi (farzedelim ki Rus milletinin) on yıllarca aynı eşit hukuklu diğer bir milletin vatanında yaşıyor ve çoğu zaman da yüksek makamlarda bulunuyor. Lakin o milletin dilinde en basit, en alelade şeyleri bile öğrenmeye imkân bulamıyor. Böyle bir vaziyeti normal kabul etmek mümkün müdür?"¹

Bu bir yana, ya öz ana dilini bilmeyenlere ne demeli?

Ne yazık ki Azerbaycan'da da yüksek vazife başında olanların, müsbet bilimlerle meşgul olan aydınların bir çoğu ana dilini bilmiyor. Ben bu yakınlarda Azerbaycan SSC Ali Sovyetinin [yüksek meclisinin] milletvekili olarak seçmenlerin taleplerini halletmek için Bakı şehir halk temsilcileri sovyeti [belediye encümeni] icra komitesinin başkanı O. Zeynalov'la makamında görüştim. Ana dilinde benimle iki kelime bile konuşmadı. Halbuki anayasaya göre cumhuriyette Azerbaycan dili resmi devlet dili olarak tesbit edilmiştir. Ana dilini bilmiyor, bu kendi meselesidir. Fakat ana dili resmi devlet dili olarak kabul edilmişse, devlet dairesinin başında bulunan bir adamın resmi devlet dilini bilmemesi ne ile izah edilebilir?

İlgi çekici olan şurasıdır ki, bu tür milli nihilistler ana dilini bilmedikleri için utanmadıkları gibi, aksine kendileri için bunu şeref ve üstünlük sayıyorlar. Bilmeyi üstünlük saymak! Bakın ana dili ne kadar itibardan

¹ Nedelya gazetesi, 1987 yılının 51. sayısı.

düşmüş ki onu bilmek değil, bilmemek üstünlük sayılıyor.

Romanyuk, Frunze Pedagoji Enstitüsünün doçenti A. Vasilyev'in yaptığı bir araştırmaya atıfta bulunarak diyor ki, Rus diliyle yazan 246 talebeden 138'i imladan zayıf almıştır. Esefle kaydetmeliyiz ki bu, talebelerin Rus dilini yani Lenin'in dilini iyi bilmemelerinin göstergesi değil, umumiyetle orta ve yüksek mekteplerdeki tedrisatın zayıflığının isbatıdır. Çünkü aynı araştırmayı Rus dilli fakülte ve mekteplerde yapsalar, yine ona yakın bir netice ahlardı. Ben şuna da eminim ki, eğer aynı araştırmayı Kırgız dili için yapsalar, o zaman muhakkak daha feci bir netice alınır.

Kırgız gençlerinin topu topu % 4'ünün Rus dilini bilmemesinden yakınan muhabir, acaba ana dilini bilmeyen Kırgızların yüzde kaç olduklarını araştırdı mı? Ben muhabirin hakikaten beynelmilelci olduğuna ve bu meselede objektif tavır takındığına, ancak kendi ana dilini bilmeyenlerin yüzdesini hesaplayıp onlardan da aynı şekilde yakındığı takdirde inanırdım.

Hiç şüphesiz Rus dili çok milletli Sovyet halkları için umumi dildir ve bu dili bilmek, hem de yahşı bilmek, SSCB halkları için zaruridir. Lakin yazarın "Rus dili SSCB'de ortak resmi devlet dilidir" fikri bizde hayret uyandırıyor. Bilmek isterdik ki, yazar bu hükmü hangi resmi belgeden almıştır? SSCB anayasasında böyle bir madde, böyle bir iddia yoktur. Niçin? Gelin, V.İ. Lenin'e müracaat edelim:

"Amele demokrasininin millî piroğramı şöyledir: Hiç bir millete, hiç bir dile katiyen hiç bir imtiyaz verilmemelidir."¹

7 ekim 1977'de kabul edilen SSCB anayasasının 36. maddesinde şunları okuyoruz:

"Muhtelif ırklardan ve milletlerden oluşan SSCB vatandaşları eşit haklara malikdir. Bu hakların hayata geçirilmesi SSCB'nin bütün milletlerini ve halklarını her yönden geliştirmek ve birbirine yaklaştırmak siyasetiyle, vatandaşların Sovyet vatanperverliği ve sosyalist beynelmilelciliği ruhunda terbiye olunmasıyla, ana dilinden ve SSCB'nin başka halklarının dilinden istifade etmek imkânıyla temin edilir."

Hayret doğuran şurasıdır: Romanyuk, Tokombayev'in ağzından *Komsomolskaya Pravda* sayfalarında aşağıdaki gibi ara karıştırıcı muhakemeler ileri sürüyor:

"...Rus dili bütün ülke miqyasında resmi devlet dili sayılıyor. İşte bu yüzden herkesin bu dili bilmesi mecburidir."

Yahut:

"Rus dili SSCB'nin tek resmi dilidir."

Bu iddialar mahiyeti itibarıyla devrimden önceki kara güruhçu, şovenist Rus Halkının Birliği teşkilatının ruhuna yakındır. Malumdur ki son zamanlarda Pamyat [hafıza] adı altında böyle bir gurup baş kaldırmaya gayret ediyor ve şunu da söylemek lazımdır ki, onlara en sert cevabı veren de *Komsomolskaya Pravda* gazetesi olmuştur.

Beynelmilelcilikten hevesle bahseden Romanyuk, bilmelidir ki "beynelmilel" sözü milletler birliği demektir. Müellif, bir dilin yayılmasından ve öğretilmesinden bahsederken beynelmilelciliğin esas şartını bozuyor. O şöyle yazıyor:

"Cumhuriyette beynelmilel terbiyenin vaziyeti hakkındaki suale cevap verirken Tokombayev kaydetti ki, son zamanlarda 'millî aitlik' ve 'millî farklılık' fikri meydana gelmeye başlamıştır."

Çok gülünçtür. Milli dilde mekteplerin ve ana okullarının açılmasını talep etmek, her halkın en basit ve en haklı talebi değil midir? Eğer milletin kendi ana dilinde terbiye almak ve okumak hakkı da yoksa o millet midir? O zaman Büyük Ekim Devrimi bu halka ne getirmiştir? Aytmatov da konuşma ve makalelerinde sadece bunu ta-

¹ V.İ. Lenin, *Eserlerinin Tam Külliyyatı*, 23. cilt, 471. s.

lep etmiştir. Milli mektep ve ana okulu talep etmek "milli ahlak" ve "milli farklılık mı" demektir?

30-35 yıllık yazarlığı boyunca daima beynelmilelciliği pupropaganda eden, eserlerinin ekseriyetini Rus dilinde yazan bir yazarı küçük bir makelede "milli yetersizlikle" ve "milliyetçilikle" suçlamak, en azından akılsızlık ve siyasi körlüktür. Komsomolskaya Pravda gazetesinin Kırgızistan muhabiri olan bu adam, uzun yıllar Kırgızistan'da yaşamasına rağmen acaba Kırgız dilini biliyor mu? Ben eminim ki o, Aytmatov'un Rus dilini bildiğinin onda biri kadar Kırgız dilini bilmiyor. Şimdi bakın kim kime "milli yetersiz" damgası vuruyor. Burda bir halk meselini hatırlatmanın yeridir: Kör köre kör demese bağı çatlar.

Ben tekrar ediyorum. Muhabirin Cengiz Aytmatov'dan iktibas ettiği şu sözler tamamiyle doğrudur:

"Eğer Kırgızlar kendi dillerini bilmiyorlarsa, acaba Kırgız dilini öğrenen Ruslar bu dilde kiminle konuşacak?"

Yani yalan mı diyor? Yalanın hakikat olarak gözle görülmesi durgunluk devrinde bile yalan yazmayan, yalnız hakikati yazdığı için sadece SSCB'de değil, bütün dünyada hürmet kazanan ve sevilen Cengiz Aytmatov, şimdi bizde demokrasinin kol kanat açtığı bir devirde yalan mı konuşacaktı?

"Yani dili lağvetmek mümkün müdür? Yahu dil Aeroflotun [Sovyet Hava Yollarının] güzergâhı değil, ictimai-tarihi kategori olup hiç birimizin fikrine bağlı olmadan yaşıyor"

diye yazıyor Romanyuk. Evet, dil gerçekten de ictimai-tarihi kategoridir ve kimsenin şahsi fikrine bağlı olmadan yaşıyor. Lakin nedense Romanyuk unutuyor ki, dil yalnız ondan istifade edildiği, konuşulduğu, yazıldığı zaman yaşıyor ve gelişiyor. Dil aynı zamanda sadece günlük konuşmada istifade edildiği zaman değil, ondan resmi dil olarak da istifade edildiği zaman yaşıyor. Romanyuk ise unutuyor ki, eğer Kırgız dilinde ana okulları ol-

mazsa, Kırgız mektepleri ya az olur, ya da hiç olmaz. Eğer Kırgız mektepleri olmazsa talebeler de, Kırgız dilini yaşatan aydınlar da, yazar ve alimler de, Kırgız kültürüne hizmet edenler de olmaz. Neyse ki, Manas'ın dili hâlâ güç bela yaşıyor. Ama böyle giderse yaşayacak mı? Aydın ana dilinde konuşmayan halkın yalnız dili değil, kendisi de ölüme mahkûmdur. Bu da malum hakikattir.

İşte bu hakikati gören, öz diline lakaytlığı müşahade eden büyük yazarın rahatsızlığına, vatandaşlık sorumluluğuna itiraz eden muhabirin durumunu düşününce insanı dehşet burüyor.

Tokombayev'in Aytmatov'a hücumuna gelince bu, şahsi düşmanlık ve şahsi intikam hissinden başka bir şey değildir. Şahsi düşmanlık yüzünden çekişmede, münakaşada galip gelmek hatırına, mensup olduğu halkın en basit ve en tabii hakkına karşı çıkan Tokombayev'in "vatanperverliği" esef doğuruyor. Kendi şahsi çıkarı için, halkının diline karşı çıkan bu adamın başka halkın diline, tarihine ve kültürüne hürmet göstereceğine inanmak zordur.

Şahsi garaz hissiyle insanlara milliyetçilik damgası vurmanın acı meyvelerini çok gördük. Cengiz Aytmatov gibi Sovyet edebiyatının kılışığı olan birine vurulan bu damga tutmaz. Eğer Tokombayev ve Romanyuk bu damgayı vurmak istiyorlarsa, unutmaları ki demokrasinin kanat açtığı şimdiki yeniden kurma devrinde bu damga dönüp kendilerine çarpabilir. Çünkü şimdiki cemiyetimize ne "milli nihilistler" lazımdır, ne de şovenist milliyetçiler.

Nihayet esef edilen bir de şurasıdır ki, hakkından söz ettiğimiz yazı, gazetede okuyuculara "biz beynelmilelcileriz" (!) başlığı ile takdim ediliyor...

Ana Dili

(Bir mektuba cevap)

Culfa kazasından bir mektup aldım. Mektubu kaleme alanın adını bilerek yazmıyorum. Çünkü mektubuna vereceğim cevap bir miktar serttir. Ancak mektubun gündeme getirdiği mesele bugün cumhuriyetimiz için çok gerekli olduğundan, meseleden herkesin haberdar olması için mektup yazarına açık mektupla cevap vermek istiyorum. Mektubun metnini aynen aşağıya alıyorum:

"Bahtiyar muallim, selam! Ben de, hayat arkadaşım da çocuk hekimisi olarak çalışıyoruz. Bakü'de okurken ve halihazırda Culfa'da çalışırken yahut başka bir yere giderken 'Rus dilini bilmediğimiz için ileri derecede zorluklarla karşılaşacağız. Bundan ötürü orta mektepte çocuklarımızı Rusça eğitim yapan bölüme verdik. Üstelik o zaman milli mesele de yoktu. Şimdi bir taraftan şöyle düşünüyoruz: Azerbaycan'da Rus dilini bilen 'yüksek geleceğe güvenim yoktur. Şimdi dünya görmüş bir aksakal olarak bu meselenin hallinde sizin tavsiyenize ihtiyacım var... Bir tek cümle yazın: Çocukların mekteplerini değiştireyim mi, yoksa değiştirmeyeyim mi? Her halükârda siz geleceği bizden yahşı görüyorsunuz."

Ben okuyucunun bu aydın yoldaşın mektubundaki yatık harflerle dizilmiş cümlelere dikkat etmesini istiyorum. "...o zaman milli mesele de yoktu." Yani demek istiyor ki, çocuklarımızı mektebe verdiğim zaman Azerbaycan

dili itibarlı değildi. Bundan dolayı onları Rus mektebine verdim. Buradan şu çıkıyor: O zaman ana dili itibarlı olsaydı, bu yoldaş muhtemelen evlatlarını Azerbaycan mektebine verecekti.

Helal olsun bu tacir psikolojisine! Adam devre göre iş görme piresibini gizlemiyor ve sözüne devam ediyor: "*Şahsen benim geleceğe güvenim yoktur.*" Yani demek istiyor ki, şu anda ana dilinin itibarda olması geçici haldir. Yarın bu dil yine itibardan düşebilir.

Görüyor musunuz, burada da yine kendi çıkarımı düşünüyor? Buna rağmen kendisini değil, beni geleceği yahşı gören adam sayarak yazıyor: "*Siz geleceği yahşı görüyorsunuz.*"

Benim bu yoldaşa cevabım şöyledir: Yok azizim, ben senin düşündüğün manada geleceği görenlerden değilim. Eğer böyle olsaydı, ben de senin gibi yavrularımı ve torunlarımı Bakü atmosferinde Rus diliyle öğrenim yapan mektebe verirdim. Ben bunu yapmadım. Ama sen bir şeyi, ana dilinin milletin namusu olduğunu unutmuşsun. Namus ise giysi değildir. Giysi olsaydı o havaya ve suya göre değiştirilirdi. Halkın dediği gibi "namusu ite atmışlar, it yememiş." Ama yiyecekler var.

Barometre gibi havanın derecesini ölçmede sen daha mahirsin. Ancak ben bir şeye hayret ettim: Madem ki sizde devre göre iş yapma kabiliyeti bu kadar güçlüdür, acaba neden şu ana kadar yukarı makamlara tırmanamayıp alelade bir hekim olarak kaldınız?

Size tavsiyem şudur: Yine havaya göre iş göresiniz. Çünkü geleceğe güveninizin olmadığını kendiniz yazdınız. Güveniniz yoksa halkın namusu ve şerefi olan ana dilini, istediğiniz zaman istediğiniz dille değiştirebilirsiniz. Sizin gibiler bundan ötürü dert çekmezler.

Bana gelince, benim büyük Fuzulileri, Sabirleri ve Üzeyir beyleri yetiştiren halkımın geleceğine de, onun diline de, kültürüne de güvenim çok büyüktür.

Siz daha en basit bir hakikati bilmiyorsunuz. O hakikat de şudur: Ana dili devre zamana göre seçilmemeli, aksine ana dili olduğu için bütün dillerden üstün tutulmalı ve sevilmelidir. Vatan da güzel ve manzaralı olduğu için sevilmiyor. Sadece vatan olduğu için seviliyor ey vatandaşımın "uzağı gören" oğlu!

Nihayet sizden bir ricam var: Büyük Rus pedagoğu Uşinski'nin¹ *Rodnoye Slovo* (bizim dilimize *Ana Dili* adıyla çevrilmiştir) makalesini dikkatle okuyun, ama dikkatle!

Şenbe Gecesine Giden Yol, Bakü 1991, 227-228. s.

Yoğurt Kara Olmaz

Kabiliyetine ve kalemine derin hürmet beslediğim dilci alim Musa Adilov'un *Aydınlık* gazetesinde (30 ocak 1993) neşredilen *İki Dilin Bir Adı* makalesini okuyunca, bu makaleyi "gerçekten bir dilci mi yazmıştır?" diye hayret ettim. Makalenin adından yazarın bizim dilimizi bir dil, Türk dilini de tamamıyla başka bir dil saydığı malum oluyor. Güya bizim dilimiz Türk dil gurubuna da dahil değilmiş! Ben bu manasız fikre karşı savunma yapmak niyetinde değilim. Çünkü aksiyom müzakere ve münakaşa edilmez.

Lakin yazara kendi sözleriyle cevap vermek istiyorum. O, makalesinde şöyle yazıyor:

"Azerbaycan dili zengin dahili ifade vasıtaları sistemine sahip olması bakımından Türk dilleri içerisinde hususi yer tutuyor."

Sormak ayıp olmasın, eğer dilimiz Türk dili değilse niye Adilov onu Türk dilleri içerisinde dahil ediyor? Bir müddet sonra müellifin kendisi de dilimizin Türk dili olduğunu açıkçasına itiraf ederek şöyle yazıyor:

"İki müstakil Türk dili vardır... Dilimiz yaşayacaktır. Lakin Türk dili adıyla değil."

Müellifin dediği gibi dilimiz iki müstakil Türk dilin-

¹ Konstantin Dimitriyevič Uşinski (1824-1871). Rus pedagoji alimi ve marifçisi (AN).

den biriyse, o halde neden *Türk dili* olarak adlandırılmasın? Böylece muhterem alim dilimizin Türk dili olduğunu tasdik etmiş oluyor. Ama neden dolayı iki Türk dili varmış! Şimdi sormak gerekir: Dünyanın hangi milletinin iki dili var? İki Rus, iki İngiliz, iki Fransız, iki Alman vs. dili var mı ki, Türk dili de iki tane olsun? Yazar belki de lehçeleri nazarda tutuyor? Evet, Amerika'da yaşayan İngilizlerin diliyle İngiltere'de yaşayan İngilizlerin dili arasında muayyen lehçe farkı vardır. Ama ikisi de İngiliz dili olarak adlandırılıyor. Aynı şekilde Arap dili de öyledir. Cezayir, Irak, Suudi Arabistan, Mısır ve sair ülkelerin hepsinde muayyen lehçe farklarıyla konuşulan dil, Arap dili olarak isimlendiriliyor. Lakin hiç kimse bu dili Cezayir, Irak yahut Mısır dili olarak adlandırmıyor.

Yazar eğer dilimizi Azerbaycan Türkçesi olarak adlandırsaydı, onunla hemfikir olmak mümkündü. Lakin o bunu da kabul etmek istemiyor. Zorla kabul ettirilen *Azerbaycan dili* ıstılahını [terimini] müdafaa ediyor. Aydınlik gazetesinin yazı işleri müdürü sanki kasten, Adilov'un "*Dilimizin adı Azerbaycan dilidir*" fikrini isbata çalışan makalesinin yanında (aynı sayfada) bu fikri katiyetle çürüten Hamlet Askersoylu'nun *Katık [yoğurt] Kara da Olabilir mi?* makalesini vermiştir. Acaba bunu yazı işleri müdürü kasten mi yapmış, yoksa bu tesadüf Allah'ın işi midir? Paradoksa bakın! Dilimizi *Azerbaycan dili* olarak isimlendiren dilci pürofesöre Neft Akademisinin öğretim üyesi ne güzel cevap veriyor: "*Yoğurt kara olabilir mi?*"

Adilov belki soyadının sonundaki "ov"u da milletin için öz ve aziz kabul ediyordur? Eğer dilci alim "ov"u da bizim sayıyorsa o zaman vay halimize!

Azerbaycan gazetesi, 2 Şubat 1993

¹ Yazar, Elçibey zamanında anayasada yer alan "Türkçe" ifadesinin, Ailiev cumhurbaşkanı olduktan sonra "Azerbaycan dili" ifadesiyle değiştirilmesine atıf yapıyor (AN).

Yabancı Dilde Eğitimin Belaları

Milli şuurun şekillenmesinde ve kendini idrakin yetkinleşmesinde ana dilli eğitimin ehemmiyetini isbat etmeye ihtiyaç yoktur. Bir vatandaş olarak ferdin yetişmesinde ana dilli tahsilin zaruriliği hususunda dünyanın en büyük filozof ve pedagogları cilt cilt kitaplar yazmışlardır. Bunların arasında büyük Rus pedagoğu K.D. Uşinski'nin *Rodnoye Slovo (Öz Dil)*, bizim dilimize *Ana Dili* adıyla çevrilmiştir) kitabı hususi ehemmiyet taşıyor. Ben ana dilimiz uğrunda apardığım 50 yıllık mücadelede daima bu kitaba dayandım ve bana yapılan hücumlarda bu kitaptan kalkan olarak istifade ettim. Uşinski şöyle yazıyordu:

"Eğer çocuğun konuştuğu dil onun doğuştan gelen milli karakterine yabancıysa, bu dil çocuğun manevi gelişimine ana dili kadar güçlü tesir gösteremez."

Sovyet hakimiyeti yıllarında Rus dilini Rus gibi bilmeyenlere iş verilmediğinden ana babalar evlatlarını Rus mekteplerine veriyor, ana dilli mekteplerimizin sayısı yıldan yıla azalıyordu. Rus dilli mekteplerde ise milli şuurdan mahrum, kendisini küçük, başkasını büyük gören Mankurtlar yetişiyordu. Bu Mankurtlar bugün geçmişin nostaljisi ile yaşayarak kendilerini Bakinets¹ adlandırıyor.

¹ Bakülüler, yani Bakü'de Rus dilli eğitim görenler.

yor, Bakü'den Rusların, Ermenilerin, Yahudilerin göçmesine, onların yerine Yerazların¹ ve köylerden gelenlerin artmasına hayıflanıyor, sabık "beynelmilel" Bakü'yü kaybettikleri için feryad ü figan ediyorlar. Soy kökünden uzaklaşmış, dilinden ve dininden ayrı düşmüş olan bu kişiler istiklalimizi kabul etmiyor, yine gözlerini kuzeye (Ruslara) diyor, çok milletli, kozmopolit ve şahsiyetsiz Bakü'nün özlemini çekiyorlar. Bu, benim kendisini ziyah [aydın] adlandıran Bakinetslerimin akidesi, o da Ermenistan'ın tek milletli cumhuriyete dönüştürülmesi ile övünen ve 1996 yılının martında Ermeni bala [yavru]larının Rus dilinde tahsil görmesini yasaklayan Ermeni ziyahsının kendi milli varlığı uğrunda verdiği mücade- le.

Muhalefet gazetesinin 25 aralık 1996 tarihli sayısında C.C. Beydilli'nin *Bakinetsin Nostalgiyası* makalesi işte bu bakımdan hoşuma gitti. Makaledeki fikirlere ilave olarak şunu söylemek istiyorum: Bugün kendisini Bakinets olarak adlandıran, dinine ve diline yabancı insanların özlemini çektikleri Rus, Ermeni ve Yahudi kardaşları, Bakü'ye medeniyet getirmedikleri gibi giderken de bir şey aparmadılar. Bırakıp gittikleri ise Ruslaştırılmış yerli kardaşları oldu. Şimdi biz bunun acısını yaşıyoruz. Büyük püroblemleri halletmek yerine Mankurt tefekkürünün meydana getirdiği yaraları sağaltmakla meşgulüz.

Ben Türkiye'de tedavi olduğum zaman orada da böyle bir sürecin şahidi oldum. Sovyet devrinde Azerbaycan'da husule gelen Ruslaştırma ve Rus dilinde tahsilin önem kazanması gibi, Türkiye'de de uzun zamandan beri İngilizce tahsil milletnin gelecekteki belalarının temelini atıyor. Allah bizi böyle ikinci bir beladan korusun!

Türkiye'nin cumhurbaşkanı sayın Süleyman Demirel evvela hastaneye bana geçmiş olsun demeye geldi. Tedavim bittikten sonra kendi yanına, Çankaya köşküne çağtırdı. Her iki görüşmemizde ben ona dünyanın muh-

telif yerlerinde yaşayan Türk halkları arasında ortak anlaşıma dili ile ilgili fikirlerimi bildirdim. Süleyman bey de ortak Türk edebi ve bütün Türk halklarının anlayabileceği konuşma dilinin zarureti ve bu sahada lüzumlu adımların atılmasının elzemliğini belirtti. Biz bu işin ağırlığını üzerine alacak merkezin Bakü'de teşkil edilmesi kararına vardık. Hem ilmi-entellektüel potansiyeli, hem de diğer Türk dilli halklarla alaka kurma imkânı bakımından Bakü daha elverişlidir.

Elbette bu ağır ve zor bir iştir. Lakin bugün Türk dilli halkların ziyahları ve milletin geleceğini düşünen her şahıs, bu işin elzemliğini idrak etmeli, kuvvetlerini birleştirmelidir. Türkiye'de bulunduğum müddette *Aydınlık* gazetesinde pürofesör Oktay Sinanoğlu'nun hacimli bir yazısını okudum. Bu yazıda Oktay Sinanoğlu Türkiye'de açılan ve açılmakta olan İngiliz mekteplerinin, gelecekte Türk ruhunu, Türk maneviyatını zedeleyeceğine zemin hazırladığını bildiriyor.

Ben İngiliz ve öteki Avrupa dillerinin öğrenilmesinin aleyhinde değilim. Ama çocukların şekillendiği devirde onları milli kökten ve milli ruhtan ayırmanın, onları yabancı ruhta büyütmenin tehlikeli olduğunu cumhurbaşkanına kendimizi misal göstererek izah ettim. Sinanoğlu'nun ortaya koyduğu bu meselenin husule getirdiği ağır neticeleri iki asra yakın müstemleke hayatı yaşayan biz esir Türkler çok yahşı biliyoruz.

Sinanoğlu'nun makalesinin suretini Süleyman Demirel'e verdim¹. İmdi bu makaleyi bizim okuyucularımıza da takdim etmek istiyorum:

Tanıtma: Oktay Sinanoğlu (doğumu 1935, Bari-İtalya) 34 yıl Türkiye'nin haricinde, Amerika ve Avrupa'nın tanınmış tahsil ve ilim ocaklarında çalışmış görkemli bir alimdir. Uzun yıllardır tahsilin yabancılaştırıl-

¹ Vahabzade, Demirel'in yabancı dille eğitimin lehinde olduğunu muhtemelen bilmiyor (AN).

¹ Ermenistan'dan gelen Azerbaycanlılar (AN).

masına karşı sürekli mücadele yapıyor. Türkiye'de özel Işık Üniversitesinin açılışında talebelerin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i İngiliz dilinde suloganlarla karşılamasından duyduğu kaygıyı bildirdi ve Tansu Çiller'le ilgili başka bir olayı hatırlattı:

PUROFESÖR OKTAY SİNAOĞLU:
"ÇİLLER DIŞİŞLERİNDEN İNGİLİZCE BİRİFİNG İSTEDİ"¹

Türkçe konuştum diye selamı sabahı kestiler

"...Tansu Çiller Japonya'ya gitmiş. Japon erkânıyla konuşacak. Orada çok iyi yetişmiş Türkologlar var. Tercüman var. Tansu hanım demiş ki 'ben İngilizce konuşacağım.' Japonlar bozulmuş, çünkü bu konuda çok hassaslar. Orada İngilizce eğitim falan yok. Hiç bir zaman da olmamış. 1er rantez içinde şunu da söyleyeyim: Japon Tanzimatı 1868'de başladı, bizde 1839'da. Geçen asırda sadece bir kere, bir Japon 'bilim dili Japonca olmaz, İngilizce olsun' demiş. Ertesi gün adam evinde ölü bulunmuş. Bir daha ses çıkmamış ve Japonya'da hiç bir şey, hiç bir zaman İngilizce olmamış. Dil İngilizce olsun diyea o Japon, meğer daha önce üç yıl Amerika'da eğitim görmüş! Neyse Tansu hanım bu ülkede 'İngilizce konuşacağım' diyor. Sonra da ilkokul sınıfına sorar gibi 'hanginiz İngilizce biliyor?' diye soruyor. Bakanlar, iş adamları falan bir çoğu bilmiyor. Ama Tansu hanım İngilizce konuşuyor.

Başka bir olay: Tansu hanım iki aylık başbakan, Mümtaz Soysal da dışişleri bakanı. Tansu hanım dışişlerine geliyor, erkânı topluyor. Bir olay olmuş, o görüşülecek. 'Bana İngilizce birifing verin' diyor. Dışişleri görevlileri de İngilizce veriyor birifing. Dışişleri bakanının istifasına bu olayın da etkisi olduğunu sanıyorum, çünkü çok kızmış.

Amerika'da çeşit çeşit Türk-Amerikan dernekleri var. Etkinlikleri epeyce artmış durumda. İki sene evveline kadar bunların bültenleri, açıklamaları, toplantıları Türkçeydi. Normali bu. İki sene önce bir baktık, hepsinde birden her şey İngilizce. (...) Konuşmalar tartışmalar İngilizce. Ben çıktım, Türkçe bir konuşma yaptım. Bir dahaki sefer bana selam sabah yok tabii.

Bu dernek başkanlarından bazılarına 'bültenler önce Türkçeydi, şimdi niye İngilizce?' dedim. Dediler ki, 'bize büyükelçiden, Nusret Kandırmış'ın yazılı tamim geldi. Bundan sonra bütün görüşmelerinizi, konuşmalarınızı İngilizce yapacaksınız.'

¹ Dilek Uğuz tarafından yapılan bu mülakat *Aydınlık* gazetesinin 8 aralık 1996 tarihli nüshasında yayımlanmıştır. Buraya M. Turgay Tüfekçioğlu'nun hazırladığı *Oktay Sinaoğlu ve Türkçe, Matematik, Bilim, Gönül* (Bursa 1998) isimli kitabın 235-241. sayfaları arasından Vahabzadenin kısaltması dikkate alınarak geçirilmiştir (AN).

Nasrettin Hoca İngilizce anlatılır mı?

Bundan bir kaç hafta evvel Dünya Nasrettin Hoca Haftası vardı. Almanyadaki Türk dernekleri ve konsolosluk etkinlikler düzenlemiş. Türkiye'den dört profesör çağırılmışlar. Bir de Japonya'dan Türkiye'ye bir hanım. Oturanların hepsi Türk, beş Alman var. Aynı anda tercüme sistemi falan da kurulmuş. ODTÜ'den profesör kalkmış, Nasrettin Hoca hakkında Türkçe konuşmaya başlamış. Başkonsolos hemen fırlamış, 'İngilizce yapacaksınız konuşmanızı' demiş. Profesör 'tamam' demiş. Diğerleri de İngilizce yapmışlar. Sıra Japon Türkiye'ye gelmiş. İyi Türkçe biliyor. Kadın Türkçe anlatmaya başlamış. Konsolos 'İngilizce yapacaksınız' demiş. Kadın 'Nasrettin Hoca İngilizce anlatılır mı?' diyecek olmuş. Konsolos ısrar etmiş. Kadın İngilizce konuşmaya başlamış. Tam Nasrettin Hoca eşeğe ters bindi hikâyesini anlatacak ama İngilizce anlatamıyor, kadın kızmış. 'Bunlar İngilizce olmaz' demiş. Türkçe devam etmiş, konuşmasını bitirmiş. Konsolos mosmor.

Belli ki Türk dilini yok etmek için çok pılanlı bir faaliyet var. Bu kesin. Devletin eğitim politikası gündeme geliyor burada. Bir tek eğitim politikası var. Herkes biraz İngilizce öğrensin, başka bir şey öğrenmesin. Romalıları dan beri ülkelerin sömürgeleştirilmesi için en iyi istila yöntemi asker falan değildir. Romalıları Keltlere, İngilizler İrlandalılara yapmışlar, Hindistan'a yapmışlar. 1954'ten beri Türkiye'de son sürat uygulanıyor. Bir ülkeyi ılelebet köle yapmak istiyorsanız eğitiminiz yabancılaştıracaksınız. Ana okuluna indireceksin, bir nesil sonra iş bitiyor. Bunun örnekleri var.

Ben 20-30 senedir korkarım. Bunu ana okuluna, ilkokula indirirler diye. Yazmadım da korkardım. Şimdi oluyor. Buna da başlayan mister Doğramacı'dır. Ana okuluna bu indiği zaman bir nesil sonra veliler kendi çocuklarıyla kendi dilinden konuşamıyor. Kendi dilini bilmiyor çocuk, bunu gördüm ben. (...) Cezayir'de de Fransızlar aynısını yaptı. Arapça bitti, gazeteler falan Fransızca çıkıyor.

Amerikan devletinin gizli araştırması

Aydınlık: Yabancı dil öğrenilmesin mi?

Ben yabancı dil öğrenmeyi çok severim. Her gittiğim ülkenin dilini öğrenmeye çalışırım. Öğrendiğim zaman insanlarla çok daha yakın ilişki kurabiliyorum. Çeşitli dillerin olması insan için bir kazanç. (...) Yine 20 sene evvel elime gizli bir rapor geçti. Nasıl geçti? Bilimde esaslı bir yayınevini danışmanıydım. Bu yayınevinin başkanı 'bize Washington'dan, şirketlerin genel müdürlerine üzerinde çok gizlidir, şahsa mahsusdur damgalı bir rapor geldi' dedi. Amerikan devleti bir araştırma şirketine, rakamı hatırlamıyorum, bilmem kaç milyon dolar vermiş yaptırması. Araştırmada Türkiye'ye 20 yıl kadar bir süre düşünüyörlar. '20 yıl sonra ana okulundan itibaren bütün eğitim İngilizce olduğu zaman, yani Türkiye'nin dili İngilizce olduğu zaman, kitap şirketlerimiz ne kadarlık bir pazar oluşur?' Bu sorunun yanı-

tını bulmuşlar, bir sürü hesap kitap yapılmış. Ben o zaman '20 senede böyle bir şey olmaz' dedim. Ama 20 sene geçti ve bu iş oluyor. Şimdi ders kitapları olduğu gibi İngiltere'den Amerika'dan geliyor. Hem burayı bitiriyorlar, hem para kazanıyorlar. Son rakama göre 48 bin 320 öğrenci dışarıda okuyor. Onlara buradan harçlık gidiyor, araba falan alıyorlar. Tahminler bu öğrenciler için senede 5 milyar ile 12 milyar dolar arasında bir kaynağın yurt dışına gittiği şeklinde. Türkiye'deki bütün üniversitelerin bütçesi ne kadar? 1 milyar dolardan az. (...).

Kaynak aktarma yöntemi

Aydınlik: Bu çizdiğiniz tablo yalnızca İngilizce eğitimin bir sonucu mu? Arkasında yatan politikalar nedir?

(...) Batının gayesi şu: Türkiye tarihinde bir çok şey yapmış. Ayrıca genç nüfus. Türkler bir uyanırsa kendi durumumuz yok olur (Çünkü bunlar [batılılar] zaten kendi içinde çökmüş). Müslüman dünyasıyla bütünleşmesi, dayanışması olabilir. Onların ülkesi Konya kadar. Bu ülkeler ancak bizim gibi ülkeleri sömürerek yaşıyor. Kaynakları buralarda, pazarlar buralarda. Bu kaynakları bir kessen bu batı ülkelerinin hepsi perişan olur. (...)

Eğitim kapitülasyonu

Aydınlik: Ülkemizde misyoner okulları ve misyoner okullarına benzer okullar ne gibi sorunlar doğurabilir?

(...) İki çeşit kapitülasyon vardır. Yabancı kelime kullanmam ama bunu herkes bilir, çünkü ilkokuldan itibaren okutulardı. İktisadi kapitülasyon var, ondan da daha korkuncu eğitim kapitülasyonudur. Ülkenin maddi kaynaklarının bir çoğu bu dışardaki 48 bin öğrenciye, İngiltere'den [gelen] kitaplara, hocalara aktarılıyor. Hem kafa gidiyor, hem para gidiyor. Sömürge kafalı yetiştiriyorlar. Korkunc bir olay. Eğitim sistemi olduğu gibi yabancılarla teslim ediyorlar. Geçmişte bir çok bakanlıkta yabancı uzmanlar vardı. Eğitim kapitülasyonuyla birlikte ülkenin sanayisinin, tarımının, top- rağının sömürgeleşmesi de hızla arttı. Batı buranın işini resmen bitirmeye kararlı. Sevr falan diyorlar. Ne Sevr'i? Sevr'de bir Türkiye vardı, Ankara vardı. Şimdi o da yok. Bunların niyeti dünyadan Türkiye'yi silmek. Bunun için de önce dilini bitireceksin. Hititler nasıl bitti? Keltler, Lidyalılar?..

Anayasaya aykırı

Aydınlik: Peki bu gelişme hangi politikalarla engellenebilir?

(...) Çiğerli çiğersiz insan ayrımı yapıyorum ben. Çiğerli ve akıllı adamlar bu dava etrafında birleşmeli. Çünkü artık ölüm kalım meselesi. Peki bir araya gelecekleri dava nedir? Eğitim emperyalizmidir bu dava. Atatürkçüyüz diyorlar. Sonra gidip Anadolu Lisesi, kolej açıyorlar. Atatürk'ün sözlerini göstereyim ben. Atatürk'ün Kurtuluş savaşından son-

ra üzerinde durduğu en önemli konu bu, çünkü biliyor ki ülkeyi buradan yıkarlar. Diyor ki "Eğitim tümüyle milli olmalıdır. Lisani mutlaka kendi dilinden olmalı, başka türlü katıyen düşünülemez." (...)

Bir, bu işler anayasanın iki maddesine açıkça aykırıdır. Peki nasıl yapılıyor bu işler? Birisi dava açmazsa Anayasa Mahkemesi çıkan kanuna bakamazmış. (...)

İki, Tevhid-i Tedrisat kanununa aykırı. Eğitim tek eğitim olacak.

Üç, Atatürk'ün yaptıklarına karşı. O zaman Atatürk misyoner okullarının çoğunu kapatmış. Sonra demişler ki 'hepsini kapatırsan savaş devam eder.' Bunun üzerine Atatürk Türk Eğitim Derneğini kurup Yenişehir Lisesini (1954'te İngiliz çengeliyle Ankara Koleji yaptılar) örnek olarak bırakmış. Sonra şöyle kanunlar çıkartmış. Robert Kolejini bırakın binasını büyütmesini, çatısını yükseltmesi için bile bakanlar kurulu kararı lazımmış. Şimdi ne oldu Robert Koleji [güya] Türkleştirildiler. Boğaziçi Üniversitesi yaptılar, büyüttüler. Para da bizden çıkıyor. Temelde bunlar Lozan'a aykırı, kanunlara aykırı.

Birileri, o çiğerli insanlar çıkıp bu kanunlara, anayasaya aykırıdır diye toplu dava açsın. Ortak mücadele başlatsın.

Gambiya ve Senegal örneği

Türkiye'ye ilk kez Özal'ın getirdiği 'sanaysiz kalkınma' modeli de sömürgeleşmede bir süreç. Purof. Sinanoğlu, nehrin iki yakasındaki dilin yok oluşundan başladı: 'Afrika'da bir nehrin bir tarafı Gambiya, bir tarafı Senegal. Bir taraf İngiliz, bir taraf Fransız sömürgeci. Bunlar aynı dili konuşan bir kabileymiş. Artık birbirleriyle konuşamıyorlar. İkincisi 'siz sanayiye boşverin' demişler. Nehir falan var ya. Özal ne dedi, turistik oteller yapın öyle geçirin. İki tane tur şirketi pazarlıyor turistleri. Günlüğü 5 dolara. Sonra bu oteller iflas ediyor, ardından da yok hasasına yabancılarla satılıyor. Sonra oranın ahalisine bir tek iş kalıyor. Tarım gitmiş, hayvancılık gitmiş, sanayi gitmiş, KİT'ler gitmiş, telefon gitmiş, telefon rehberi gitmiş. O zaman insanlara ne kalıyor? Hamallık, bu otellerde bulaşıklık. Sömürge- lerde örneğin Gambiya'da böyle olmuş. Türkiye de hızla oraya gidiyor.' (...)

Grossman: 'Bize pazar olarak lazımsınız.'

Grossman, Purof. Sinanoğlu için CIA'nın karıştırma uzmanı. Şöyle diyor: 'Bizim tütünlere bir şirket el koymuş. Orta Asya'da da başka tütün şirketi. Amerika'nın kötü tütünlerini getirip Philip Morris burada pazarlıyor. Grossman, Türkiye'ye gelirken Washington'daki toplantıda gelip bir konuşma yaptı. Yeni tayin olmuş Türkiye'ye. Adam zaten CIA'nın karıştırma uzmanı. Nitekim buraya geldiğinden beri Türkiye'de bir çok hadise oluyor. Açık açık söyledi: 'Siz bize savunma için lazımdınız, ama şimdi pazar olarak lazımsınız. Ha siz bizden vazgeçemezsiniz' diye de tehdit etti.'

Din Değiştirmek Beş Yaşındaki Çocuğu Aldatmaya Benziyor

Sayın yazı işleri müdürü!

Gazetenizin 11 nisan 1996 tarihli sayısında *İslami Tehlike Gözleniyor mu?* başlıklı yazıda üç din adamının görüşlerini okudum. Ben de bu meseleye, bilhassa din adamlarının fikirlerine olan yaklaşımını bildirmek istiyorum. Çünkü son derece mühim olan bu mesele son yıllarda beni çok düşündürüyor.

Son yıllarda Krişnacılık¹ Azerbaycan'da yayılmaktadır. Ben Krişna Cemiyetinin başkanı Ağaali Kasimov'a şöyle bir sual sormak istiyorum:

Eğer Krişna sizin dediğiniz gibi Allah'ı idrak etme ilmiyse (ben buna şüphe etmiyorum), o zaman İslam nedir? Felsefesi ve öğretisi neden ibarettir? Siz şüphesiz ki Allah'ı idrak etme maksadıyla Krişnacılığı kabul ettiniz. Çok yahşı! O zaman yine şöyle bir sualım var: Yani İslam dini vasıtasıyla Allah'ı idrak etmek mümkün değil miydi ki, siz yabancı bir dine iltica ettiniz?

Elbette anayasamıza göre bizde din ve vicdan serbestliği vardır. Bu, vatandaşın kendi bileceği şeydir. Ancak daima bilmediğini öğrenmeye can atan bir aydın ola-

¹ Sanskritçe siyah anlamına gelen Krişna, Hint ilahlarından biridir. Krişnacılık da Hindistan'da bir mezheptir (AN).

rak öğrenmek istiyorum: Siz atalarınızın, dedelerinizin itikat ettiği İslam'ı ve ondan doğan muhtelif tarikatleri, bilhassa tasavvufu yeteri kadar biliyor musunuz? Siz bugün başka dinlerden üstün sayıp kabul ettiğiniz Krişna öğretisinin tasavvufa ne kadar yakın olduğunu biliyor musunuz? Ve çok muhtemel ki ondan gıda almıştır.

Tasavvufa göre Allah'ı idrakin, kendini idrakten geçtiğini biliyor musunuz? Eğer biliyorsanız hakikati, evin içini bırakıp dışında aramak ne derecede doğrudur?

Bu önemli meselede ortodoks kilisesinin din adamı mukaddes baba Aleksey'in ve Bakü İslam üniversitesinin rektörü Hacı Sabir Hasanlı'nın fikirleri ile tamamen hemfikirim.

Din değiştirme hadisesine tarihin muhtelif dönemlerinde rasgeliyoruz. Lakin benim müşahademe göre son zamanlarda rasgeldiğim bu hadise, bilgisizlikten ve inançsızlıktan kaynaklanıyor. Din değiştiren kişinin her iki dini mukayese edip bir neticeye varması için derin bilgi sahibi olması gerekiyor. Şahıs, vaktiyle mensup olduğu ve sonra kabul etmek istediği dinin bütün inceliklerini, mahiyetini ve felsefesini bilmek zorundadır. Bu yüzden ben dinini değiştirenlere sormak istiyorum: Sen kabul ettiğin dinin hangi üstün cihetini gördün ve vazgeçtiğin dinin hangi ciheti seni tatmin etmedi?

Şeki'de bir mecliste Müslümanlığı kabul eden bir Rus mühendisiyle tanıştım. Ona dinini değiştirmesinin sebebini ve seçtiği İslam dinini derinden bilip bilmediğini sordum. O, bana İslam dininin özünü, mahiyetini öyle anlattı ki, ona hayran kaldım. Yahut benim 35 yıllık Alman dostum Ahmed Şmide [Schmiede] İslam dinini niçin kabul ettiğini bana öyle güzel açıklamıştı ki, ben onun bütün varlığı ile Müslüman olduğuna inanmıştım.

Herkes gün gibi malumdur ki, son yıllarda serhatlerimizin açılmasından yararlanan misyonerler cumhuriyetimize dolmuş, aynı ana ve aynı babadan doğan tek bir milleti muhtelif din ve mezhepler vasıtasıyla parçalamak

maksadını gütmeye başlamışlardır. Mukaddes baba Aleksey çok güzel diyor: Hür vicdan, siyasi görüşlerden mutlak hür olmalıdır. Hariçten gelen din tellallarının puropagasına uyup din değiştirmek ve bunu Allah'ı idrakte ilgilendirmek, beş yaşındaki çocuğu aldatmaya benziyor. Aslında yalnız Krişna değil, bütün dinler Allah'ın algılama yolu değil midir?

Hacı Sabir Hasanlı'nın bir fikrine daha tamamıyla katılıyorum. İslamı tebliğ eden din adamlarımızın bilgilerin zayıf olması, son zamanlarda başka ülkelerden gelen çok yönlü tahsile malik din puropagandacılarının kültürü ve bu kültürden doğan mantık, ülkemizde başka dinlerin yayılmasına sebep olmaktadır.

Matem törenlerini idare eden din adamlarımızın sohbetlerinin aşağı seviyede olması, ilimden ziyade hurafelere benzemesi, hatta yas sahipleri ile ücret pazarlığı yapılması, aydınlarla onlara karşı düşmanlık hissi doğuruyor, kutsal dinimizi gözden düşürüyor.

Son dört beş ayda bana postayla iki İncil gönderilmiştir. Birini Şamahı'dan Saşa adında tanımadığım bir kişiden, ikincisini ise Bakü'de meçhul bir adresten aldım. Durum bu merkezdeyken kendi Kur'anımızın piyasada çok pahalı fiyata satılmasını nasıl izah edelim?

Benim bütün kutsal kitaplara o cümleden İncil'e büyük saygım var ve onu çoktan okudum. Göndermişler, sağ olsunlar. Ancak... onun tanımadığım meçhul kaynaklardan gelmesi ve bunun arkasındaki maksat bizi düşündürmelidir.

Muhterem yazı işleri müdürü! Siz çok iyi yapıp bu lüzumlu meseleye gazetenizde yer verdiniz! Arzu ediyorum ki, başladığınız bu meseleyi devam ettiriniz. Bırakın herkes kendi fikrini açıklasın, geniş bir tartışma açılsın. Bence bu mesele devlet seviyesinde ele alınmalı, henüz yetişkin ve yetkin olmayan gençlerimizin dinî ve millî akıde terbiyesinin istikameti hususunda derin derin düşünülmalıdır.

Değerli Bir Kitap

Kafkas üniversitesinin rektörü muhterem dostumuz İbrahim Canan'ın Tuğra Neşriyat tarafından yayınlanan *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye* kitabını büyük merak ve memnuniyetle okudum. Evvela şunu söyleyeyim ki, biz Azerbaycan Türkleri malum sebepler yüzünden 70 yıl İslam'dan, onun mahiyetinden, sünnetinden, kaide ve kanunlarından habersiz kaldık ve bundan dolayı da İslam ahlakını ve terbiyesini lüzumu kadar evlatlarımıza aşılayamadık. Bu manada İbrahim Canan'ın adını andığım kitabı bizim için daha da kıymetli oluyor.

Kitapta benim dikkatimi celbeden esas hususlar şunlardır:

1. Ben bu kitaptan Peygamberimizin ileri sürdüğü talim-terbiye meselelerinin bir çok mühim hususlarını öğrendim. Mesela yeni neslin terbiyesi daha doğumdan evvel, yani evliliğe karar verilirken başlamalıdır.
2. Terbiye insanın yalnız çocukluk devrini değil, ömrünün sonuna kadar bütün devirleri kuşatmalıdır. Burada Peygamberimizin meşhur "*İlim Çin'de de olsa onun arkasından gitmelisin*" hadisini hatırlamamak mümkün değil.
3. Çocuğa verilen terbiye onun sosyal çevresiyle ilgili olmalıdır.

Kitaptan çıkan netice şudur: Terbiye kültürle ilgilidir. Bir milletin kültürel seviyesi ne kadar yüksekse, çocuklara verilen terbiye de o kadar yüksek olur.

Kitapta beni en çok ilgilendiren meselelerden biri de şudur: Müellif insan ömrünün mühim devirlerini gözlerimizin önünde sergiledikten sonra terbiye için en önemli çağ olan bulûğ çağına kadarki çocukluk devrinin üzerinde daha çok durarak terbiye için bu devrin zorluklarını inceliyor. Burda, İslam öğretisindeki mühim ve alaka çekici bir nokta, bizim için çok kıymetlidir. Şöyle ki, sünnetin görüşüne göre temel eğitim 18 yaşında tamamlanmalıdır. Çünkü bulûğ çağına varan çocuk artık çocuk değildir. Bu yüzden 18 yaşındaki genç artık bir sanat sahibi olmalıdır. Fakat batı görüşüne göre bu devir 22 yaşına kadar uzatılıyor.

Kur'an'ın öğretilmesi temel eğitimin esasıdır. Namaz, oruç ve hac da buraya dahildir. Hazreti Peygamberimizin en çok ehemmiyet verdiği cihet, çocukların cemi-yetteki muhtelif ictimai dairelerle temasıdır. Ailenin dışında büyüklerle temas, onlara hürmet, çocuğun sosyalleşmesine yardım eden amillerdendir.

Yazar, İslam öğretisinde ebeveynin evlatlara yaklaşımında esas piresinin müstebit, zoraki terbiye usulü değil, aksine karşılıklı anlayış, samimiyet ve sevgi usulüyle olması gerektiğini tutarlı delillerle isbat ediyor. "Çocuklara şefkat, çocuklarla beraber çocuklaşmak", onların kötü hareketlerini yüzlerine vurmamak, kötü söz dememek, onlara sevgiyle davranmak vaciptir.

Beden terbiyesi ve çocuk oyunlarının ehemmiyeti meselesine de kitapta yer verilmiştir. Sünnete göre oyunun sadece vakit geçirme vasıtası olmadığı, hayatı, etrafı, çevreyi algılama ve öğrenme vasıtası olduğu inandırıcı delillerle gösteriliyor.

Kitabın en değerli bölümlerinden biri de sünnette cinsî münasebetler hakkında ileri sürülen fikirlerdir. Kız ve oğlan çocuklarının terbiyesindeki farklı ve benzer ci-
hetlerin izahı çok ilgi çekici olmakla, aynı zamanda çağ-
daştır. Sünnette cinsî gücün insan üzerindeki hakimiyeti
samimiyetle itiraf ediliyor ve bu mesele ahlakî bakımdan
tanzim ediliyor.

Erkek ve kadın haklarının eşitliği, müellif tarafından tutarlı kanıtlarla inceleniyor. Yazar, kız çocuklarına tah-
sil yaptırılmaması hakkında bazı kitaplara sokulmuş fi-
kirleri tenkit ediyor ve bunun sünnete ait olmadığını gös-
teriyor. Bu ve buna benzer deliller, İslam'ın üzerindeki
hurafe perdesini kaldırıyor, onu bize olduğu gibi takdim
ediyor.

Tek kelimeyle İbrahim Canan'ın kitabını okuyan
herkes, dinimizin ilmi esaslar üzerine kurulduğunu, ce-
halet ve hurafelerden hali olduğunu, ahlaka, temizliğe,
yüksekliğe, yüceliğe dayandığını görüyor.

Kitabın diline gelince, bu dil uydurmacılıktan, sahte-
kârlıktan, sunilikten uzak, bülbül şakımasına benzer asıl,
güzel Türk dilidir. Ben Azeri Türküyüm. Lakin Türkiye
Türkçesi ile yazılan bu kitapta anlamadığım bir husus,
bir söz bulamadım.

Bundan 40-50 yıl önce Türkiye Türkçesi ile Azeri
Türkçesi arasında mühim bir fark yoktu. Lakin Türk Dil
Kurumu'nun 20-30 yıllık faaliyetinden sonra dillerimiz
arasında büyük uçurum meydana geldi. Bundan 80-90 yıl
önce Kırım Türkü İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazete-
sini ve Azerbaycan'da Celil Memmed Kuluzade'nin neş-
rettiği Molla Nasreddin dergisini, bütün Türk dünyası
okur ve anlardı. Fakat şimdi birbirimizi zor anlıyoruz.

Bu meseleyle ilgili bir hususu daha vurgulamak isti-
yorum. Mesela büyük Türk şairi Yunus Emre'nin dilini
çağdaş Azerbaycan Türkü, Türkiye Türkünden daha yah-
şı anlıyor. Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesi kendi kökün-
den bu kadar ayrılmıştır. Bugün müşterek Türk diline

geçmek, birbirimizi daha kolay anlamak istiyorsak, gelin
aynı lehçeyle konuşan atalarımızın, dedelerimizin diline
dönelim.

Bu güzel ve lüzumlu kitabı yazıp bize sunduğu için
kan, can ve din kardaşım İbrahim beye derin teşekkürle-
rimi bildiriyorum.

1 Eylül 1996

Dini Bilgisiz Mollalardan Koruyalım

Yeni Azerbaycan gazetesinin 3 Temmuz 1996 tarihli sayısında neşredilen *Böyle mi Olur İslama Dönüş?* (B. Mirza) başlıklı makaleyi büyük merakla okudum. Yazı yüreğime merhem oldu.

"..Bazen insana öyle geliyor ki cemiyetin ilerlemesinde, hayatın sosyal-iktisadi olarak yükselmesinde dinin, yeri doldurulamaz bir rol oynaması, kadim devirlerden beri herkese gün gibi aşikârdır. Fakat tarihe sathi bakıldığında ve günümüzün hadiseleri dikkatle tahlil edildiğinde görülüyor ki, bu aşıkârlık hiç de daima yüksek seviyede olmamıştır.

Şekî'de Ahund [şii mollası] Ferecullah Pişnamazza-de adında son derece bilgili bir din adamı vardı. Türkiye'de, İran'da mükemmel dinî tahsil almıştı. Hayırsever, akıllı, tecrübeli olduğu herkesçe kabul edilirdi. Onun bir vaazını dinlemek, ciltlerce alaka çekici, anlamlı kitap okumaya bedeldi. Ahundu dinlemek bana da kısmet olmuştu. Onun anlattığı bir hikâyeyi sık sık hatırlıyorum.

Bir Arap silahlı ava çıkar. Ailesinin akşam yiyeceği bu avdaki başarısına bağlıdır. Arap çölü bir baştan öbür başa kadar dolaşır, karşısına hiç bir av çıkmaz. Akşam üzeri ümitsiz bir halde eve dönmek istediği vakit, uzaktan bir karaltı fark eder. Yaklaşınca bir yolcunun su kıyısında elini yüzünü yuduğunu [yıkadığını] ve yüklü devesinin kenarda otladığını görür. Avcı yolcuyu öldürüp

onun devesini gasbetmek ister. Yayımlı yolcuya doğru çevirince rüyadan ayılır gibi olup kendi kendisine şöyle der: Onu öldürsem bu cinayeti hiç kimse bilmeyecek. Ama Allah her şeyi görüyor. Kötü niyetimi ondan gizleyemem. Allah'ın gazabına duçar olmaktansa, bu gece aç yatmak daha yaşıdır. Yaradan bize rızıkımızı verir.

Eli boş eve döner. Evde Muhammed Peygamber hazretlerinin düşmanı olan guruplardan bir temsilcinin camide bulunduğunu işitir. Camiye gider. Minberde bir kişinin oturduğunu ve Allah'ın, Peygamber'in, Kur'an'ın, İslam'ın aleyhinde konuştuğunu, yavaş yavaş dinleyicileri de fikirlerine inandırmaya başladığını görür. Anlar ki bu adam bir müddet evvel çölde görüp öldürmek istediği adamdır. Minbere yaklaşır. Misafire biraz evvel çöldeki olayı anlatıp der ki:

‘Eğer ben Allah’a, Kur’an’a inanmasaydım, sen çoktan ölmüş olurdun. Ben Allah’tan korkup seni öldürmedim. Şimdi aleyhinde konuştuğun Allahu Teala ve Kur’an seni kurtardı. Allah korkusu büyük nimettir. Gel sen onu bizim içimizden çıkartma. Yoksa dünyayı katl, cinayet ve kötü işler kaplar.’

Molla Ferecullah Pişnamazzade'nin vaktiyle anlattığı kıssa, benim Allah'a olan itikadımı bire bin arttırdı. Anladım ki cemiyetin sağlam olması için her kişinin kalbinde Allah korkusu olmalı, bu korkuyu ürküyü ise din adamları aşılmalıdır.

Sadece bu hikâye bile dinin cemiyette oynayabileceği rolü açıkça gösteriyor. Son devrin hadiseleri içerisinde dine dönüş takdire layık bir olgudur. Yeni kabul ettiğimiz anayasamıza göre ülkemizde din ve vicdan hürriyeti vardır. Bunun neticesinde son zamanlarda yeni camiler yapılıyor, dinî ayinler ve törenler icra ediliyor, ziyaret-gâhlar tamir ediliyor. Her Azerbaycan vatandaşı mensup olduğu dine hizmet ediyor.

Ben Allah'a şimdi değil, aile terbiyesinin neticesi olarak ta çocukluğumdan beri daima inanmış, ebeveynimin tuttuğu yolu itirazsız kabul etmişim. Daha o zamanlar dinin itibardan düşmesini kabul edemiyordum, yeri gelince bu fikrimi de belirtiyordum. İstiklalimize kavuşunca milli özgürlüğümüzle birlikte, din özgürlüğümüzü de desteklemiş, alkışlamıştım.

Demin adını andığım Molla Ferecullah Pişnamazza-de (1. Dünya savaşı yıllarında şeyhülislamın muaviniydi), "*dinimizi bilgisiz mollalardan korumalıyız*" derdi. Ben o zaman bu sözlerin manasını tam açıklıkla kavrayamamıştım. Lakin şimdi, din hürriyeti elde edildikten sonra rahmetlinin sözlerinin hakiki manasını anladım.

Din her şeyden evvel ahlak temizliği, maneviyat yüceliğidir. Cemiyette manevi temizliği ve dini tebliğ etme misyonunu üzerine alan din adamlarımız, bu vazifeyi nasıl yerine getiriyorlar? Yahu temizliği, dini, maneviyatı tebliğ etmek isteyen adamın ilk pilanda kendisi dine hizmet etmeli, manen temiz olmalıdır. Peygamberimizin mukaddes mezarını ziyaret edip "hacı" sıfatı almak için etek etek para harcayan, rüşvet veren adamın "hacı"lığına nasıl hürmet edelim? Kutsal sıfatı hiç parayla kazanılır mı? Eğer o Allah adamıysa böyle bir iş yapması gerekir. Çünkü Allah her şeyi görendir, bilendir. Demek Allah senin haram yoldan harama gitmek istediğini de görüyor. Eğer böyleyse haram yoldan hakka gitmenin Allah'ın indinde hiç bir değeri yoktur. Bundan çıkan mantuki netice şudur: Haramla hacca giden kişi Allah'ın vereceği değer değil, tamamen başka değer yolcusudur.

Ara sıra gazetelerde okuyoruz. "Filankes maaşıyla filan yerde cami, mescit yaptırıyor." Buna nasıl inanalım? Yahu şimdi maaşla tavuk kümesi bile yaptırmak mümkün değil. Haram parayla Allah evi yaptırmak günah değil mi? Kutsal Kur'an nüshalarının astronomik fiyata satılması, mezar yerlerinin açık arttırmaya çıkarılması,

Kur'an'ın parayla okunması, Bakü'nün her köşesine bir nezir [adak] kutusu koyup dinle, dinî değerlerle alışveriş edilmesi, İslam'ı itibardan düşürmüyor mu? Müellifin dediği gibi "*din bizim en büyük ticaret sahamızı oluşturmuyor.*" İslam bu mudur? İslam'a dönüş böyle mi olur?

Lakin şunu da kaydetmeliyim ki, din adamlarının da maddi ihtiyaçları var. Onlara da para, erzak, giyecek, ev, yakacak lazım. Bu ihtiyaçları ya devlet yapmalı, ya da meydana çıkmakta olan zenginler. Şimdi devletimizin imkânları çok sınırlıdır. Bu sebeple zenginler kendiliklerinden din adamlarının ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Bu mesele halledilirse defin merasimlerini apan, Kur'an okuyan, kitap açan, nikâh kıyan, dua yazan mollalar din kardaşlarından para almazlar. O zaman dinin nüfuzu da yükselir.

Matem meclislerini idare eden molla bilmelidir ki, şimdiki millet artık 70-80 yıl evvelki millet değil. Halk her şeyi ayrıntısına kadar biliyor. Bundan ötürü molla meclise uygun şekilde konuşmayı becermelidir. Meclisi ikna etmek için meclisin seviyesinde olmalıdır. Fakat çoğu vakit böyle olmuyor. Yas meclislerini apan molla çoğu zaman akla yatmayan, çağdaş insanda gülümseme doğuran masallar anlatıyor, manasız fikirler söylüyor. Bununla da cahilliğini, kültürsüzlüğünü, bilgisizliğini gösteriyor. Bundan dolayı hiç kimse onu dinlemek istemiyor. Meclistekiler kendi aralarında sohbet etmeye başlıyor. O zaman molla kızıyor, meclis ehlini dine, Allah kelamına saygısızlıkla suçluyor. Ama kendi suçunu görmüyor. Halbuki o, muasır seviyede olmalı, ilmi, dinî, felsefî bilgisıyla meclisi ikna etmeyi becermelidir. Bunun için mükemmel bilgi, tahsil lazımdır.

İtiraf etmeliyiz ki, Ermeni kilisesi dinî merkez olmakla birlikte, aynı zamanda ilmi ve milli merkezdir. Pekî bizde vaziyet nasıldır? Hangi camimizde ilmi esaslar dikkate alınarak milli meseleler tartışılıyor. Hangi camimizde bugünkü mağlubiyetimizin sebepleri tahlil olun-

yor? Hangi camimizde siyasetin dışına çıkılıp milletin dertlerinden bahsediliyor?

Makale yazarı yüreği sızlayarak son zamanlarda 12 bin Azerbaycanlı gencin boynuna haç taktığını haber veriyor. Peki camilerimiz neyle meşguldür? Din adamları çoğu zaman bunun sebebini, zengin misyonerlerin bizim gençleri parayla elde etmesinde görüyor. Hacı Sabir Hasanlı, bir makalesinde haklı olarak bazı gençlerin haçpe-restliğe meyletmesinin sebeplerinin, bir çok din adamlarımızın zayıflığı ve bilgisizliğinden ileri geldiğini yazıyor.

Hacı Sabir Hasanlı haklıdır. Yabancı filimlerde ve Moskova'nın televizyon purogramlarında Hristiyan din adamları akıllı ve bilgi dolu vaazlar veriyorlar. Hiç bir dinî bilgisi olmayan günümüz genci, bu vaazları matem meclislerimizde mollalarımızın verdiği yavan, nefret doğuran sohbetlerle mukayese ediyor, üstünlüğü haçperest din adamlarına veriyor. Neticede o dine meylediyor.

Üzüntü verici meselelerden biri de, son zamanlarda yabancı din adamlarının ahalî arasında apardıkları mezhep ayrılığı puropagandasıdır. Bu puropaganda çok tehlikelidir. Bizim din adamlarımız bu ayrılığın manasızlığını, bunun dinimizi zayıflatıldığını, bizi tefrikaya sevkettiğini ilmi delillerle isbat eden konferanslar veremiyorlar. Aksine her biri bir mezhebe hizmet eden komşu ülkelerde tahsil görüyor, Vatana dönünce onların hayli kısmı mezhep farklılığının puropagandacısına dönüyor.

Babamdan işittğim bir olay aklıma geliyor. O, diyor ki, 1907 yılında Şeki'de sünnilerle şiiiler arasında çok manasız bir dalaşma olmuş, tartışma çıkmıştı. Ertesi gün Ahund Pışnamazzade şehrin en itibarlı adamlarıyla görüşüyor. Ora sünnilerinin başında bulunan ve çok bilgili, liyakatli bir şahsiyet olan Nurmammed Efendiye davet ediyor. Ahundla efendinin emmamelere [sarıkları] birbirinden farklıymış. Görüşmede bulunanların gözleri önünde ahund kendi sarığını alıp efendinin başına koyuyor.

Efendinin sarığını da kendi başına koyuyor. Sonra diyor ki:

"Bundan sonra şehrin bütün sünnileri dinî işler için benim yanıma, şiiiler de efendinin yanına gitsin."

Ahund bununla mezhep farklılığının boş, lüzumsuz bir şey olduğunu anlatmak istiyordu. Her iki mezhep de İslama hizmet ediyor. Babam bu olaydan sonra şehirde sünni-şii çekişmesine son verildiğini anlatırdı. İşte şimdi bize böyle akıllı, tedbirli, ilimli din adamları lazımdır. Böylelerini halk da seviyor. Halkın Molla Fereculah Pışnamazzade'ye daha sağlığında ve şimdi büyük sevgi beslemesi, bundan bir iki yıl evvel şehrin büyük sokaklarından birine ahundun adının verilmesi tesadüf değildir. Şekililer Nurmammed Efendiye de büyük saygıyla hatırlıyorlar.

Bütün medeni ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan cumhuriyetinde de din devletten ayrılır. Din, devlet işlerine karışmıyor ve karışamaz da. Bununla birlikte din cemiyet hadiselerinden, halkın kaderiyle alakalı puropblemelerin hallinden dışarıda durmamalıdır. Tek kelimeyle hayattan tecrit edilmiş, şekli din yoktur. Din her ictimai-siyasi hadiseye tesirini göstermelidir.

Din, Sovyet hakimiyetine kadar ictimai-siyasi ve sosyal hayata faal iştirak edirdi. Müslüman şarkın bir çok yerinde cuma camileri inşa edilirdi. Burada hem ibadet yapıldı, hem de her haftanın cuma günleri din ileri gelenleri, halkın aksakalları müşavereye toplanırdı. Onlar halkın derdini, meselelerini tartışır, meydana çıkan zorlukları ortadan kaldırma yollarını araştırırlardı. Şimdi bu ananeyi ihdas etmek çok zaruridir.

Dinle alakalı olarak mülhazalarımı belirttim. Şüphesiz gazetenin başka okuyucularının da düşünceleri vardır. Bundan dolayı Yeni Azerbaycan gazetesinin, B. Mirza'nın *Böyle mi Olur İslama Dönüş?* makalesi etrafında tartışma açmasını arzu ediyorum. Tartışmaya dindarlar,

alimler, yazarlar, filozoflar, tek kelimeyle faal [aktif] okuyucuların celbedilmesi ve dinî işler hakkında esaslı, kökten, hayati güce malik purogramlar hazırlanması yahşı olur.

Şeki, 5 Temmuz 1996/ Yeni Azərbaycan, 20 Temmuz 1996

Dağlık Karabağ: İddialar ve Hakikat¹

SB KP MK,² cemiyetimizin bütün hayat sahalarını inkılapçı şekilde yeniden yapılandırma siyasetini hayata geçirdiği bir devirde, Sovyetler Birliği'nin bütün zahmet-keşleri [emekçileri] gibi Azerbaycan emekçileri de Vatanımızın ilerlemesi uğrunda var kuvvetleriyle çalışıyorlar. Azerbaycan halkının oğul ve kızlarının meramı, zekâsı ve iradesi de, ortak menfaat ve ideallerimizi üstün tutan fertlerin sıkı birliğine, yeniden yapılanma vazifelerinin yerine getirilmesine yöneltilmiştir.

Lakin maalesef herkesin yüksek moralle çalıştığı böyle bir ortamda bazı gölge edici, dar, hodbin meyiller de meydana çıkıyor. Pariste Ermeni-Fransa Enstitüsünün ve Ermeni Muharipler Birliğinin teşkil ettiği görüşmede ilimler akademisi üyesi A. Ağanbekyan şöyle demiştir:

"Ben cumhuriyetin kuzeydoğusunda yer alan Karabağ'ın Ermenistan'ın olmasını istiyorum ve bir iktisatçı olarak şöyle düşünüyorum: Karabağ, iktisadi yönden Azerbaycan'a nisbetle Ermenistan'a daha çok bağlıdır! Ben bu istikamette bir teklif ileri sürdüm. Yeniden yapılanma ve demokrasi ortamında bu problemnin halledileceğinden ümidvanım."³

¹ Bu makale, tarih bilgini purof. Süleyman Aliyarov'la birlikte yazılmıştır.

² Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi (AN).

³ *Humanite*, 18 kasım 1987, 17. s.

Fitne fesat karakteri taşıyan bu beyanat, SSCB'nin anayasal esaslarını sarsmak maksadı güdüyor. Bu aynı zamanda sağlıklı düşünce mahsulü olmayan bir harekettir. Çünkü kendisini Sovyet alimi, Sovyet vatandaşı olarak nitelendiren bir şahıs, SB KP MK genel sekreterinin ABD'ye yaptığı barış seferi arifesinde, harici bir ülkenin KP organının sayfalarında, bir Sovyet cumhuriyetinin diğer bir Sovyet cumhuriyetine karşı ileri sürdüğü arazi iddiaları hakkında zevzeklik etmeyi kendisine yakıştırabilmiştir! Ağanbekyan gibi şahıslar aslında el altından iş yürüterek SSCB'nin V.İ. Lenin'in sağlığında sabit hale gelen milli devlet yapısının gözden geçirilmesini teklif ediyorlar. Ağanbekyan'la aynı fikirde olan, tarih ilimleri doktoru S. Mikoyan, bu mesele hakkında "*nazariyebazlığa*" uyarak *Literaturnaya Gazeta*'nın 2 Eylül 1987 tarihli sayısında şunları yazıyor:

"Bitişik tarihî araziye malik, 'yerli olmayan' [yabancı] bir milletin büyük bir kısmının, idari-siyasi cihetten niçin 'yerli' olabileceği cumhuriyete değil de başka bir cumhuriyete bağlı oluşunun sebeplerini cesaretle, samimiyetle müzakere etmeye ihtiyaç vardır. Hatta Sovyet hakimiyetinin ilk çağlarında idari-siyasi toprak bölümünde meydan verilen yanlışlıklar, bugün püroblem oluşturmada devam edebilir. Meselenin köküne inmeden bunları halletmek mümkün değildir."

Ağanbekyan'ın, Mikoyan'ın ve diğerlerinin "*puroğram maksadının*" izaha ihtiyacı vardır:

Birinci olarak Karabağ'ın Ermenistan'a iktisadi bağıllığı hakkındaki gülünç iddiayı bir yana bırakalım (Azerbaycan SSC'nin kuzeybatı bölgeleri Gürcüstan'la, kuzey bölgeleri Dağıstan'la iktisadi ilişki içindedir, lakin onların statüsü için bunun ne ehemmiyeti vardır?). Ermeniler, "yerli olmayan" milletleri SSCB'ye tabi birlik cumhuriyetlerinden çıkarıp coğrafî cihetten öyle cumhuriyetlerle birleştirmeyi teklif ediyorlar ki, o cumhuriyetlerde onlar "yerli" millet olsunlar [Kastedilen Ermenistan'dır].

Aslında bu milli birlik itibarıyla "saf" cumhuriyetler oluşturmak iddiasından başka bir şey değildir. Böylece

Sovyet muhtariyetinin mahiyeti [özerkliğinin özelliği] şüphe altına alınıyor. Halbuki SB KP'nin ve Sovyet devletinin 70 yıllık tecrübesi, Lenin tarafından düşünülmüş hazırlanan Sovyet özerklik sisteminin büyük hayati gücünü bütün dünyaya gösteriyor. Bu öyle bir sistemdir ki, ona dahil olan mesela Karabağ Ermenilerinin menfaati, Azerbaycan SSC'nin içindeki Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin [DKMV] bünyesinde, Gürcüstan'daki Abhazların ve Osetinlerin menfaatleri Gürcüstan SSC'nin terkibindeki Abhaz Muhtar Cumhuriyetinin ve Güney Osetya Muhtar Vilayetinin bünyesinde tamamen temin edilmiştir. Bu tarihî olguyu, yalnızca SSCB halklarının sosyalist birliği ve kardeşliği uygulamasının temeli olan beynelmilelciliği tabiatlarına yad [yabancı] görenler inkâr edebilir. Lakin madem ki iktisatçı Ağanbekyan "iktisadi alakalara" istinat ediyor, o zaman objektif olgulara bakalım:

Azerbaycan SSC'nin sadece iki büyük sanayi bölgesinden, Bakü ve Kirovabad [Gence] bölgelerinden DKMV'ye 60 milyon manatlık; Mil-Karabağ, Aras boyu ve Şeki bölgelerinden ise 16.5 milyon manatlık mal getiriliyor. Demek muhtar vilayete getirilen 100 milyon manatlık malın 3/4 hissesi (yüzde 76.5'u) Azerbaycan SSC'nin adları anılan beş bölgesine aittir. Peki Ermenistan SSC'den vilayete ne kadar mal getiriliyor? Altı üstü 1.5 milyon manat değerinde. Bu ise oraya giren malın yüzde 1.5'nden fazla değildir.

Şimdi de DKMV'den dışarı çıkarılan mala bakalım: Muhtar vilayetten harice çıkarılan malın yekünü 150 milyon manattır. Bunun da tam 1/3 hissesi Azerbaycan SSC'ye, 2/3 hissesi de öteki cumhuriyetlerin payına düşüyor. Ermenistan SSC'yi özel olarak ele alırsak, oraya yalnız 40 bin manatlık veya yüzde 0.4 nisbetinde mal gidiyor. Buradan şöyle bir sonuç çıkıyor: Muhtar vilayetin iktisadi bakımdan Ermenistan SSC'ye "*daha çok bağlı*" olduğu hakkında "*iktisatçı*" Ağanbekyan'ın beyanatının aslı

esası yoktur. Aynı zamanda DKMV'nin bütün Sovyetler Birliği cumhuriyetleriyle olan geniş iktisadi alakası, büyük ölçüde Azerbaycan SSC hesabına yapılmıştır. Zira Azerbaycan SSC'den muhtar vilayete giren malın değeri buradan cumhuriyetimize gelen malın sermaye değerinden iki kat daha fazladır.

İkinci olarak Sovyet hakimiyetinin ilk devirlerinde milli meselede yapılan "hatalar" hakkındaki konuşmalar da, kötü niyetli maksatlar güdüyor. *Humanite*'nin muhbirinin "büyük Ermeni" (adı anılan mülakatta kullanılan ifadedir) Ağanbekyan'ın sözlerini şöyle izah etmesi de tesadüf değildir:

"Yeri gelmişken kaydedelim ki Gorbaçov, 1987 kasımının 2'sindeki demecinde milli meselenin halinde esef edilecek gecikmeyi ifade etmiştir."

Şaşırtıcıdır ki SSCB'de milli meselenin halledilmediği hakkındaki uydurma tez, Büyük Ekim sosyalist devrinin 70. yıldönümüne hasredilen demece gönderme yapılarak ifade ediliyor.

Herkes biliyor ki Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarında 'Güney Kafkasya'da¹ milli devlet kurulması, yani Sovyet cumhuriyetleri ilan edilmesi sahasında büyük işler görülmüştür. V.İ. Lenin, 14 nisan 1921 tarihli mektubunda bu cumhuriyetler hakkında şöyle yazmıştı:

"Onların sıkı ittifakı, burjuvazi devrinde görülmemiş derecede ve burjuva yapısında mümkün olmayan şekilde milli sulh nümunesi oluşturacaktır."²

Burjuva egemenliği, Taşnakların³ ve Müsavatçıların ağalığı devrinde, Ermeni ve Azerbaycan halklarının derin milli düşmanlığa maruz kaldıklarını unutmak nasıl

¹ Azerbaycanlılar Güney Kafkasya'ya Ruslar gibi Zakavkazya (Kafkas ötesi), batılılar ise Trans Kafkasya derler. Ancak bizim doğu komşumuz olan Güney Kafkasya bölgesi bizim için bir "öte bölge" değil, aksine bir "beri bölge" olduğu için biz Güney Kafkasya tabirini kullanmayı uygun gördük (AN).

² V.İ. Lenin, *Eserlerinin Tam Külliyyatı*, 43. cilt, 214. s.

³ Kılıminin aslı Farsça *hancer* anlamına gelen daşnaktan gelir. Aşırı milliyetçi, şövenist bir Ermeni partisidir (AN).

mümkün olur?!. Lenin mektebine mensup olan iktisatçı Neriman Nerimanov,¹ 1922'de Güney Kafkasya Ülke Parti Komitesinin organı *Zarya Vostoka* [doğu şafağı] gazetesinde şöyle yazıyordu:

"Sonradan Güney Kafkasya Sovyetleşene kadar geçen iki yıl zarfında, Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasında silahlı çatışmaya sebep olan gelişmeler, sırf toprak yüzünden meydana geliyordu.

Güney Kafkasya'nın ne kadar genç kuvveti helak oldu, ne kadar nüfusu evsiz eşiksiz kaldı, ne kadar aile ocağı dağıtıldı ve ana toprağından ayrı düşen ne kadar kaçkın [göçmen] şimdi açıklıkta mahvolmaktadır.

Ve bütün bunların hepsi de Zengezur'a, Karabağ'a, Zagatala'ya, Lori'ye ve başka yerlere ait anlaşmazlıklar yüzündendir."²

Vaktiyle böyle olmuştu. Lakin Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarında esaslı değişiklikler baş verdi. Milli sulh ve kardaşlık doğdu. Bunun nasıl ve neyin pahasına elde edildiğini Nerimanov'un bahsedilen makalesinden anlamak mümkündür:

"Azerbaycan ve Ermenistan Sovyetleşikten sonra bunlardan birincisi Zengezur'u memnuniyetle Ermenistan'ın ayrılmaz parçası ilan ediyor, ikincisi de Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası ilan ediyor.

Gürcüstan Sovyetleşikten sonra o da Azerbaycan arazisi olduğunu kabul ederek, Zagatala üzerinde konuşmaktan intina ediyor...

...Azerbaycan kendisinin tabii servetlerini bütün Sovyet cumhuriyetlerinin ortak malı ilan ediyor...

İlgi çekicidir ki şu ana kadar bu cumhuriyetlerin emekçilerinin hiç bir resmi ve gayri resmi toplantısında bu fedakarlıklara itiraz edilmemiştir."³

Böylece Dağlık Karabağ için ciddi şekilde Sovyet özerkliği düşünüldü ve hazırlandı. 7 temmuz 1923'te Azer-

¹ Neriman Nerimanov, Azerbaycanlı devlet adamı. 1870'de Tiflis'te doğdu. 1917'de Himmet sosyalist teşkilatının lideri, devrimden sonra Azerbaycan halk komiserleri sovyetinin (bakanlar kurulunun) ilk başkanı oldu. 1922'de ilan edilen Güney Kafkasya Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin başkanlığı yürüttü. 1925'te aniden öldü. Zehirlenerek öldürüldüğü iddiaları da vardır. Kabri Lenin'in mozalesinin yanındadır (AN).

² Neriman Nerimanov, *İzbrannyye stat'i, reçi i pis'ma*. Yazıcı neşriyatı, Bakü 1987, 54. s.

³ Nerimanov, age, 55-56. s.

baycan SSC'nin içinde DKMV teşkil edildi. Emekçilerin beynelmil el birliğı pırensibine üstünlük verilmesi sağlanarak, milli alakaların ve milli birliğın farklı özelliklerinin de dikkate alınması hususunda Lenin'in fikirleri ön plana alındı. Lenin her zaman şunu öğretiyordu:

"Amelelerin beynelmil el birliğı, amelelerin milli birliğinden mühimdir."¹

Güney Kafkasya komünistleri, Dağlık Karabağ'ın muhtariyet meselesini tamamen Lenin ilkeleri doğrultusunda hallettiler. Taşnaklar Ermenistan'da henüz haki-miyette iken A.İ. Mikoyan RK (b) P MK'ya,² Lenin'e gönderdiği raporda şöyle yazıyordu (Çok ilgi çekicidir ki, S. Mikoyan kendi babasının³ miras bırakıp gittiğı belge-lerden objektif olarak istifade etmek istememiştir!):

"Ermeni hükümetinin ajanları olan Taşnaklar Karabağ'ı Ermenistan'la birleştirmeye can atıyor. Lakin bu, Karabağ ahalisi için kendi hayat kay-naklarından, yani Bakü'den mahrum olmak ve hiç bir vakit, hiç bir şey ile bağılı olmadıkları Erivan'a bağlanmak demektir (yatık cümleler bizimdir-BV ve SA). Ermeni köylüleri de beşinci kurultayda Sovyet Azerbaycanı'nı ta-nımaya ve onunla birleşmeye karar vermişlerdir."⁴

5 Haziran 1920'de RK (b) P MK'nın Kafkas Bürosu G.K. Orconikidze⁵ ve A.M. Nazaretyan'ın teklifiyle Ka-rabağ meselesini müzakere ederek şu karara varmıştı:

"Müslümanlar ve Ermeniler arasında milli sulhün, yukarı ve aşağı Karabağ'ın iktisadi alakasının, Karabağ'ın Azerbaycan'la muntazam alakası-nın zaruriliğı dikkate alınarak Dağlık Karabağ Azerbaycan hudutları içinde kalsın ve ona geniş muhtariyet verilsin..."¹

Şimdi bütün bunlar unutuluyor. Şu gerçeğin varlığı da sessizlikle geçiştiriliyor: Karabağ ve Zengezur mesele-si iki cumhuriyetin karşılıklı rızasıyla halledilmişti. Sovyet Azerbaycanı'nın Ermenistan SSC için feragat ettiği arazi çok genişti ve bu feragat neticesinde Azerbaycan arazisi takriben 9 bin kilometre kare azalarak 86.7 bin kilometre kareye inmişti.

Şimdi S. Mikoyan'ın sözleriyle söylersek, "işin kökü-ne" inelim. Ermeniler, Karabağ hakkındaki iddialarını ta-rihî kisveye büründürmeye çalışıyorlar. Güya bu diyar geçmişte Ermenistan'a ait olmuş ve Ermeniler tarafın-dan iskân edilmiştir. Bu tezin taraftarları tarih biliminde zorbalık yapıyor, vaktiyle Karabağ'ı kadim Kafkas Alban-yasının vilayeti sayan Ermeni alimlerinin (K. Patkanov, N. Emin, K. Şahnazaryan, Y. Manandyan, İ. Orbeli, S. Yeremyan ve başkalarının) eserlerini bile tahrif etmek-ten çekinmiyorlar.

Uzak tarihi geçmişte şimdiki Azerbaycan SSC'nin ahalisinin başlıca unsuru Kafkas Albanlarından ibaretti. Meşhur Sovyet Kafkasşınası, SSCB İlimler Akademisinin muhabir azası K.V. Trever, Albanları "Güney Kafkas-ya'nun üç esas kadim halkından biri, Güney Kafkasya Azer-baycanı ve Dağıstan halklarının ecdatlarından biri" olarak nitelendiriyor, onların "kadim ve yüksek bir medeniyete" malik olduklarını hatırlatıyordu.²

SSCB tarih mütehassısları arasında bu hususla ilgili fikir birliğı mevcuttur:

¹ SB KP MK içinde *MLİ'nin parti arşivi*, f. 461, s. 1, g. 45452, v. 1, 303. s.

² K.V. Trever, *Kafkas Albanyasının Tarih ve Medeniyetine Dair Yazılar* (Ruşça), SSCB İlimler Akademisi neşri, Moskova-Leningrad, 1959, 52. s.

¹ Lenin, age, 49. cilt, 367. s.

² Rusya Komünist (bolşevik) Parti Merkez Komitesi. Rusya Sosyal De-mokrat İşçi Partisinin 1912 Prag kongresinden sonra Lenin taraftarı olan Bolşevikler kendilerini menşeviklerden ayırmak için 1939'a kadar (b) = bolşevik kısaltmasını kullanmaya başladılar (AN).

³ Meşhur Ermeni komünisti Anastas İvanoviç Mikoyan (1895-1978) na-zarda tutuluyor (AN).

⁴ SB KP MK yanında MLI'nin parti arşivi, f. 461, s. 1, g. 45452, v. 1. Alıntı şu kaynaktan getirilmiştir: C.B. Kuliyeve, *Lenin Milli Siyaseti Bayrağı Altında* (Ruşça), Bakü, 302. s.

⁵ Ggriyori Konstantinoviç Orconikidze (1886-1937) Gürcü asıllı Sovyet devlet adamı. Stalin'in yakınlarındandı. Stalin tarafından öldürtüldü (AN).

"Albanların ekseriyeti gittikçe Azerbaycan halkının terkibine dahil oldu ve Müslümanlaştı. Küçük bir azınlığı ise (Şeki'de ve Karabağ'da) Ermenilere karışıp Ermenileşti."¹

"Karabağ'ın ve kısmen Azerbaycan SSC'nin öbür vilayetlerinin (Nahçıvan Muhtar SSC hariç) Ermenileri onların (Alban halkının) nesilleridir. Demek ki kadim Albanya ahalisi aynı zamanda şimdiki Azerbaycanlıların ve Ermenilerin bir bölümünün ortak ecdadidir. Bundan dolayı bu meselede Azerbaycan ve Ermeni alimleri arasında vuku bulan ve üzüntü doğuran tartışmalar esassızdır."²

Fikrimizce kadim devirde mevcut olan vaziyet tamamıyla açıktır. Bütün orta asırlar boyunca (Azerbaycan ve Ermeni halklarının kendi devletlerinden mahrum oldukları Arap hilafeti ve Moğollar devri haricinde) Karabağ Azerbaycan'daki feodal devlet kuruluşlarının bir unsuru olmuştur. Şöyle ki bu arazi 12-15. asırlarda Azerbaycan'ın Atabeyler, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri içinde idari bir birim olmuştur.

Karabağ toprakları sonradan başkenti Tebriz olan Safevi devletinin içinde kurulan üç Azerbaycan beylerbeyliğinden birisiydi (1501-1736 seneleri arasında).

Nüzhet'ül-Kulüb, Zeyl-e Tarih-e Guzide, Tekmilat'ül-Ehbar ve öteki tarihî eserlerde bu eyalet, genellikle Aran Karabağı olarak adlandırılmıştır (Aran orta asırlarda Kür ve Aras nehirleri arasındaki Azerbaycan topraklarının adıdır). Bunu 17. asır Ermeni müellifi Tebrizli Arakel'in Tarih Kitabı da tasdik ediyor. Müellife göre Karabağ Albanlar ülkesidir. "*Sonra Vardapet... Albanların ülkesine, Karabağ'a yola çıktı...*"³

1747'den 1828'e kadar Aran toprakları Azerbaycan feodal devletinin, yani Karabağ hanlığının temeli olmuştur. İran tecavüzüne karşı kararlılıkla mücadele eden Ka-

rabağ hanlığı İbrahim Hanın¹ devrinde Rus devleti ile sıkı diplomatik alakalarda bulunmuştur. Bu alakaların karakteri, 2. Katerina'nın 1783'teki fermanında doğrudan akis bulmuştur:

"İbrahim Hana gelince, eğer onun Rus himayesine girmesi bir zorluk yahut bir şüphe doğurmuyorsa, o zaman kural İrakli² ile yapılan anlaşma örnek alınabilir (Gürcüstan'a ait olan tarihi Georgi anlaşması göz önünde tutuluyor-BV ve SA). Benzer şartlarla onun da himaye altına alınması, oranın mukavemetsiz ele geçirilmesine ve oradaki bir çok komşunun bu iki hükümdarı örnek alması için iktiyae sebep olabilir."

İbrahim Han ve Kafkasya'nın baş kumandanı P.D. Sisianov³ tarafından 14 Mayıs 1805 yılında imzalanmış iki taraflı anlaşmaya göre, Karabağ hanlığı Rusya'ya ilhak edildi. Sıkı tarihi ve kültürel alakalarla Azerbaycan'a bağlı olan Karabağ hanlığını bir siyasi olgu neticesinde kendisine ilhak eden Rusya devleti, Azerbaycan'ın kalan bölümü için karakteristik olan idari-siyasi statü belirledi. 1822'de lağvedilen hanlığın yerinde Güney Kafkasya'nın "Müslüman" eyaletlerinden biri olan "Karabağ eyaleti" resmen ihdas edildi. Bu yüzden Rusya'nın dört nazırlığı

¹ İbrahim Halil Han (1726-1806). Karabağ hanıdır. 1783'de Rusyanın himayesini kabul etmek için 2. Katerina'ya bağ vurdu. 1795'te hanlığın merkezi Şuşa'yı kuşatan Ağa Muhammed Şah Kaçar, kuşatmayı kaldırıp Gürcüstan'a akın etti. 1796'de general V.A. Zubov'un kumandasında Karabağ'a giren Rus ordusuna itaat etti. Rusya başka cephelerde de meşgul olduğu için ordu, 1797'de Karabağ'dan çıkmak zorunda kaldı. Aynı yıl yeniden Karabağ'a hücum eden Ağa Muhammed Şah Kaçar öldürüldü. Kuşatmadan önce Karabağ'ı terkeden han, yeniden hükümdar oldu. 14 Mayıs 1804'te Ruslarla Kürekçay anlaşmasını imzalayıp Rusya'nın himayesini kabul etti. Bunlara rağmen yaranamadığı Ruslar tarafından öldürüldü (AN).

² İrakli (1720-1798). Gürcü kralı. Osmanlı ve İran etkilerinden sıyrılmak için Rusya'ya yanaştı. 1783'te Georgiyevsk anlaşmasıyla Rusya'nın himayesine geçti. Gürcüstan 2 asırdan fazla Rusya'nın idaresinde kaldı (AN).

³ Pavel Dimitriyeviç Sisianov (1754-1806). Rus generali. 1787-91 Türk-Rus savaşına katıldı. Bakü kalesi komutanı oldu (1796-97). 1804'te Gence hanlığını ortadan kaldırdı. İmereti, Megreli, Şeki, Karabağ, Şamahi hanlıklarının Rus himayesini kabul etmesini sağladı. Bakü hanlığının Rus himayesine girmesi için görüşmeler yapmak için çalıştığı sırada, Bakü kapılarında öldürüldü (AN).

¹ İ.P. Petruşevski, *Azerbaycan'da ve Ermenistanda Feodal Münasebetleri Tarihine Dair Yazılar* (Rusça), Leningrad, 1949, 52. s.

² A.P. Novoseltsev, V.P. Paşuto, L.V. Çerepnin, *Feodalizmin İnkişaf Yolları* (Rusça), Moskova, 1972, 42. s.

³ *Nauka*, 1973, 226. s.

(hariciye, dahiliye, harbiye ve maliye nazırlıkları) tarafından yayınlanan dört ciltlik *Güney Kafkasya'daki Rusya Topraklarının İcmali* (Sankt Peterburg, 1834) isimli kitapta Karabağ, "Müslüman eyaletleri" kısmına sokulmuştur.

1828 yılından sonra kurulan "Ermeni vilayeti" tabiatıyla "Müslüman eyaleti" sayılmıyordu. Halbuki 1830'lu yılların kameral sayımına göre eyaletin ahalisinin yüzde 46.2'si İran'dan ve Türkiye'den buraya göç ettirilen Ermeniler gelmeden önce ise yüzde 73.8'i, Müslüman Türklerden yani Azerbaycanlılardan ibaretti. Demek ki çarlık Rusyası hükümeti de Karabağ'ı resmen "Ermeni vilayetinin", yani şimdiki doğu Ermenistan'ın bir bölümü saymıyordu ve saymak için tarihî tutsalga [delil] bulamıyordu.

Karabağ toprakları 1840'tan sonra Azerbaycan'ın kuzeydeki topraklarının büyük kısmını içeren ve yeni kurulan Kaspi vilayetine bağlı kazaların terkinde, 1868'den sonra Azerbaycan'ın kuzeyinin iki büyük idari biriminden biri olan Yelizavetpol [Gence] umumi valiliğinin terkinde, 1920'den itibaren ise Azerbaycan SSC terkinde bulunmuştur.

Böylece bütün tarih boyunca, özellikle son 1600 yılda bütünüyle, ne Karabağ eyaleti, ne de onun dağlık hissesi hiç bir zaman Ermeni devlet kuruluşlarının içinde olmamış, aksine Azerbaycan'ın siyasi-iktisadi ve kültürel hayatının bir parçası olarak tanınmıştır.

Böylece Ağanbekyan'la görüşmede söylenen "Azerbaycan cumhuriyetine ilhak edilmiş kadim Ermeni toprakları (Karabağ ve Nahçıvan) sözleri Ağanbekyan "dinleyicilerinin", özellikle görüşmeye iştirak eden Taşnak-sütyun partisi "muhipleri"nin taşkın hülyalarını aksettiriyor. Böyle hülyaların tarihi ise, kadimdir. Daha 1904'te Rus yazarı V.L. Veliçko şöyle yazıyordu:

"Biz hele kötü nam bırakmış Büyük Ermenistan hakkında ve bütün komşularını medenileştirmek gibi dünya çapında bir misyonu üzerine alan

Ermenilerden söz eden sağma sapan ders kitaplarında bahsetmiyoruz. Bu kilise mekteplerinde başkenti Tiflis olmak üzere neredeyse Voronej'e kadar uzanan Büyük Ermenistan'ın haritaları da neşrediliyordu."¹

Halihazırda Dağlık Karabağ'da Ermeni nüfusunun sayı üstünlüğünden çok bahsediliyor. İlk resmi Rus kaynağına, 1832 senesindeki kameral sayıma göre Karabağ eyaletinde, yüzde 34.8 Ermeni ve yüzde 64.8 Azerbaycanlı Türk mevcuttur.² Şurasını da dikkate almak lazımdır: 1828 Rusya-İran anlaşmasına göre takip eden yıllar zarfında İran'dan Karabağ'a ve Kafkas Azerbaycanı'nın başka eyaletlerine yoğun Ermeni nüfusu göçürülmüştür. 19. asrın 80'li yıllarının sonlarına yakın Dağlık Karabağ'ın dahil olduğu Şuşa kazasında, Ermenilerin sayısı artık yüzde 58, Azerbaycan Türklerinin sayısı ise yüzde 42 idi.³

Aynı devirde Rusya'nın İran sefiri olan yazar A.S. Griboyedov, 1828 yılında Ermenilerin İran'dan Karabağ'a göçürülmesi meselelerinden bahsederek şöyle yazıyordu: Ermeniler bizim yeni topraklarda yerleştirilirken her şey düşünülüp taşınılmamış, affedilmez derecede acemilik gösterilmiştir. *Ermenilerin İran'dan Bizim Eyaletlere Göçürülmesi Hakkında Kayıtlar* başlıklı bu yazıda daha sonra şunları okuyoruz:

"Ermenilerin ekseri hissesi Müslüman mülkedar [ağa, bey, han] topraklarına yerleştirilmiştir. Yazın buna güç bela tahammül etmek mümkündür. Ev sahibinin, yani Müslümanların bir çoğu göçüp [yaylaya] gidiyordu, farklı dine mensup olan gelmelerle [göçmenlerle] seyrek raslaşıyorlardı."⁴

Nihayet o, şu kanaate varıyor: Müslümanlara şu andaki sıkıntılı vaziyetin uzun sürmeyeceği telkin edilmelidir. Şimdi bizim,

¹ V.L. Veliçko, *Kavkaz, Russkoye delo i mejduplemennyye voprosi*, S. Peterburg, 101. s.

² *Güney Kafkasyadaki Rusya Topraklarının İcmali* (Rusça), III. hisse, S. Peterburg, 1834, V cedveli.

³ *1896 Yılı İçin Kafkas Takvimi* (Rusça), V. bölüm, 48-61 s.

⁴ A.S. Griboyedov, *Soçineniya v duh tomah*, T. 2. Biblioteka Ogonyok, İzdatel'stvo Pravda, Moskova 1971, 340. s.

"Ermenilerin kalması için geçici olarak müsaade edilen topraklara onların ebediyen yiyeleneceği [sahipleneceği] korkusunu Müslümanların beyninden çıkarmamız gerekir."¹

Bu korku boşuna değilmiş...

Rus imparatorluğu ahalisinin ilk, yani 1897 yılı sayımına göre "ana dili" üzere burada yaşayan Ermeni ve Azerbaycanlıların sayısı normal olarak yüzde 53 ve 45 idi (Parantezde kaydedelim ki utanılacak *Ocak* kitabının yazarı Zori Balayan, 19-20. asrın başlangıcında Karabağ ahalisinin yüzde 96-98'inin Ermenilerden ibaret olduğunu utanmadan söyleyebilmektedir. Kendi halkına bu kadar büyük yalan söylemek de olur mu?!.). Özetle 1. Dünya savaşı yıllarında kaçkınların sayısı arttıkça Ermeniler Karabağ'da bir miktar daha çoğalıyordu. Böylece Rusya devletinin himayesi altında Azerbaycan halkı kendi kutsal topraklarında Ermeni halkına sığınak verdi.

Lakin 1948-1953 yıllarında SSCB halklarının kardaşlık münasebetlerinde görülmemiş ve görülmeyecek bir hadise baş verdi. Stalin bir kalemde 100 binden fazla Azerbaycanlının Ermenistan SSC'den zorla çıkarılmasına, hudut dışı edilmesine rıza gösterdi.² Yüzyıllardan beri nice nice nesillerin yaşadığı evler ve ocaklar dağıtıldı. Suçsuz insanlar Ermenistan arazisindeki öz, ana yurtlarından niçin mahrum edildiklerinin sebebini şimdiye dek anlamış değiller. Açıklı ki, Ermenistan SSC'yi yekcins [homojen], milli cumhuriyete dönüştürmek işi resmi istikamet almıştır. Azerbaycan SSC'den arazi taleplerinde bulunmak da sistematik bir hal aldı. Demek mümkün ki, bu talepler işin başından şimdiye dek her zaman Azerbaycan'ın mağlubiyeti ile neticelenmiştir. Bu kabilden olan sonuncu hakaretimiz hadise topu topu üç yıl önce,

Kazak bölgesinde 5 bin hektardan fazla verimli ekin hasasının Azerbaycan'dan koparılması ile sonuçlanmıştır.

Anlaşılan bütün bunlar belli bir zincirleme tepkime meydana getiriyor ki, bu da topraklarımızın kısım kısım parçalanmasına sebep olabilir. Şimdi artık Gürcü tarihçileri arasında da Şeki eyaleti, yani Azerbaycan'ın beş kazasının dahil olduğu arazi hakkında iddialar görülüyor.¹ Üstelik bu iddialara öyle bir zamanda imkân veriliyor ki, Gürcüstan SSC hudutlarında "yığcam [bitişik] bir arazi-de" 300 binden fazla Azerbaycanlı yaşıyor. Onlar da 1950'li yıllarda büyük kitlesi Ermenistan'dan zorla çıkarıldıktan sonra halen Ermenistan SSC'de yaşayan 200 bine yakın Azerbaycanlı gibi hiç bir milli muhtariyete malik değillerdir.

1828'den beri Azerbaycan halkı iki parçaya bölünmüştür. Sovyet sosyalist milletleri birliğinde Azerbaycan halkını kendi milli devleti, yani Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti layıkıyla temsil ediyor. Halkımızın İran'ın hükümrânlığındaki Güney Azerbaycan'da yaşayan kısmı her türlü milli devlet haklarından mahrumdur. Orada Azerbaycan dili, 10 milyondan ziyade Güney Azerbaycanlının bütün milli kültürü amansız takiplere maruz kalıyor. Böyle bir vaziyette Güney Azerbaycan halkının bütün ümidinin Azerbaycan SSC'de olması tabiidir.

Güvenle söylemek mümkün ki, kendi milletinin dirilişini ve saadetini başkalarının bedbahtlığı üzerine kurmaya can atanların, Ermeni edebiyatının kılasığı, Azerbaycan'da yetişen Aleksandr Şirvanzade'nin kâhince söylediklerini unutanların vatandaşlık alemi, dahili alemi dar ve acınacak haldedir:

"Güney Kafkasya sac ayağı gibidir. Ayağının biri kırılırsa bütünüyle devriliş böğrü üstüne düşer."

¹ Bak. D.L. Mushelişvili, *Şarki Gürcüstan'ın Tarihi Coğrafyasından* (Rusça), Tiflis, 1982.

¹ Yine orada, 341. s.

² Bunun gerçekten de Stalin'in başı altından çıkmış bir fikir ve siyaset olduğu anlaşılıyor. Zira hemen hemen aynı senelerde (1950-51'de) Bulgaristan'dan da yüz elli bin Türk zorla hudut dışı edilmişti (AN).

Ağabekyan gibi şahıslar yahşı biliyorlar ki, Azerbaycan halkı uzun asırlar boyunca kendi tarihî ecdadlarının toprağı olan Karabağ'da ve Nahçıvanda Ermenilerle bir arada yaşamış, onları dini ayrı kardaş olarak adlandırmıştır. Aynı şekilde topraklarında ta kadimden beri Azerbaycanlıların yaşadığı Ermeni halkı da bu hislerle yaşamıştır. Lakin böyle şahıslar için bütün bunlar yetmiyor. Onlar her şeyi kendi ellerine geçirmek istiyorlar. Aynı zamanda halkımızın kendi topraklarına sahip olma hakkından mahrum edilmesine çalışıyor ve buna nail olmak istiyorlar. 20. yüzyılın başlangıcında bazı Ermeni alimleri Gürcüstan hakkında da bu türlü iddialarda bulunuyor, "*Gürcüstan'ın aslında Gürcüstan olmadığını, kadim Ermenistan olduğunu*" isbat etmeye çalışıyorlardı. O zamanlar Gürcülerin büyük demokrat yazarı İlya Çavçavadze¹ bu hususta şöyle yazmıştı:

"Yani Ermenilerin oraya buraya serpilmesinden, saçılmasından memnun muyuz? Allahu Teala onlara güç ve başarma kabiliyeti versin de terk edip gittikleri yerde birleşsinler. Ama başkasının varlığına, malına mülküne göz dikmesinler. Bizim namımızı alçaltmakla nam kazanmaya çalışmasınlar. Bizim toprağımız çok da olsa, az da olsa; her halükârda size sığınak verdik, kanadımızın altına aldık, sizinle kardaşlaştık. Kendi evimizde bize düşman gibi davranmayın."²

Büyük demokrat yazarın fikri bugün de aktüeldir. Bilhassa Dağlık Karabağ hakkında gürültü patırtı koparan, toprak talebinde bulunan bir yığın çağdaş "vatanperverler" için. Lakin bu tür talepler anayasamıza, Sovyetlerin sosyalist yapısının ruhuna aykırıdır. Böyle iddialar ve talepler halklar arasına nifak salmaktan, milli münasebetleri gerginleştirmekten başka bir işe yaramaz.

Aslında yeniden yapılanma sürecinin hayata geçirildiği şimdiki devirde başlıca vazifemiz, Lenin'in milli siyaset pirensiplerini art arda hayata geçirmekten, Azerbaycan-Ermeni, Sovyet Güney Kafkasyası ve bütün ülke halklarının dostluğunu sağlamlaştırmaktan ibaret olmalıdır. Devrin gereği budur.

Gelin Açık Danışak, Bakü 1988, 55-64. s.

¹ İlya Çavçavadze (1837-1907). Gürcü yazarı. Türkler hakkında müsbet fi-kirlere sahipti. Çarlık polisi tarafından öldürüldü (AN).

² İlya Çavçavadze, *Ermeni Alimleri ve Feryat Koparan Taşlar* (Rusça), Tiflis, 1902, 80 ve 123.

Tarih Ne Diyor?

Benim Vatanım Azerbaycan çok kadim bir tarihe maliktir. Ülkenin tarihi insanlığın tarihi ile ölçülüyorsa, demek ki bu ülke çok kadim insan meskenidir. Fuzuli kazasının Azıh köyü yakınlarında ortaya çıkarılan mağara, SSCB arazisinde insanın yaşadığı en kadim ve en büyük mağara sayılıyor. Alimlerin dediğine göre bu mağara 1.5 milyon yaşındadır.

1.5 milyon, belki ondan da öte 2 milyon yıl insan meskeni olan bu toprak, Azerbaycan halkının vatanıdır. Azıh mağarasında bulunan çene kemiği iptidai sosyal yaşayış devrinin, yani benim en eski ecdadımın çene kemiğidir.

Arkeologlarımızın son yıllardaki araştırmaları halkımızın milattan çok evvel yerleşik hayata geçtiğini ortaya çıkardı. Tunç devrinin sonuna ait Merdekân'dan, Şüvelan'dan çıkarılan aletler, örgüler, kabirler, silahlar, hayvan ve insan tasvirleri, bu yerlerde yüksek medeniyete malik yerleşik ahalinin yaşadığını isbat ediyor.

Gobustan'da 6 binden çok kaya tasviri... Bundan 10-12 bin yıl evvel yaşamış en eski ecdadımızın sert kayalar üstünde çarpan kalbi, düşünen beyni... Bu tasvirlerin çoğunun taş aletle, dövme usulüyle kazınması, onların iptidai sosyal yaşayış devrine ait olduğunu gösteriyor.

Bu esrarlı tasvirler ataların torunlara, en eski geçmişin bugüne yazdığı taş "mektuplar"dır. Anlayışımız varsa

bu "mektuplar"ı olduğu gibi okuyup biz de gelecek asırlara göndermeliyiz. Böylece nesiller ve asırlar arasındaki bağlar kesilmemiş olur. Çünkü halk yalnız bugün yaşayanlardan ibaret değildir. Halk, dün yaşayanların, bugün yaşayanların ve yarın yaşayacak nesillerin bütünü ve birliğidir. Biz bu toprak üstünde dün yaşayanların ve yarın yaşayacak torun ve nesillerimizin ruhunu bugün kendi kanımızda yaşıyoruz. Böyle olmasa, yani nesiller arasındaki bağ kesilse, çünkü kök bizi geçip yarına ulaşmaz. Vay o adamın haline ki en eski ecdattan miras aldığı emanete, kana ve o kandaki ruha hıyanet ede, onu kendisinden sonraki nesillere eriştiremeye!

On beş asırlık tarihi olan Beylegan, Kutkaşen kazasının Çukur-Gebele köyü yakınlarında bulunan kadim Albanya'nın başkenti Gebele şehri. Geçen yıl bu şehrin harabelerini dolaşıyor, toprakta atalarımın ayak izlerini arıyordum. Bu yerlerden kimler gelmiş, kimler geçmiş? Şehrin başının üstünde hangi bulutlar dolaşmış. Şehir dağılmış, ama nesiller devam ediyor. Şuur, tarih nesilden nesile geçiyor. Kan ve kandaki ruh babadan evlada, evlattan toruna, gelecek kuşaklara geçiyor, böylece millet yaşıyor. Bu takdirde kim diyebilir ki, benim kuzeyli, güneyli halkım 15-20 milyondan ibarettir. Bu sayının içinde şimdi harabelerini gördüğüm Gebele şehrinin sakinleri, o cümleden Acemi, Nizami, Nasıreddin Tusi, Nesimi, Fuzuli¹ ve onlarca, yüzlerce büyük atalarımız vardır. Şu

¹ Acemi veya Ecemi. Nahçıvanlıdır. 12. asırda yaşamıştır. Nahçıvan mimarlık mektebinin kurucusudur. Yaptığı Mümine Hatun türbesi meşhurdur.

Nizami (1141-1209). Farsça Hamsesiyle meşhur olan Genceli Türk şairi.

Nasıreddin Tusi (1201-1274). Matamatikçi, astronom ve felsefeci. Hemedan'da doğdu (Tus'ta doğduğu da söylenir). Bağdad'da öldü. Tusi lakabı Tus'ta tahsil gördüğündendir. Meraga'da kurduğu rasathaneyi kısa zamanda geliştirdi. Zengin bir kütüphane meydana getirdi.

Nesimi, 1369'da Şamahı'da doğdu. Asıl adı Seyid Alidir. İmadeddin Nesimi adıyla da bilinir. 1417'de Halep'te derisi yüzüldü. Mezarı Halep'tedir.

Fuzuli (1494?-1556). Dünyanın en büyük şairlerinden biri (AN).

anda yer yüzünde onların yalnızca cismi yoktur. Aslında onlar bizde, bizim ruhumuzda, kanımızda yaşıyor.

Ne sırlı dünyadır bu dünya?! "*Gelimli gedinli dünya! Son ucu ölümlü dünya!*" demiş Korkut dedemiz. Şimdi bu veziz kelamı söyleyen atamıza kim ölü diyebilir? Bugün onun sözüyle beraber kendisi de bizimle yaşamıyor mu? Onun her kelamı bugün bizi sihirleyip düşündürüyor. O, hikmetli kelimalarıyla asırların karanlığından bakıp bize selam gönderiyor. Biz de onu kendi hafızamızda ve kanımızda yaşatmakla, selamına cevap veriyor ve bu selamı yarınki nesillere aktarıyoruz. İşte bu vahdette, bu birlikte hiç bir milletin hakiki sayısını söylemek mümkün değildir.¹

Kadim Mingeçevir'de bulunan ilk bakır eritici ve ilk pişirilmiş küçük kap, ilk dokuma tezgâhı, araba modeli, zincirle defnedilmiş insan, ilk Alban yazısı, ilk tahta taht, mezarlar ve saire. Bunlar nice bin yıl evvelki geçmişimizden sırlı masallar anlatıyor.

Kazak kazasında Şomutepe denilen yerde bulunan taş dişli ilk orak, Güney Kafkasya'da en kadim biçin aleti sayılıyor. Bu orak ve Kültepe (Nahçıvan) yakınlarında bulunan aletler eneolit [bakır-taş] devri medeniyetinin Azerbaycan'da geniş şekilde yayıldığını gösteriyor.

Bu medeniyetin bizim olmadığını, bu topraklara sonradan, yani 11. asırda geldiğimizi iddia edenler de var. Peki tarihin kendisi, onun yazılı abideleri ne diyor?

Gürcü salnamesi daha milattan evvel 4. asırda, yani bundan tahminen 2.400 yıl önce bu topraklarda Türk dilli kabilelerin yaşadığını haber veriyor. Salnamede Buntürklerin, başka deyişle Turanlıların, Fars hükümdarı Keyhüsrev'i gelecekte kendi serhatlerinden sıkıştırıp atmak için Kaspi [Hazar] denizinden Kür nehri boyunca kaynağa doğru yürüyerek Msheti [Mesketya]'ye 28.000

¹ Vahabzade'nin buradaki görüşleriyle Yahya Kemal'in milleti geçmiş, şimdi ve gelecek olarak düşünmesi arasında bir benzerlik, hatta aynılık var (AN).

aile ile geldiği gösteriliyor. Msheti, Mamasahli ve bütün Kartvellerin, yani Gürcülerin müsaadesi ile Farslara karşı mücadelede yardım edeceklerini vadeden Buntürkler, Msheti'nin batısında kaya inlerinde yerleştirildi.¹

İkinci misal: Halife 1. Muaviye'nin (661-680) müşaviri Ubeyd ibn-i Şerriyye, el-Curhumî'ye soruyor:

"Allah'ını seversen, Azerbaycan hakkında alakanız, endişeniz ve hıtranız nedir?"

Ubeyd ibn-i Şerriyye, halifeye şöyle cevap veriyor:

"Azerbaycan ta kadimden beri Türklerin ülkesidir."²

Bu sözler miladın 7. asrında denilmiştir. Ama "ta kadimden beri" ifadesinin bizi tarihin hangi devrine apardığını söylemek zordur.

Bir çok kadim kaynak ve tarihçiler, milattan çok evvel Azerbaycan toprağında Türk dilli kabilelerin yaşadığını haber veriyor.

Bunları ben söylemiyorum. Tarihi olaylar, tarihi belgeler söylüyor. Bununla beraber tarihi delillerden daha güçlü bir amil daha var ki, ben onu her şeyden üstün tutuyorum. Bu, benim bu toprağa göze görünmeyen bağlarla bağlılığım, izah edilemez hislerle Mecnunluğumdur [tutkunluğumdur]. Çünkü bizim kökümüz bu toprağın derin katlarına öyle işlemiş ki, biz kendi liyakatimizi ve manevi varlığımızı yalnızca bu toprağın üstünde hissedebiliriz.

Kan yaddaşı [hafızası] denilen zihinsel bir olgu, bir his var. Alimler bu olgunun, bu hissin mekanizmasını, baş kaldırma sebeplerini henüz açığa çıkaramadılar. Ama bu olgu, bu his elimizde olmadan baş kaldırıyor ve kulağımıza garip sırlar fısıldıyor.

¹ Kartlis Tshovreba (Gürcü Tarihi), Gruzinskiy tekst, tom 1, Tiflis 1955, 35.s.

² Bak. Azerbaycan SSC İlimler Akademisi Tebliğleri, xxx c, Bakı 1974, 86. s.

Bazen sıkılınca Bakü'den çıkıp dağlara, ormanlara, kırlara yöneliyorum. Geçtiğim yerlerin her adımımda en eski ecdadımızın ayak izlerini görüyorum. Yaprakların hisşurtusunda, kartalların kıyılısında, sel sularının şırıltısında onların sesini işitiyorum. Toprak beni çekiyor. Bu toprağın üstünde kendimi dünyanın en kudretli, en güçlü adamı sayıyorum. Bu kudreti, bu gücü niye gurbet toprağında hissedemiyorum? Yani toprak aynı toprak değil mi? Hayır! Kimyevi terkibi aynı olsa da bu toprak, bu yurt bize malum olmayan kan yaddaşı [hafızası] ve içgüdüsel hisle bizi kendine bağlıyor. Vatanımın görmediğim, ömrümde bir defa da olsa geçmediğim bir obasından geçerken her kaya, her taş, her dönemeç bana tanıdık geliyor, sanki bu yeri vaktiyle görmüşüm. Aslında ben görmedim, en eski ecdadım görmüş, ama benim kanımda dile geliyor. Bana bu yerleri tanıdık gösteren damarlarımdaki kanın hafızasıdır.

Benim en eski ecdadım bu toprakta doğmuş, bu toprakta büyümüş, bu toprakta yaşamış, bu toprağa karışmıştır. Ben böyle inanıyorum. Fikrimin dayanağı çoktur. Başka türlü düşünen varsa, bırakalım bunun tersini isbat etmeye çalışsın. Benim için bunu isbat etmeye lüzum yoktur. Dedemin göbeği burada kesilmiş, halihazırda ben de bu toprağın sahibiyim. Bu toprak halkının adıyla adlandırılıyor.

Eski yüzyılların taş kitabeleri gözlerimin önünden gelip geçiyor. İskender'den tutun Pompei'ye, Kir [Kiros]'den tutun Araplara kadar yabancıların bu toprağa yaptığı hücumlar. Bu toprak uğrunda akıtılan kanlar, yapılan kırgınlar [katliamlar]. Bu ulu toprak benim kanımla suvarılmış. Uğrunda kan dökülmeyen toprak sadece topraktır, Vatan değildir. Toprak ancak toprağın üstüne kan ve alın teri döküldüğü zaman Vatan olma hakkını kazanır. Eğer böyle olmasaydı, bu toprağı Vatan adlandırma-

ya hakkımız olmazdı ve onu her gelene hediye eder, onun uğrunda kan akıtmazdık. Bir hükümdarın başka bir hükümdarla belli bir sebeple harbetmesi alelade bir haldir. Hiç bir hükümdar ülkesinin başka bir hükümdar tarafından işgal edilmesine razı olmaz. Yahut da cihangirlik, "benim"lik iddiasında bulunan bir vahşinin kendisinden zayıf bir ülkeye saldırması, tarih için fevkalade bir olgu değildir.

Peki Babek?¹ Acaba hükümdar olmayan Babek neden dolayı bu toprağın uğrunda gelme [istilacı] Araplara karşı kılıç kaldırıyordu? Çünkü o, uzun asırlar boyunca bu toprakta yaşamış, kemikleri bu toprağa karışmıştı. Dedesinin, atasının kutsal mezarını, ruhunu ve şerefini istilacılara karşı müdafaa ediyordu. Dedesinin, babasının yurdunu istilacıların çiğnemesine göz yumamazdı. Babek'in 20 yıllık direnişinin neticesinde istilacı Araplar "bizi kılıç Müslümanı" olarak adlandırıyordu. Evet, biz kılıç gücüyle Müslümanlaşmış kadim Hristiyanlar, putperestler ve atesperestleriz.² Ülkemizin arazisinde onlarca kadim Ağvan kilisesinin ve mabetlerinin varlığı bunun açık delilleridir.

Bununla beraber şu da bir hakikattir ki, hiç bir halk dünya kurulduğundan beri sürekli aynı toprakta yaşadığını isbat edemez. Halklar en kadim devirlerden beri muhtelif sebeplerle daima bir yerden başka bir yere göç etmişler, hiç bir halk aynı toprakta demir atıp kalmamıştır.

¹ Babek (795 veya 798-838), Zerdüştinin bir devamı olan komünizan karakterli Hürremilik hareketinin lideri olup aslında Türk değildir. Aksine onu yenen Afşin kuvvetli ihtimal ve iddialara göre Türk'tür. Buna rağmen Babek, Azerbaycan'da Araplara karşı mücadele veren bir lider olarak yüceltilmiş ve kahrmanlaştırılmıştır. Sosyalist devirde, komünist ve materyalist bir sistem için Araplara, daha doğrusu halifelige veya İslamiyete karşı savaşmak, halkı İslamiyetten soğutmak için biçilmiş kaftan olarak görülmüştür. Güdülen hedeflerden biri de Azerbaycan halkının etnojenezinde (soy kökünde) şüphelere yol açmaktır. Zira komünist rejim Azerbaycan halkının Türk değil, başka kavimlerin dilce Türkleşmesi sonucunda oluştuğunu ileri sürüyor ve milleti coğrafi temele bağlıyordu (AN).

² Bu hüküm tartışılabilir (AN).

¹ Pers hükümdarı 2. Kiros. Yunanca Kyros, eski Farsça Kuruş. Hükümdarlığı MÖ 558-530 yılları arasındadır (AN).

Bunun aksini düşünenler tarihten habersizdirler. Burada sadece nisbet meselesi olabilir. Böylece belli bir coğrafyanın tarihi, orada yaşayan halkın tarihinden ekseri halde daha kadim oluyor. Daha doğrusu arazinin tarihi ile orada yaşayan halkın tarihi çoğu zaman çakışıyor. Bu inkâr edilemez bir hakikatse, şimdi hangi halka "bu senin yerin değil" denilebilir. Eğer bunu demek mümkünse, Amerika'da yaşayan bütün Avrupalıları, Macaristan'da yaşayan Macarları ve Anadolu'da yaşayan Türkleri şimdiki vatanlarından yurtlarından göndermek gerekir.

Tarihte tabii ve gayri tabii akınlar olmuş ve şimdi dedelerimizin, atalarımızın yaptıkları için torunlarından hesap sormak, en azından akılsızlık ve bilgisizliktir.

86.6 bin kilometre karelik araziye sahip olan Azerbaycan, dünyanın ana iklimlerine ve bütün nimetlerine malikdir. Bu toprakta yaşayan halk eli açık ve kalbi geniş olduğundan, tabiat da cömertliğini bu halktan esirgemiştir. Çünkü biz daima komşuyu iki inekli, kendimizi ise bir inekli görmek istedik.

Malcı da olduk, yaylaya da göçtük. Nedense bazen bunu kusurumuz olarak görüyorlar. Evvela dünyada ataları göçebe malcılıkla meşgul olmayan halk az bulunur. İkinci olarak yaylaya göçmek tabiata yakın, tabiat kadar saf ve temiz olmaktadır. Evet, biz çit, terazi ve alışveriş düşkünü olmadık. Bu yüzden yalandan, iftiradan, alıp satmaktan, adam aldatmaktan haberimiz yoktur. Ama bizi aldatanların cevabını her zaman mertçe dövüşlerde, savaşlarda verdik. Biz aldatmadık, ama aldandığımız zamanlar da oldu. Neticede yine biz galip geldik.

Daha 1904'te görkemli Rus yazarı, edibi, yazar ve gazetecisi, *Kavkaz* gazetesinin redaktörü V.L. Veliçko "*Kavkaz. Russkiye dela i mejduplemnnyye voprosi*" kitabında bu diyarda yaşayan halkların tarihî geçmişi, ortak karakterini izah ederek Azerbaycanlılar hakkında şöyle yazıyordu:

"Azerbaycanlıların kanı hayırseverlikle, iyi niyetle yoğrulmuştur. Onlar tabiaten alıcenaptır, merttir, açık kalplidir. Zihni ve ahlaki keyfiyetlere malikdir."¹

Biz at belinde doğmuş, at belinde büyüüp yetişkin hale gelmiş, at belinde iklimden iklime göçmüşüz. Bunun neyi kusurdur? Zira tabiatın saflığı, hayrı kanımıza, ruhumuza sinmiş, bizi saflaştırıp manen güzelleştirmiştir.

Dede Korkut destanlarında Oğuz beylerinin manevi dünyasını, yiğitliğini, korkmazlığını, aynı zamanda saflığını, acize el uzatmalarını, insaf ve vicdana arkanamalarını okudukça, atalarımızın büyüklüğü, mertliği ve temizliği önünde baş eğmemek mümkün değildir.

Bamsı Beyrek boyunda bir ülkeden başka bir ülkeye mal aparan bezirgânları Avnik kalesinin askerleri soyuyor. Bezirgânın büyüğü yakalanıyor, küçüğü kendisini Oğuz hududuna atıyor. Ondan sonra çimende dinlenen Baybura beyin oğlu bezirgânı dinliyor, başındaki kırk yiğitle Avnik kalesinin talancıları ile savaşa yollanıyor. Bezirgânların malını talancılardan geri alıyor.

Bezirgânlar bu yahşılığa karşılık vermek için Baybura beyin oğluna, geri verdiği mallardan istediğini almayı teklif ediyorlar. Yiğit, tacir veyahut alışverişçi olmadığı için haliyle kumaşa, altına, mücevherata tamah edemezdi. Er oğlu er, kendi yiğitliğine ve ata dede ananesine uygun olarak atların içinden bir aygırı, altı kanatlı bir gürzü ve beyaz kırıklı bir yayı seçiyor.

Bezirgânlar başlarını aşağıya eğiyor. Bunu hisseden yiğit:

"Çok mu istedim?" deyince bezirgânlar:

"Hayır, ama bizim beyimizin bir oğlu vardır. Bu üç şeyi ona hediye aparıyorduk" derler. Yiğit:

"Beyinizin oğlu kimdir?"

Bezirgânlar:

¹ V.L. Veliçko, "*Kavkaz. Russkiye dela i mejduplemnnyye voprosi*", S. Peterburg, 1904, 149. s.

"-Baybura'nın oğlu" dediler. Ama karşısındakinin Baybura'nın oğlu olduğunu bilmiyorlardı.

Yiğit bu sözüz işitince atına kamçı vurup onlardan uzaklaştı.

Sonra bezirgânlar Baybura'nın huzuruna geldiler. Beyin yanında oturan yiğidi tanıyıp olayı babasına anlatılar. Baba sevindi ve bezirgânlara sordu:

"Benim oğlumun yiğitliği ona ad verilecek kadar var mıdır?"

Cevap verdiler:

"-Daha da fazla!"

Baybura bey gayretli Oğuz beylerini çağırdı. Dedem Korkut geldi, oğlanın adını koydu:

Ünüm aña, sözüm diñle Pay Pura big,
Allah Ta'ala saña bir oğul virmüş, tuti virsün
Ağ sancak götürende Müsülmanlar arhası olsun
Karşı yatan kara karlı tağlardan aşar olsa
Allah Ta'ala senin oğluña aşut virsün
Kanlu kanlu sulardan kiçer olsa, kiçit virsün
Kalabalık kâfire girende
Allah Ta'ala senün oğluña fırsat virsün
Sen oğlunu Bamsam diñtū ohşarsın
Bunun adı boz aygırlı Bamsı Beyrek olsun
Adını ben virdüm, yaşını Allah versin.¹

Bamsı Beyrek bezirgânlardan atalarının cengâverlik ananesine uygun armağan istediği gibi, Dedem Korkut da oğlana yiğitliğine uygun ad veriyor. Bamsı Beyrek!

Böyle misallerin sayısını arttırmak mümkündür.

Bütün bunlar Oğuz atalarımızın yüksek maneviyatını, güzellik duygusunu ve ince zevkini gösteriyor. İşte atalarımızın maneviyatı ve medeniyeti, dünya görüşü, zevki ve felsefesi!

En eski atalarımız dünyanın maddi nimetleri ile yaşamamış, manevi dünya ile nefes almış, mert olmuş, na-

mertliğin ne olduğunu bilmemişlerdir. Oğuzlar düşmanı- nı hiç bir zaman arkadan vurmamış, ona tuzak kurma- mış, sözünü açıkça demiş, onlarla yüz yüze vuruşmuşlar- dır.

Destanda hadiseler Azerbaycan'da cereyan ediyor¹ ve Oğuzların Gürcü, Ermeni ve Abhazlarla komşu oldu- ğu gösteriliyor. Hadiseler Berde'nin, Gence'nin, Der- bend'in, Elince kalesinin ve Gökçe gölünün etrafında ce- reyan ediyor.

Destan şu sözlerle başlıyor:

"Resul 'aleyhi's-selam zamanına yakın Bayat boyından Korkut Ata dirler bir er kopdu."

Burdan anlaşılıyor ki, destan Hz. Muhammed Pey- gamberin zamanından çok evvel, yani 7. asırdan önce oluşmuştur. Bedii cihetten bu kadar kâmil ve kudretli bir eseri meydana getiren halk bu ülkede uzun asırlar boyu kalıp toprağın derinliklerine kök atmasaydı, yurt yuva, od ocak, ana toprak hissi onda bu kadar muhkem ve de- rin olamazdı. Vatan hissi destandaki bütün kahramanla- rın iligine, kanına öyle işlemiş ki, onun yolunda her biri ölüme hazırdır. Burdan şöyle bir netice çıkıyor: Destan 7. asırdan oluşmuşsa da, bu destanı meydana getiren halk ta kadimlerden beri bu toprakta yaşamış, bu toprağın de- rinliğine kök salmıştır.

Destanların bedii değerini ve bunu oluşturan halkın Azerbaycan'da ta kadimlerden beri kök saldığını göste- ren İngiliz filozofu Geofrey Lewis şöyle yazıyor:

"İslam tarihinden hayli evvel doğan bu destanlar göçebe Oğuzların hayat tarzı ile İslam medeniyetini birleştiriyor."

¹ Dede Korkut'ta hadiseler sadece Azerbaycan'da değil Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde de cereyan eder (AN).

¹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (Ebru y., İstanbul 1986), 36. sayfa- daki aslı alındı (AN).

İngiliz aliminin dediği "*İslam tarihinden hayli evvel*" ibaresi üzerinde düşünmek lazımdır. Bu "hayli" sözü miltattan evvele gitmiyor mu?

Dünya folklorunun incilerinden sayılan bu büyük eser yalnızca kâmil ve büyük bir halkın tefekküründen, his ve duygularından süzülebilirdi. Namusu, şerefi, erkekliliği ve mertliği, manevi büyüklüğü ve saflığı tebliğ ve terennüm eden bu eser, Oğuzların manevi dünyasının aynası, üstünde yaşadıkları toprak ise kanları ile suvardıkları kanuni, helal topraklarıdır.

Dağ gözelerinin şınıltısından, at kişnertilerinden, rüzgârların viyılıştısından, kuşların nağmesinden nağme alan bu halka "şair halk" (N. Tihonov) denilmesi tesadüf değildir. Dilimizi öğrenmek isteyen büyük Rus şairi M. Lermontov¹ şöyle yazıyordu: "*Avrupa'da Fransız dili neyse Kafkas'ta Türk dili de odur.*"²

Bizim dilin tesiri ve güzelliği o kadar büyük olmuştur ki, başka halkların aşıkları ve şairleri de bu dilde ölmez eserler meydana getirmişlerdir. 13-14. asırlardan beri onlarca Ermeni şairi ve aşığı bizim dilde şiir yazmış, divan düzenlemiştir. Frik ve Bluz Hovanes (13. asır), Tilkuransi (14. asır), Bağışesi (15. asır), Türk dilinde, lakin Ermeni harfleri ile yazılmış güzel şiir metinleri bırakmışlardır.

16. asırda Vanlı Kuçak (Nahapet Kuçak), 17. asırda Kul Arzuin, 18. asırda Sayat Nova, Miran, Bağiroğlu, Emiroğlu, Kul Egaz, Türah Dede, Şamçı Melko, Kiçik Nova, Artem, Harutyun Begum, 19. asırda Keşişoğlu, Doni, Kasaboğlu, Zerger (1824-1874), Dellek Murad, Şirin (Hovanes Karapetyan, 1827-1856), Miskin Birci (1810-1847), Mahubi Gevork (1827-1927), Çerkezoglu

(1763-1845), Turinc (1790-1875), Artunoğlu (1789-1869), Kâmil (Bagdasar, 1803-1932), Bedel (1810-1850), Ezber Adam (1816-1846), Bünyadoğlu (1818-?), Nirani (1822-?), Cahil Oğlan (1820-1850), Kenha (1820-1886), Hallacoğlu (1839-1919), Mayif (1825-1902), Serdaroğlu (1830-1896), Sazayi (1848-1916), Gerdişi (1857-1909) ve saire.

Bunlardan başka yaşadıkları yılları katiiyetle bilmediğimiz Yetim Oğlan, Babacan, Mahcubi, Miskin Stepan, Voskanoğlu, Gayretli, Talaloğlu, Gitçi Tittos, Zülaloğlu, Melul ve sair Ermeni aşıkları Türk dilinde yazmışlardır. Bu anane Aşık Avak, Aşık Vartan gibi halk sanatkarlarının timsalinde Sovyet hakimiyeti devrinde de devam ettirmiştir.

Türk dilinde yazdıkları için bu sanatkarların bir çoğu görüldüğü gibi kendilerine Türk adları vermişlerdir.

Aşık Doni, Aşık Tatevos, Stepanos Yerest gibi aşıklar ise bir çok koşmalarını yarı Ermeni, yarı Türk dilinde yazmışlardır. Ermeni folklorcusu G. Tarverdiyan 400 kadar Ermeni aşığının eserlerini topladığını yazıyor ve bunlardan yalnız 20-25'i Ermeni, kalanları sadece Türkçe yazmışlardır diyor.¹

Ermeni aşık ve şairlerinin Türk dilinde söyleyip yazmalarının sebebini herkes bir başka türlü izah ediyor. Meşhur Ermeni tarihçisi Leo, daha doğru düzgün bir izahla bunu Türk dilinin zenginliğine ve selisliğine yoruyor. O şöyle yazıyor:

"Aşıklar için masallarda, manilerde, türkülerde tasvir edilen hayatı ifade etmek için Türk dili Ermeni lehçelerinden daha selis, daha ifadeli ve daha zengindir."²

Çok ilgi çekici bir haldir ki Ermenice yazan aşıklar da Türk şiir veznini (yedilik, sekizlik, on birlik, on dörtlük, on beşlik vs. hece veznini) ve nazım şekillerini (koş-

¹ Mihail Yuriyevič Lermontov (1814-1841). Rus şairi. 1837'de Kafkasya'ya sürgün edildi. Burada Türkçe öğrenmeye başladı. Aşık Garib hikâyesini yazıya aldı. Kafkas coğrafyası ve insanı şiirlerini derin şekilde etkiledi. Kafkasya'ya ikinci sürgün edilişinde bir düelloda öldürüldü (AN).

² M.Y. Lermontov, *Polnoye Sobr. Soç. t. V. Moskova-Leningrad, 1937, 393. s.*

¹ Bak. *Ermeni Aşıkları*, 1. cilt, Erivan 1937, 19. s. (Bundan sonra verilen bütün Ermeni kaynakları Ermeni dilindedir).

² Leo, *Ermeni Tarihi*, 3. cilt, Erivan 1946, 1072. s.

ma, semai, dübeyt, muhammes vs.) kabul edip kullanmışlardır. Bunlardan başka daha çok kadim devirlerde eski Ermeni dili Grabar'da kafiyeli sözler olmadığından, sonraları halk üstatları satırların sonundaki kafiyeyi iyi bildikleri komşu Türk dilinden almak zorunda kalıyorlardı. M.H. Abeğyan şöyle yazıyor:

"Klasik Grabar'da hayreni (mani) şiiri kafyesiz yazılıyordu. Şöyle ki bizim dilimiz kafiye bakımından fakirdir, dilimizde kafiyeli sözler azdır. Şifahi halk sanatkarlığında kafiye, 11-12. asırdan sonra oluşmaya başladı. Halk nağmelerini meydana getirenler kafiye için onlara malum olan Türk diline müracaat ediyorlardı."¹

Nazım şekillerini başka halklardan almak ve gayri dilde bu şekillerde şiir yazmak mümkündür. Lakin vezin almak zor bir meseledir. Çünkü her halkın dili o dilin tabiatına ve yapısına uygun vezni meydana getirir. Bizim öz veznimiz olan hece vezni, Türk dilli halkların dilindeki ünlü ve ünsüz seslerin söz içindeki yapısından ve dizilişinden doğmuştur. Bu yapıya ve bu dizilişe uygun olmayan dil, hece veznini kabul edemez. Böyle olduğu halde nasıl olmuş da Ermeni dilinde hece vezni ile şiir yazılabilmiş? Kadim Ermeni dili Grabar'la, yeni Ermeni dili Aşharabar'ın yapısı arasındaki farkı ve bunun sebebini 50 yıl kadar araştıran Ermeni alimi, Ermeni dilinin büyük mütehassısı, pürofesör H. Acaryan bu hususta şöyle diyor:

"Ermeni dilinin yapısındaki değişiklik neden meydana gelmiştir? Niye Ermeni dili yapı bakımından içine dahil olduğu dillere, yani Latinceye, Yunancaya, Fransızcaya, Arapçaya, Asuriceye ve hatta Gürcücenin yapısına, kuruluşuna uygun ve yakın olmasına rağmen birdenbire bunlardan uzaklaşıyor da, Türk-Tatar dillerinin yapısına yaklaşıyor? Bu benzeşim tesadüf müdür? Ermeni dilinin yapısının, kuruluşunun değişmesinin sebebi nedir?"²

¹ M.H. Abeğyan, *Halk Kusanlarının Mahnıları*, Erivan 1940, 19. s.

² Bak. *Ermeni Dilinin Tarihi*, 2. hisse, Erivan, 1951, 191. s.

Sebeb açık değil mi? Yapıca Latin, Yunan, Fransız, Arap ve Kürt dilleri gurubuna dahil olan Ermeni dili komşusu Türk dilinin tesirine maruz kalmış ve asıl yapısını değiştirmiştir. Bu yakınlaşmanın neticesinde Ermeni şair ve aşıkları Türk dilinin tabiatından ve yapısından doğan hece veznini kabul etmişlerdir. Burada yazımızın başında söylediğimiz bir meselenin daha tutarlı tasdiki de meydana çıkıyor. Malumdur ki bir dilin başka bir dilin yapısına benzemesi, 50-100 yılın işi olamaz. Bu değişiklik için uzun asırlar, en azından 5-10 asır lazımdır. Kadim Ermeni dilindeki Türk tesiri ise ta miladın 7. asrından itibaren kendisini göstermeye başlıyor. Ermeni dilindeki bu değişiklik, Türk dilli halkın bu topraklarda ta kadim zamanlardan beri yaşamasının aşikâr bir isbatıdır.¹

Dil, vezin ve nazım şekillerini kabul eden Ermeni sanatkarları, Ermenice yazdıkları şiirleri de bizim aşık havaları makamlarıyla okuduklarından, vezin ve nazım şekilleriyle beraber bu vezin ve nazım şekillerinden doğan musikiyi de kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu musiki de onlar için gittikçe milli hale gelmiştir. Karekin Levonyan'ın Azerbaycan şiirinin Ermeni halkı arasında geniş şekilde yayılmasının sebebini melahatlı [güzel, latif] musikimizde görüyoruz.²

Bence Karekin Levonyan'ın dediği esas sebep değil, sebeplerden sadece biridir. Zira evvela söz, sonra o sözün üzerinde mani, türkü doğar. Acaryan'ın dediği gibi Ermeni dilinin tabiatı, yapısı Azerbaycan dilinin tabiatı ve yapısına benzemeseydi, Azerbaycan vezinleri Ermeni dilinin tabiatına, ruhuna yatmaz, Ermeni dilinde yedilik, on birlik, on dörtlük vs. ölçülerde şiir yazmak mümkün

¹ Ermeni tarihçisi Movses Horenasi MÖ 149-127 yıllarında Kafkas dağlarının eteklerinde yaşayan Bulgar Türklerinden bir kısmının Ermenistan ve Doğu Anadolu'ya göç ettiğini kaydetmiştir. Bu bilgi tarihi kayıtlarla da doğrulanmaktadır. Dolayısıyla yazarın sözü esassız değildir. Bu hususta Mirali Seyidov'un *Azerbaycan Halkının Soykokunlu Düşünürken* isimli kitabının (Bakü 1989) isimli kitabının 61. sayfasına bakılabilir. (AN)

² Bak. G. Levonyan, *Eserleri*, Erivan 1963, 35. s.

olmazdı. Şu bir hakikattir ki, bizim kendi öz veznimiz olan hece vezni, yalnızca Türk dilli halklara mahsustur. Bu vezni Türk dilli halklardan başka sadece Ermeni şirinde görmek mümkündür. Demek ki bu aynılığı musiki-den evvel, dil tesirinde aramak lazımdır. Çünkü dil vezni, vezin de musikiyi doğuruyor.

Azerbaycan halk havalarıyla okumak için hem Ermenice, hem de Azerbaycanca nağmeler meydana getiren Ermeni aşıklarından Baydzare; *Bağçada Güller, Yar Bize Konak Gelecek, Keremi* adlı Azerbaycan havalarına benzer Ermenice şiirler yazmıştır.¹

Karekin Levonyan şöyle yazıyor:

"Türklerle yan yana yaşayan Ermeni aşıkları kendi adlarını Türk aşıklarından almış, halk şarkılarını ise kadim Asya havalarında okumak için Türk havalara benzetmişlerdir."

Büyük Ermeni yazarı H. Abovyan ise şöyle yazıyor:

"Çok konak [misafir] gittiğim, yahut şehirden geçtiğim zamanlarda 'bakayım halk konuşurken, oynarken neden daha çok zevk alıyor' diye dikkat ederdim. Defalarca gördüm ki insanlar meydanda, sokakta durup kör bir aşığı hayret ve hayranlıkla dinliyorlar, ona para veriyorlar, onlar için ağzılarının suyu akıyor. Meclislerde ve düğünlerde çalgısız yemek yemek mümkün değildi. Söyledikleri Türkçe idi..."²

Tarihin en kadim devirlerinde yan yana yaşayan Ermeni ve Türkler, her zaman birbirlerine arka ve yardımcı olmuşlardır. 18. asırda Ermeni ve Türkler, iki kardeş halkın arasına fitne fesat sokacları karşı karşılıklı ahitname imzalamışlardır. Mesela Gence'nin 80 mahallesinde yaşayan Azerbaycan ahalisinin ahitnamesinde şöyle deniliyor:

"Burada veya başka bir yerde Ermenilere zarar verilmesine müsaade etmeyeceğiz. Bırakın onlar her bakımdan emin ve rahat olsunlar. Bunun

icin birlikte and içtik. Bizim andımız, şartımız, ahdimize koyduklarımız taş üzerine kazınmış gibi daimidir."¹

Halk daima böyle düşünmüş ve bu kardeşliği sonuna kadar yaşatmaya çalışmıştır. Lakin bazen kendisini halkının "büyük patriyotu [vatanseveri]" olarak reklam eden müveddeciler vatanperverlik maskesi altında gizlenip iki halkın arasını açmaya çalışıyor, araya düşmanlık tohumu saçıyorlar. Bunlardan biri yalan ve uydurmalarla dolu *Ocak* kitabını yazan, adı da soy adı da dilimizden gelen Zori Balayandır (zor ve bala). Her devirde böyleleri bulunur.

Büyük Ermeni yazarı, inkılapçı demokrasi M. Nalbandyan vaktiyle bir makalesinde böyle yalancı vatanperverlerin portresini çok güzel çizmiştir:

"O, takriben kırk yaşında bir adamdır... Muhtelif kitaplar okumaya heves gösteriyor. Kendisini daima vatanperver biri olarak görmüş ve şimdi de öyle görüyor. Niye de görmesin? Kendisini vatanperver görmek yahut başkalarının gözünde vatanperver gibi görünmek çok zor bir iş midir? Ben bunu başka halklar hakkında değil, sadece bizim Ermeniler hakkında söylüyorum. Çünkü başka halklarda vatanperver olarak şöhretlenmek ne kadar zor ise, bizim halkımızda da o kadar kolaydır. Ne için? Şunun için: Ermeni orda burda bir iki ateşli ibare iştir iştir köşesine çekilip kendisini vatansever görmeye başlıyor, halkına hoş giden, güzel istekler söylüyor. Milleti meth ediyor, milletin kusurlarını özgelere [gaynlardan] gizliyor. Güya Ermeni halkını o kadar seviyor ki, halkın kusurlarını söyleyenlerden bile nefret ediyor, iftira ve küfürle onlardan intikam alıyor ve... daha ne istiyorsunuz, ömrünü sürgünde tamamlayan ve varını yoğunlu kaybeden bir zavallının gurbet eldeki mezarını kutsallaştırıyor.

İşte böyle bir adam -ah acı hakikat- avamın gözünde hürmet kazanıyor. Karnını şişiriyor, bıyıklarını buruyor, bizden hürmet, saygı bekliyor.

Uzak ol bizden ey hayasız ahmak, çekil gözümüzün önünden yalancı ve şerefsiz insan, biz senin fırıldaklarına vakıfız, senin fitne fesadından haberdarız!"²

Çok büyük vatandaşlık cesareti, mesuliyet hissi ve tecrübeyle denilen bu sözlerin yazıldığı zamandan bir asırdan ziyade müddet geçmiştir. Bu sözleri söyleyen tah-

¹ Bak. *Aşık Baydzare'nin Varşam Trdyan Mahnıları*, 1. cilt, Tiflis, 1895.

² Bak. H. Abovyan, *Seçilmiş Eserleri*, 1. cilt, 9. s.

¹ *Ermeni-Fars Münasebetleri Hakkında*, Erivan 1927, 88. s.

² M. Nalbandyan, *Ölülerin Sorgusu* (seçilmiş felsefi, ictimai-siyasi eserleri), Moskova 1954, 182-183. s.

silce ve ihtisasça tabipti. Tahsilli, istidatlı tabip, Moskova üniversitesinin mezunu M. Nalbandyan, aynı zamanda ictimai-siyasi ve tarih-ahlaki hastalıkları teşhis eden, muayene ve tedavi etmeye çalışan hekim-gazeteci-yazar idi. İnsan onun yazdıklarını okuyor ve hayretler içerisinde kalıyor, düşünüyor. Nasıl oluyor da Mihail Nalbandyan'ın gördüğü, kamçıladığı, ifşa ve nefret ettiği "yalancı ve şerefsiz" adamlar, "iftira ve küfürle" kendisine "vatan-perver" sıfatı verdirmeye çalışanlar, "karnını şişirip, bıyıklarını buran... hürmet, saygı beklemeye cesaret eden" maceracılar bizim zamanemize kadar gelmiştir.

Üstelik böylelerinin içerisinde ne kadar şaşırtıcı görüne de hekim-yazar-gazeteci ve hatta emektar sipor ustası olanlar dahi vardır. Böylelerine öyle geliyor ki, halkların ve milletlerin tarihini akına karasına bakmadan tahrif etmek, kendi maceracı meyilleri ve fantezisine uygun şekilde yazmak da mümkündür, yayınlamak da. Aynı zamanda esas acınacak taraf ise şudur: Birilerinin himayeciliği ile cezasız kalmak da mümkündür. Lakin böyleleri eninde sonunda kör kişinin oğlu gibi kötü isim bırakacak, tarihin çöp kutusuna atılacaklardır.

Bununla alakadar, ibret alınacak bir olguyu okuyucuların dikkatine sunmak istiyorum: 1971 yılında ilmi dergilerden birinde meşhur Sovyet alimi, ilimler akademisi üyesi İ. Piotrovski'nin "yazı işlerine mektubu" neşredilmiştir. Onu dikkatle okudum. Beni o kadar cezbedti ki, fotokopisini çekirdim, koydum yazı masasının üstüne. Ne kadar derin ve tutarlı mektuptur?! İlmî dürüstlüğü, doğruluğu, namusun ve mesuliyetin bariz numunesidir. Onu okumayı tarihle meşgul olan herkese tavsiye ediyorum.

Mektup neden bahsediyor? 1960'lı yıllarda Ermenistan İlimler Akademisi neşirlerinde, bir sıra kitlevi matbuat organlarında sansasyonel karakterli yazılar ve malumatlar neşredildi. Güya cumhuriyet arazisinde milattan evvel 19-18. asırlara ait Hayas hiyeroglif yazısı meydana

çıkarılmıştı. Hatta o devre ait sikkeler bile bulunmuştu. Bu yazıları çabucak okuyanlar da peyda oldu. Yazıların manası "çözüldü." Bu "keşif" hakkında harici matbuat sayfalarında dahi yazılar çıktı. İlimler Akademisi üyesi İ. Piotrovski mektubunda bütün bu hay huyun, şamanın esasız olduğunu, hiç bir ilmi delil ve belgeyle isbat edilemediğini belirtiyor. Piotrovski, Sovyet o cümleden Ermenistan şarkiyatçıları ve alim-mütehassıslarının fikirlerine istinat ederek şöyle yazıyor:

"Metsomar yazıları hakkında asıl hakikat şudur: Evvela onlar milattan önce 19. asra ait değil, milattan sonra 19. asra aittir. İkincisi, buluntu Hayas yazısı değil, küfi hatla yazılmış Azerbaycan yazısıdır. Üstelik evvelce Metsomar yaylasında yerleşen Azerbaycanlı Zeyve köyü sakinlerine mahsustur. Yüzden ırak olası yeni yazı kâşifleri, Arap elifbası ile yazılmış sözleri sağdan sola okumak yerine, soldan sağa okumuş, bazı değiştirmeler yapmış ve hakikatle bir alakası olmayan fantastik uydurmalarla yer vermişlerdir. Sikkelere gelince meğer bunlar da 12-13. asırdaki Azerbaycan atabeylerinin bastığı sikkelermiş.¹

Azerbaycan ve Ermeni halkları daima komşu olmuş, ara karıştıranlara karşı gerekeni söylemişlerdir. Bu cihetten Azerbaycan ve Ermeni dillerinde çıkan *Davet-Koç* bolşevik gazetesinin 1906 yılına ait 4. sayısında çıkan Ermeni şairi Suren Hakverdiyan'ın *Muhabbet [aşk]* başlıklı şiiri çok ilginçtir. Ermeni şairinin Azerbaycanca yazdığı, gazetede Ermeni harfleri ile neşredilen şiiri; suçsuz, günahsız kurbanlar verilmesine karşı çıkıyor, iki kardaş milleti barışa, dostluğa çağırıyor:

İster isek bizler yahşı gün göre,
Lazımdır ki ürek üreye verek.
İster isek hilas* olak beladan
Sizlik, bizlik gerek çıksın aradan.

Gel kardaşım dost olak,
Her hatadan kurtulak.
Kardaşlıkla keçirilen
Günleri yada* salak.

¹ Bak. Akademiya Nauk Armyanskoy SSR, *Istorko-filologiyeskij jurnal* 3 (54), Erivan 1971, 302-330. s.

Şair araya düşmanlık girmeden evvelki dostluk, kardeşlik günlerini hatırlamayı, yine o günlere dönmeyi tavsiye ediyor. Alaka çekici olan şurasıdır ki, Celil Memmed Kuluzade de *Kâmança* [kemençe] piyesinde Ermeni Bahş'ın çaldığı Segâh'ın tesiriyle geçen günleri hatırlatır şöyle diyor:

"Ele çalır ki, geçen günleri getirir koyur adamın gabağına [önüne]."

Kahraman yüzbaşı [subaşı, bekçi] Bahş'ya:

"Ade, Ermeni, tez kâmançanı yığışdır, get burdan. Yohsa atamın goru [babamın mezarı] hakkı bu yoldaşların başına and olsun, bu gemiyyen [kamayla] bu saat seni de öldürerem, özümü [kendimi] de öldürem."

Neden? Çünkü her iki halkın musiki aleti kâmança çıkardığı nale ile geçen günleri, yani iki halkın birbirine can deyip can işittiği günleri, Kahraman yüzbaşının dediği gibi getirip onun gözlerinin önüne koyuyor. Kahraman yüzbaşı geçen günlerin şirin hatıralarından vazgeçemiyor. Bu durumda o, hem kendini, hem de Ermeni halkının temsilcisi Bahş'ı suçlu görüyor. Bu yüzden de Ermeni'ye "seni öldürerem" demiyor, "özümü de öldürem, seni de" diyor. Bıçağı elinden düşüyor, esir Bahş'ı azad ediyor.

Evet, tarih de görkemli yazarlarımız da böyle diyor.

Ben tarih mütehassısı değilim. Sadece bu toprağın oğlu olarak okuduklarımı, işittiklerimi, gördüklerimi bir daha tahkik edip bu yazıyı yazdım. Şüphesiz tarihçi alimlerimiz daha ciddi fikirler söyleyebilirler. Üstelik söylemelidirler de. Çünkü tarihle "oynayan, tarihi muasırlandıran alim ve yazarlar" şimdi de peyda oldu. Şimdi, bir kaç yıl sonra yeni "keşiflerle" aleme ses seda salmak için top raklarımızı kazıp taş gömenler bile bulunuyor. Daha sonra "bura da bizimidir" diye seslerini yükseltecekler. Delil meil için de suni surette gömülmüş taşları kâfi görüyorlar...

Bu manada Azerbaycan tarihini, onun sırlı sihirli geçmişini derinden bilmek her birimizin kutsal borcudur.

Peki biz bu borca ne derece sadık kalıyoruz? Tarihimizi gençlerimize öğretebiliyor muyuz? Onlara yarın sahte taş gömecekleri ve bu taşlardaki sahte yazıları ayırt edebilmelerini öğretebiliyor muyuz? Onları tarihimize sahte iz sürenlerden korunmaya hazırlayabiliyor muyuz? Maalesef hayır!

Ne yazık ki Azerbaycan tarihi hakkında avami-siyasi kitaplar azdır. Bazen tarih kitaplarımız o kadar karmaşık, akademik dilde yazılıyor ki, onu okuyan sıradan okuyucu ne bir şey anlıyor, ne de bir şey öğrenebiliyor.

Bazen "tarihi kötü biliyor" diye gençlerimizi kınıyorlar. Güya gençler az okuyor. Hayır azizlerim, gençler okuyor, fakat biz onlara neyi okutacağımızı bilmiyoruz? Biz onlara tarihimiz hakkında ciddi kitaplar sunamıyoruz. Acaba yayınevlerimizin Azerbaycan tarihine, onun muhtelif devirlerine dair arada sırada kitaplar basmasına mani olan nedir?

Yani 15. asrın görkemli serdar ve diplomatı, Akkoyunlu devletinin temelini atmış olan Uzun Hasan'ı, bugünkü gencin, hatta aydının bile tanımaması facia değil midir?

Biz neden Safeviler devletinin temelini atan devlet adamı ve şair Şah İsmail Hatai'nin, sadece bir "şah" sözü için bazen adını bile anamıyoruz?

Niye başka halklar devlet reisi olan çarlara, imparatorlara abide yapıyorlar da, biz Hatai'nin "şahlığını" söylemekten çekiniyoruz. Biz tarihimizi gençlere böyle mi sevdireceğiz? Kuşkusuz ki tarihimizi böyle öğrettiğimiz ve böyle öğrendiğimiz için, onu sahteletirmek isteyenlerin işi kolaylaşıyor. Yılların, asırların sınağından [imtihandan, tecrübesinden] geçerek bugünüme ulaşan taş abidelerde, diğer yazılı kaynaklarda "düzeltme" aparılması da, bu kayıtsızlığımızın belası değil mi? *Ocak* kitabındaki (Zori Balayan) sahte belgeleri, sahte "vatanperverlik" motiflerini hiçe indirmek için delilimiz kanıtımız çöktür. Ama parakende, dağınık haldedir. Toplanıp derli

toplum kitap şekline, tarihimize yaraşan abide şekline getirilmemiştir.

Bu manada erkek gayretli alimimiz Feride Memmedova'nın *Kafkas Albanyasının Siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafyası* (İlim Neşriyatı, Rus dilinde, 1986) adlı kitabı çok kıymetlidir. Bu kitabın esas vasıflarından biri şudur: Müellif külli miktarda kaynaklara, o cümleden orta asırlarda yaşamış Ermeni müelliflerinin eserlerine istinat ederek Azerbaycan'ın arazi bütünlüğünü, ister Sünik, ister Erzak, ister Kambisena, ister Gogarena¹ olsun, bunların hepsinin kadim Albanya toprakları olduğunu isbat ediyor.

Yazar şunu da isbat ediyor: Bu topraklar kısa bir müddet için Ermeni krallığı tarafından zaptedilseler de hiç bir zaman Ermenistan toprakları olmamıştır ve bu topraklarda Ermeni dilliler yaşamamıştır. Bu topraklar tek kelimeyle Albanya arazisi Atropatena ile birlikte kadimde bizim şimdiki kuzey ve güney Azerbaycanımızın arazisini teşkil etmiştir. Bu arazinin aborijenleri, yani yerli ahalisi ta miladın başlarından itibaren bu yerlere kitle halinde akmaya başlayan Türk dilli kabilelerle birlikte, daha Arap istilasından çok önce teşekkül eden Azerbaycan halkının temelini, kökünü oluşturmuştur.

İlginçtir ki Feride Memmedova, Ermeni tarihini kadimleştirmek isteyen sahte tarihçilerin sahte delillerini, kanıtlarını çürütüyor, tarihî kaynaklara sonradan ilave edilen "düzeltmelerin tarihlerini" de gösteriyor.

Böyle ciddi ve ilmî seviyesi yüksek olduğu için Feride Memmedova'nın kitabı elden ele dolaşıyor, hevesle okunuyor. Fakat eserin Azerbaycan dilinde hem de kitlevi tirajla basılması, zaruri bir talep olarak ortada duruyor. Bu kitap her Azerbaycanlının masa üstü kitabı olmalıdır. Hiç olmazsa tarihimizin bir devri hakkında ciddi tedkikat içeren bu eserin varlığı ile iftihar edebiliriz!

¹ Azerbaycan arazisinde Albanlara ait tarihî yer isimleri ve vilayetler (AN).

Ama ne fayda? Bu kitabın aleyhinde bulunan yalancı "vatanperverler" de bulundu. Erivan'da çıkan Grakan Tert (edebiyat gazetesi) gazetesi, Feride Memmedova'nın kitabının "tahrik edici" olduğunu yazdı. Gariptir ki bu kitapta verilen belgelere karşı çıkmak için gazete kendisine bir taraftar da buldu: SSCB İlimler Akademisi Tarih Enstitüsünün müdür muavini A.N. Saharov.

Azerbaycan İlimler Akademisi üyesi Ziya Bünyadov,¹ bu mesele hakkında kendi sert ve etkili yaklaşımını beyan edip yalancı "vatanperverleri" ve onların sahte "delillerini, kanıtlarını" ifşa etti. Bünyadov şöyle diyor:²

"Bir cihet daha şüphe doğuruyor: Antik ve orta asırlar devrine ait problemlere hesredilen, yazılışı hiç şüphesiz profesyonel bilgi gerektiren, doktorluk tezi olarak takdim ve müdafaa edilen, kadim tarih mütehassısları ve medevestler [Medya tarihi uzmanları] tarafından yüksek derecede kıymet verilen bir tedkik eserini A. Muşekyan gibi bir filolog, hayret verici bir kabalıkla yere vuruyor. Lakin bundan daha ziyade şaşkınlık doğuran 'resmi cevap' yazan A.N. Saharov'un hadsiz hudutsuz, mübalağalı övücülüğüdür."

Bünyadov, daha sonra şöyle devam ediyor:

"Son zamanlarda bazı Ermeni alimleri ve onların destekçisi olan diğer bazı bilginler, Alban mevzusunu tekellerine alıp diğer bölgelerin, o cümleden Azerbaycan'ın bilginlerini bu problemle meşgul olmaktan mahrum ettiler. Bu 'yasağın tadını' ilk tadanlardan biri bizzat benim."

Tarihimizin bu devrinin tedkikini yasak edenler kime ve neye arkalandılar? Diyelim durgunluk devrinin durgunluğuna. Peki bu devre ait tedkik eserine hücum edenler, şimdi kime ve neye arkalanıyorlar? Yani açıklık politikası sadece böyle kara fikirlielerin elini kolunu mu serbest bırakmış? Yani açıklık tarih ilmine, onun başarılarına hücum etmek için mi verilmiş?

¹ Ziya Bünyadov, 1921'de Astara'da doğmuştur. 1996'da bir suikaste kurban gitmiştir. İngilizceden ve Arapçadan tarihle ilgili tercüme ve başka eserleri vardır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'i tercüme edenlerden biridir (AN).

² Edebiyat ve İncenanat gazetesi, 15 ocak 1988.

Yazının başında bahsettiğim gibi tarih, ana tarihimizin yadigârları bize çok şeyler anlatıyor. Bu yadigârlar bize kadimliğimizden, eskiliğimizden, temizliğimizden bahsediyor, hakikati söylüyor.

Peki biz, yani şimdiki nesiller ne yapıyoruz? Bu hususta da yeteri kadar konuştuk. Burada kendi kendimize kayıtsızlığımızdan da, tahrik edicilerden de, onların sahte emellerinden de söz açtık. Şimdi bir düşünün, bakın tarih ne diyor? Bizim bazı yüzden ırak olası "alimler, akademi üyeleri, yazarlar" ne diyor?

Gelin Açık Danışak, Bakü 1988, 39-54. s.

Yel Kayadan Ne Aparır?¹

Türkiye’de neşredilen *Varlık* dergisinin 1972 yılı ağustos sayısında, İsmet Zeki Eyüboğlu adlı bir yazarın *Ölü Edebiyat* başlıklı makalesinde, son asra kadarki Türk edebiyatı "*ölü edebiyat*" olarak adlandırılıyor. Tasavvuf edebiyatı, büyük Azerbaycan şairleri olan Nesimi ve Fuzuli fikirden mahrum, manasız, eğlence maksadıyla yazan şairler olarak kabul ediliyor.

Ben bir kalem sahibi olarak hangi milletten olursa olsun, dünya edebiyatının büyük sanatkarlarına her zaman baş eğmiş, kendimi onlara borçlu saymışım. Klasikler hakkında sarfedilen yakışsız bir sözü, yahut doğru olmayan bir fikri, tek kelimeyle edebiyata, sanata, kültüre bir kasıt, bir düşmanlık sayıyorum.

Eyüboğlu, klasik edebiyatın, bilhassa Fuzuli’nin dilinin ağdalı olmasından şikâyetleniyor ve şunu iddia ediyor: Fuzuli taklitçi bir şairdir. Fuzuli’nin taklitçiliğini ise Arap ve Fars dillerinden aldığı bazı terkip ve sözlerde görüyor.

¹ Bu makalenin özetlenmiş hali *Varlık* dergisinde (şubat 1973, 785. sayı, 14. s.) yayımlanmıştır (AN).

Şu inkâr edilmez bir hakikattir ki, Fuzuli'nin dilinde Arap ve Fars terkipleri çoktur. Lakin bu taklitçilik değildir. Yani burada dilin tarihiliğini dikkate almak lazımgelmez mi? Dünyada hangi halk "*benim dilim tamamıyla saf-tır*" diye bir iddiada bulunabilir. İkinci olarak dünyanın en muhafazakâr halklarından biri sayılan İngilizlerin muasır dili Şekspir çağının dili midir? Yani bu dil o zamandan beri hiç gelişip değişmemiş midir? Eyüboğlu, Fuzuli'yi dil taklitçiliğiyle suçluyorsa da, kendisi her cümle başında Avrupa'ya istinat ediyor, vaziyetin Avrupa'da başka türlü olduğuna dair misaller veriyor. Eğer Fuzuli başka halkların dilinden bir takım kelimeler almışsa ve bu suç sayılıyorsa, peki Eyüboğlu'nun fikir, ideal, yol taklitçiliğine ne demeli? Taklit gerçekten kötü şeydir. Makalelerimden birinde dediğim gibi, taklit hiç kimseyi bahtiyar etmemiştir. Baştan fesi atıp Avrupa panaması koymakla yenileşmek, Avrupalılaşmak mümkün değildir. Esas mesele başın dışını değil içini değiştirmektir. Avrupa'nın yahşı ve müsbet cihetlerini zahiren değil dahilen, manen idrak etmek, almak lazımdır. Eğer böyle olsaydı, adım başı garp edebiyatından misal veren Eyüboğlu, Avrupalılardan kılasiklere hürmet etme dersini öğrenir, kılasikleri inkâr etmezdi. Avrupalılar, yani İngilizler, Fransızlar, Almanlar, Ruslar adlarını iftiharla andıkları kendi atalarının, yani Beethoven'in, Bach'ın, Şekspir'in, Puşkin'in, Tolstoy'un, Balzac'ın, Hugo'nun¹ yıldönümlerini kutluyor, heykellerini dikeyor, adlarını sokaklara, caddelere

¹ Ludwig van Beethoven (1770-1827). Alman bestekârı. 9. Senfoni en meşhur eserlerinden biridir.

Johann Sebastian Bach (1685-1750) Alman bestekâr ve orgusu.

Şekspir (William Shakespeare, 1564-1616). Meşhur İngiliz dıramaturgu ve şairi.

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837). Meşhur Rus şairi.

Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910). Meşhur Rus yazarı.

Onore de Balzac (1799-1850). Meşhur Fransız yazarı.

Victor Hugo (1802-1885). Meşhur Fransız romantik yazarı. Romantizmin kurucusudur. *Sefiller* en ünlü eseridir (AN).

veriyor, onları severek okuyorlar. Eğer dilin ağdalılığı yüzünden kılasikleri inkâr etmek mümkünse, Avrupa'da milli diller ortaya çıkana kadar bir çok şairlerin sadece Latin dilinde yazmasını Eyüboğlu neyle izah edecektir? Vaktiyle Avrupa'da ortak edebî dil, Latin dili olmamış mıdır? İlim tarihinde neolatin şiiri denilen mefhum nedir? İtalyan şiirinin en büyük temsilcilerinden biri olan Francesco Petrarca,¹ Latin dilinde yazmamış mıdır? Böyle yüzlerce misal vermek mümkündür.

Eyüboğlu yazıyor:

"Bir bakalım en büyük ozanlarımızdan biri sayılan Fuzuli'ye. Bir tatarlı yanı var mıdır görüşlerinde?"

Ben kendi kökü üstünde biten ağacım ve hiç bir zaman kendi kökümü inkâr derecesine kadar alçalmadım. Ben başkentimin ortasında Fuzuli'ye heykel dikmiş, onun adını manzaralı bir kazama vermiş, Bakü'nün en büyük sokaklarından birini onun ismiyle isimlendirmiş, nihayet 1958 yılında onun 400. yıldönümünü kutlamışım. Sen Eyüboğlu, Fuzuli'ye hangi saygıyı göstermişsin ki, bugün onu inkâr etmek istiyorsun? İkinci olarak Fuzuli artık çoktan dünya şairidir. O gezegenimizin iftiharındır. O, fikir bahadırıdır. Bu hürmeti sanatı ile kazanmıştır. Senin gibiler hakkında vaktiyle büyük şair bizzat şöyle yazmıştı:

Pehlivanlar, bâdipâlar seğridende dörd yana
Tıfl hem cevân eder ammâ ağaçdan âtı var.

[Pehlivanlar, çevik yiğitler atlarını dört yana dört nala koşturunca / Çocuk da koşturmak ister, ama ağaçtan atılabir yere gidemez].

Eyüboğlu'nun önünde diz çöktüğü Avrupa'nın yüzlerce alimi ve şairi Nizami'nin, Fuzuli'nin, Nesimi'nin

¹ Francesco Petrarca (1304-1374), İtalyan şairi. Kuman Türklerine ait bir konuşma kılavuzu olan Kodeks Kumanikus bu şairin kitapları arasında bulunmuştur (AN).

önünde baş eğişlerdir. Büyük İngiliz alimi Gibb ve Hammer, Fuzulî'yi tedkik etmiş, onun hakkında eserler yazmış, Goethe *Şark Garb Divanı*'nda Nizami'ye özel şiir hasretmiştir. Ne için? Çünkü bu şairler her şeyden evvel büyük mütefekkirler idi. Fuzulî'nin "görüşlerinde tutarlı bir yan" görmeyen Eyüboğlu ya Fuzulî sanatkârlığından habersizdir, ya da onu anlamak kabiliyetine malik değildir.

Klasik edebiyata hücum, eskiyi inkâr, Türkiye'de son zamanlarda bir cereyan halini aldığından, biz bunun sebeplerini incelemeye çalışacağız.¹

1923'te Türkiye cumhuriyeti kurulduktan sonra sabık istibdada büyük nefretin neticesi olarak, subjektif bir edebî-kültürel hareket doğdu. Bazı siyaset ve ideoloji mensupları hissiyata kapılarak, despotizm rejimi ile birlikte o devirde oluşan edebiyatı ve kültürü inkâr etmeye başladılar. Bu kişiler Türkiye'yi Avrupa memleketi ilan etti, ifrat derecesinde bir kozmopolitizme yuvarlandı, atalarından, dedelerinden kalan mirasla alay etmeye, ondan utanmaya, garptaki manalı ve manasız edebî cereyanları, usulleri suni surette Türkiye edebî ve kültürel muhitine taşımaya başladılar. Aynı değişikliği dil üzerinde de yürüttüler. Asırlar boyunca Türk dilinde yaşayan ve bu dilde vatandaşlık hakkı kazanan Arap ve Fars menseli sözleri dilden kovup, karşılığında suni sözler uydurdular (Mesela muallim sözü yerine öğretmen, mektep yerine okul, inkişaf yerine gelişme ve saire gibi). Neticede oğul babadan, yeni nesil eski nesilden, dal kökten ayrıldı. Gençlik atadan, dededen miras kalan büyük bir hazineyi ayrı düştü. Bütün bunların neticesinde kökünden kopan civan Türk şair ve yazarları, Avrupa'da sosyal buhran mahsulü olan dekadanağa uyup sanat, zahmet, ustalık ve istidat gerektirmeyen "abstrakt [soyut], modern, sürrealist" cereyanlara kapılarak milli kökten doğmayan, halkın dertlerini aksettiremeyen suni "sanat eser-

leri" üretmeye başladılar. Lakin bu "eserlerin" geniş halk kitleleri tarafından kabul edilmediğini gören bu "sanat-kârlar," karalamalarına rağbet kazandırmak için "putları yıkılım" suloganı altında kılasiklerin elde ettiği ebedi zaferlere hücum etmeye, onları lekelemeye ve inkâr etmeye başladılar. Aynı hadise son zamanlarda "kültür devrimi" suloganı ile Çin'de de başlamış, Çin kılasik edebiyatı "feodalizm alağı [dikenliği]" olarak adlandırılmıştır. 1920'li yıllarda bizim ülkemizde de bazı "devrimci" şair ve yazarlar, sanattan mahrum müsveddelerine rağbet kazandırmak için kılasik kültürel ve edebî mirası inkâr ederek, yeni "puroleter kültürü" oluşturmak fikrinde olduklarını söylüyorlardı. Lakin dahi Lenin bu avantürist [maceracı] cereyanın mahiyetinin hiç olduğunu gösterip onların kökünü kesti. Lenin şunları söylemişti:

"Marksizm burjuva devrinin en kıymetli başarılarını hiç de bir kenara atmadı. Aksine insan düşüncesi ve kültürünün iki bin yıldan fazla bir müddet zarfındaki inkişafında oluşan bütün kıymetli cihetleri benimseyip aldı."¹

Elli yıldan fazla bir müddettir Türkiye'de devam eden bu sürecin neticesindedir ki, Eyüboğlu Türk milletinin asırlar boyunca meydana getirdiği kültürel ve edebî mirası tamamiyle inkâr etmek cesaretini bulmuştur.

Tenkitçi, Fuzulî'nin görüşlerindeki çelişkilerden bahsediyor ve Fuzulî bir yazısında "*ilimsiz şiir temelsiz duvar olur, temelsiz duvar gayette bi-itibar olur*" diyorsa, diğer bir yazısında;

Aşk imiş her ne var 'âlemde
İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak

[Alemden her ne varsa aşk imiş, ilim ancak bir dedikodu imiş]

diyerek kendi kendine çelişkiye düştüğünü belirtiyor.

¹ V.İ. Lenin, *Edebiyat Hakkında Makaleler*, Uşakgencneşt, 1952, 28-29. s.

¹ Aşağıda görüleceği gibi Vahabzade isabetli tesbitlerde bulunuyor (AN).

Fuzulî'den misal verilen yukarıdaki fikirler aslında birbiriyle çelişmiyor. Çünkü Fuzulî hiç bir zaman aşkı ilmin, hissi idrakin yerine koymamıştır. Aksine Fuzulî'nin görüşlerinde bunlar birbirini tamamlıyor. Fuzulî'de aşk idrak yoludur, mükemmellik, olgunluk yoludur.

Fuzulî bir gazelinde şöyle diyor:

Ey Fuzulî kılma zam terk-i tarik-i aşk kim
Bu fazilet dâhil-i ehl-i kemâl eyler meni.

[Ey Fuzulî! Aşk yolunu terk etmem, onun için bu fazilet beni olgun kişiler arasına dahil eder].

Fuzulî "aşk" deyince manevi olgunluğu, fikrî derinliği, ilmî yetkinliği nazarda tutuyordu.

Eyüboğlu kelime başında Avrupa edebiyatından örnekler veriyor ve devam ediyor:

"...olduğu gibi yaşamak, onun akışına, yaşama ortamına uyarak eskiye dönmek istemiyor Avrupalı. Örnek uygarlık ürünleri diye görüyor onları. Onlara bakarak insanlığın tarih boyunca geçirdiği başan dönemlerini, gelişme aşamalarını öğreniyor. Bugün aydın bir Avrupalı için Sokrates'in giydiğini giymek, onun gezdiği gibi gezmek, onun sofraya oturduğu gibi oturup yemek olacak iş değildir."

Bu çocuk muhakemeleri açık kapıyı çalmak gibi bir şeydir. Elbette Avrupalı Sokrat'ın giydiği elbiseyi giymiyor, onun gezdiği gibi de gezmiyor. Lakin Avrupalı hiç bir zaman Sokrat'ın giyimini ve yürüyüşünü alaya almıyor ve Avrupalı Sokrat'tan bugünün fikirlerini de talep etmiyor. Eyüboğlu ise bir iki cümle ile tasavvuf edebiyatını yere vuruyor ve şu iddiada bulunuyor: Tasavvuf edebiyatı,

"Yer yüzünde yaşayan insanı değil de, yalnız düşüncede var olan, ayakları yerden kesilmiş, gerçeğinden soyulmuş insanı aldı ele."

Eyüboğlu zamanında despotizme ve kuralların tahdidine isyan eden tasavvuf edebiyatına da çok sathi yana-

şıyor. Dil meselesinde olduğu gibi bu meselede de tarihîliği unutuyor. Evvela meydana çıkan her fikir o devrin şartlarından doğuyor. Devri öğrenmeden o devirde meydana çıkan ictimai fikri anlamak zordur. *Tasavvufçular mevcut kanunlara, hükümlere karşı çıkan zamanelerinin devrimcileriydi*. Onlar yalnızca bu yolla zamanelerindeki haksızlığa karşı çıkabilirlerdi. Tenkitçi bir taraftan onları "ayaklarının yerden kesilmesiyle" suçluyorsa, diğer taraftan onları "insanı Tanrı ile birleştirmekle" itham ediyor. Bu iddialar birbirine zıt değil mi?

Ayağın yerden kesilmesi idealizmdir, materyalizmi inkâr etmektir. Demek Eyüboğlu tasavvuftaki bu ciheti noksanlık olarak görüyor. Peki öyle ise insanı Tanrı seviyesine çıkarmayı niçin tenkit ediyor? Burada Eyüboğlu'nun hangi noktada durduğu malum olmuyor. Bütün bunlar şunu gösteriyor ki tenkitçi, tasavvuf edebiyatının mahiyetini idrak edemiyor. Eğer güzeli ilahileştirmek, Tanrı seviyesine çıkartmak noksanlıksa, o zaman Eyüboğlu garp felsefesindeki panteizme ne diyecektir?

Malum olduğu gibi sufi ve irfan şiiri bir çok şark halkının edebiyatında, o cümleden Türk edebiyatında da mühim yer tutmuştur. Ben burada tasavvuftan bahsederken bazı sufi birlik ve teşkilatlarını değil, Mevlana Celaleddin-i Rumi'yi, Nesimi'yi, Hafız'ı, Mihri Hatun'u¹ nazarda tutuyorum. Bu büyük fikir bahadırlarının nazariyesi, tasavvuf öğretileri kısaca neden ibarettir?

Beşeriyet, kendini idrak etme yolunda hayat, tabiat ve varlığın mahiyetini anlamaya çalıştı ve bu işte ebedi saadet ve ebedi gerçeğe kavuşmaya can attı. Varlık hakkında beşeriyetin elde ettiği bilgiler o zaman çok mahdut olduğundan ve bu bilgi tabiat kanunlarını idrak etmeye

¹ Hafız-ı Şirazi (1325-1390). Meşhur İranlı didaktik şair. Bostan ve Gülistan eserleri çok meşhurdur.

Mihri Hatun (Amasya 1456-Amasya 1514). Türk kadın şairi. Divanının tenkitli baskısı Ye. İ. Maştakovoy tarafından 1967'de Moskova'da yapıldı (AN).

imkân vermediğinden, varlığın zuhurunu ve sebeplerini; anlama, tasavvur ve kavramanın üstünde olan fevkalade bir kuvvette, Tanrı'da görmeye mecbur oldular. Lakin onların Tanrı hakkındaki tasavvurları farklıydı. Hakiki filozof sufiler, insanı kâinatın en büyük varlığı ilan ettiler. Onların fikrinde kâinatta görünen her şey, Allah'ın tezahürleridir. İnsan ise Tanrı'nın, vahidin [tek varlığın] zerrelidir. İnsanların hepsi o ebedi varlığın eşit zerreleri olduğu için onların tümü cemiyette eşit saygı ve muhabbete, eşit hayat nimetine ve saadete malik olmalıdır. Bütün ilahi zerrelere eşit olduğu için cemiyetten "şah" ve "geda [fakir]", "yoksul", "bedbaht" ve "hoşbaht" sözleri kaldırılmalıdır. Birinin saadeti, öbürünün saadeti için temel teşkil etmelidir.

Sufilerin ahlaki görüşleri devirlerine göre ilerici olmuş ve onların saadet, uyumlu ve hoşbaht cemiyet hakkındaki görüşleri, değerini şimdiye kadar da yitirmemiştir. Elbette beşeriyetin bugünkü inkişafı bakımından sufilerin tebliğ ettiği ideoloji ve bedii-ahlaki felsefe çok saf-dil görünüyor.

Ebedi varlık, yani Allah güzeller güzeli. Bu güzel-ler güzeline kavuşmak, dünyada en büyük saadet olan ebedi gerçeğe ulaşmak demektir. Bu ebedi saadet ve gerçeğe ulaşmak için insanda aşk ve muhabbetin olması lazımdır. Mevlana Celaled-din-i Rumi, Nesimi ve Fuzuli için aşk, insan faziletinin en yüksek zirvesidir. Ebedi saadet ve gerçeğe kavuşmak için kuru hakikatleri, mahdud dinî-tarihi hadiseleri, ayin ve hükümleri bilmek kâfi değildir. Bunun için sevmek lazımdır. Sevmek ve sevilmek, başkasının saadetinden haz almak, bu dünyada olan bütün nimetlerden istifade etmek, ahiret namına dünyanın güzelliklerinden imtina etmemek, dünyayı sevmek ve onu idrak etmek, katı görüşlere karşı mücadele etmek ve bu yolda lazım-gelirse candan geçmek, hakiki sufilerin yolu idi. Bütün bunlar ilerici düşünceler değil mi? Yani ta-

savvuf edebiyatından bunları öğrenmek ve muasır gençliğe öğretmek az iş midir?

Eyüboğlu ise nice yüzyıllık tasavvuf edebiyatının üstüne bir kalem çekerek yazıyor:

"Gençlerimize hangi Osmanlı bilgininin yapıtlarını, hangi Osmanlı filozofunun görüşlerini, hangi Osmanlı yazarının yazılarını örnek olarak vereceğiz?"

Tasavvuf edebiyatındaki güzel ve müsbet cihetleri şimdilik bir tarafa bırakalım. Peki bugünkü Türk gençliği atalarının geçip geldiği yolları da bilmemeli mi? Yani bir milletin ictimai fikir tarihini bilmek lüzumlu değil mi? Peki Eyüboğlu bugünkü gençliğe hangi fikirlerin, hangi görüşlerin öğretilmesini istiyor? Muhakkak ki, kelime başında istinat ettiği Amerika'da ve Avrupa'da mevcut olan görüşleri. Başka topraktan, başka iklim şartlarından getirilen ağaçlar başka bir toprakta meyve vermediği gibi, "ithal" fikir ve görüşlerin de senin toprağında, senin iklim şartlarında istediğin gibi mahsul vermeyeceğine emin olmalısın. Görüş sadece kitap sayfalarının arasından gelmiyor. O da toprağın içinden fıskırmalıdır. Eyüboğlu yukarıdaki fikirleri ile milleti kendi kökünden, kendi toprağından ayırıyor. Yeni yeşeren dalları, filizleri (gençliği) gövdeden sındırıp [kırpıp] yabancı dallara aşılama istiyor. O unutturuyor ki en ilerici görüşleri bile köke, toprağa dikmek, toprağın suyu ve gıdası ile beslemek lazımdır. Meyve veren ağacın dışarıdan getirilme toprakla saksıda yetiştirilmesi mümkün olmadığı gibi, hariçten gelme fikirlerin de milletsiz, tarihsiz ürün vermesi mümkün değildir.

Eyüboğlu bir makalesi ile bir milletin nice asırlık edebiyatını, sanatını, ictimai fikrini yere vuruyor, geçmişini beğenmiyor, babasını inkâr ediyor. Ben ona bir halk sözü ile cevap vermek istiyorum: *Geçmişine hor bakan geleceğine kör bakar.* Zavallı Eyüboğlu, sen madem ki öz

babanı beğenmiyorsun, acaba senin yavrun seni beğenecek mi?

Lev Tolstoy'un bir hikâyesi hatırıma geldi:

"Baba yaşlandı, elleri titremeye başladı. Oğul tabağın sınmasından [kırılmasından] korkarak babasına tahta kapta yemek verdi. Bir gün iştten gelirken gördü ki ufacak oğlu önüne tahta, çivi koyup bir şey yapıyor. Sor-du:

"-Bu nedir, ne yapıyorsun?"

Çocuk cevap verdi:

"-Sen de ihtiyarlayınca dedem gibi ellerin titreyecek, tabakları kıracağsın. O yüzden şimdiden sana tahta kap yapıyorum."

Çocuk gördüğünü yapıyordu ve doğru yapıyordu. Çünkü ataların dediği gibi, *ne dökersen aşına, o çıkar kaşığına!*

Eyüboğlu'nun iddiasına göre asıl edebiyat şimdi oluşturuluyor.

Madem öyle, bugün oluşturduğunuz edebiyatı da yarın sizin yavrularınız inkâr edecek.

Eyüboğlu'nun dili de fikirleri gibi suni ve dolaşıktır. Buna rağmen o şu iddiada bulunuyor:

"Dili toplumun dilinden olmalı aydının."

Bu ne biçim cümledir? Türk halklarının hiç birinin dilinde böyle bir cümle yapısı yoktur. Üstelik burdaki bir takım suni, uydurma sözleri kastetmiyorum. Eyüboğlu yukarıdaki cümlesi ile demek istiyor ki aydınının dili halkın dili ile aynı olmalıdır. Doğru fikirdir. Ancak bakalım bu fikrini ifade etmek için kurulan cümle Türk cümlesi midir? Hangi Türk halkının dilinde özne sona geliyor?

Eyüboğlu kılâsik edebiyatı "*ölü edebiyat*" adlandırıyor. Ancak onun adını andığı şairler nice yüzyıllardır yaşıyor ve yine de yaşayacak. Nesimler, Fuzuliler ebediyete kavuşmuş sanatkarlardır. Yani onlar cismen ölü, fikren ebedi dirilerdir. Peki kendisi kimdir? Fikren, ruhen ebedi diri olanları ölü sayanlardan...

Bu satırları yazarken bana öyle geldi ki, Nesimi ve Fuzuli yüksek bir kayanın zirvesinde durup Eyüboğlu'nun hücumuna, benim de kendilerini müdafaama gülüyor. Zira bu şahsiyetlerin Eyüboğlu gibilerin hücumundan korkusu yoktur, benim gibilerin de müdafaasına ihtiyacı yoktur... O ki kaldı aşağıdan yukarı kayanın zirvesine yapılan hücumlar... Bu hususta halk güzel söylemiş:

Yel kayadan ne aparır?

1972, *Sanatkar ve Zaman*, Bakü 1976, 126-134. s.

"Hayret Ey Büt!"¹

Ömrümüz boyunca muğamları² dinledik. Yanık sesler, şikâyet dolu nâleler bizi gözle görünmeyen sihirler dünyasına aparmış, kalbimizi garip fikirlerin koynuna atmış, bizi düşündürmüş, düşündürmüştür.

İşin garip tarafı şurasıdır ki, aynı muğam muhtelif zamanlarda bizim kulağımıza başka başka sözler, başka başka arzular, manalar fısıldıyor, her defasında bizi başka bir alemin koynuna atıyor.

Muğamla ikiz kardaş olan Fuzuli şiiri de böyledir... Biz Fuzuli'yi döne döne okumuş, hakkında döne döne yazmış, iç ve dış manalarını araştırmış, döne döne tahlil etmiş, başkalarının onun hakkında yazdıklarını döne döne incelemişiz.

Lakin...

Habil Kâman, Kadir Rüstemov, Kâmil Celilov³ eski

¹ Vahabzade, makalenin başlığı olan "Hayret ey büt!" ifadesini Fuzuli'nin şu beytinden almıştır:

Hayret ey büt süretin gördükde lâl eyler meni
Süret-i hâlim gören süret hayâl eyler meni.

Beytin anlamı şöyledir: "Ey put (güzel)! Senin suretini, yani yüzünü görürnce hayretten, şaşkınlıktan dilsiz söylemez olurum, dilim tutulur, konuşmam. / Benim bu halimi görenler de beni cansız bir suret (resim, heykel, ceset) sanırlar." (AN).

² Şifahi ananeye malik Azerbaycan kılâsik musikisi. Arapça makam kelimelerinden gelir (AN).

³ Azerbaycan saz sanatçıları (AN).

muğamda taze renk, taze çarlarlar [nüanslar] görüp onu gördükleri şekilde bize yeniden icra ettikleri gibi, her asrın Fuzuli incelemecisi de bu büyük dahide yeni renkler, yeni çarlarlar buluyor ve koca Fuzuli'yi bize başka şekilde takdim ediyor.

Ben Fuzuli tedkikatçısı değilim. "Fuzuli'yi tam manasıyla anlıyorum" iddiasında da değilim. Lakin vaktiyle Fuzuli sanatından anladıklarımı yaşımın bu çağında farklı şekilde anlıyorum...

Şimdi kalbimde kaynayan, beni ısıtan, duygularıma ateş veren yeni düşüncelerimi, muhterem okuyucularımla bölüşmek istiyorum:

1. YER OĞLU, YER ŞAİRİ

İster Azerbaycan, isterse şark ve garp tedkikatçıları olsun, bazı hallerde Fuzuli aşkını pilatonik aşk, hayatla hiç bir alakası olmayan, gayri hakiki, efsanevi, hayali, mistik aşk şeklinde adlandırıyor, bu aşkı tasavvuf aşkı ile alakalandırıyorlar. Elbette bu iddiayı ileri sürenlerin elinde muayyen esaslar vardır. Lakin bunu kayıtsız şart-sız kabul etmek de fikrimize göre doğru değildir. Zira tasavvuf Fuzuli sanatının mahiyetinde değil, alametlerindedir.

Fikrimizce Fuzuli şiirindeki tasavvuf, ondan evvelki edebiyatın ortak ruhundan, ananesinden geliyor. Fuzuli, zamanesinin bütün bilgilerine sahip olan, kendisinden önceki edebiyat ve felsefeyi derinden bilen üstat bir şairdir. O, muhakkak ki Mevlana Celaleddin-i Rumi'yi, Şems-i Tebrizi'yi, Şeyh Mahmud Şebüsteri'yi ve Nesimi'yi derinden biliyordu.¹ Bu edebî tesir ve ananenin Fuzuli sanatında tesirini göstermemesi imkânsızdır.

Bundan dolayı biz Fuzuli şiirindeki tasavvuf alametlerini ilk olarak edebî tesirin neticesi olarak kıymetlen-dirmek istiyoruz.

¹ Fuzuli'nin bildiği ve etkilendiği şairlerden biri de Alişir Nevai'dir (AN).

Fuzuli'nin terennüm ettiği hislerin, fikirlerin bize gayri hakiki, mistik görünmesi ve bazı tedkikatçılar tarafından tasavvuf şiiri olarak anlaşılmamasının bir sebebi de, buradaki fikir ve duyguların mübalağalı şekilde takdim edilmesi, şişirilmesi ve ulvileştirilmesidir. Fuzuli şiirindeki bu mübalağa, bu yücelik ve büyüklük, bize fevkalade ve hayat dışı görünüyor. Lakin unutmamalı ki Fuzuli'nin özü büyüktür, özü büyük olanın ise sözü büyük olur. Fuzuli'nin aşkı da, bu aşktan doğan dert de, hasret de, bu derde tahammül de, derde olan sevgi de, derde olan hasret de büyüktür, ulvidir! Fuzuli'nin derdi şunun için ulvidir: Dert onu kemale erdiliyor, onu yükseltiyor, onu yüceltiyor:

Ey Fuzûlî kalmazam terk-i tarîk-i aşk kim
Bu fazilet dâhil-i ehl-i kemâl eyler meni.

[Ey Fuzuli! Aşk yolunu terk etmem, onun için bu fazilet beni olgun kişiler arasına dahil eder].

Yahut:

Yâ Rab belâ-yı aşk ile kıl âşnâ meni
Bir dem belâ-yı aşkdan etme cüdâ meni.

[Ya Rabbi! Aşk belasıyla beni aşına, haşır neşir kıl, bir an bile beni aşk belasından ayırma].

Aşk belasından kurtulmak için Mecnun'u babası Kâbe'ye aparıyor. Mecnun, Kâbe duvarına yüz sürüp bu beladan kurtulmak yerine, bu belaya daha çok mübtela olmak istediğini bildiriyor:

Sal gönlüme derd ü aşkdan gam
Her lahza vü her zamân ü her dem.

Aşk içre müdâm şevkum artır
Şevk ile hemîşe zevkum artır.

Her kanda ki âlem içre gam var
Kıl gönlümü ol gama giriftâr.

Endîşe-yi akldan cüdâ kıl
Aşk ile hemîşe âşînâ kıl.

Artır mana zevk ü şevk-ı Leylî

[Her an, her zaman ve her dem, gönlüme aşk derdinden gam sal / Aşk içinde şevkimi daima arttır, şevkle beraber zevkimi de arttır / Her nerede alem içinde gam varsa, gönlümü o gama bağla / Beni akıllı olma endişesinden ayn tut ve daima aşka aşına kıl / Leyla'ya duyduğum şevk ve zevki arttır]

ve saire.

Bu hisler, bu arzular, bu duygular ilk bakışta elbette bize olağanüstü görünebilir. Lakin dikkatle bakılırsa burada Fuzuli'nin terennüm ettiği aşkın özü büyüktür. Bu aşk insanı fedakârlığa çağıran, onu dahilen büyüten, manen yükselten, kahramanlık derecesine yücelten aşktır. Fuzuli ne için Mecnun tipini oluşturdu? Yani Fuzuli, Mecnun'un kendisi değil midir? Bu Mecnun neyin Mecnunu'dur, neyin delisidir?¹ Mecnun idrak Mecnunu'dur, her şeyi algılamak, her şeyin mahiyetine, cevherine varmak ihtirasının tecessümüdür!

Mecnun, cemiyetin katı kanun ve kaidelerine karşı idrakin isyanıdır. İnsanı haddinden ziyade sevdiği için insanlardan kaçan, cemiyeti haddinden ziyade sevip onu daha güzel görmek istediği için cemiyetten kaçan, güzelliği haddinden ziyade sevdiği için visalden kaçan bu büyük kahraman, Fuzuli'nin ta kendisi idi. Tek kelimeyle Fuzuli büyük tabiatlı, büyük idrakli, cemiyetin üstüne yükselmiş efsanevi Mecnun tipinde kendisini, kendi maneviyatını bulmuştur. Mecnun'u Fuzuli'ye sevdiren onda ki olağanüstülük, ondaki büyüklük ve yükseklikti. Aslında malum Arap efsanesinde biz bu büyüklüğün yalnızca ufak alametlerini görüyoruz. Onu bu büyüklüğe çıkaran, onu olağanüstüleştirten, beşerî duyguların üstüne yükselten Fuzuli sanatının büyüklüğü, Fuzuli sözünün

¹ Mecnun kelimesinin Arapçadaki kelime anlamı delidir (AN).

kedretiydi. Bunu biz Leyli¹ ve Mecnun hikâyesinin sonunda şairin gerdunla [felekle, gökle] olan diyalogunda da görüyoruz. Şair gerduna diyor ki, Leyli'yi ve Mecnun'u dert içinde kavurup aleme rezil rüsvay eden sensin. Sen onları "*daim gam içinde zar kaldın*." Şairin bu sözüne gerdun şöyle cevap veriyor:

Mecnun dediğin vücûd-i kâmil
Her dânişe menden oldu kâbil.

Divâne ona sen eyledin ad
Senden ana yetdi zulm ü bidâd.

Leyli dediğin meh-i tamâmi
Men perdede sahladım girâmî.

Rüsvâ-yi halâyık eyledin sen
Min ta'neye lââyık eyledin sen.

[Mecnun dediğin olgun varlık, her bilgi ve tecrübeyi benden aldı / Ona divane (deli) adını sen verdin, ona zulüm ve eziyetler senden geldi / Leyli dediğin dolunayı, ben perde arkasında aziz şekilde, saygıyla sakladım / Sen ise onu aleme rezil rüsvay ettin ve onu binlerce kınamaya maruz bıraktın].

Bu, büyük şairin büyük itirafıdır. Böylece Mecnun'daki idrak ve cünunluk [delilik], Leyli'deki vefa ve tahammül, tek kelimeyle onlara verilen karakter özellikleri, büyüklük ve ulvilik, Fuzuli'nin sanatkarlık tahayyülünün mahsulüdür.

Mecnun, Fuzuli'nin büyük dertlerinin, büyük fikirlerinin ifadesi için bir vasıta, bir elçi idi. Bu büyük vasıtacının, bu büyük elçinin dili ile konuşan Fuzuli'nin yaptığı mukayeseler, benzetmeler, bedii tasvir vasıtaları da büyük, ölçsüz ve fevkalade olmalıydı ve öyle de oldu. De-

¹ Bizim Leyla olarak kullandığımız kelimenin aslı Leyli olup kelime manası "gece, geceye mensup, gece gibi karanlık olan, hüznü"dür. Kelime, Fuzuli'de olduğu gibi Azerbaycan'da da Leyli şeklinde kullanılır (AN).

mek Fuzuli'nin: *şâyıyla beraber sanatı da büyüktür, fevkaladedir.*

Mecnun'un babası gecenin karanlığında oğlunu araya araya bir sahraya geliyor. Sahrada uzaktan bir ışık görünüyor. İhtiyar baba ışığa doğru gidiyor:

Pervâne kimi yüz urdu nâre
Çün yetdi ve eyledi nazâre.

Gördi ki bu şu'le bir nefesdir
Ne şu'le-yi cirm-i hâr ü hasdır?

Mecnündür bu ki âh-ı ser-keş.

[Pervane gibi ateşe yöneldi, ateşin yanına varınca ve ona bakınca / Gördü ki bu alev yanan bir nefestir, bir çalı çırpı. O kırıntısı alevi değildir / Bu Mecnundur ki ahı göklere yükselmiştir].

Nefesin ateş alıp yanması elbette reel bakımdan akla uygun değil. Lakin derdin büyüklüğü ve sonsuzluğu bakımından bu, bedii bir gerçektir ve biz buna inanmaya mecburuz. Mecnun'un babası:

Vahşiler ile nedir bu birlik?
İnsan ile hoş değil mi dirlik?

diyerek onu evine dönmeye, babasının mal ve mülküne sahip çıkmaya çağırdığı zaman Mecnun şöyle cevap veriyor:

Sen deme ki tut haber sözümden
Kim yoh haberim benim özümnden.

...Men akla teveccüh eylerem çoh
Sevdâ yolumu tutar ki yoh yoh.

Sen kandan u terk-i aşk kandan?
Aşk-ı ezeli çihar mı candan?

...Ol zahm eseri göründü mende
Biz bir rûhuz iki bedende.

Bizde ikilik nişanı yohdur
Her bir tenin özge cânı yohdur.

[Sen sözümü haber al deme, çünkü benim kendimden haberim yok / Ben akla çok uymak istiyorum, ama sevda yolunu keserek "uyma, uyma" diyor / Sen nerde, aşkı terk etmek nerde, ezeli aşk candan ayrılır mı? / O yara eseri bende göründü, biz iki bedende bir ruhuz / Bizde iktiden eser bulunmaz, her tenin (vücudun) aynı bir canı yoktur].

Bu fikirler, bu duygular bir çok tedkikatçıya mübalağalı ve mistik görünse de, bugünkü ilim ve idrak bakımından bunlar yalnız bedii gerçek değil, aynı zamanda ilmi gerçektir.

Simdi telepati denilen bir ilim doğmuştur. Aynı ayrı şehirlerde yaşayan ana ile evladın yahut iki sevgilinin her biri sezgiyle, duyumsamayla, diğerinin başına gelen felaketten haberdar oluyor. Sezgisel olarak felaketi hissediyor. Masallarımızda da böyle olaylara rasgeliyoruz. Sevgilinin başına gelen hadise rüyada aşığa ayan oluyor. Yahut sevgililere rüyada aşk şerbeti içiriliyor. Onlar da birbirlerini arıyor ve buluyor. Vaktiyle biz bunları boş masal, uydurma, efsane sanmışız. Lakin bugünkü ilim isbat ediyor ki bunlar uydurma, efsane değil, gerçektir. Şu manie dikkat edelim:

Ezizim, bahtı yarım
Bahtının tahtı yarım
Üzünde göz izi var
Sene kim bahdı yarım.

Aşığın yüzdeki göz izini görebilmesi bir efsane midir? Katien! Bu, aşkın büyüklüğüdür. Bu, arifliktir. Bu, idrakin ve hissin zirvesidir. Evet, büyük bir aşkla sevebilen aşık, sevgilisinin kalbinden geçeni yüzünden okumayı becerebilir, sevgilisinin yüzüne dokunan yabancı bakışların izini görebilir. Böyle olduğu halde Mecnun'un:

Sağınma ki öldür ol menem men
Bir can ile zindedir iki ten.

Hürrem oluram ol olsa hürrem
Gam yetse anâ mana yeter gam.

[Sanma ki o odur, ben de ben, gerçekte bir can ile yaşamaktadır iki beden / O sevinirse ben de sevinirim, o gamlansa ben de gamlanırım].

sözleri bizde niçin şaşkınlık doğurmalı, biz niçin bunu mistisizm olarak anlamalıyız?

Türk tedkikatçısı Sabahattin Eyüboğlu şiirlerinde tarikate daha yakın olan Yunus Emreyi haklı olarak yer şairi sayıyor. Aslında Yunus Emre de kendisini yer şairi sayıyor:

Ben ayımı yerde gördüm
Ne işim var gök yüzünde?
Benim gözüm yerde gerek
Bana rahmet yerden yağar.

Fuzuli'de de mesele böyledir. Hatta bu iki büyük şairde birbiriyle ortak düşüncelere, duygulara istediğimiz kadar rasgelebiliriz.

Hamid Araslı, Mirzağa Kuluzade, Memmed Cafer, Ahmet Kabaklı, Ata Terzibaşı¹ ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın bu husustaki fikirlerine tamamiyle ortağız. Ahmet Kabaklı şöyle yazıyor:

"Fuzuli (...) kendini sırf tasavvufa vermiş, yaşayış, duygu ve düşüncesi ile bu felsefe içinde erimiş bir insan değildir. Onda tasavvuf daha çok (yaşı ilerledikçe koyulaşan ve derinleşen) bir düşünce zevkidir. Nitekim 'aşk' anlayışı da büsbütün tasavvufa bağlanamaz."²

¹ Hamid Araslı, 1909 Gence doğumlu edebiyat alimi. 1983'te öldü. Fuzuli, Dede Korkut, Köroğlu destanları üzerine incelemeleri vardır. Ayrıca Azerbaycan edebiyat tarihleri onun başkanlığında yazılmıştır.

² Mirzağa Kuluzade, 1907'de Salyan'da doğmuş edebiyat bilgini. 1985'te öldü.

Memmed Cafer, 1909'da Nahçıvan'da doğmuş edebiyat bilgini. 1992'de öldü.

Ata Terzibaşı, 1924 Kerkük doğumlu araştırmacı. Fuzuli ve halk edebiyatı konusunda araştırmaları vardır (AN).

³ Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı, 240. s.

Gölpınarlı da şöyle yazıyor:

"Çünkü Fuzuli hiç bir tarikate salık değildir. Sufi yahut mutasavvıf bir şair olması şöyle dursun, herhangi bir tarikate de intisap etmemiştir."¹

Gölpınarlı yine orada şöyle yazıyor:

"Fakat biz şairi muhitinden ve dünyadan ayrılmış, mücerred bir bu-utta, gözlerini yummuş, iç alemine dalmış ve iç alemi de, dış aleminden tamamiyle ayrı, düşüncelerine, sözlerine ancak kendini mihver edinmiş garip bir mahluk olarak tanımlıyoruz."²

Alimler tamamiyle haklıdır. Bundan ötürü onun his ve heyecanları canlıdır, hayatidir. Lakin Fuzuli o kadar büyük ve fevkaladedir ki, biz onun sultan tarafından verilen fermana uyarak dokuz akça için hükümet kapılarını aşındırdığına, selam verip selam alamamasına inanamıyoruz. Ancak bunun gerçek olduğunu da inkâr edemiyoruz.

Mehmet Fuat Köprülü, Ali Nihat Tarlan vb. alimlerin Fuzuli şiirini tasavvufa bağlamalarını kabul etmek mümkün değildir. Tarlan, *Leyli ve Mecnun*'a yazdığı önsözde Fuzuli'nin *Su* redifli meşhur kasidesinde kullanılan su, kumru ve selvi sembollerinde tasavvuf motifleri buluyor ve şairi tarikat mugannisi olarak tanıtıyor.

Ata Terzibaşı ise 1966 tarihli, 9 numaralı *Kardaşlık* mecmuasında neşrettirdiği *Fuzuli'de Kapalı Anlamlar* başlıklı makalesinde haklı olarak su, kumru ve selvi sembollerinin yekdiğerine olan alakasını halk arasında yayılan meşhur *Bibi Su* efsanesi ile izah ediyor. Bu, tamamiyle doğrudur. Biz Fuzuli sembollerini tarikat ıstılahlarında değil, aksine halk edebiyatında, folklorda aramalıyız.

Fuzuli'nin dilinde romantik teşbih ve mübalağalarla birlikte istediğimiz kadar reel, hayattan doğan duygulara, tabii ve insani hislere, halk ifade tarzına, ata sözlerine, darbimesellere ve deyimlere rasgeliyoruz. *Irak olsun ya-*

¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Fuzuli Divanı*, İstanbul 1961, LXIII. s.

² Gölpınarlı, LXXXIII. s.

man gözden, kul hatasız olmaz, kana kan, kız erde ya gor-da [mezarda] ve saire gibi.

Fuzuli şiiri bütün varlığı ile halk edebiyatına, halk ruhu ve halk maneviyatına bağlıdır. Bu şiirde istediğimiz kadar manilerden alınmış ifadeler, duygular ve hisler bulmak mümkündür.

Mesela Fuzuli'nin:

İlde bir kurban keserler halk u âlem iyd üçün
Dembedem sâ'atbesâ'at men senin kurbânınam

[Halk, alem kurban bayramı geldiğinde yılda bir kere kurban keser / Ancak ben her zaman, her saat senin kurbânım]

beyti,

Eziziyem, günde sen
Gölgede men günde sen
İlde kurban bir olar
Canım aldın günde sen

manisiyle;

Noldu getirmedin ele sâd-pâre gönlümü
Vehm eyledin mi el kese ol şişe pâresi?

[Yüz parça olan gönlümü niye iyileştirmedin, niye teselli etmedin / Kırılıp yüz parça olan bu gönül bir cam parçası gibi elini keser diye mi korktun?]

beyti,

Göy üzü damar damar
Göyden yere nur damar
Gönül ki var şişedir
Sen sındırsan kim yamar?

manisiyle;

Çekme zahmet çek elin tedbir-i derdimden tabib
Kim değil sen bildiğin men çektiğim bimarlık

[Zahmet çekme de elini derdimin dermanından çek ey tabib / Zira benim çektiğim hastalık senin bildiğin hastalıklardan değildir]

beyti,

Bir od düşdü kelleme
Özü yanar yelleme *
Sinemde yar dağıdır
Naşı* tabib elleme

manisiyle;

Gelen nâveklerin bir bir yakıp koymaz bulam
zevkin
Meni hasret oduna yandıran süz-i derûnimdir

[İçimin ateşi yürek parçalamak için attığın okları birer birer yakıp onların gönlümü parçalama zevkini tatmama imkân vermiyor / Beni hasret oduna yakan içimdeki bu ateştir]

beyti,

Ezizim, okuyandı
Sevgilim okuyandı
Kipriyinden ok atdı
Sinemde oku yandı

manisiyle;

Göz gördü kaametın dil ü cân oldu mâili

[Göz gördü boyunu bosunu ve gönül ona meylettı]

mısrası,

Başımda külahım var
Gönlümde min ahım var
Göz gördü gönül sevdi
Menim ne günahım var?

manisiyle ne kadar benzeşiyor.

Şair ve tedkikatçı Ayaz Vefalı,¹ *Fuzulî ve Folklor mevzusundaki tezinde*, bu meseleleri çok güzel ortaya koymuştur.

¹ 1937 Celilabad doğumlu yazar ve tenkitçi (AN).

Şair seven yüreklerin öyle hakiki ve hayati hususiyetlerini tasvir ediyor ki, bu halleri yaşamayan, sevginin ıztıraplarını bir insan olarak tatmayan kişi, bunları duyum-sayıp kaleme alamaz:

Ey Fuzulî yâr eğer cevri etse ondan incime
Yâr cevri âşıkâ her dem mahabbet tazeler.

[Ey Fuzulî! Yâr eğer sana eza, cefa ederse, ondan incinme / Zira yârın eziyeti âşığın her dem sevgisini tazeler].

Yarın cevri [cefası] ile aşkın tazelenmesi hali ne kadar hayati ve ne kadar tabii bir tasvirdir.

Leyli ve Mecnun'da bütün sembollerin hal ve durumları, istek ve talepleri, ıztırap ve düşünceleri çok canlı ve hayati şekilde tasvir olunuyor (Kays'ın Mecnunluk derecesinin tasviri istisna olmakla):

Kim Leyli'ye kılsa bir hitâbı
Kays idi ona veren cevâbı.

...Leyli'de ohumak ıztırâbı
Olsa ruh-i Kays idi kitâbı.

Meşk etmeğe Kays alsâ bir hat
Leyli kaşı idi ona serhat.

[Kim Leyla'ya hitap etse, ona cevabı Kays verirdi / Leyla'da okuma arzusu belirse, kitabı Kays'ın yüzüydü / Kays alıştırma için eline bir hat alsâ, ona en güzel örnek Leyla'nın kaşydı].

Bunlar bir mektepte okuyan iki gencin sevgi hallerinin son derece gerçek, tabii ve hayati tasvirleridir. Mektepten dağıldıktan sonra sevgilisini görmek için kitap bahanesi ile Mecnun'un Leyligile bir daha gelmesi, ne kadar tabii ve ne kadar hayatidir. Yahut anasının Leyli'ye eylediği nasihate yetişkin kızı olan bütün anaların katılacağı muhakkak değil midir?

K'ey şüh! Nedir bu güft ü gûlar
Kılmak sana ta'ne ayb-cûlar.

Niçin özüne ziyan edersen,
Yahşı adını yaman edersen?

Niçin sana ta'ne ede bed-gû
Namusuna layık iş midir bu?

Nazûk beden ile berg-i gülşen
Ammâ ne deyem iken yünülşen.

Lâle kimi sende lutf çohdur
Ammâ ne deyem yüzün açuhdur.

Temkini cünûna kılma tebdîl
Kızsan ucuz olma kadrini bil.

[Ki ey güzel, nedir bu dedikodular, nedir elalemin seni kınamak için bu ayıp aramaları? / Niçin kendine yazık ediyorsun, yahşı adını yaman ediyorsun? / Niçin kötü sözlüler seni kınasın, senin namusuna layık şey midir bu? / İnce, nazik bedenle bir gül yaprağı gibi narinsin ama, şunu söyleyeyim ki çok hafifsin / Lale gibi sende lutf çoktur ama maalesef yüzün açıktır / Ağır başlılığı çılgınlığa değişme, sen kızsın ucuz olma, kadrini kıymetini bil].

Yahut Mecnun'un babasının onu aşk yolundan uzaklaştırmak, döndürmek için dediği sözler, dokunduğu meseleler evladını doğu yola döndürmek isteyen her bir babanın içinden gelen tabii nidalar değil midir?

Dirlikde çü senden almadım kâm
Tevsenliğe düşdün olmadın râm.

Budur kereminden iltimâsım
Kim tutasen öldüğümde yasım.

...Budur garazım ki dost düşmen
Görsün seni eyleyende şiven.

Bi-kesliğim olmaya mana ar
Ma'lûm edeler ki vârisim var.

[Hayatta senden beklediğimi bulamadım, zira sen dikbaşlılık ettin, itaat etmedin / Cömertlik ve iyilik sahibi olan senden dileğim, öldüğümde yasımı tutman, ağlayıp sızlamandır / Arzum şudur ki dost düşman, seni bana ağlarken, feryat figan ederken görsün / Ve böylece kimsesizliğim benim için ar edilecek bir durum olmasın, elalem benim de varisim (ağlayana sızlayanım) olduğunu bilsin].

Leyli, İbn-i Selam'la evlendiği zaman, Mecnun için açık aşikâr göz yaşı döküp feryat edemiyor. İbn-i Selam öldükten sonra kocasının kaybı, Leyli için ağlayıp feryat etmeye bahane teşkil ediyor. Bu, Leyli'nin gerçek durumu için son derece münasip ve hayati bir bahanedir. Bu meseleyi Fuzuli, en ince noktalarına kadar tasvir ediyor:

Derler bu idi Arab'da adet
Kim er eger ölse kalsa avret.

Bir yıl, iki yıl tutardı matem
Feryad ü figan edip demadem.

Hoş geldi bu adet ol nigâre
Feryad ü figâne oldu çâre.

[Derler ki Araplarda adet şuydu; eğer bir kadının kocası ölür ve kendisi yaşarsa / Bir yıl iki yıl matem tutar ve bu müddet zarfında devamlı feryad ü figan ederdi / Bu adet o güzel Leyla'ya çok hoş göründü ve böylece o, feryad ü figan etmek için bahane buldu].

Böyle tabii ve hayati misallerden, tasvirlerden istediğimiz kadar verebiliriz. Bütün bunların hepsi Fuzuli aşkınn hayattan doğan, tabii bir aşk olduğunu isbat ediyor.

2. Leyli ve MECNUN

Azerbaycan edebiyatında Leyli ve Mecnun efsanesi ilk defa Nizami tarafından kaleme alınmıştır. Nizami'den 400 yıl sonra aynı mevzuda mesnevi kaleme alan Fuzuli, Nizami'yi tekrarlamamış, tamamıyla başka yoldan gitmiştir. Elbette ben burda Nizami'nin Leyli ve Mecnun'unun, Fuzuli'nin Leyli ve Mecnun'u ile farklı ve benzer cihetle-

rini incelemek maksadını gütmüyorum. Yalnız şunu demek istiyorum ki, Nizami'nin Leyli ve Mecnun'unda nasihat, didaktizm üstünlük teşkil ediyorsa, Fuzuli malum Arap efsanesini daha çok efsaneleştirmekle birlikte onu canlı hayattan da koparmamıştır. Şöyle ki bu hikâyede Arap Mecnunu'ndan çok kendi Mecnunumuzu görüyoruz. Fuzuli malum efsaneyi bir miktar romantikleştirmekle birlikte onu toprağa, halkın hayatına bağlamıştır. Bu hikâye, bizim toprağımızda filizlenen kendi meyve-mizdir. Burada biz dağlarımızın azametini görüyor, çimenlerimizin kokusunu hissediyor, rüzgârlarımızın sesini, sularımızın şırıltısını işitiyoruz.

Daha devrimden evvel mekteplerimizde Leyli ve Mecnun okutulmuş, mektepliler bu çeşmeden su içmiştir. Fuzuli'nin bir çok mısralarını halk darbimesel gibi, atalar sözü gibi kullanıyor. Hatta halk Fuzuli adına darbimeseller dahi icat etmiştir:

Fuzuli derd elinden dağa çıktı
Dediler bahtever yaylağa çıktı.

Ben daima Fuzuli'nin bu kadar sevilmesinin, ezberlenmesinin sebebini aydınlatmak istedim. Yalnız şurasını da unutmamak lazım ki, şimdiki Azerbaycan dili Fuzuli dilinden farklıdır. Fuzuli dilindeki Arap ve Fars sözleri, tamlamaları muasır Azerbaycan dilinde yoktur. Halk bu sözleri tam manasıyla anlayamıyor. Bununla birlikte halk bu şiire nasıl da vurgundur! Acaba bunun sırrı nedir?

Bunun sırrı şudur: Halk bir takım ifadeleri, kelimeleri anlamasa da Fuzuli ruhunu, Fuzuli zevkini ve düşünce tarzını çok yahşı anlıyor. Çünkü Fuzuli ruhu, Fuzuli'nin düşünce tarzı, halkın ruhu, halkın düşünce tarzıdır. Çünkü Fuzuli şiiri bütünüyle bu halkın bağrından fıskıran bir naledir, bir feryattır. Çünkü Fuzuli şiiri kökleriyle bu topraktan yeşermiş, bu toprakta boy atmıştır. Demek Fuzuli dışarıdan gelme herhangi bir tarikatın değil, halk ruhunun ifade edicisi olmuştur.

Leyli ve Mecnun büyük şairin en kâmil, en tam ve en kudretli eseridir. Aynı zamanda dünya edebiyatının şaheserlerinden biridir. Bunu biz fanatiklikten dolayı değil, dünya edebiyatının şaheserleri ile mukayese ettiğimiz zaman söylüyoruz.

Leyli ve Mecnun'un büyüklüğünü nerede buluyoruz? Şiiriyetinde mi? Yüksek bediiliğinde mi? Beşeriliğinde mi? Kahramanların kâmilliğinde mi, tamliğinde mi, fikrin ve mananın derinliğinde mi?

Saydığımız bütün bu keyfiyetler bu büyük sanat eserinde vardır. Bu eserin her cihetinden ayrı ayrı büyük kitaplar yazmak mümkündür. Biz burada bu hikâyenin yalnızca bir cihetinden, kahramanların tabiiliğinden ve tamliğinden, onların beşeriliğinden, taşıdığı gayelerin büyüklüğünden bahsetmek istiyoruz.

Mecnun cihanşümüllüğü, azameti ve etkililiği itibarıyla dünya edebiyatının Ahilles [Akhilleus]'leri, Şah Edip [Kıral Oidipus]'leri, Söhrablari, Hamletleri, Lear'leri, Romeoları¹ seviyesinde olan devler devri bir kahramandır. O, aşkın fedakâr kahramanı, azadlık ve hümanizm fikrinin mücahididir. O, kahramanlıktan, maddilikten sembol seviyesine yükselmiş bir düşüncedir. O, istibdat dünyasının başı üzerinde yükselen bir feryattır. İnsanlığın derdidir, faciasıdır.

Peki Leyli?

Leyli de Mecnun gibi kahramanlıktan doğmuş, maddilikten sıyrılmış, vefa, sadakat sembolüne dönmüş, hazine bir iniltidir. Leyli zıt taraflarda duran, birbirine kılınç çeken iki kutbun ikisine de sadıktır. Mecnun'u, Mecnun'un kendisini sevdiği kadar seviyor. Lakin o ilk pılandan zamanesinin kızıdır. Leyli ana babasının iradesine zıt olan hiç bir şeyi yapamaz. Ona babasının emri ile İbn-i

¹ Akhilleus (Aşil) İlyada destanının, Kıral Oidipus Sophokles'in, Söhrab Firdevsi'nin, Hamlet ve Lear ise Şekspir'in kahramanlarındandır. Romeo ise malum aşk hikâyesinin kahramanıdır (AN).

Selam'a kocaya gitmeyi teklif ettikleri zaman susuyor,
babasının emrine baş eğiyor:

Leyli bu söze kıldır ıkrâr
Demezdi bir öze mihnetim var.

Görmezdi özüne onu lâyük
Kim ta'ne ede ona halâyık.

Kız her nece olsa yâre tâlib
Elbette gerek hayâsı gâlib.

[Leyli bu sözlerle ses çıkarmıyor ve başka bir sıkıntısı olduğunu söylemiyordu / Çünkü alçak insanların kınmalarını kendisine layık görmüyordu / Kız yarını ne kadar isterse istesin, sonunda elbette utanma duygusunun galip gelmesi lazımdır].

Leyli, Mecnun'u ne kadar sevse de kızlık haysiyetini, ismet ve hayasını unutmuyor. O ana ve babasının el [halk] içinde rezil rüsvay olmasını istemiyor, babasına itaat ediyor, çektiği azaplara rağmen ona razı oluyor, İbn-i Selam'a kocaya gidiyor. Leyli'nin kocaya gittiğini işiten Mecnun dehşete kapılarak:

Cürmümüz noldu ki bizden eyledin bizârlık?
Biz gamın çekdik, sen etdin özgeye gam-hârlık.
Sizde âdet bu mudur, böyle olur mu yârlık?
Hani ey zâlim bizimle ahd ü peymân ettiğin

[Suçumuz neydi ki bizden bu kadar bezdin, rahatsız oldun / Biz senin gamını çektik, sen ise başkasının derdine ortak oldun / Sizde âdet bu mudur, sevgiliye böyle mi yar olunur? / Hani ey zalim bize verdiğin sözler?]

diyerek onu kınıyor. Bunun mukabilinde Leyli:

Men gevherem, özgeler hiridar
Mende değil ihtiyâr-i bâzâr

Devran ki meni mezâda saldı
Bilmem kim idi satan kim aldı?

[Ben mücevherim, müşteri başkaları / Alma satma iradesi bende değil / Devran beni satışa çıkardığında satan kimdi, alan kimdi bilmiyorum]

diyerek suçsuz olduğunu tutarlı delillerle isbat eder. Böylece Leyli sevgisinde ne kadar yüceyse, hayasında ve ismetinde de o kadar tabii ve hoş gıdıcıdır, hoş tavrıdır. Leyli'nin kalbinde iki duygunun çarpıştığını görüyoruz. Haya, namus ve sevgi! Zamanesinin katı ahlak kuralları, istek ve arzu! Temizlik ve sevgi!

Ashında Leyli'nin ismetiyle sevgisi, ahlakıyla isteği, temizliği ile aşkı birbiriyle çelişmiyor. Fakat zamanına göre bu iki kutup bir araya gelemezdi. İnsani bakımdan yaklaştığımızda Leyli sevgisinde de, ismetinde de haklıdır. Bu yüzden biz yüreği iki duygunun savaş meydanına dönen Leyli'nin haline acıyor, onun feci durumunu şahsi derdimiz sayıyoruz. Bu, elbette sadece Leyli'nin derdi değildir. Bu asırlar boyu şark istibdatının ana ve bacılarımızın, kız ve gelinlerimizin başına getirdiği büyük bir felakettir. Bu noktada Leyli ferdilikten çıkıp umumileşiyor.

Leyli zamanının kanun ve kaidelerine, ahlak kurallarına arka çevirip sevgilisinin ardından gitseydi, bu bizi inandırmazdı. Sevgilisine arka çevirip İbn-i Selam'la hayatını birleştirseydi, kahraman olarak küçülür ve gözümüzden düşerdi. İki arada bir derede kalan Leyli, hiç birine arka çevirmede için dayanılmaz ızdıraplara maruz kalıyor. Feci durumu da bu noktada başlıyor. O, ne babasına azap çektiirmek istiyor, ne de Mecnun'a. Azabı kendisi çekiyor. İşte bundan dolayı gözümüzde daha da yüceliyor ve onun faciasını kendi faciamız olarak algılıyoruz.

Peki bu iki arzusun arasında biten İbn-i Selam hakkında ne söyleyebiliriz? Genellikle sevgililer arasına giren üçüncü şahıs dünya edebiyatında ekseriya menfi verilmiştir. Romeo ve Jülyet'in arasındaki Paris gibi.

Lakin Leyli ile Mecnun arasındaki İbn-i Selam'a menfi diyebilir miyiz?

Leyli bir peri tarafından tılsıma düşürüldüğünü, bu tılsımı bozmak için vakit istediğini söyleyince, İbn-i Selam onu anlayışla karşılıyor. Onu zorla kendisine eş yapmıyor. Böylece Fuzuli, İbn-i Selam tipinde iyi niyetli, başkalarının dardını anlayışla karşılayabilen bir karakter meydana getirmiştir. Bir şeye daha dikkat edelim: Fuzuli bu yüce insanı "sâde-zâmir" [saf kalpli] olarak adlandırıyor. Eserin hiç bir yerinde Fuzuli, İbn-i Selam hakkında onu lekeleyebilecek bir söz bile söylemiyor. Onu hiç bir yerde Mecnun'la karşılaştırmıyor. İbn-i Selam, Leyli'yi anlayışla karşıladığı gibi, Mecnun da İbn-i Selam'ı anlayışla karşılıyor. Zeyd, Mecnun'a İbn-i Selam'ın ölüm haberini getirdiğinde Mecnun;

Ol dostuma değildi düşmen
Hem ol ona aşık idi hem men

[O dostuma düşman değildi / Hem o aşığı ona, hem ben]

diyerek onun ölümüne ağlıyor.

Rakibe dost demek ne biçim şeydir? Mecnun'un Leylisini seven bir rakip ona nasıl dost olabilir?

Hakikaten aynı gülü seven iki adam birbirine düşman olabilir mi? Bu zevk ayrınlığı bakımından Mecnun, kendini İbn-i Selam'da buluyor. Aynı kutuplarda duran iki arzu, arzunun kendisinde buluşuyor. Bu büyüklük, bu yükseklik, hayatilik bakımından bize garip görünebilir. Lakin gelin biz Leyli isimli hedefi değiştirelim, onu vatanla değil tokuş edelim. Peki o zaman ne olur?

Benim insanlarla, eframıdakilerle münasebetlerimde ölçüm, yani onlara karşı sevgi ve nefrette ölçüm, Vatan'dır. Sevdiğim kadını bir başkası severse ben o adama düşman kesilirim. Lakin vatanımı benim kadar seven her hangi bir insanı ben de severim.

Niçin sevdiğimiz kadını seven rakipten kıskanıyor, ondan nefret ediyoruz da, Vatanımızı seven insanı seviyoruz? Zira kadın sevgisi ferdidir, şahsıdır. Bu sevgi yal-

nızca bizim kendimize mahsus olan şahsi hissimizdir. Bu nisbeten küçük bir histir. İnsanın en yüce, en mukaddes sevgisi ise Vatanı olan sevgisidir!

Belli bir yaşa geldikten sonra her genç mutlaka bir kadını seviyor. Bir kaç kadını sevenler de var. Lakin Vatan birdir, tektir. İnsan için ikinci bir Vatan olamaz. Vatan sevgisi her bilgisizin, her cahilin sevgisi değildir. Bu sevgi sevgiler sevgisidir, duygular duygusudur! Bu sevgi isteklerin en yücesi, en yükseğidir. Vatanı yüksek derecede sevmeyi becermek için çok derin, çok kâmil olmak, sevginin zirvesine yükselmek lazımdır. Mecnun böyle sevmeyi becerdiğinden, ona göre vatan tek olduğu gibi, Leyli de tektir, yegânedir. Mecnun için ikinci bir Leyli olamaz. Vatanı yüksek derecede sevmeyi becerenler için ikinci bir Vatan olmadığı gibi!

Romeo ve Jülyet, *Genç Werter'in İztırapları* gibi dünya edebiyatının misilsiz aşk hikâyelerinde aşk ferdi sevginin övgüsüyle, Leyli ve Mecnun'daki aşk, tek kelimeyle sevginin övgüsüdür.

Romeo, Jülyet'in kabri üstünde Paris'i öldürüyorsa, Mecnun rakibi İbn-i Selam'ın ölümüne göz yaşı döküyor. Böylece Leyli ve Mecnun'da merhamet, vicdan, insanlık, her türlü egoizmin, hodbinliğin üstüne çıkıyor. Mecnun da, Leyli de, İbn-i Selam da kendi trajedilerine şahsi trajedi olarak değil, beşerî trajedi, yani zamanenin trajedisini olarak bakıyorlar.

Aritmetik kanunlarına göre iki rakam birbirinin üstüne eklenince sayı çoğalır. Mesela birin üstüne bir eklenince iki olur. Lakin derttaşlar dertlerini bölüşünce, yürek hafifler, dert azalır. Demek iki gamdaş, iki derttaş bir araya gelince dert artmaz, aksine azalır. Bunun gibi Mecnun, İbn-i Selam'ı, o da Leyli'yi idrak ediyor, anlıyor. Mecnun, İbn-i Selam'ı düşman değil dost biliyor. Çünkü onlar hemderttir, hemfikirdir, hemzevktir. Bunun için İbn-i Selam'ın ölüm haberi Mecnun'u sarsıyor:

Ol cânını verdi vâsıl oldu
Öz mertebesinde kâmil oldu

[O canını verdi vuslata erdi / Ve kendi mertebesinde olgunlaştı]

diyerek İbn-i Selam'ın Leyli'nin yolunda can vermesini övüyor. Onu aşk yolunda kendisinden de kâmil sayıyor.

Burada bir cihete hususi olarak dikkat etmek lazımdır: Mecnun ve İbn-i Selam, her ikisi de Leyli'yi seviyor. Her ikisi de onun hasretindedir. Fuzuli, Mecnun'un bu hasretinden doğan ıztıraplarını gösterdiği halde, İbn-i Selam'ın ıztıraplarını göstermiyor. Lakin onu Mecnun'dan ve Leyli'den tez öldürüyor. Bu ölümse sevgi ıztıraplarının neticesiydi. Burada Mecnun, İbn-i Selam'ı "öz mertebesinde kâmil" sayıyor. Biz eserde İbn-i Selam'ın Leyli'nin uğrunda çektiği ıztırapları göremesek de, onun vakitsiz ölümü aşk yolunda çektiği azapları gösteriyor. Biz burada İbn-i Selam'a acımadan edemiyoruz. Burada şöyle bir sual meydana gelebilir: Yani Mecnun'un ıztırapları İbn-i Selam'ın ıztıraplarından az mıydı ki, Mecnun bu derde, bu azaba tahammül etti de İbn-i Selam edemedi?

Büyük şairin burada da bir amacı var. Mecnun dünyaya dünyanın azaplarını çekmek için gelmiştir. Mecnun dünyaya geldiği andan itibaren ağlamaya başlamıştır:

Ol dem ki bu hâkdâne düşdü
Hâlini bilip figâne düşdü.

Ahir günün evvel eyleyip yâd
Ahtıdı sirîşk kıldı feryâd.

[Yer yüzüne geldiği anda halini bilip figana başladı / Son gününü baştan yad ederek göz yaşını aktı, feryad etti].

Dünya dertleriyle dolmak ve boşalmak Mecnun'un fıtratındadır. Allah dert ve azapla beraber, bu derdi bu azabı çekebilmesi için ona dözüm [tahammül] de vermiş-

tir. Onun azabı ile dözümü dengededir. Ömrü boyunca dert çekmeyen, bol dünya nimetleriyle refah içinde büyüyen İbn-i Selam ise hayatın darbesine dözemedi. İlk dertle yıkıldı. Çünkü İbn-i Selam bu derdi çekmeye hazır değildi. O, aynı zamanda sıradan bir adamdı. Mecnun gibi derdin, azabın üstünde yükselmemişti. Hayata arifane ve tecrübeli olarak değil, dünyevi bir bakışla bakan binlerden, milyonlardan biriydi. Bunun için İbn-i Selam sevgisini ve varlığını, Mecnun gibi ıztıraplarıyla değil, yalnızca ölümüyle tasdik edebilirdi. Ölüm aleladedir, ıztırap fevkalade. Bütün yaradılanlar ölüyor, lakin bütün yaradılanlar ıztırap çekmeye kadir değildir. Bu sebeple İbn-i Selam dertten kurtulmak için ölümü, Mecnun ise ıztırabı seçmek mecburiyetinde kalıyor.

Alelade bir insan olan İbn-i Selam için ölüm mecnunluktan, yani delilikten bin defa yahşıdır. Arif içinse cünunluk, idrakin ve feyzin zirvesidir. Çünkü:

Cünun feyz ile âzâd olmuşam kayd-î alâynkdan
Kemal ü fazl terki rütbe-yi fazl ü kemâlimdir.

[Aşk çılgınlığının feyzile masivaya -Allah'ın dışındaki varlıklara- ait bütün bağlardan, kayıtlardan kurtuldum, azad oldum / Masiva alemindeki kemal ve fazileti terk etmek, hakikat alemine ulaşmak için kazandığım en yüksek kemal ve fazilet rütbesidir].

Mütefekkir Mecnun ancak böyle düşünebilirdi.

Nevfel, Leyli'yi Mecnun'a vermek için Leyli'nin babası ile vuruşurken, savaşırken Mecnun, Nevfel'e değil Leyli'nin babasına yardım ediyor. Bunu gören Nevfel asabileşiyor, niye böyle ettiğini sorunca Mecnun, "Ağyarım yar olup, yarım ağyar" diyerek zor bir duruma düştüğünü bildiriyor. Bu ne demektir? Burada Mecnun aşkın zirvesine yükseliyor. Bu alelade bir aşk değil, bu fevkaladedir. Böylece fevkalade sanatın mahsulü olan Mecnun her yerde, her işte, her ilişkide bizim düşüncelerimizden çok yüksekte duruyor ve bize olağanüstü görünüyor.

Leyli ve Mecnun'da kahramanların hiç birisi menfi değildir. Burada kötü şahıs yoktur. Leyli de, Mecnun da, ana ve babaları da, İbn-i Selam da, Nevfel de kendi arzu ve taleplerinde haklıdır. Bununla birlikte eserde büyük bir facia meydana geliyor. Peki herkes haklı iken bu faciayın, trajedinin sebebi nedir?

Sebeup, Fuzuli'nin kendi diliyle söylersek "*Güle hâr, la'le hâre*" [*güle diken, la'le taş*] diyen zamanedir.

3. Aşk ve güzelliik

Hurufi tarikatine mensup olan Nesimi ile Fuzuli'nin mukayesesinde garip benzerlik ve farklılıklarla karşılaşırız. Sadece Fuzuli değil, demek mümkün ki bütün diğer edebiyatı şairleri insanı, tabiat ve tabiat hadiseleri ile mukayesede idrak ediyor ve yükseltiyor. Kısasiklerde ölçü birimi, ayarı olarak maddi tabiat unsuru alınıyor. Daha doğrusu ölçen tabiat oluyor, ölçülen insan!

Nesimi'de ise ölçü birimi, ayarı olarak bir tabiat cismi değil, sadece onun bir unsuru olan insan alınıyor. Kalan ne varsa insanla mukayesede gerçekleşiyor, anlaşılıyor.

Her iki filozof şair, yani Nesimi de, Fuzuli de üstünlüğü insana veriyor. Fakat Nesimi'de insan esasen insan vasıtasıyla, Fuzuli'de ise insan tabiat vasıtasıyla idrak ediliyor. Nesimi:

Mende sığar iki cihân
Men bu cihâna sığmazam¹

diyerek cihanı kül halinde idrak ediyorsa, Fuzuli:

¹ Nesimi bu beyitte şunu söylemek istemektedir:

Ben kendimi öyle bir vecde, öyle bir coşkunluğa kapırmışım ki, "iki cihan benim içime sığıyor, ama ben bir tanesine bile sığmıyorum." Burada Nesimi "Ene'l-Hakk" veya "fenafillah" derecesinde olduğu taşkunluğu anlatmak istiyor (AN).

Gönlüm odu çıktı yâna yâna
Aheng-i şafak tek âsimânâ

[Gönlümün ateşi yana yana gök yüzüne çıktı / Bu çıkış bir şafak ahengiyle, yani yavaş yavaş oldu ve gök yüzü kırmızı bir renk aldı]

diyerek gönlünün odunu [ateşini], tabiatı ışıgın göklere yükselme hadisesinin idraki vasıtasıyla anlıyor.

Burada yeri gelmişken Nesimi'nin "*Mende sığar iki cihan*" sözleriyle başlayan mısrasına olan yaklaşımımızı da bildirmek istiyoruz. Bizce bu mısradaki "iki" sözünü kâtipler doğru okuyup yazmamışlardır. Bu söz "iki" değil, "iken" okunmalıdır. Böylece mısra "Mende sığar iken cihan" şeklinde olmalıdır.

Biz bunu neye esaslanarak söylüyoruz? Evvela Nesimi'nin bütün sanatkarlığı gösteriyor ki, o ikinci dünyayı, yani ahireti kabul etmemiştir.(?)¹ Böyle olduğu halde büyük şair kendi akidesiyle çelişip *mende sığar iki cihan* diyerek ikinci cihanın varlığını tasdik eder miydi? Eğer beyitin birinci mısrası "mende sığar iki cihan" şeklinde ise, ikinci mısra "Men bu cihana sığmazam" şeklinde değil, "men hiç birine sığmazam", yahut "men cihanlara sığmazam" şeklinde olmalıydı. Halbuki şair "Men bu cihana sığmazam" diyerek sadece bu cihana sığmadığından bahsediyor.

Fikrimizce "iken" sözünün sonundaki "nun" harfinin noktası kadim istinsahlarda düşmüş, "nun" harfi "i", yani "ye" okunmuştur. Böylece "iken" sözü "iki" sözüne çevrilmiştir. Anılan beyti:

Mende sığar iken cihân
Men bu cihâna sığmazam

şeklinde okumak, fikrimizce daha doğru ve düzgündür.

¹ Tasavvuf erbabının sözlerini zahiri değil. batini olarak anlamak ve açıklamak gerekir (AN).

Nesimi'de ekseri hallerde benzeyen tabiat, benzeti-
len insandır:

Aşığın bağı, gülistanı, yüzün gülsürdür
Hansı gülsürün adı gülsüz gülistan oldu gel.

[Aşığın bağı ve gül bahçesi senin güllüğü andıran yüzündür / Söyle,
hangi güllüğün adı gülsüz gül bahçesidir? Gel artık!].

Yahut:

Her gül çiçek bir güzelden nişanedir
Çemendeki terâvetler senemlerden haber verir.

[Her gül çiçek bir güzeli gösterir / Çimendeki tazelikler put gibi gü-
zelleri haber veriyor].

Nesimi'ye göre tabiatın, onun gülünün çiçeğinin, ça-
yırının çimeninin güzel ve teravetli olması, oradan insan
geçtiği içindir. Nesimi'ye göre tabiat güzelliklerinin ölçü-
sü insandır. Bu cihetten Fuzuli, Nesimi'ye yaklaşıyor.

Her iki deha insan yüceliğinin, ulvilüğünün benzersiz
tellalları, habercileri olarak hitapta bulunuyor. Lakin bu
tellallıkta, bu habercilikte onları farklı kılan metot ayrılı-
ğıdır. Bu da tesadüf değildir. Her iki dehanın metodu on-
ların felsefi bakışının eseridir. Eğer Fuzuli'de insan, gü-
zellik ve ulvilik timsali ise, Nesimi'de bununla beraber
aynı zamanda fevkalade kudret ve kabiliyet timsalidir.
Nesimi'de insan [tasavvufi manada] aynı zamanda kâdir
[her şeye gücü yeten]'dir:

Men mülk-i cihan, cihan menem men
Men hakk-ı mekân, mekân menem men.

Men arş ile ferş ü kâf u nunem
Men şerh ü beyan, beyan menem men.

...Men suret-i ma'nide Hakk'am Hakk
Men hakk-ı ayan, ayan menem men.

...Men cümle cihân u kâinatem
Men dehr ü zamân, zamân menem men!

Bu noktada Nesimi'den ayrılan Fuzuli, insan güzelli-
ğini tabiat güzellikleri ile karşılaştırıp ona üstünlük ver-
mekte Nesimi ile birleşiyor:

Temâşâ-yi ruhun 'azmine çıkdı âfitâb ammâ
Gelirken sür'at ile düşdü yüz yerde şitâbından.

[Güneş senin yüzünün güzelliğini seyretmek maksadıyla doğdu ve
yükseldi / Fakat bunun için o kadar süratli ve acele koşuyordu ki gelirken
yüz defa yere düştü].

Burada şair insan güzelliğini, yukarıda dediğimiz gi-
bi tabiat hadiseleriyle karşılaştırıyor. Demek benzeyen
insan, benzetilen güneştir. Başka kılasiklerden farklı ola-
rak Fuzuli, sevgilisinin yüzünü vasıtasız olarak doğrudan
doğruya güneşe benzetmiyor; güneşin doğuş halini, onun
hareketini güzelin güzelliği ile kıyaslayıp üstünlüğü güze-
le, yani insana veriyor.

Güneş senin güzelliğini seyretmek için doğdu, ama
seni görünce senin güzelliğine hayran kalıp süratini
azalttı. Kendi güzelliği ile senin güzelliğini mukayese
edip senden daha ziyade güzel olmadığını idrak etti, ken-
di acizliğinden utandı. Bundan sonra gelen beyitte aynı
fikri daha da derinleştiriyor:

Güneş mahcûbdur, şem'-i ruhundan yandırıp çerhi
Çıharmak ister onu şu'le-yi ahım hicâbından.

(Yani güneş benim ahımın örtüsüne bürünmüş dün-
yayı karanlıktan kurtarmak için ışığını senden alıp alemini
ışıklandırıyor).

Şair daha sonra utanarak, çekinerek ağın güneşi,
güzellik kitabının tek bir yaprağı sayıp yazıyor:

Güneş levhî değil gökde şu'â' üstünde zerrin hat
Felek almış eline bir varak hüsnün kitâbından.

[Güneş levhası, gökte ışık üzerine altın hatla yazılmış bir yazı değildir / Aksine felek senin güzelliğinin kitabından eline bir yaprak almış okuyor].

Böylece şair insanı, onun güzelliğini, tabiatın bir parçası olan güneşle karşılaştırıp insanı ve onun manevi güzelliğini tabiatın güzelliğinden kat kat üstün tutuyor. Fuzuli tabiat hadiselerini kendinde aksettiriyor, daha doğrusu tabiatı kendinde buluyor. "*Felekde berk-i ahımdan seraser yandı kevkeler*" [gök yüzünde ahımın şimşeginden baştan aşağı yandı yıldızlar] diyerek tabiatı kendine tabi ettiriyor:

Gün değil her gün bir ay mihrî ile göğsün çâk edib
Tâze tâze dâğlardır kim, kılar izhâr sübh.

[Güneş, güneş değildir. Zira güneş bir ay yüzü güzelin sevgisiyle göğsünü parçalıyor ve her sabah taze taze yaralanmış çıkıp gösteriyor].

Yahut:

Seher bülbüller efgânı değil bihûde gülşende
Fuzûlî nâle-yi dil-sûzuna âheng tutmuşlar.

[Seher vakti bülbüllerin gülşende feryad ü figanı boşuna değil / Onlar Fuzulî'nin gönül yakan ahlarnı, iniltilerini bestelemişlerdir].

Bütün kâinatı, onun dönmelerini, gecesini, gündüzünü, kışını, baharını kendinde bulan bu büyük söz üstadını kendisi bir dünya, kendisi bir kâinatır.

Fuzuli sanatında insan güzelliği baş eğilecek kadar yükseliyor. Bu öyle bir yüksekliktir ki, bu zirveden yere bakanın gözleri kararıyor, başı dönüyor. Bu yükseklik Fuzuli duygularının, Fuzuli fikir ve arzularının, tek kelimeyle Fuzuli idealinin yüksekliğidir:

Gün ki sâyen düşdüğü yerden kaçır, bir vechi var
Gelse âli kadrılar, fakr ehli durmakdır edeb.

[Güneşin senin gölgenin düştüğü yerden kaçmasının bir sebebi var / Zira itibarlı adamlar gelince edeb ve terbiye icabı olarak fakir kişiler kalkıp gider].

Burada insan güzelliği önünde baş eğme güneşe kadar yükseliyor. Yani güneş insanın gölgesinin düştüğü yerden, kendisini insan karşısında rezil rüsvay ve alçak hissettiği için çekilip gidiyor. Bu beyitteki "ali kadrılar" [itibarlı kişiler] sözüne dikkat etmek lazımdır. "Ali kadrılar geldiğinde küçüklerin kalkıp meydana çıkması edep sayılır" cümlesindeki "ali kadrılar" sözü insanın zahirî güzelliğine değil iç, manevi güzelliğine işaret eder. Demek şair her insanı değil, maneviyatı zengin olan "ali kadr" insanları güneşten üstün tutuyor. Lakin bunu "ali kadr insanlar güneşten üstündür" şeklinde doğrudan doğruya değil, dolaylı olarak "ali kadr kişiler gelince küçüklerin ayağa kalkıp sahneden çekilmesi edepten sayıldığı gibi, güneş de 'ali kadr' insanın yanında kendi küçüklüğünü hissedip onun yanından çekilir" şeklinde, bedii sözün kudretiyle ifade ediyor.

Fuzulî'nin fikrinde dünya neyse odur. Onu güzel yahut çirkin görmek bize, bizim yaklaşımımıza bağlıdır. Burada Fuzuli insanı yine dünyanın merkezine koyuyor. Harici alemi ona, onun yaklaşımına bağlı görüyor:

Serv-i âzâd kadın ile mene yeksân görünür
Neye sergeşte olan bahsa hıramân görünür.

[Hür servi bana boyun bosunla aynı uzunlukta görünür / Aşkân baksı dönen insan hangi nesneye baksa servi gibi salınıp yürüyormuş gibi görünür].

Alemi yahşı ve güzel görmek isteyen evvela kendisi yahşı ve güzel olmalıdır. Şairin kalbi güzel olduğundan, dünyaya da güzellik ve iyilikle bakmış ve her şeyi güzel görebilmiştir. Aynı gazelin ikinci beytine dikkat edelim:

Cân görünmez deseler tende inanman, nişe kim
Lûtfdan her nice bahsam tenine can görünür.

(Yani tende, bedende can görünmez diyorlar. Fakat ben buna inanmıyorum. Zira iyi niyetle idrak etmek için

nasıl bakarsam bakayım, senin bedenindeki canı görebilirim).

Demek güzellik nesnede değil, öznededir. Bakılında değil bakandır.

Böylece Fuzuli güzelliği mutlak olarak ele almıyor. Onun fikrinde bütün dünya ve insan güzeldir ve bu güzelliği görebilmek için kalbimiz güzel olmalıdır. Dünyaya iyi niyetli bir bakışla, iyilikle bakmayı becermek lazımdır.

Burada estetik ilminin baş problemi olan aşk ve güzellik meselesi meydana çıkıyor. Güzellikle aşk arasındaki bağ nedir? Fuzuli'nin bu bağa yaklaşımı nasıldır?

Hüsn olmasa aşk zâhîr olmaz
Aşk olmasa hüsn bâhîr olmaz.

Hüsn olmasa aşkdan ne hâsıl?
Ma'şûk eder ehl-i aşkı kâmil.

Olmaz ise aşk hüsn olur hâr
Aşk iledir ehl-i hüсне bâzâr.

...Leyli'den idi kemâl-i Mecnûn
Hüsn ile olurdu aşkı efvân.

Mecnûndan idi cemâl-i Leyli
Aşk idi eden cemâle meyli.

[Güzellik olmasa aşk kendini göstermez, aşk olmasa güzellik ortaya çıkmaz / Güzellik olmasa aşktan ne hasil olur, aşk sahibini olgunlaştıran sevilendir / Aşk olmasa güzellik değerlendirilmemiş olur, güzellik sahiplerinin pazarı aşk ile vücut bulur / Mecnun'un olgunluğu Leyla'dan ileri geliyor, güzellik Mecnun'un aşkını artırıyor / Leyla'nın güzelliği de Mecnun'un sevmesinden ileri geliyordu, Mecnun'un aşkı Leyla'nın güzelliğine meylediyordu].

Demek Fuzuli'ye göre aşk için güzellik, güzellik için aşk elzemdir. Güzellik ve onu değerlendirme kabiliyeti, yani aşk insanın kemale ermesi için esas amildir. Çünkü aşk olmasa güzelliğin değeri de bilinmez. Bu manada Mecnun'u kemale erdiren Leyli ise, Leyli'nin güzelliğini değerlendiren de Mecnundur. Güzelliğin büyüklüğü aş-

kın büyüklüğü şartına bağlanıyor. Başka bir gazelinde dediği gibi:

Hüsnün oldukça füzûn aşk ehli artık zâr olur
Hüsn ne mîkdâr olursa aşk ol mîkdâr olur.

[Güzelliğin ziyade oldukça aşklar daha ziyade ağlayıp sızlar / Güzellik ne kadar çok olursa aşk da o kadar çok olur].

Bu aritmetik eşitliktir. Bu eşitlikten çıkan netice şudur:

İnsan güzellik aşığdır. O, yalnızca güzelliği sever, çirkinlikten nefret eder. Aşk güzellikten doğduğu gibi, güzellik de aşk ile değerlendiriliyor. Bunların biri diğerini tamamlıyor. Buradan ikinci bir mantıki netice çıkıyor: Aşk güzelliksiz mümkün olmadığı gibi, aşksız güzellik de güzellik değildir. Altının değerini sarrafın bilmesi gibi, insansız güzellik de güzellik değildir. Tabiat ne kadar güzel olursa olsun eğer ondan zevk alan insan yoksa, o güzellik cansızdır, değersizdir. Demek insan ve onun güzelliğini duyumsamak, değerlendirmek kabiliyeti her şeyin başında geliyor. Şair bir gazelinde aynı fikri daha da derinleştirerek şöyle diyor:

Temâşa-yi cemâlınden nazar ehlîni men' etme
Ne sûd ol hûb yüzden kim onâ kılmaz nazar âşik.

(Yani yüzünün güzelliğine bakanları bu seyirden mahrum etme, aşkın bakamadığı güzelliğin hiç bir faydası yoktur. Yani görünmeyen güzellik, güzellik değildir).

Aşk ve güzellik! Güzellik ve aşk! İşte Fuzuli sanatının mayası, cevheri budur! Fuzuli sanatı aşkla yoğunlaşmış güzellikten doğmuştur. Onun dini aşk, inancı güzelliktir. "Cevherinden eylemek cismi cüdâ âsân değil" [cismi cevherinden, özünden ayırmak kolay değil] diyen Fuzuli, insanın onun idrak kabiliyeti ile birlikte ele alıyor. Onların birini diğerinden ayrı tasavvur etmiyor. Bu meseleleri mu-

asır genetik, psikoloji, estetik, felsefe bakımından yeni-
den incelemeli, yeniden araştırmalıyız.

Fuzuli Mecnun'un ağzından bu meseleyi şöyle izah ediyor:

İslâhıma eylemen teemmül
Kim gül diken olmaz ü diken gül.

...Su sifleliğinden ayrılır mı?
Od yandırabilmebilir mi?

...Şem'in ki hayâtı oldu âteş,
Hâli onun âteş iledir hoş.

Oddan dileyen onun necâtın
Fânî dilemiş ola hayâtın.

[Beni ıslah etmek için düşünüp taşınmayın, çünkü gül diken olmaz, diken de gül / Su akmadan durabilir mi? Ateş yakmamazlık edebilir mi? / Mumun hayatı ateş olunca, hali ateş ile hoş olur (yanmaktan hoşlanır) / Onun (mumun) ateşten kurtulmasını dileyen, hayatının yok olmasını dilemiş olur].

Bütün bunlar genetik ilminin, soy ilminin başta gelen iddialarıdır. Suyun mayı olma, akabilme kabiliyetini, odun [ateşin] yakabilme kabiliyetini ortadan kaldırmak, onları su ve od olmaktan mahrum etmek, yani yok etmek demekse; insanın elinden güzelliği duyumsama ve ona aşık olma kabiliyetini almak da insanı yok etmek demektir. İnsan eğer güzelliğe aşık oluyorsa, onu bu aşık olma belasından kurtarmak, onu yok etmek demektir. Onun bu derdini tedavi etmek için yegâne ilaç, yine aynı derdin kendisi olabilir. Bu meseleyi müşahhas manada alsak da, hi yine böyledir. Çünkü tıpta hastalığı oluşturan sebebi bilmeden tedavi etmek mümkün değildir.

Ancak sebab-i kararım oldur
Arâmi dili figârım oldur.

Onunla edin bu derde merhem.

[Benim rahatımın sebebi odur, yaralı gönlümün huzuru da ancak ondadır / Bu derdime onunla merhem (çare) bulun].

Başka şekilde söylersek, bu derdin dermanı yine o derdin kendisidir. Yani bu yola kurban gitmektir.

İnsan güzellik yolunda fedakâr olmalı, kurban olmayı becermelidir. Fuzuli bu iddiası ile insanlara başkasının yolunda yanma dersi veriyor. Çünkü bu ders insanı, insanlığın üzerine yüceltiyor.

Fuzuli'nin büyüklüğü de, yüksekliği de, bize olağanüstü görünen fedakârlığı da, ölçüye sığmayan insanperverliği de buradadır.

Bu bakımdan Fuzuli her dem taze, her dem muasırdır. Maneviyat büyüklüğü, başkasını düşünme zarureti, başkasının uğrunda kurban olmaya hazır olma duygusu, muasır insanın önünde duran en büyük ve en elzem meselelerden biridir, belki de birincisidir. "*Biz günümüz gençliğine Fuzuli'nin hangi yönünü öğretilim*"¹ diyen çağdaş Türk alimine cevabımız şudur:

Biz Fuzuli'nin yalnızca şimdi için değil, gelecek zaman için de elzem olan güzelliğe değer verme, onu koruma, güzel Vatanımız, güzel kültürümüz uğrunda mücadele etme idealini gençlerimize öğretilsek bu az şey midir?

Böyle olduğu halde biz hangi hakla "*Fuzuli eskimiştir, o ölüdür*" diyebiliriz?

Hayır, o her zaman diridir. O, yalnız bugünün değil, yarının da, bin yıl sonrasının da dirisidir. O bizim torunlarımızın da, onların çocuklarının da çağdaşdır. Yer yüzünde ne kadar güzellik varsa Fuzuli de vardır. Yer yüzünde ne kadar yükselme aşkı, hayal varsa Fuzuli de vardır. Fuzuli yalnızca alçaklık, rezalet, kabahat, bilgisizlik ve cehalet dünyasında yoktur. Çünkü büyük Fuzuli bilgisizliğin, cehaletin, kabahatin, rezaletin karşısına dikilmiş, güzellik aleminin mugannisi olmuştur. Fuzuli'nin ölü-

¹ Bak. Edebiyat ve İncəsənət gazetesinin 1972 yılı 4 kasım tarihli sayısında neşredilen *Yel Kayadan Ne Apanır?* başlıklı makaleye.

münden 300 yıl sonra dünyaya Fuzuli'nin bulunduğu kutbun aksi kutbunda bulunan, maksatça onunla aynı, he-defçe ayrı olan başka büyük bir sanatkar geldi. Bu büyük şair eline kamçı alıp rezalet ve cehalet dünyasını kamçılamağa başladı. Bu, heykeli halkımızın kalbinde yükselen Mirza Elekber Sabir'di.¹

Fuzuli ve Sabir! Aynı kutuplarda duran, lakin aynı maksada hizmet eden iki azametli dağ!

Her ikisinin de gayesi güzellikti. Lakin Fuzuli güzelliği terennüm etmekle, Sabir ise bilgisizlik ve cehaleti kamçılamağa güzelliğe gayesine ulaşmak istiyordu. Çünkü çirkinliği dövmek, güzelliği övmek demektir.

Fuzuli aşkını, Sabir nefretini yazmıştır. Aşkın aksi nefret, nefretin aksi aşk olduğu gibi Sabir'in nefreti Fuzuli'nin, Fuzuli'nin nefreti Sabir'indi. Böylece Sabir, aynı zamanda Fuzuli'den ayrıldığı noktada onunla birleşiyor. Zincirin orta halkalarının değil, daima uç halkalarının birleşmesi gibi, tezatlara da birbirleriyle çelişmiyor, fakat tamamlanıyor. Gece, gece ile değil gündüzle; ölüm, ölümle değil hayatla birlik teşkil ediyor, hayatı tamamlıyor. Kışı dövmek baharı övmek, ölümü dövmek hayatı övmek, geceyi dövmek gündüzü övmek demektir.

Bu sebeple satirik Sabir, lirik Fuzuli'dir. Bu iki büyük şahsiyet Vatanımızın tamlığı, bütünlüğüdür. Fuzuli'ye Sabir'den yakın, Sabir'e de Fuzuli'den yakını yoktur.

Sabir bir çok hicvini Fuzuli beyitlerine esaslanarak kuruyor, şekilce onu taklit ediyor, anlamca ayrı hedefi vuruyor. *Bakü Pehlivanlarına* başlıklı yergisinde şair, Fuzuli'nin:

Gönlüm açılır zülf-i perişânını görgeç
Nutkum tutulur gence-yi handânını görgeç

[Senin perişan, karışık zülfünü görünce gönlüm açılır / Gülen dudaklarını görünce de nutkum tutulur]

¹ Mirza Elekber Sabir 1862-1911. Meşhur hiciv şairi (AN).

beytine benzeterek şöyle yazıyor:

Gönlüm bulanır küçede cövlânını görcek
Nutkum tutulur herze vü hedyânını görcek.

...Düşdün lotuluk meşkine, İslâm'a uyuşma
Öldür nerede olsa Müselmânını görcek.

[Gönlüm sıkılır sokakta dolaştığını görünce, nutkum tutulur boş, sağma sapan konuşmalarını görünce / Çünkü düzenbazlıkla meşgulsün, bu ise İslâm'a uyuşmaz, o halde nerede görürsen Müslümanlığı öldür].

Başka bir misal. Fuzuli'nin:

Dil verme gam-ı aşka ki aşk âfet-i cândır
Aşk âfet-i cân olduğu meşhûr-i cihândır

[Aşk gamına gönül verme, zira aşk cana zarar verir / Aşkın cana zarar verdiği bütün cihanca malum ve meşhurdur]

matlı gazeline nazire olarak Sabir şöyle yazıyor:

Tahsil-i ulûm etme ki ilm afeti cândır
Hem akla ziyândır.
İlm afeti cân olduğu meşhûr-i cihândır,
Ma'ruf-i zamândır.

[İlim tahsil etme ki ilim cana zarar verir / Üstelik yalnız cana değil akla da ziyan verir / İlmin cana zarar verdiği bütün cihanca malum ve meşhurdur / Üstelik bu husus zamanımızda gayet iyi bilinir].¹

Burada Fuzuli lirizmi ile Sabir'in hicvi birleşiyor. Usuller farklı olsa da arzu bir, maksat birdir. Fuzuli ağlıyorsa, Sabir gülüyor. Lakin Sabir'in gülüşünden göz yaşları damlıyor.

¹ Sabir'in Fuzuli tesirinde yazdığı başka gazelleri de vardır. Mesela:

Ah eylediğim neş'e-yi gelyanın üçündür
Kan ağladığım kahve-yi fincanın üçündür.

"Ah eylediğim gelyan (tömbeki içme aleti)'in neşesi içindir. Kan ağladığım fincanın kahvesi içindir." (AN).

Bedii eserde gülme yüceliğine erişmek, cemiyete yüksekten bakmak demektir. Yüksekten bakan ise etrafını bütün genişliğiyle görebiliyor. Gözünden hiç bir şey kaçmıyor. O görüyor ve gülüyor. Bu gülme asabîliğin, sinirin son zirvesidir. Bu zirvedeki gülme ise gülme değil, ağlamadır.

16. asrın Fuzulisi çağının göz yaşlarıyla ağlıyorsa, 20. asrın Sabir'i de çağının kahkahalarıyla ağlıyordu.

Her ikisi de halk sanatına, yani folklorla bağlıdır. Fuzuli'nin göz yaşları ağıtlardan, manilerden; Sabir'in gülmesi ise Molla Nasreddin fıkralarından geliyordu. Sabir'in eserlerinin basıldığı mecmuanın adı da *Molla Nasreddin* idi. *Molla Nasreddin* ise tarihimizde bizim gülen fikrimiz, ağlayan halimiz idi.

4. FUZULİ AZAMETİ

Yeri gelmişken Türkiye'nin *Varlık* dergisinde basılan *Yel Kayadan Ne Aparır?* başlıklı makalemden ileri sürdüğüm fikirleri bir miktar açmak istiyorum.

Uzun müddet şark edebiyatına, şark sanatına Avrupa-ların gözüyle baktık ve sanatımızı garp düşünce tarzıyla incelemeye çalıştık. Bana öyle geliyor ki, artık buna son vermenin vakti çoktan gelip geçmektedir.

Fuzuli aşkını pilatonik aşk adlandıranlar da mesele-ye bu bakımdan yanaşmış ve hata etmişlerdir. Purof. Memmed Cafer Caferov, *Fuzuli Düşünüyor* başlıklı makalesinde şöyle yazıyor:

"Acaba Platon [Eflatun] olmasaydı, kanatlı ve kanatsız varlıklar hakkında mülâhazalarını söylemeseydi, şark şiirinin ruhu, varış istikameti ne ile nitelendirilecekti? Tek kelimeyle söylemek lazımdır ki, muasır şarkın büyük bir bölümünde edebiyat ilmi öyle bir seviyeye varmıştır ki, şimdi artık eski garp oryantalistlerinin kılasik şark şiiri, şarkın bedii dehası hakkında verdikleri köhnemiş, kalıplaşmış formüllerle onları tamamiyle ve katıyetle el çekmek lazımdır."¹

¹ Uşakgencneşir, 1959, 29-30. s.

Alim tamamiyle haklıdır. Şark edebiyatını ve sanatını garp düşünce tarzıyla açmak ve incelemek artık kâfidir! Şark kültürünü garp arşını ile ölçersek, ya onu tamamen inkâr etmek, ya da daha insaflı bir yaklaşımla onu iptidailik, basitlikle damgalamak zorunda kalırız. Şark kültürünü batı arşını ile ölçmek, Azerbaycan dilinde yazılmış bir kitabı Fransızca lügat ile anlamaya benzer. Yahut da mesafeyi uzunluk ölçüsü ile değil, ağırlık ölçüsü ile ölçmek gibidir. Malumdur ki her sistemin kendi dahili dilini, mantığını bulup onu yalnızca o dille, o mantıkla izah etmek lazımdır. Elbette burada batı düşünce tarzını ve ölçülerini inkâr etmek fikrinde değilim. Ben her ikisini kendi ölçülerile ölçmenin taraftarıyım! O zaman her ikisini de doğru düzgün değerlendirmiş oluruz. Avrupa şarktan aldığını aynen almıyor, onu değiştiriyor. Kendi ruhuna, kendi düşünce tarzına ve kendi maneviyatına uygunlaştırıyor. Şark ise çoğu halde Avrupa'dan aldığını değiştirmiyor, kendisini ona uygunlaştırmaya çalışıyor.

Hiç bir şark halkı Avrupa'nın edebiyat ve sanattaki başarılarına göz yumamaz. Lakin onları özleştirmeyi, kendileştirmeyi becermek lazımdır. Eğer böyle olmazsa o halk, Avrupa'dan aldığı tesir neticesinde kendini kaybeder, kendi varlığından vazgeçmek durumunda kalır.

Biz Beethoven'i, Bach'ı, Çaykovski'yi, Schumann'ı, Wagner'i¹ sevmeliyiz. Lakin onları yamsılamamalıyız [taklit etmemeliyiz]. Biz kendi folkorumuza esaslanarak kendi senfonimizi oluşturuyor ve bu minval üzere dünya sahnesine çıkıyoruz. Yani muğamlar ayrı ayrı birer senfonik eser değil midir? Biz kemamı Avrupa'dan aldık. Peki udu, tarı, zurnayı dünya sahnesine çıkaramaz mıyız?

¹ Johann Sebastian Bach (1685-1750). Alman bestekârı ve orgçusu. Ludwig van Beethoven (1770-1827). Alman bestekârı. 1802'de sağırlaşmaya başlamış, ömrünün sonlarında tamamen sağır olmuştur. Piyotr İliç Çaykovski (1840-1893). Meşhur Rus bestekârı. Robert Aleksandr Schumann (1810-1856). Alman bestekârı. Wilhelm Wagner (1813-1883). Alman bestekârı (AN).

Üzeyir bey¹ Koroğlu operasında senfonik orkestraya kara zurnayı ve tarı getirdi ve onu dünya çapında seslendirdi.

Biz yalnızca bu yolla gitmeliyiz. Bu manada Eyüboğlu'nun *Varlık* dergisinde neşrettirdiği *Ölü Edebiyat* başlıklı makalesi hoşnutsuzluğuma sebep oldu.

Şeb-i Hicran [ayrılık gecesi] manzumesinde Fuzuli hakkında şöyle yazmıştım:

Dayandı gözünde min* kan, min kada
Arzu deryasında bir yelken oldun.
Zaman özgesini* yandıranda da
Alışan o oldu, yanan sen oldun.

Ağladın, yayıldı sesin her yana,
Bülbül bağçalarda ötdü dediler.
Gelende Mehmed geldin cahana,
Gidende Füzuli gitti dediler.

Evet, babası ona Mehmed adını vermişti. Lakin De-de Korkut ananesine sadık kalarak kendi adını kendi koydu. Kendisini Fuzuli adlandırdı. Mehmedler çoktur. Lakin Fuzuli tektir. Büyük şairler çoktur. Lakin Fuzuli büyüklüğü hiç bir hudut, hiç bir serhat tanımıyor. Bu bu-

¹ Üzeyir Hacıbeyli veya Hacıbeyov (1885-1948). Ünlü bestekâr ve musikişinas. 1908'de sahneye konulan *Leyli* ve *Mecnun* operası bütün Müslüman şarkın ilk operasıdır. Operanın librettosunu Fuzuli'nin eserini esas alarak yazmıştır. Daha sonra *Şeyh Sen'an* (1909), *Rüstem ve Söhrab* (1910), *Şah Abbas ve Hurşid Banu* (1912), *Aslı ve Kerem* (1912), *Harun ve Leyla* (1915) eserlerini yazmış ve bestelemiştir. Bu eserlerin ortak özelliği hem mevzularının, hem de muğamlarının (makamlarının) halka, folklor, geleneğe dayanmasıdır.

Hacıbeyli, musiki komedi sahasında da *Er ve Arvad* (1909), *O Olmasın Bu Olsun* (*Meşdi İbad*) (1910), *Arşın Mal Alan* (1913) eserlerini yazıp bestelemiştir. Son eseri Koroğlu operasıdır (1937).

Müzik araştırmalarının *Azerbaycan Halk Müsikiğinin Esasları* (1945) isimli eserinde bir araya getirmiştir.

Sanatçı, Sovyet hakimiyeti devrinde metin ve beste çalışmalarını azaltmak zorunda kalmış, daha ziyade öğrenci yetiştirme ve repertuar çalışmaları yapmakla meşgul olmuştur (AN).

yüklük ölçüsüdür, sonsuzdur. Çünkü Fuzuli maneviyatına yalnızca bir halk değil, yalnızca bir dünya değil, bütün kâinat sığmıştır. Fuzuli'nin maneviyatı geceli gündüzlü bir dünya, aylı yıldızlı bir kâinat, kederli sevinçli bir alemdir. Bu alemi ziyaret etmek, bu dünyayı incelemek, bu kâinatın sırlarına vakıf olmak zordur, imkânsızdır.

Ben defalarca onu incelemeye can attım. Lakin acizliğimi hissedip fikrimden vazgeçtim. Ne yapabilirdim ki? Bu deryanın, bu okyanusun bütününde değil, yalnızca bir damlasında boğuldum. Yüzüp sahile çıkamadım. Meçhul, bilinmeyen şeyler insanda daima büyük merak doğuruyor. Belki bu meçhullüğün neticesinde dünyanın en alim, en akil, en arif adamları daima bu büyük sanatkârı incelemeye, anlamaya can atmış, lakin onun sırlarına hiç kimse tam manasıyla vakıf olamamıştır.

Yani bugün ilmin ilerlemesinin bu seviyeye ulaştığı bir çağda kâinat ve onun sırları insanın karşısında bir mucize gibi durmuyor mu? Bugün insan aya gidiyor. Aydan başka gezegenlerle köprü kurmak istiyor. Ne için? Şunun için: Meçhuller ve bilinmeyenler beşeriyetin önünde daima bir sual olarak durmuş, insan meçhulleri maluma, malum olmayanları aydınlığa çıkarmak yolunda ilerlemiştir. İnsan ve kâinat karşı karşıya durduğu gibi, bugün Fuzuli sanatı, Fuzuli mucizesi de bizim karşımızda bir soru olarak durmaktadır. Biz bugün "*Seyreyle mekân-ı la-mekânı*" [seyreyle mekânsızlık mekânını] diyen Fuzuli'yi ilmin günümüzdeki seviyesiyle yeniden incelemeye çalışmalıyız.

Eyvân-i sipihinde sitâre
Min min göz açıldır intizâre

[Gök yüzünün eyvanında binlerce yıldız gözlerini açarak Seni (kastedilen Hz. Peygamberimizin Miracıdır) bekler]

diyen şair, bizi gökte binlerce bulunan ve yolumuzu hasretle bekleyen yıldızların keşfine çağırıyor:

Bilmek gerek onu kim cevâhir
Ne genc-i nihândan oldu zâhir?

Ne dâiredir bu devr-i eflâk?
Ne zâbitadır bu merkez-i hâk?

Cisme arazi kim etdi kâim?
Nâra neden oldu nûr lâzım?

Her hilkate gerçi bir sebeb var,
Ayâ sebebi kim etdi izhâr?

Ger kâf ile nundan oldu âlem
Ayâ neden oldu kâf u nun hem?

Bî-hûde değil bu kâr-hâne
Bî-fâide gerdiş-i zemâne.

[Bilmek gerek: Cevherler hangi gizli hazineden meydana geldi / Bu feleklerin dönüşü nasıl bir dairedir, yer, dünya nasıl bir merkezdir / Cisme özelliklerini kim verdi, ateşe ışık neden lazım oldu / Gerçi her yaratılışın bir sebebi vardır, lakin sebebi kim meydana getirmiştir / Gerçi âlem kün (ol) emrinden oldu, lakin kün (ol) emri neden oldu? / Bir çalışma yeri olan bu dünya boşuna yaratılmamıştır, zamanın dönüşü de faydadan hali değildir].

Büyük şairin 16. asırda sorduğu bu suallerin cevabı 20. asırda hâlâ bulunamamış, tamamiyle aydınlatılamamıştır. Bütün kâinatı içine sığdıran, onu kendinde bulan, maddi âlemin suallerine cevap arayan, onu idrak etmek isteyen bir şairi idrak etmek, incelemek için biz yalnızca edebiyatı değil, tabiat ilimlerini, felsefeyi, psikolojiyi, tababeti tek kelimeyle muasır ilimlerin bütünüdür derinden bilmeli, ancak bundan sonra Fuzulî'ye yeniden dönmeliyiz. İnsanlığı yücelten, sevgiyi kutsallaştıran Fuzulî'nin sesi bütün zamanları delip geçiyor; bizi doğruluğa, düzgünlüğe, sadakate, adalete, büyüklüğe, ulviyete, yüceliğe, temizliğe çağırıyor. O, bizimle birlikte yaşıyor. Fuzulî, sözleriyle nefes alan, fikirleriyle yaşayan, duygularıyla feryat eden insanlar insanı, şairler şairi, arifler arifidir.

Şairler var ki onları beğeniyoruz. Şairler var ki onlara vuruluyor, onları seviyoruz. Şairler var ki onların sanatı karşısında donuyor, heykelleşiyor, sözünün tılsımına kapılıyor. Fuzulî'nin dediği gibi "*Sûret-i hâlim gören sûret hayâl eyler meni*." [halimi gören cansız bir beden zanneder beni].

Fuzulî şiirinin en güzel tahlili onun karşısında hissettiğimiz hayrettir. Hayret, sükût etmektir, sihirlenmektir, tılsıma kapılmaktır. Fuzulî sanatına, Fuzulî hatırasına en büyük hürmet bizim hayretimiz ve bu hayretten doğan sükûtumuzdur.

1974, Sadelikte Büyüklük, Bakü 1978, 13-41. s.

Türkiye'ye İlk Seyahat

Türkiye'yi ilk görüşüm 1961 yılının şubat ayında olmuştur. O zaman ben Azerbaycanlı yazarlardan Osman Sarıvelli, Memmed Rahim ve Yusuf Samedoğlu ile beraber Afrika kıtasına 40 günlük turistik bir seyahate çıkmıştım.

Bu seyahat onlar için alelade bir turistin seyahatiydi. Ama ben içimdeki duygularımı seyahat yoldaşlarıma bildirmeden içimden uçuyordum. Çünkü bu yalnız benim değil, atalarımın arzusu idi. Dedemin, babamın ve amcalarımın ağzından "Türkiye" kelimesi hiç düşmezdi. Ben şimdi soyumdan gelen arzularımın, hayallerimin memleketine gidiyordum.

Estonya isimli gemiyle Odesa'dan İstanbul'a doğru yüzüyoruz.

Sabah saat 6'da yataktan kalkıp tıraş oldum. Geceleyin sevincimden uyuyamamıştım. Demek sabah erkenden İstanbul'da olacaktım. Arzularımın, ideallerimin şehrinde. Dünyadaki bütün Türk halklarının gözünü diktiği şehirde. Türk dünyasının yüzünü çevirdiği yer olan İstanbul! 35 yıllık ömrüm boyunca hasreti ile yaşadığım, adını andığım zaman bütün bedenimi titreten, koluma kuvvet, ayağıma takat, gözlerime ışık veren bir şehire gidiyordum. Ümidgâhım, önünde eğildiğim, zorla elimden alınan adımın sahibi, namusumun, izzet ve şerefimin ko-

ruyucusu, gören gözüm, vuran kolum, düşünen beynim, arkam, yardımcım, dayanağım, tarihim, bayrağım! Benim kaybettiğim tarihim, geçmişim, ana dilim, şerefim, hepsi sendedir.

Kamaranın penceresinden bakıyorum. Uzakta fener yanıp sönüyor. Allah'ım!.. Hayatımda ilk defa Türk ışığı görüyorum. O ışıktaki benim arzularım yanıyor. Ey fener, sen tarih boyu sana düşman olan bir imparatorluğun gemisine yol gösteriyorsun. O geminin içinde canını sana kurban vermeye hazır olan bir kardaşın var. Boğaziçi'ni geçiyoruz. Uzakta sahilin ışıkları göz kırıyor. Arabalar o yana bu yana doğru gidiyor. Büyük bir şehir hatları vapuru bu taraftan o tarafa yolcu taşıyor. Tan yeri yavaş yavaş ağarıyor. Her iki sahilde ilgi çekici, güzel binalar görünüyor. Sahil çok manzaralıdır. Uzaktan görünen ufak Türk gemisi Estonya'ya yaklaşıyor. İşaretle ona "dur!" emri veriyor. Estonya duruyor, demir atıyor. Ben nasıl seviniorum. Çünkü emri veren benim devletimdir. Emre uyan ise benim düşmanım. Allah'ım, ben ne bahtiyarım! Benim de emreden bir devletim var.

Ben bu şirin düşünceler içerisinde olduğum zaman ufak Türk gemisinden iki polis ve Lilliput¹ gibi çirkin bir kişi gemiye çıkıyor. Ömrüm boyunca hasret kaldığım Türklere gördüğüm ilk adam bu cüce Lilliput oldu. Yolcular ona bakıp gülüyor. Estonya'nın kaptanı olan çam yarması Rus, istihzalı nazarlarla Lilliput'u süzüyor. Lilliput polislerle kaptanın odasına geçiyor. Ben onları gözlerimle yemek istiyorum. Buna rağmen onlar benim yanımdan bana ehemmiyet vermeden geçiyor.

Meğer Lilliput hekimmiş. Turistlerin aşı olup olmadığını yoklamaya gelmişmiş. Polisler ise pasaportları yoklayacak ve bize şehire inme vesikası vereceklerdi.

Bunlar çok güzel! Ancak beni üzen şeydi: Türkiye hükümeti koca Türkiye'de yakışıklı bir hekim bulamadı

¹ Ünlü İrlandalı yazar Jonathan Swift (1667-1745)'in *Güliver'in Seyahatleri* isimli ironik eserinin cüce kahramanı (AN).

mı da bizi kontrole bir Lilliput'u gönderdi? Halbuki bu Lilliput Türkiye'yi temsil ediyordu.

Polisler geminin hareketine izin veriyor. O anda seviniorum. İzni Türkler veriyor. Yüreğim dağa dönüyor [göğsüm kabarıyor]. Benim de devletim, hükmüm var. Bize şehire inme müsaadesi veriyorlar. Vesika benim dilimde yazılmıştı. Mühürün üstünü okuyorum: "*Türkiye Cumhuriyeti*." Ben sana kurban olayım ey benim cumhuriyetim, ey benim benden uzak vatanım! Benim için yanan, ama bana imdat elini uzatamayan vatanım! Ben vesikanın üstündeki mühürü döne döne öpüyorum. 35 yıllık ömrümde bütün vesikalarım Rus dilinde yazılmıştı. Ömrümde sadece on saat benim kim olduğumu gösteren vesika ise kendi dilimdeydi. Ben ancak şimdi ben olmuştum!

Gemi İstanbul'a doğru hareket ediyor. Sahili seyre diyorum. Sahilde yüksek binalar, kadim hisarların yıkık surları, ucu iğne gibi sivri minareler, camiler görünüyor. Sahilde Estonya'ya lakayt nazarlarla bakan Türkleri görüyorum ve hayret ediyorum. Onlar bu gemide canını onlara feda etmeye hazır olan bir kardaşları olduğunu niye bilmiyorlar? Gemi İstanbul'a yanaşiyor. Benim başımdaki Buhara papak da onların nazarlarını celbetmiyor. Onlar, benim onların özü, kendisi olduğumu, gâvur olmadığımı bilmiyorlar. Ben ömrüm boyunca onların yolunu gözledim, gelmediler. İşte şimdi kendim geldim. Peki onlar bana niye bu kadar lakaytlar?

Nihayet ayağım İstanbul toprağına değdi. Bu mukaddes toprağı eğilip öpmek istedim. Fakat yol boyunca beni izleyen casuslardan korktum. Böyle dert olur mu Allah aşkına?! Yan ama öyle yan ki alevin görünmesin!

İstanbul'da topu topu on saat kaldık. Şehri gezdik. Sokaklar dilencilerle doluydu. Dükkânlardaki satıcılar boş boş oturarak müşteri bekliyorlardı. Satan yok, alan yoktu. Fiyatlar çok yüksekti.

Müzelerin düzenlenişi o kadar iç açıcı değildi. İnsanlarla samimi konuşmak, onların kalbine yol bulmak istiyordum. Ancak onlar buna hiç meyilli değillerdi. Şivemden Anadolu Türkü olmadığımı anlasalar da, nerden geldiğim ve kim olduğum onları meraklandırmıyordu. Türk olduğumu ve Azerbaycan'dan geldiğimi söylememe rağmen yüzlerinde hiç bir merak alameti göremiyordum.

Gemi o gece Atina'ya doğru yola çıktı. Yol arkadaşlarım Akropol hakkında kitaplardan okuduklarını birbirlerine anlatıyor v ebüyük tarihe sahip olan eski Atina'yı, filozoflar ve şairler diyarını gözleriyle görecekları için seviniyorlardı. Ben ise ağırlığım kadar dert yükü altında eziliyor, susuyordum ve onların ne dediklerinin farkında bile değildim. Aklımda tek bir şey vardı: Büyük İmparatorluklar kuran, dünyanın üç kıtasına hakim olan Osmanlı devletinin varisleri bugün niçin bu hale düşmüştü? Niçin eski şaşaağını ve kudretini kaybetmişti?

O gece gemide uyuyamadım. Dün gece de uyuyamamıştım. Fakat dün gece İstanbul'u görmek arzusuyla sevincimden, bu gece ise umduklarımı göremediğim ve hayallerim sükût ettiği için üzüntümden uyuyamamıştım.

Rus gazetelerinde Türkiye'nin ağır ve acınacak durumundan bahseden makaleleri okuduğum zaman inanmaz, her şeyi tersine yorumlar ve kendime teselli verirdim. Şimdi gözlerimde gördüklerime nasıl inanmayayım?

Gecedan hayli zaman geçmişti. Yatağımdan kalkıp geminin güvertesine çıktım. Ellerimi göğse açarak Allah'a yöneldim: "*Ya Rabbim, sen yardım et! Türkiye'nin geçmişini, onun neşesini ve kudretini geri ver!*"

Vatana kalbim sızlayarak döndüm. Bu seyahat hakkındaki düşüncelerim "*İstanbul*" şiirini yazmama sebep oldu.

İSTANBUL¹

Bosfor körfezi
İki kıt'a
Söykenmiş* birbirine
Ortasında bu yolun.
Bir terefi Avrupa'dır
Bir terefi Asiya
İstanbul'un...
Türk oğlu durup ortada
Seyr edir
Sağını
Solunu.
Bir şehirde birleşir
İki kıt'a
Birinin başlangıcıdır
Birinin sonu...

Sol tarafında
Debdebeli geçmişinden yadigar kalan
Başı göylere ucalan
Cameleri, bürcleri, kal'aları;
Durur min ilden beri.
Sağ tarafında
Modern evler, banklar, hoteller...
Türk oğlu
Gözlerinden suallar yağa yağa
Gâh sola bahır, gâh sağa
İstanbul'un geçmişi vügarlı,* şanlı
Bu günü özüne yad
Geleceyi dumanlı...

Bu gün
Bir ayağı Avrupa'dadır
Bir ayağı Asiya'da
Türk'ün
Kulaklarında motor sesi,

¹ Vahabzade'nin Türkiye'nin durumunu ve ikilemini fevkalade güzel anlattığı bu şiiri Türkiye'de ilk defa tarafımızdan neşredilmiştir (Bak. Yusuf Gedikli, *Azerbaycan Edebiyatında İstanbul*, Türk Yurdu, Ekim 1987, 9. sayı. Yine bak. Türk Edebiyatı, Kasım 1987, 169. sayı).

Dilinde Kur'an suresi
Türk'ün.

Zaman onu dillendirir
Esrin* ahengine ses verir
Düşünüp derinden
Ancak babası çekir eteklerinden...

Çırpınır şehir
İkilik içinde
Düyun düyun olmuş fikirler
Esrin* keşmekeşinde...

Bir şehirde görüşür
İki dünya, iki alem
Tapacaktır* eminem
Türk oğlu Hakk yolunu
O helelik* seyr edir
Sağını
Solunu...
Üreyi şark üreyi
Aklı garb aklılır
Türk'ün.
Bu tezaddan
Sinesi dağlıdır
Türk'ün.

Durup his ile akıl arasında
Hakikatle nağil* arasında
İreli mi getsin,
Geriyeye mi dönsün?!
Geçmişinden kopabilirmir
Bu gününü
Tapabilirmir*
Ahtarır,*
Ahtarır,
Ahtarır.
Karşıda ışık var
Ahtarır* tapar!...*

*Şair tarafından gönderilen metinden aktarılmıştır) İstanbul, Şubat 1961

Arayan Bulur

Ankara belediye başkanı Vedat Dalokay 1976'da Bakü'de bulunmuş, ülkemizden çok güzel duygularla dönmüştü. Bir müddet sonra kendisi Bakü sovyetinin [belediyesinin] başkanını Türkiye'ye davet etti. Bu davetle alakalı olarak Bakü şehir sovyetinin başkanı Aydın Memmedov, Bakü parti komitesi kâtibi Elmira Gaffarova ve ben [1977] temmuz ayının 15'inde Ankara'ya doğru yola çıktık. Şehrin hava alanında bizi ülkemizin Türkiye'deki sefiri Rodionov başta olmakla sefaretin işçileri, Ankara belediye başkanı Vedat Dalokay başta olmakla belediyenin emektaşları [görevlileri] ve Türk gazetelerinin muhabirleri karşıladı.

Şimdiki Türklerin yaşadığı Anadolu yarımadası çok kadim ve zengin bir tarihe maliktir. Bu toprak Türklerden başka Hitit, Sümer, Yunan, Roma, Bizans vb. halkların tarihî izlerinin canlı haritasıdır. Bu yüzden bu ülkede iki tarih birbirine karıştırılmamalıdır. 1. Memleketin tarihi. 2. Türk milletinin tarihi.

Bu manada gezdiğimiz Ankara, İzmir, Efes ve İstanbul şehirlerinde, bu iki tarihin aynı kaygı ile korunması güzel haldir. Halkların tarihinden bildiğimiz gibi dinler ve tarikatlar, çoğu halde tarihî gerçekleri ört bas etmiş, hakikati gizlemeye çalışmışlardır. Güzel bir düşünceyle

İslam dinine mensup olan Türkler kendilerinden evvel ve sonra bu toprakta yaşamış halkların, o cümleden Hristiyan olan Bizanslıların, Romalıların, Yunanlıların medeniyet abidelerini, kilise ve orada husule gelen sanat örneklerini, milattan evvelki şehirlerin kalıntılarını korumaktadırlar. Bu bakımdan İzmir şehrinin 110 km. uzaklığındaki kadim Efes şehrinin harabelerinin ortaya çıkarılıp korunması alkışlanacak bir davranıştır. Efes şehrinin yakınında Selçuk denilen kasabada kurulan müze, nadir buluntuları ile dünyanın en zengin müzelerinden sayılır. Müzenin görevlisi Duygu hanımın izahatından, müzenin kadim Efes'in buluntularını muhafaza ettiği malum oldu. Burada demir, tunç ve mermer heykeller Yunan medeniyetinin ve sanatının nadir örnekleridir. Kadim Efes şehrinin amblemi çalışkanlık, zahmetseverlik remzi olarak arı kabul edildiğinden, zahmet-emek ilahesinin heykeli baştan başa arı petekleriyle süslenmiştir. Müze-deki en ilgi çekici eserlerden biri de Yunan filozofu Sokrat'ın başının tasviridir. Mozayikten yapılan bu tasvirin üstünde Yunanca Sokrat yazılmıştır. Bu eserler esasen miladın 2. asrına aittir.

Rivayete göre Hristiyanlığı yaymak isterken Meryem anayı izliyorlar. O, Efes'te yüce bir dağın zirvesine sığınıyor, ömrünün son yıllarını orada geçiriyor. Sonra o dağda Hristiyanlar manastır yapmış, Meryem ananın hatırasını ebedileştirmek için onun sığındığı dağı mukaddes mabet ilan etmişlerdir.

Efes şehrine gelince, bu bir mucizedir. Bu şehir milattan evvel 2. asırda kurulmuş, Elen medeniyetinin en güzel nümunesidir. Şehir birbiriyle alakası olan üç büyük caddenin ibarettir. Caddelerin üçü de enli ve kalın mermer taşlarla kaplanmıştır. Taşların altından geçen kanalizasyonu ve seramik su borularını tamir etme ve taşları kaldırma işini kolaylaştırmak için belirli yerlerdeki taşlarda el tutma yeri bırakılmıştır. Ana caddenin sağ tarafında idari binalar, belediye idaresi, 4.500 kişi alan toplan-

salonu, şehrin aşağı bölümünde ise 24 bin kişilik tiyatro yer alıyor (açık havada). Bu kadim şehirde en çok alaka çeken bina yüksek mermer sütunları, azametli anfiteatru ile göz okşayan kocaman kütüphane binasıdır.

Türklerin Anadolu'ya son gelişinden sonraki devirlerin medeniyetini, yani halis Türk medeniyetini aksettiren müzeler de dünyanın en zengin müzeleri ile yarışabilir. Bu bakımdan *Anadolu Medeniyetleri Müzesi* dikkate layıktır. Bu müzede hem Yunan, hem de Türk medeniyetinin örnekleri korunuyor.

Topkapı sarayında kadim porselen kaplar sergisi hem eskiliği ve hem de bu eskiliğe rağmen rengini ve güzelliğini koruması bakımından dünyada en zengin sergidir. 13-14. asır Çin ve Japon ustalarının ürettiği mavi porselenler sanki bugünkü gibi dükkândan alınmıştır.

Dünyanın en büyük elmaslarından biri (8 gram ağırlığında, 86 kırat) bu saraydadır [Kaşıkçı elması]. Elmas kaşılı altın şamdanlar, sultanların üstü pırlantalı altın tahtları, billur [kristal] avizeler, sultan hanımlarının altın suyuna batırılmış karyolaları sarayın kıymetli eserlerindendir.

Yavuz Sultan Selim, halifeyi¹ mağlup ettikten sonra Hazreti Muhammed Peygamberin elbise sandığını, ok ve yayını, kılıcını, Hazreti Ali'nin, Hazreti Osman'ın, Hazreti Ömer'in ve Hazreti Ebubekir'in kılıçlarını, Hazreti Osman şehit edildiği zaman okuduğu deri Kur'an'ı emanet olarak İstanbul'a getirmiş, bu mukaddes eşyalar Topkapı sarayında hususi bir odaya konmuştur. Kiraatı seven Fatih Sultan Mehmet, sarayda zengin bir kütüphane yaptırmıştır. Saraydaki ilginç malzemeler içerisinde muhtelif devirlerde ve muhtelif ülkelerde imal edilen saat ve silah koleksiyonları da dikkate değerdir.

1839-53 yıllarında Sultan Abdülmecid'in Avrupa ülubunda yaptırdığı Dolmabahçe sarayı da bir müzedir.

¹ Yavuz, Memlûk devletini ortadan kaldırınca halifeliği Abbasi halifesi 3. Mutevekkil'den teslim almıştır (AN).

Bu sarayın yapılışında simetri esas alınmıştır. Sarayın içindeki basamaklardan odaların ve salonların dizilişine kadar, salonlardaki altın şamdanlardan güldanlara kadar hepsinde simetri gözetilmiştir. Saray iki bölümden, 26 salondan ve 360 odadan ibarettir. Birinci bölüm resmi ve idari daire, ikinci bölüm ise şahsi dairedir. Sarayın ziynet eşyalarına 14,5 ton altın sarfedilmiştir. Sultan Abdülmecid ince zevkli bir adammış. Avrupa'dan ressamı davet etmiş, saray için resimler yaptırmıştır. Büyük Rus ressamı Ayvazovski, uzun yıllar bu sarayda yaşamış, sultanın talimatı ile güzel tablolar yapmıştır. Ayvazovski'nin bir çok tablolarının orijinali şimdi de bu saraydadır. Sultan Abdülmecid'in kendisi de ressamdır. Onun yaptığı resimler içerisinde siyah fonda beyaz at, folklordan gelen arzu-murat manasını taşıyor.

Sultanın bu sarayda verdiği fermanlar, hükümler unutulmuş, ondan bir at tablosu kalmıştır. Anlaşılan insan yüreğinden habersiz verilen soğuk fermanların ömrü, yüreğin odu ile çizilen bir atın ömründen az oluyormuş! Vaktiyle bu sarayda yaşayan ressamı sultanın karşısında baş eğiyor, geçimlerini sağlayan sultana kendilerini borçlu hissediyorlardı. Şimdi sultan hatırlandığı için resamlara borçludur. Padişah sanatkarlar gölgesinde, hatıralarda padişahlık ediyor...

Atatürk ömrünün son yıllarını bu sarayda geçirmiştir. Öldüğü anda saat durdurulmuştur. 1938 yılı, 10 kasım, saat 9'u 5 geçe.

Müzelede ve saraylarda gördüğümüz bütün bu zenginlikler, altın işlemeler, elmas mücevherler, Türkiye'nin geçmişine aittir. Peki bugün? Vaktiyle Osmanlı imparatorluğunu kuran, Avrupa'ya meydan okuyan bu ülke şimdi ne vaziyettedir? Okuyucunun bu haklı sualine Günaydın gazetesinin 21 haziran 1977 tarihli nüshasında çizilen bir karikatür ile cevap vermek istiyorum: Karikatürde bir başbakanlık koltuğu çizilmiş. Ülkenin en büyük iki partisinin lideri koltuğun bir koluğunu tutmuş, başbakanlık

koltuğunu yekdiğerine vermek istemiyor. Liderin biri öbürüne şöyle diyor: "Bu benim hakkım. Bırak!" Öbürü de "Hayır! Sen bırak. Benim hakkım..." diye karşısındakinin üstüne hücum ediyor. Kenarda duran Türk işçisi de onların üstüne hücum edip, "Haydi artık şu koltuk kavgasını bırakın da, benim derdime bir çare bulun" diyor. Karikatürün altında şu sözler yazılmıştır: "Hocam liderlerimizin derdini anladık ama, vatandaşın derdi nedir?" Cevap: "Ne olacak evlat, partilerimiz o kadar koltuk kavgasına düştüler ki, sonunda bütün işlerimiz koltuk değneği ile yürür oldu."

Bütün bunların neticesinde işsizlik bu ülkenin niteliğine, hususiyetine dönüşmüştür. Bir milyondan fazla Türk işçisinin harici ülkelerde çalışması, işçi kuvvetinin bir parça ekmek için ülkesinden ayrı düşmesini kim düşünelidir? Başbakanlık makamını herkes kendisinin meşru hakkı sayıyor. Peki emekçinin kanuni hakkı nedir? Onu kim düşünecek ve ne zaman düşünecek?

1972'de Federal Almanya'da bulunduğum zaman bir parça ekmek için Vatanından ayrı düşüp bu ülkede çalışan Türk işçilerinin acınacak hayatını müşahade etmiştim. O zaman Batı Berlin'de yazdığım *Çörek Saadet* şiirinde bu meseleye dokunmuştum:

Anadolu kendlisi* gezdi bütün ölkeni
Heyir* ahtardı,*

Gördü

Kismetine şer düşüp
Vetenin övladları özge* kapılarında
Nece derbeder düşüp.

...Gurbetde ellerine
Eğer çörek* geldise

Saadeti gelmedi.

Anadolu kendlisi birce şeyi bilmedi
Her halkın,

Her milletin
Veteninden uzakda tapılan* "saadet"in
Adı saadet olur,

Özü felaket olur.

Gelirle giderin eşitsizliği neticesinde ülkede sık sık tatiller [grevler] meydana geliyor. İşçiler aylıklarının artırılması uğrunda mücadele aparıyor. Bu meseleyle alakadar olarak bize çok ilginç ve fıkravari bir olay naklettiller. Ülkenin büyük şehirlerinden birinde çöpçüler grev ilan ediyor. Şehrin belediye reisi çöpçülerin taleplerini öğrenmek için onların yanına geliyor. Şehrin bütün çöpçülerinin sokakta oturup tavlâ oynadıklarını görüyor. Belediye reisi oynamakta olan sendika başkanına şakayla şöyle bir teklif yapıyor:

"-Gel seninle tavlâ oynayalım. Eğer ben yenersem grevi durdur. Sen yenersen çocuklarının her birine bir çift ayakkabı alayım."

Sendika başkanı kabul ediyor. Oyun başlıyor. Birden belediye reisi başkana soruyor:

"-Kaç çocuğun var?"

"-Dokuz!"

Bunu işiten reis tavlayı kapatıp diyor ki:

"-Benim dokuz çift ayakkabı almaya imkânım yoktur. Grevi devam ettir."

Türk aydınlarının vaziyeti de tahminen aynı haldedir. Ankara, İzmir ve İstanbul şehirlerinde görüştüğüm yazarlar, gazeteciler ülkenin şimdiki vaziyetini beğenmiyor ve bu vaziyetten kurtulmak için yollar arıyor. Biz Türkiye'de seçimlerin, partiler arasındaki mücadelelerin en hararetlî zamanına tesadüf etmiştik. Ülkede alelade restoran garsonundan aydına, ameleden köylüye kadar bütün halk seçimin neticesini izliyor ve yeni seçilecek hükümet başkanından derterine çare bekliyor. Ülkede halk siyasi hadiselerin dışında değil, dünyanın irili ufaklı bütün hadiselerinin içinde kaynaşıp duruyor. Herkesin kulağı kırışte, gözü gazetelerdedir. Herkes vaziyetten kurtuluş yolu arıyor. Lakaytlıktan, vurdumduymazlıktan uzaktırlar. Sovyet Azerbaycanından temsilciler geldiğini

gazetelerden öğrenen kişiler, bizimle memnuniyetle görüşmek, ülkemiz hakkında doğru malumat almak istiyorlardı. İstanbul'da Kapalıçarşı denilen meşhur pazarda Azerbaycan'dan geldiğimizi anlayanca bizi sorgu suale tutuyor, her şeyi tafsilatı ile öğrenmeden el çekmiyorlardı. Bununla alakalı olarak Ankara'nın kenarında, tepelerin üstünde kurulan gecekonduarda halkla görüşmemiz çok enteresan oldu.

Gecekondu nedir?

Evsiz eşiksiz işçilerin İstanbul'un ve Ankara'nın kenarında, hükümetten izinsiz kendileri için yaptıkları evlere gecekondu deniliyor. Elbette bu evlerde alelade yaşayış şartları mevcut değildir. Bu evler o kadar çoktur ki hükümet bunlara dokunamıyor. Önceleri hükümet bir kaç defa pilansız ve nizamsız yapılan bu evleri polislin yardımıyla yıkmak istemiş, bu teşebbüs halkın polisle karşı karşıya gelmesiyle neticelendiğinden yıkımdan vazgeçilmiştir. Bu yüzden son zamanlarda Ankara belediyesi bu evlerin etrafında asfalt yollar yapmaya, elektrik hattı, kanalizasyon şebekesi çekmeye mecbur olmuştur. Ankara'ya gelişimizin ertesi günü şehir belediye başkanı Vedat Dalokay, bizi gecekondu mahallesine götürdü. İstirahat günü olduğundan mahalle halkı evlerinde idi. Onlar bizi çiçeklerle, samimi alkışlarla karşılayıp kendi elleriyle yaptıkları toplantı salonuna apardılar. Toplantıyı Vedat bey açtı, bizi işçilere takdim etti. İşçiler ülkemiz hakkında bize sorular sordular. Aydın Memmedov, sorulara öz-lü ve delilli isbatlı cevaplar verdi. Suallerden şu ortaya çıktı: Amerika'nın uzun yıllar yaptığı puropaganda neticesinde bu insanların bizim ülkemiz hakkındaki tasavvurları tamamıyla yanlışdır. Basit bir misal vermek istiyorum:

Azerbaycan cumhuriyetinin başka bir ülkeye gönderdiği temsilci heyetinin içinde bir şairin bulunması, yalnız yukarı makamlarda değil, hatta aşağı tabakalarda da şaşkınlık doğuruyordu. Bu yüzden İzmir belediye başkanı İhsan Alyanak, benim hakikaten şair olduğuma şüp-

heyle yanaştı ve makam odasında benden kendi yazdığım şiirlerden okumamı rica etti. Ben evvela Türk şairlerinden bir kaç şiir okudum, sonra kendi şiirlerimden bir kaç tane okudum. En ufak bir şüphe kalmaması diye de bu yıl Ankara'da Türk dilinde neşredilen kitabımı ona gösterdim.

Yeri gelmişken şunu söyleyeyim ki, bu ülkenin üst makamlarında edebiyata, sanata, özellikle şiire, onu yapanlara münasebet çok soğuktur. Burada edebiyat ve sanat bizde olduğu gibi devlet işi kabul edilmiyor. Onlarda edebiyat ve sanat halktan, devletten ayrı, kendi başına gidiyor. Bunun neticesinde Türkiye'de sanatla halk arasında büyük uçurum vardır. Burada halk şiiri anlayamadığı gibi, şiir de çoğu hallerde halkın duygu ve düşüncelerinin dışında kalıyor.

Gecekondularda ben eli nasırlı, tahsilsiz işçilere şiir okuduğum zaman ordan burdan bağırıyorlardı:

"-Bu şiirleri anladık. Lakin bizim şairler bilmece ya-zıyor. Biz onları anlayamıyoruz."

Ben "bizim ülkede şairler sık sık köylere gidiyor, halkın karşısında konuşuyor, onlara yeni yazdıkları şiirleri okuyor, halk bizi alkışlarla, çiçeklerle karşılıyor" deyince, işçilerden biri çok haklı olarak şöyle dedi:

"-Biz anlamadığımızın nesini alkışlayalım?"

Hakikaten de çağdaş Türk şiiri esasen bilmece şiiridir. Bu şiirin halkla hiç bir alakası yoktur.

Ben genel olarak Türk edebiyatını az çok tanırım. Türk milletinin Abdülhak Hamid, Tevfik Fikret, Mehmet Akif, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, Yahya Kemal gibi kudretli şairleri, her zaman vatan ve halk duyguları ile yaşamış, eserlerinde milletin istek ve arzularını aksettirmişlerdir.

Ölürsem görmeden milletde ümmid ettiğim feyzi
Yazılsın seng-i kabrime Vatan mahzûn, ben mahzûn

diyen Namık Kemal, halkı için güzel günler arzusuyla çırpınıyordu.

Yahut Yahya Kemal:

Ölmek değildir ömrümüzün en fecî işi,
Müşkül budur ki ölmeden evvel ölüş kişi

beytiyle hayatın manasını ölmeden evvel ölmekte, yani millet için mücadelede görüyordu.

Yahut Mehmet Akif'in meşhur *Çanakkale Şehidlerine* şiirinde Vatan toprağının kurtarılması uğrunda canını kurban eden askerin hakiki işini:

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni târihe" desem sığmazsın

diye terennüm etmesi ne kadar ictimai ve ne kadar şairanedir. Vatan uğrunda ölen asker o kadar büyüktür, onun emeli o kadar şanlıdır ki, onu tarihe gömsek oraya da sığmaz!

Türk şiirinin millet hayatı ve milletin maneviyatı ile birlikte nefes alan bu ictimailik ananesi, bugün yerini dumanlı keder ve gam motiflerine, anlaşılmaz sembolere bırakmıştır.

Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim ki, bu bakımdan çağdaş Türk nesri ve dıraması çok ileridir. Çağdaş Türk nesrinin ve dıramasının Aziz Nesin, Oktay Akbal, Kemal Tahir, Orhan Hançerlioğlu, Yaşar Kemal, Mustafa Necati Sepetçioğlu, Behçet Necatigil, Sevinç Çorum, Kemal Bayram, Sabahattin Kudret Aksal, Nazım Kurşunlu gibi kudretli temsilcileri vardır.

Oktay Akbal 1967 yılında ülkemizde bulunmuş ve bu münasebetle *Orta Asya'dan Baltık Kıyısına* isimli entere-san bir yazı yazmıştır. Bu yazıda Ekim sosyalist devriminden sonra milli cumhuriyetlerin kazandığı büyük başarı-lardan söz açılıyor. Yeri gelmişken Oktay Akbal'ın *Yaşasın Edebiyat* kitabından bir misal vermek istiyorum. Bu kitapta *Nobel Kazanmak* başlıklı bir makalede ABD'nin sabık dışişleri bakanı Kissinger'in Nobel barış mükâfatı almasından bahsediliyor. Akbal şöyle yazıyor:

"... Vietnam'ı kana bulamış bir devletin dışişleri bakanı nasıl 'baş' ödülü alır?"¹

Güzel ve mantıklı bir sualdir.

Nesri bu yolda giden bir halkın şiirinden de aynı açıklığı ve aynı kudreti beklemek hakkımız var. Lakin...
Görkemli Türk nasiri Aziz Nesin'in dediği gibi:

"Bizde şiir dediğin şey çok karmakansıktır. Onu anlamak çok güçtür. Yeni şiirler bilmece gibi olduğundan onu ne yazan anlıyor, ne de okuyan!"

Yazar tamamiyle haklıdır. Muhakkak ki bu şiirin şairleri kendileri de ne dediklerini anlamıyorlar.

Mübalağasız demek mümkün ki, muasır Türk şiirinin yüzde doksanı baştan ayağa bilmedir. İşte bu yüzden ki 40 milyondan fazla bir nüfus için yayınlanan şiir kitaplarının tirajı 1.000-2.000'den ziyade olmuyor.

Türkiye'de gördüğümüz yazar ve gazetecilerle bu hususta münakaşa ettik. Lakin nedense onlar sanatta açıklığı kabul etmek istemiyorlar. Bilhassa şiir için du-manlı olmayı, belirsizliği ve çok manalılığı (belki de manasızlığı) gerekli sayıyorlar. Onların fikrinde çağdaş, modern şiir öyle olmalıdır ki, onu her okuyucu istediği şekilde yorumlayabilsin. Enteresan olan şurasıdır ki, ilerici (!) yazarların bir kısmı da bu fikri müdafaa ediyor. Bu fikirde olan ilerici (!) yazarlardan Oktay Akbal'la bu mesele hakkında ikinci defa ciddi bir münakaşamız oldu.

Oktay Akbal'la ilk defa 1968 yılında Taşkent'te yapılan Asya-Afrika Yazarları Kongresinde tanışmıştım. O zaman kongreye şair Rıfat Ilgaz'la gelmişti. Biz Azerbaycan yazarları Mirza İbrahimov, Mirvarid Dilbazi, Balas Azeroglu² ile birlikte onlarla görüşüp çağdaş edebiyat problemleri hakkında hayli sohbet etmiştik.

¹ Oktay Akbal, *Yaşasın Edebiyat*, Sander y., İstanbul, 1977, 75. s.

² Mirza İbrahimov, 1911 Serab (Güney Azerbaycan) doğumlu yazar ve devlet adamı. 1993'te öldü.

Mirvarid Dilbazi, 1912 Kazak doğumlu kadın şair.

Balas Azeroglu, 1921 Bakü doğumlu şair (AN).

Orta Asya'dan Baltık Kıyısına adındaki büyük hacimli makalesinde Akbal, Taşkent'teki münakaşalarımızı yazmış ve özellikle benim "şiir, sanat anlaşılır olmalı, ananevi şiir şekillerinde de asrın fikirlerini söylemek mümkündür" fikrime karşı çıkmıştır. O şöyle yazıyor:

"Vahapzade şiirde geleneksel biçimlerden ayrılmayı sevmiyor. Ona göre heceyle, aruzla yazmalı hâlâ. 'Yeni anlamlar eski biçimlerle verilemez' deyince de, 'verilir, veriyoruz biz' diyor. Nasıl veriyorlar acaba? Türk şiirinde modern akımların, anlamsız bir edebiyatın, soyuta kaçışın tehlikeli bir yol olduğunu söylüyor. Hele Hamid gibi büyük bir şairi niye küçümsemediğini anlayamıyor."¹

Akbal ile Taşkent'te başlayan tartışmamız İstanbul'da da devam etti. Ben ona şöyle bir soru sordum:

"Biz kim için, ne için yazıyoruz?" Cevap açıktır:

"-Halk için!"

Madem ki halk için yazıyoruz, o zaman fikrimizi, demek istediğimiz şeyi kasten dolaylı okuyucuyu içinden çıkılmaz vaziyette bırakmak niçindir?

Bakü'ye döndükten sonra Oktay Akbal'ın İstanbul'da bana hediye ettiği *Yaşasın Edebiyat* adındaki kitabını okudum. Bu kitapta *Ey Kesik Baş* isminde bir makale var. Bu makalede müellif çağdaş bir Türk şairinin *Kıt-zaime* isimli şiirini profesör Mehmet Kaplan'ın doğru tahlil edemediğinden bahsediyor. Şiir şöyledir:

Telefonlar çalacak,
Sokak başlarında ölüme koşut
I love you ey Nagant²
Bu bir sevinin durdurulmasıdır
Az, biraz ve karanlıkta...

Mehmet Kaplan bu şiiri şöyle yorumlamıştır:

¹ Oktay Akbal, *Hiroşimalar Olmasın*, Çağdaş y., İstanbul 1976, 85. s.

² Vahapzade herhalde İngilizce olduğu için bu mısrayı alıntılanamıştır (AN).

"Bir anarşistin bir yerde bir hadise çıkardığı veya görüldüğü zabıtaca haber alınmıştır. Telefonlar çalar. 'Bu bir korkunun dağıtılmasıdır.' Anarşist 'Ağır adlı bir lunaparkta' belki Kızılay'da (?) görülmüştür. Polis onu ele girmeye çalışır. Şair bu anı alayıcı,

Ey Kesikbaş çıkar hançerini

mısrası ile anlatır. Anarşist vurulmuştur. Şaire göre bu 'bir kuzunun damıtılmasıdır.'

İkinci parçada şehri saran dehşet havası:

Telefonlar çalacak
Sokak başlarında ölüme koşut

mısrası ile anlatılmıştır.

I love you ey Nagant

mısranda alaylı bir tonla polisin arkasında Amerika'nın bulunduğu fikri telkin edilmeye çalışılmıştır.

Şaire göre bu 'bir sevinin durdurulmasıdır.' Zira vurulan anarşist masum bir kuzudur.¹

Akbal, Kaplan'ın bu yorumunu kabul etmeyerek şöyle yazıyor:

"Nerde anarşist, nerde Amerika, nerde polis, nerde bütün bunlar? Başka biri çıkar da bu aşk yüzünden işlenmiş bir cinayeti anlatıyor, ihanet etmiş sevgilisini yerlere sermiş bir genç adam tabancasına duyduğu sevgiyi bildiriyor derse! Buna benzer başka öyküler de yakıştıranlar çıkabilir. Bu gazete haberi değil ki tek çizgili olsun. Adı üstünde şiir, eski bir söz vardır, daha çok şairlere karşı kullanılır, anlam şairin karnında diyen Prof. Kaplan girmiş şairin karnının içine."²

Oktay Akbal doğru diyor. Şiirden örnek verdiğimiz parçada ne anarşist var, ne de polis. Peki şiiri tahlil eden profesör bunları nereden çıkarmıştır? Ancak burada zavallı profesörün ne günahı var? Şairler demek istedikleri fikrin manasını karnılarında gizlerken, profesör o ma-

nayı şairin karnından nasıl çıkarabilir? Arzusunu karnında gizleyen şairi suçlamak yerine, Oktay Akbal'ın bu manasız bilmeceyi çözmeye çalışan alimi suçlaması şaşkınlık doğuruyor.

Yaşasın Edebiyat kitabında yer alan başka bir makalesinde (*Şiirden, Şairden*) Oktay Akbal, Salah Bırsel'i "aydınlıktan, açıklıktan, yalınlıktan (...) uzak bir sanatçı" olarak niteliyor ve bu ciheti onun için marifet sayıyor.

Ben sanat için açıklığın, aydınlığın eksiklik olarak görüldüğünü ilk defa işitiyorum. Açıklık ve sadelik başka şeydir, basitlik başka şey. Eğer Akbal şair için basitliği kusur olarak görseydi, haklıydı. Lakin açıklık ve aydınlık şair için eksiklik değil, meziyet sayılmalıdır. Bu cihet bütün halkların kılasik edebiyatında üstünlük sayılıyor. Türklerin bütün üstat şairleri Abdülhak Hamid, Tefvik Fikret, Mehmet Akif, Namık Kemal, Orhan Şaik Gök-yay, Behçet Kemal Çağlar, Cahit Sıtkı Tarancı gibi şairler de bu yolda gitmiş, sözlerini açık, aydın söyleyip halkı arklarından aparabilmişlerdir.

Sanatta dumanlılık ve açıklığa hücum, çağdaş purosasyonel Türk musikisinde ve resminde de hakimdir.

Bunun sebebi nedir?

Elbette bu cihet, insanları fikir karışıklığına sevkeden, fikri şaşırtan, halka doğru sözü söylemek istemeyen, realizmden kaçan, hakikati perdeleyen Avrupa, Amerika burjuva sanatının hususiyetidir.

Türk sanatçılarınun bir çoğu yenilik perdesi altında Avrupa'nun çoktan köhnemiş, eskimiş sanat yolunu takip ediyor, dedelerimizin yolundan gitmeyi taklit, Avrupa'nın dekadant sanat yolunda gitmeyi ise yenilik sayıyor. Herkesin güzelliği onun "kendi"liğinde olduğu gibi, her ülkenin, her halkın güzelliği de onun kendi sıfatında, özelliğinde, tek kelimeyle onun "kendi"liğindedir.

Bu manada sanatta ve edebiyatta taklit, sanat eserlerini kökten ayırıyor, şahsiyetleştiriyor, tadını tuzunu kaçırıyor, kılışlaştırıyor.

¹ Mehmet Kaplan, Cumhuriyet Devri Türk Şiiri, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı y., İstanbul 1973, 445. s.

² Oktay Akbal, *Yaşasın Edebiyat*, İstanbul 1977, 48. s.

Büyük Cafer Cabbarlı'nın bir sözünü hatırlatmak istiyorum. O, Hüseyin Cavid'in¹ *İblis*'i ile Üzeyir beyin *Arşın Mal Alan*'ını mukayese ediyor, milliliğine ve niteliğine göre ikinciyi üstünlük veriyor. İlave ediyor ki *Arşın Mal Alan* dünyanın hangi ülkesinde oynansa herkes, "bakın bu beyler Azerbaycan beyleridir, bu hala [teyze] de Azerbaycan halasıdır [teyzesidir]" der. Bedii eserin halkılığı, vasfı onun canıdır, nefesidir, kalbidir. Bunlardan mahrum olan, herhangi bir halkın edebiyatını taklitten doğan eserlerden toprak kokusu, halk nefesi gelmez. Böyle eserler şablondan başka bir şey değildir.

Taklit Türklerin düşünce tarzına ve günlük hayatına da geçmiştir. Koka koladan viskiye kadar, insanı düşünluge aparan seks musikisinden gece kulüplerine kadar hepsi taklittir, yamsılamadır.

Gece kulüplerindeki çirkinlik, açık saçıklık ve bana göre edepsizlik, insanda ancak ikrah hissi uyandırıyor. Gece saat birden sonra ülkenin büyük şehirlerinde ikinci hayat başlıyor. Yarı karanlık salonda oturan erkekler çerez yiyerek, rakı içerek, seks musikisi dinleyerek sahnede anadan üryan sitriptiz yapan kıza bakıyor, bedenini teşhir ederek kendisine müşteri arayan bu bedbaht insanın beden güzelliğinden güya "haz" alıyorlar. Türkiye'nin ilericisi (!) yazarı Aziz Nesin, *Deliler Boşandı* başlıklı hikâyesinde bu meseleyi ciddi yergi ateşine tutarak şöyle yazıyor:

"Delilerden biri bir gece kulübüne gitti. Kulüpte bir artist kadın, müzikle dans ederek soyunuyordu. Deli seyircileri:

'Ne seyredeyorsunuz?' diye sordu.

'Çıplak kadın vücudu!'

'Buraya bunun için mi geldiniz?'

'Evet!'

¹ Cafer Cabbarlı (1899-1934). Şair, nasir ve dramaturg. Bakü'de doğdu ve orada öldü. Bazı piyesleri Trablusgarb ve Balkan savaşlarıyla ilgilidir.

Hüseyin Cavid (1882-1941). Şair ve dramaturg. Nahçıvan doğumlu olup bir müddet Osmanlı Türkiye'sinde bulunmuştur. Sibirya'da sürgünde ölmüştür (AN).

'Kaç para verdiniz?'

Kimi eli, kimi yüz, kimi de beş yüz lira vermişti.

'Bu kadar parayı şu kadını çıplak görmek için mi verdiniz?'

'Evet!'

'Bu kadının vücudunda başka kadınlarda olmayan bir şey mi var? Yoksa bacaklarının arasından tavşan filan mı çıkacak?'

'Hayır!'

'Peki bu yaptığınız ayıp değil mi?'

Seyircilerden en akıllısı, en bilgili konferansa başladı.

'Aman efendim, ayıp olur mu? Biz kötü niyetle bakmıyoruz ki...

Çıplak vücut estetik heyecan verir, bedii zevk verir.'

Deli:

'Anlıyorum' dedi. 'Haklısınız. Ben yanlışım. Madem ki çıplak kadının vücudu bedii zevk verir, estetik heyecan verir, öyleyse hepinizin karlı kızları gelecek, şu orta yerde müzikle oynaya oynaya soyunacak. Böylece heyecanımızı hep birden arttırmış oluruz.'

Çok güzel kinayedir.

İzmir'den Ankara'ya uçuyoruz. Hostes, "kemerlerinizi bağlayın" diyerek yolcuları uyarıyor. Gariptir, tayyare uçmaya hazırlanırken her ülkenin hostesi bu ifadeyi kendi dilinde söylüyor. Ülkeler, halklar, diller, ictimai bakışlar ne kadar muhtelif olsa da ülkeleri, halkları ve kaderleri birleştiren, birbirine yaklaştıran cihetler de var. Süratle uçan tayyareler asımızın başarılarından. Tayyarede uçan herkes milliyetine, diline ve bakışlarına bağlı olmayarak çoğu zaman aynı heyecanı duyuyor, aynı hisleri yaşıyor. Biz harici memleketin üstünden uçuyoruz. Lakin hostesin "kemerlerinizi bağlayın" ikazı hangi dilde söylenirse söylensin, bütün yolculara aynı derecede açıktır.

İstanbul hakikaten dünyanın en güzel şehirlerinden biri sayılıyor. 4 milyondan fazla nüfusu olan bu şehrin ucu bucağı bilinmiyor. Yedi tepenin üstünde kurulan İstanbul iki kısımdan ibarettir. 1. Üsküdar-Asya. 2. Beyoğlu-Avrupa.

Şehrin Asya kısmı ile İstanbul kısmını bir buçuk kilometre uzunluğundaki kocaman asma köprü birleştirir-

¹ Aziz Nesin, *Deliler Boşandı*, Düşün Y., İstanbul, tarihsiz, 18. s. vd.

yor. Köprü'nün üstünden muhtelif markalı araba seli devamlı akıyor. Türkiye turistik ülke olduğundan, köprüye harcanan para bir kaç ayda ödenmiştir. Boğaziçi'nin her iki yanında yapılmış alımlı binaların ve özellikle minarelerin aksi, suda masalvari bir güzellik meydana getiriyor.

İstanbul'un etrafında bulunan Belgrad ormanları şehrin en gezilecek yerlerinden biridir. Sultan [2.] Murad,¹ Belgrad seferinden galibiyetle döndükten sonra bu tepedeki ormanı diktirmiştir. Orman bir nevi korudur. Burda dünyanın en nadir ağaçları, çiçekleri, kuşları (tavus kuşu, sülün, keklik, yabani hindi), vahşi hayvanlar (yaban domuzu, ceylan, karaca) bulunuyor. Ormanın içinde yerden kaynak sularından suni göller [bendler] ve selaleler yapılmıştır.

Burası tatil günleri İstanbulluların gezinti yeridir.

Büyük Türk şairi Tevfik Fikret'in yaşadığı ev Aşiyân [yuva] adlandırılıyor. İstanbul'a gelip onun evini ziyaret etmesem kendimi suçlu hissederdim. Çünkü bu şair zamanının en büyük, en ileri şairlerinden biri olmuştur. Türk halkını istibdada, zulme karşı baş kaldırtan, şüirlerinde beynelmilelciliği puropaganda eden bir şairdir. Bizim Sabir, Mehmed Hadi² gibi şairlerimiz bir çok eserlerinde onu yad etmiş, onun satırlarından epigraflar almışlardır. Fikret'in *Yükselmeli* şiirine cevap olarak Mehmed Hadi:

Yükselmeli! Fakat ne ile ey büyük edib?
Ey bağını hazân görerek susmuş andelib!

¹ Bazı tarihçiler bu ismi rivayeten Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad seferine ait ederler (AN).

² Mirza Elekber Sabir (1862-1911). Meşhur hiciv şairi. Şamahı'da doğmuş ve orada ölmüştür.

Mehmed Hadi (1879-1920). Azerbaycanlı romantik şair. Şamahı'da doğmuş, Gence'de ölmüştür. 1911-1914 arasında Türkiye'de bulunmuş ve Balkan harbinde Türk ordusunda gönüllü savaşmıştır (AN).

[Yükselmeli, fakat ne ile ey büyük şair? Ey bağını sonbahar görerek susmuş bülbül]

diyerek o zaman bütün şark halklarının tahammül edilmez haline için için ağlamıştır. Fikret her zaman istibaddan azad olan yeni ve müstakil bir Türkiye hayali ile yaşamış, onun uğrunda çarpışmıştır.

Aşiyân, İstanbul'un kenarında, boğazın sağ [Avrupa] sahilinde yüksek bir tepede, manzaralı bir köşede yer alıyor. Şairin evi şimdi müzedir. Bu müzede şairin fotoğrafları, kendi yaptığı resimler, el yazıları, mektupları, giyim eşyaları saklanıyor. Müzenin malzemeleri elbette Fikret gibi bir şaire layık değil. Türklerin dillerinin saflaşması namına "inkılap" yapmak teşebbüslerinin neticesinde, bugün Fikret de başka kılasikler gibi az anlaşıyor, az okunuyor. Bu ülkede genellikle kılasiklere olan kayıtsızlık, soğukluk ne yazık ki Fikret'e de şamildir. Elbette İstanbul'da bu büyük inkılapçı şairin heykelini görmek isterdik.

Şairin mezarı müzenin bahçesinde büyük bir ağacın altındadır. Fikret ölünce burada defnedilmemiştir. Fikret sanatının tutkunları ev müzesi düzenlendikten sonra mezarını buraya nakletmişlerdir.

Kabir taşına Fikret'in beş satırdan ibaret olan bir kıtası yazılmıştır:

Sükûn-i hâb: Ezeli ihtiyâc-ı fânîyyet!
Nüvişte cebhe-yi hüznünde bir "Hüv-el-bâki"
Bu ihtiyâc-ı fenânın şu taş nişânesidir;
Şu serviler mütehâşî birer talâkatle
Okur geçenlere âid menâkib-ı ibret.

[Sükûnet ve uyku! Ölümlü olmanın ezeli gereği / Hüzünlü yüzünde her şey ölür ve kalan yalnız Allah'tır (Baki olan O'dur) yazılı / Şu taş bu yok olma, ölme gereğinin bir nişanesidir / Şu serviler çekingen ve düzgün bir tarzda / Gelip geçenlere ait ibretli menâkibler, hikâyeler okur].¹

¹ Bu mısralar Fikret'in 1899'da yazdığı *Şehidlikde* şiirinin bir bölümüdür. Şiir, *Rûbab-ı Şikeste*'dedir (AN).

Bulunduğumuz üç şehrin belediye başkanları şerefimize verdikleri resmi ziyafetlerde şehirlerimiz arasındaki kardeşlikten ve gelecekte bu alakaların gelişmesinden, tecrübe değişiminden bahsettiler. Mesela İstanbul belediyesinin gelecekte İstanbul'da metro yapma fikrinde olduğu ve bu işte Bakü'nün tecrübesinden istifade edebileceklerinden söz açtılar. Ankara belediye başkanı Vedat Dalokay beyin ziyafetteki bir nutkunu hiç unutmuyacağım. O, şöyle dedi:

"Coğrafya bizi, iki ülkeyi komşu yapmıştır. Biz ülkelerimizi çiçeklendirmek için birbirimize arka ve yardımcı olmalıyız. Bu, her iki ülkenin de hayrındır. Bizim bundan başka yolumuz yoktur. Zira denizimiz bir, dağlarımız birdir; topraklarımız da birbirine yaslanıyor. Bizden akan nehir sizde denize dökülüyor, sizden esen rüzgâr bizde duruyor. Dağlarımız birbirine arka olduğu gibi, biz de birbirimize arka olmalıyız."

Türkiye'nin esas ahalisi, zahmetkeş halk da bu fikir dedir.

İzmir belediye başkanı İhsan Alyanak beyin parkta, açık havada verdiği ziyafette benden bir şiir okumamı rica ettiler. Ben *Teklik* [yalnızlık] şiirimi okudum, Vedat Dalokay'a atıfta bulunarak *"tek elden ses çıkmaz, komşular her zaman birbirlerine arka olmalıdırlar"* diye ilave ettim. Tam bu anda elinde kitap tutan bir civan kendisini meclisin ortasına atıp:

"Ben de şiir okumak istiyorum" diyerek yüksek sesle bağırırdı.

İhsan beyin işaretiyle polis derhal onu meclisten uzaklaştırdı. Bir süre sonra polis elinde bir kitapla İhsan beye yaklaştı. Bu, Nebi Hezri'nin Türkiye'de neşredilmiş kitabıydı. Genç, bu kitaptan şiir okumak istiyormuş.

Meğer Azerbaycan'dan gelen konuklara bu parkta ziyafet verildiğini duyan halk, uzaktan bizi seyrediyormuş. Bu bize, bizim ülkemize ve edebiyatımıza Türk halkının büyük sevgisinin bir tezahürü idi. Yeri gelmişken şunu da diyeyim ki, son dört beş yıldan beri Ahmet Kabaklı beyin redaktörlüğü altında İstanbul'da neşredilen

Türk Edebiyatı mecmuası Azerbaycan edebiyatına sık sık yer veriyor. Bu mecmuada Samed Vurgun'un, Süleyman Rüstem'in, Mirvarid Dilbazi'nin, Hüseyin Hüseyinzade [Hüseyin Arif]'nin, Nebi Hezri'nin¹ ve benim bir dizi şiir ve makalelerimiz neşredilmiştir. Bu münasebetle derginin redaktörüne ve emektaşlarına kalem arkadaşlarım ve kendi adıma teşekkürlerimi bildiriyorum.

Sovyetler Birliği'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları olan V.İ. Lenin ve Atatürk, bu dostluğun ve kardeşliğin temelini atmıştır. Bugünkü Sovyet ve Türk halkları da bu temel üzerinde adımlamalıdır. Bu cihetten Türk milletinin en büyük rehberi Atatürk'e olan sonsuz sevgileri bizi sevindirdi. Gelişimimizin ertesi günü Atatürk'ün Anıtkabri'ne çelenk koymaya gittik. Türk mimarları tarafından yapılan bu büyük Anıtkabir'in her adımı, Anıtkabir'e giden geniş mermer yoldan kenarlarındaki arslan heykellerine kadar, geniş meydana ağlayan üç erkek ve üç kadın heykelinden mozaikle nöbet tutan askerlere kadar her şey, Türk milletinin atasına olan derin ve sonsuz sevgisini aksettiriyor. Mozaiklerin arkasında iki kabir daha var. Bunlardan biri Mustafa Kemal'in silahtası İsmet İnönü'nün, diğeri ise 1960 yılındaki çevrilişin [darbenin] teşkilatçısı general Gürsel'in kabridir. Demek Atatürk'ün Anıtkabri gitgide Türkiye devlet adamlarının panteonuna dönüşüyor.²

Vaktiyle Türkiye'de sefir olan İbrahim Ebilov'a,

¹ Samed Vurgun (1906-1956). Şair. Kazak'ta doğmuş, Bakü'de ölmüştür.

Süleyman Rüstem, 1906 Bakü doğumlu şair. 1989'da öldü.

Mirvarid Dilbazi, 1912 Kazak doğumlu kadın şair.

Hüseyin Hüseyinzade, 1924 Ağstafa doğumlu şair. 1992'de öldü.

Nebi Hezri, 1924 Hırdalan (Bakü) doğumlu şair. Türkiye'de de tanınır (AN).

² Orgeneral Cemal Gürsel'in kabri daha sonra Devlet Mezarlığına nakledilmiştir. Panteon, Eski Roma'da ve Fransa'da büyük adamların gömülükleri yerdir. Azerbaycan'daki karşılığı Fahri Hiyaban'dır (AN).

Atatürk kendi el yazılı fotoğrafını hediye etmiştir.¹ Biz Anıtkabr'ın içinde düzenlenen Atatürk müzesine bu fotoğrafın suretini hediye ettik. Bu, müze memurlarının çok hoşuna gitti. Atatürk'ün şahsi ev eşyalarından olan giyim kuşamı, yazı levazımatı, silahları, harici ülkelerin liderleriyle çektiği fotoğraflar ve ona gönderilen hediyelerden teşkil edilen müze çok zengindir.

Müze de Atatürk'ün Sovyetler Birliği ile dostluk alakalarını aksettiren malzemeler (hediyeler ve fotoğraflar) dikkati daha çok celbediyor.

Ankara'nın Gençlik parkında verilen konserde halkın bize olan büyük rağbetini daha iyi hissettik. İki bin kişi alan yazlık konser salonu ağzına kadar doluydu. Biz salona dahil olunca Türk halkının sevimli mugannisi Neşe Karaböcek şarkı okuyordu. O, gelişimizi gördüğü gibi bizi seyircilere takdim etti. Bu, gürültülü alkışlara sebep oldu. Yer yer "yaşasın, Azerbaycan'a selam!" sedaları yükseldi.

Şunu da söyleyeyim ki, Türklerin konser salonları bir nevi restoranı andırıyor. Salonda masalar ve etrafında üç dört sandalye var. Her aile bir masaya oturuyor, çerez yiyerek, meyve suyu yahut da alkollü içki içerek konseri dinliyor.

Muganni sahneden salona doğru uzanan ensiz ve yüksek yoldan salonun sonuna kadar geliyor, şarkının nakaratını seyircilere okutturuyor. Böylece konser bir nevi koroya dönüşüyor. Dinleyiciler şarkının ritmine uygun alkışta bulunuyor, muganni ile beraber okuyor, heyecanlanıyorlar.

Güzel ve gür sesle okuyan Neşe Karaböcek şarkının içinde sanki eriyor, bütün kalbi ve varlığı ile kendisini şarkıya teslim ediyor:

Benim talihim çok acı,
Dertli dertli çal kemancı.

Yahut:

Söyle söyle fani dünya
Gam yükü müsün?

Sonra tiyatro aktörü Ali Poyrazoğlu çıkıyor. Milli Selamet Partisinin lideri Necmeddin Erbakan'ı taklit ediyor. Onun sesini, yürüyüşünü ve hareketlerini yamsılıyor. Seyirciler kahkaha atıp gülüyorlar. Elbette Erbakan'ı tanımadığımız için bu yamsılama [taklit] bizim ilğimizi çekmiyor. Aktör, Adalet Partisinin lideri ile Cumhuriyet Halk Partisinin lideri arasında olan gelişmeleri alaya alıyor. Halk, partiler arasındaki bu mücadelelerden haberdar olduğu ve bunları saatbesaat izlediği için aktörün her sözü seyircilerin kalbine yol buluyor, katıla katıla gülüyorlar.

Hakikatte siyasi çatışmalar içerisindeki Türk milleti hak yolunu arıyor. Biz onun doğru, düzgün yolu bulacağına eminiz. Zira o uyumuyor, o arıyor. Arayışın insanı daima hakikate ulaştıracağından şüphe etmek hakikat-ten, adaletten şüphe etmek demektir. Biz bu yolda istidatlı ve hünerver, kabiliyetli ve zahmetkeş Türk milletine başarılar diliyoruz.

1978, Sadelikde Büyüklük, 1978, 252-268. s.

¹ İbrahim Ebilov (1882-1923). Azerbaycanlı siyaset adamı ve diplomat. Ordubad'da doğdu. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinin Ankara temsilcisi oldu. İzmir'de öldü, Bakü'ye gömüldü (AN).

Bizim Kimimiz Var?

Son zamanlarda bazı gazetelerde Türkiye ve Türkler hakkında hoş gitmeyecek sözler, yazılar almış başını gidiyor. Bu taşların nereden ve ne maksatla atıldığı malumdur. Lakin bu taşların nereden ve ne maksatla atıldığını bilmeyen, herkesin kapıldığı akıntıya kapılıp konuşanlar olmasaydı, belki de bu meseleye yaklaşımını bilmezdim.

Ben el obada Türkiye Türkleri hakkında her zaman derin sevgi ve minnettarlık sözleri işittim. Dedemin, babamın, amcalarımın dilinden Türk sözü düşmezdi. Dedem o zamanki Ermeni-Müslüman savaşında Esgeran'da bacağından yaralanmıştı. O şöyle dardi: "1918 Mart olaylarında Türkler imdadımıza yetişmeseydi, Ermeniler bizi tamamen katledeceklerdi."

Ben çocukluğumda bütün yaşlılardan bu sözü işittim ve bu söz benim ve benim yaşlılarımın kalbine Anadolu Türküne teveccüh ve muhabbet tohumu ekmışti. Şimdi Türkiye ile aramızdaki serhat rejimi yumuşadıktan ve geliş geliş başladıktan sonra Anadolu Türklerine karşı doğan bu hoş gitmeyecek sözler, sohbetler bende çok büyük üzüntü uyandırıyor.

Orada burada "Türkler filan fabrikayı, filan müesseseyi, filan oteli aldılar," yahut "Türkler servetimizi götü-

riyor" şeklinde sözler işitiyoruz. Bu cahilane sözler in-sanda hayret hissi uyandırıyor. Evvela Türk bizden hiç bir şeyi bedava almıyor, parasıyla alıyor. Aldığı fabrika ve otelleri bizimle ortak işletecek, kazandığını da tam yarı yarıya bölecek. Dünya sıtandartları seviyesinde kuracağı imalathane ve fabrikalarla, tamir edeceği otellerle bizi dünya piyasasına çıkaracak.

Eğer biz gerçekten kendi mülkümüzün ve servetimizin kadrini biliyorduksak, 5-10 yıl evvel yalnız servetimize değil, milli varlığımıza, dinimize, imanımıza, namusumuza, vicdanımıza, tek kelimeyle bütün mukaddesatımıza karşılıksız sahip çıkan Sovyet imparatorluğunun talancılığına, sömürücülüğüne niye karşı çıkmadık da köle oluşumuza şükredip oturduk. Bunları biliyorduk, fakat korkumuzdan susuyorduk. Şimdi kazandığımız azadlıktan istifade edip düşmanımıza yöneltmemiz gereken nefretimizi, gazabımızı bütün dertlerimize ortak olan öz kardaşımızın üstüne yöneltiliyoruz. Ayıp değil mi?

Dün bir yas meclisinde yaşlı bir kişi bana şöyle dedi: "Siz bir milletvekili olarak dilimizin ve alfabemizin değiştirilip Türkleştirilmesine niye itiraz etmediniz?" Sordum: "Siz hangi alfabeden ve dilden bahsediyorsunuz?" Malum oldu ki bu cahil 1938 yılında geçtiğimiz Kiril alfabesini öz alfabemiz, son zamanlarda kullandığımız "çağdaş" gibi öz sözlerimizi de yad sözler sanıyormuş. İlahi, insan özü ile üveyini birbirine nasıl karıştırır?

Şimdi böylelerine soruyorum: "Madem sen kendini bu kadar vatanperver sayıyorsun, peki 5-10 yıl evvel basit bir dilekçeyi başkasının dilinde yazdığında, toplantılarda herkes bülbül gibi Rus dilinde öttüğünde niye bir defa itiraz etmedin, sesini yükseltmedin, "yahu bu zavallı milletin bir dili yok mu?" demedin? Aksine sen o zaman bunu alelade, normal bir hadise olarak görüyordun. Peki şimdi niye bu kendine dönüşü hor görüyorsun? İnsan hayrını şerrini, özünü üveyini, kendisini başkasını tanı-

maz mı, insan cahilliği yüzünden kendisine düşman olur mu?

Şimdi şöyle sözler de işitiyoruz: "Sovyet hükümeti bize yahşıliktan başka ne yapmıştı?" Ey Hüdâ'm, bu kadar büyük unutkanlık olur mu? Şimdi ben böylelerine dönerek şöyle diyorum: "Sovyet imparatorluğu seni kul köle etmişti. Kendi servetinin sahibi değildin. Dinini, imanını, mezhebini, dilini, millî varlığını elinden almıştı. Senin müstakil demokratik devletini yıkıp totaliter bir diktatörlük rejimi kurmuştu. 1930'lu yıllarda kolhozlaştırma harekâtına karşı çıkan Şamahı, Gence, Şeki isyanlarını kan denizinde boğmuştu. 1937 yılında 50 bin kadar ziyalı [aydın]’yı Sibirya buzlaqlarında mahvetmişti. 2. Cihan savaşında yarım milyona yakın gencini Rusya topraklarının müdafaasında helak ettirmişti. Nihayet daha dün, 1990'ın 20 ocagında milletini tankların altında ezmedi mi? 1988 yılından bugüne kadar Ermeni'nin Karabağ iddiasını desteklemedi mi? Ermeni ile birleşip seni kırmadı mı? Bunları ne tez unuttuk?

Şimdi Türkiye Türklerinin bize yardımlarından bahsedelim: Yukarıda dediğim gibi 1918 yılında üç devletin baskınına maruz kalmasına rağmen Azerbaycan'a ordu gönderdi ve bu toprakta yüzlerce şehit verdi. Bu adamlara şunu demek isterdim: "Şirvan tarafına gidecek olsanız, Şamahı ile Mereze arasında, yolun sol tarafındaki Türk zabıt [subay]’inin mezarına bakın. O, buraya Anadolu'dan geldi ve senin toprağının kurtulması için şehit oldu. Hiç olmazsa o mezardan utan! 1920 senesinde Bolşevikler senin cumhuriyetini dağıttığında o hükümetin büyük liderlerine koyunda sığınak verdi. Mehmet Emin Resulzadeler, Mirza Balalar, Alibey Hüseyinzadeler, Ahmet Ağaoğlular indirilen bayrağımızı Ankara'da yükselttiler. Son günlere kadar Azerbaycan Derneğinin sebatı sayesinde muhacerette milli devletimizi yaşattılar. Nihayet 1990 yılında milli cumhuriyetimiz yeniden ihdas edilğinde onu ilk tanıyan Türkiye oldu. Ermenilerin Kara-

bağ iddiası meydana çıktığında bizim haklı sesimizi dünyaya Türkiye ulaştırdı. Ağ Ev [Beyaz Saray]’de bizim için Bush’larla, Clinton’larla göğüs göğüse gelen yine Türkiye’dir. Nihayet 20 ocak hadisesi baş verdiğinde Türkiye’nin bütün camilerinde şehitlerimizin ruhuna hutbe okutup ihsan veren, bütün İslam dünyasını ayağa kaldıran Türkler değil midir? Karşılıksız gönderdikleri tahl ve başka erzak maddeleri, nihayet geçen ay bize verdikleri faizsiz 250 milyon dolar... Geçen yıldan beri 2.000 talebimizi, 300 anasız babasız öğrencimizi karşılıksız, hele üstelik burs vererek kendi mektep ve üniversitelerinde okutmaları... Yahu insan bu kadar hakkı inkâr edip nankör olur mu?

Bu boşboğazlar belki de şunu istiyorlar: Türkler gelip cephede bizim yerimize vuruşsunlar. Hayır beyler, her halk kendi toprağını korumayı becermelidir. Bu gevezeler belki de tembelliğimiz yüzünden tarlalarda çürüyen pamuğumuzu Türklerin toplamasını da bekliyorlardır? Sovyet rejimi devrinde her yıl imparatorluğa 700 bin ton pamuk veren halkımız, geçen yıl kendimiz için 300 bin ton pamuk toplayamadı. Peki bunun günahı kimdedir?

İstanbul’da Kapalıçarşı’da bir Azerbaycan Türkü, Türk tacirinden bir gömleği istediği fiyata alamıyorsa, tacir fiyat için onunla tartışıyorsa, yani bu Türk’ün kötü olduğuna mı delalet ediyor? Gelin pazar piyasası münakaşalarını umumileştirip, büyük bir millete şamil etmeyelim.

Sözümü bu mesele hakkında benimle hemfikir olan kalemdaşıım Nurengiz hanımın sözleriyle bitirmek istiyorum:

"Bugün dünyanın bütün Türk toplulukları içerisinde batının tuzaklarına, düzenlerine kalkan olabilecek yegâne güç varsa o da Türkiye devletidir. Bugün Türkiye sayılan devletler arasında bulunuyor ve bugün bütün zavallı Türklerin ana kapsında ayakları üstünde muhkem duran bu kudretin mevcudiyetiyle iftihar etmeye değer. Yani bu varlık bizim için bir teselli değil midir? Yahu onlardan başka kimimiz var?"

Muğamlar Hakkında Bir Kaç Söz

Daha çocukken muğamatı¹ sevdim. Sevdim demek azdır, muğamat benim için daima bir ihtiyaç, bir talep, bir arzu olmuştur. Lakin o zamanlar bu büyük sanat eserlerinin asıl manasını, kulağıma fısıldadığı düşünceleri idrak edemiyordum. Muğamların sihirli sesleri, renkleri beni o zaman benim için anlaşılmaz olan sihirler dünyasına, efsaneler, masallar dünyasına aparıyordu. Nedense bu sihirli sesler alemin, sesler dizimi ile nenemin anlattığı masallar arasında bir yakınlık, bir uyarlık görüyordum. Bunların her ikisinde de, yani hem masallarda, hem de muğamlarda bir anlaşılmazlık, bir fevkaladelik, bir füsunkârlık, bir ulaşılmazlık vardı ve belki de benim çocuk kalbimi onlara bağlayan bu sihir, bu fevkaladelik olmuştur.

İnsan tabiatı füsunkârlığın, fevkaladelğin meftunu oluyor. Fevkaladelik aleladelige dönüşünce nedense o evvelki güzelliğini korumuyor, gözden düşüyor. Uzağa gitmeyelim. İnsan ayağı aya basmadan önce ay daha füsunkâr, daha güzel ve daha manalı idi. Bundan ötürü de dedelerimiz ay hakkında güzel masallar, efsaneler uydurmuşlardı.

¹ Şifahi ananeye sahip Azerbaycan kılâsik musikişi. Arapça makam kelimesinden gelir (AN).

Yaşım ilerledikçe bende muğamların sırrını, kulağı-mıza fısıldadığı manaları ve istekleri öğrenmek hevesi uyandı. Sevimli bestekârimız Fikret Emirov'un ve Niya-zî'nin¹ *Kürd Ovsarı* ve *Rast* senfonik muğamları, Avrupa senfonik eserlerini anlamada benim için köprü oldu. İlk defa Rimskiy-Korsakov'un İspanya Kapriçyosunu ve Çaykovski'nin İtalyan Kapriçyosunu anladım. Bunlardan sonra Bach'ı, Beethoven'ı, Wagner'ı, Liszt'i, Schmann'ı, Şostakoviç'i dinlemek için bende büyük heves uyandı. Bu işte Romain Rolland'ın² Beethoven hakkında yazdığı bedii eserleri imdadıma yetti. Avrupa senfonik musikisine vurgunluğum beni yeniden daha büyük bir ihtirasla muğamlara döndürdü. O zaman içimde şöyle bir sual doğdu: Muğamlar da bir nevi konulu eserler değil midir? Tek bir bestekârın meydana getirdiği senfonik eserlerde büyük bir fikir ve istek akışı varken, bütün bir halkın meydana getirdiği muğamlarda daha büyük fikir ve istek akışı olmalıydı. Oyleyse niçin bu vakte kadar muğamlar, onlardaki büyük arzular ortaya konulmadı, izah edilmemişti?

Bu sualler beni büyük bestekârimız Üzeyir Hacıbeyov'un *Azerbaycan Halk Musikisinin Esasları* kitabını incelemeye sevketti. Elbette ben musikici değilim. Musiki tahsilim de yoktur. Bununla birlikte Üzeyir beyin dokun-

duğu sorunları belirli ölçüde anladım. Bu işte halk edebiyatı, yani bayatılar [maniler], sayacılar, [çoban türküleri], laylalar [ninniler], nağıl [masal] ve destanlar [halk hikâyeleri] imdadıma yetti. Halkı tanımak için ilk pılanda onun folklorunu bilmek gerektir. Halkın folkloru, halkın düşünce tarzı, psikolojisi, manevi dünyası ve nihayet halkın tarihidir. Folklorun bir kolu söz sanatıysa öbür kolu musikisidir. Daha doğrusu bunlar bir aradadır. *Apardı Seller Sararı* türküsünde sözle musikinin birliği halkın belli bir devirdeki faciasının yanık tarihçesi değil midir?

Gidin deyin han çobana
Gelmesin bu il Muğan'a
Muğan batıp kızıl kana
Apardı seller Sara'nı...

Bu yüzden muğamlara yalnız bedii hislerimizi okşayan, bize zevk veren musiki parçaları olarak değil, aynı zamanda halkımızın geçtiği yolları gösteren tarih olarak, bizi düşündüren, ruhumuzu coşturan, bizi güzel bir dünyaya kanatlandıran derin anlamlı bir kitap olarak bakmalıyız. Lakin muğamları Avrupa senfoni eserlerinden farklı kılan mühim bir ciheti dikkate almak lazımdır. Başka başka sanatçılar tarafından meydana getirilen senfonik eserler somuttur. Büyük ve zengin bir geçmişe malik olan, tarihin yollarında saç ağartan tecrübeli bir halk tarafından meydana getirilen muğamlar ise çok renkli, çok anlamlı ve üstelik de soyuttur.

Senfonik eserler malum olduğu üzere 7 sestene meydana geliyor. Belirli bir hat üzerinde akıyor, notaya alınıyor, belirli bir mecrada çağlıyor. Muğamlar ise bir mecraya sığmayan, dallı budaklı kocaman bir nehre benziyor. Ana nehir malumdur. Ana nehre kavuşan ufak çaylar belirsiz yataklarda akıyor. Bu sebeple de muğamın her ifa edicisi onu kendisine mahsus şekilde bize ulaştırıyor. Burada her icracı evvelce belirlenmiş yoldan değil, kendisinin bildiği yoldan gidiyor. Bu büyük çayırılıkta yeni izler

¹ Fikret Emirov, 1922 Gence doğumlu bestekâr. 1984'te Bakü'de öldü. En önemli eseri 1001 Gece Masallarıdır.

Niyazi Tağızade, 1912 Tiflis doğumlu besteci ve orkestratö şefi. 1984'te Bakü'de öldü. Üzeyir Hacıbeyov'un yeğenidir (AN).

² Nikolay Andreyevič Rimskiy-Korsakov (1844-1908). Rus bestekârı.

Pyotr İliç Çaykovski (1840-1893). Meşhur Rus bestekârı.

Johann Sebastian Bach (1685-1750). Alman bestekârı ve orgçusu.

Ludwig van Beethoven (1770-1827). Meşhur Alman bestekârı.

Wilhelm Wagner (1813-1883). Alman bestekârı.

Ferenc Liszt (1811-1886). Macar bestekârı.

Robert Aleksandr Schmann (1840-1893). Alman bestekârı.

Dmitriy Dmitriyevič Şostakoviç (1906-1975). Rus bestekârı.

Romain Rolland (1866-1944). Fransız yazarı. Beethoven (1903), Mike-lanj ve Tolstoy hakkında kitaplar yazdı (AN).

açıyor, ona kendi duygularını ilave ediyor. Burada icracı icracıdan ziyade üretici sanatkar oluyor. Bu yüzden her icracının çaldığı muğam onun kendisine mahsustur, yenidir.

Bu manada aynı muğamı dinleyen herkes onu bildiği gibi anlıyor. Burada icracının yorumlama imkânı olduğu gibi, dinleyicinin de kendi yorum imkânı vardır. Bundan daha fazlası da var. Her icracı başka vakitlerde, başka ruh halinde aynı muğamı muhtelif tarzda çalıyor. Dinleyen de aynı icrayı, muhtelif vakitlerde muhtelif şekilde anlayabilir.

Muğamlardaki bu genişlik, bu imkânlılık ve bu zenginlik, onların izah edilmesine, açıklanmasına engel teşkil ediyor. Bundan dolayı hiç bir musikiçi, yahut musikiyi derinden anlayan bir dinleyici, filan muğamın somut olarak ne anlattığını, ne dediğini söyleyemez.

Ben muğamların felsefi manasını açmak, onları söz sanatının diline çevirmek istediğim zaman haddinden ziyade zor vaziyette kaldım. Muğam sanatını bilen bir çok musikicilere müracaat ettim. Bu hususta yazılmış kadim ve muasır kitapları okudum. Lakin bunların hiç biri beni doyurmadı. Çünkü ayrı ayrı muğamları herkes bir türlü anlıyor, herkes bir türlü izah ediyordu. Bundan ötürü ben görkemli muasır sanatkarlarımızdan Hacı'nın, Ahsen'in, Kâmil'in ve Habil'in¹ icrasında her muğamın ayrı ayrı bant kayıtlarını topladım ve bunları tekrar tekrar dinledim. Her muğamın bana tesir edişini, bir dinleyici olarak bende uyandırdığı hisleri yazmaya başladım. *Muğam* manzumesi böyle husule geldi.

Benim ayrı ayrı muğamlar hakkında dediklerim kendi şahsi duygularımdır. Başka bir dinleyici, başka bir musikiçi veya başka bir şair, aynı muğam hakkında farklı bir düşünce ileri sürebilir. Benim yazdığım *Muğam* manzumesi bu yolda atılan ilk adımdır. Ben eminim ki gelecekte bu mevzuda daha mükemmel bedii eserler meydana

na getirilecektir ve getirilmelidir de. Çünkü muğamlar öyle büyük ve zengin hazinelerdir ki, bu hazineden bütün asırların bestekârları inciler aldıkları gibi, söz sanatkarları da çok şeyler alabilirler.

Burada ikinci bir ciheti daha kaydetmeliyiz: Muğamlar hakkında yazılmış bütün kitaplarda bu sanat incilerinin bize Arap ve Farslardan geçtiği iddia olunuyor. Ben bu fikrin aleyhindeyim. *Bana göre muğamlar bütün şark halklarının müşterek abidesidir.* Zira her halkın muğamı o halkın kendisine mahsustur. Segâh muğamına gelince, bu tamamıyla bizim öz muğamımızdır. İkinci olarak bazı muğamların adlarının başındaki Bayatı sözü hakkında düşünmek lazımdır. Mesela *Bayat-ı Kürd*, *Bayat-ı İsfahani*, *Bayat-ı Şiraz* vs. gibi...

Bayatı sözü kadim Azerbaycan-Türk kabilelerinden Bayat kabilesinin adıyla ilgilidir. Büyük şairimiz Fuzuli de Bayat kabilesindendir. Bugün dilimizde eski, geçmişten kalan manasında kullanılan bayat sözü de buradan gelmektedir.¹

Eğer *Bayat-ı Kürd*, *Bayat-ı Şiraz* ve *Bayat-ı İsfahani* muğamları sadece Kürtlere ve Farslara aitse, Fars ve Kürt dillerinde bayat sözü var mıdır? Bütün dünya dilleri bayat veya boyat sözünün bizim sözümüz olduğunu kabul etmişlerdir. Bana öyle geliyor ki, muğamların bazıları kaynağını halk havalarından, halk ifadelerinden almıştır. Bu fikrimizi tasdik etmek için halk havalara, aşık havalara göz atalım: *Dilgam*, *Yanık Kerem*, *Kahramani* vs... Bunların hepsi muğamların ikizidir. Daha doğrusu muğamdan ayrılan kollarıdır. Yahut *Uca Dağlar*, *Azerbaycan Maralı*, *Kara Gile* vs... Bu türküler *Şur* kökündendir. Şimdi şöyle bir sual ortaya atılabilir: Muğamlar mı bu türkülerden doğmuştur, yoksa bu türküler mi muğamları doğurmuştur?

¹ Yazarın bu izahı doğrudur. Zira türkî Türk'e mahsus, varsağı Varsak'a mahsus ezgi anlamına geldiği gibi bayatı da Vahabzade'nin dediği gibi Bayat boyuna mahsus ezgi anlamındadır (AN).

¹ Azerbaycan sanatçıları (AN).

Basitten bileşiğe piresibini esas alırsak iddia edebiliriz ki, evvela aşık türküleri, saz havaları, tek kelimeyle halk türküleri meydana gelmiş, bunlar artarak, büyüyecek muğamları oluşturmuştur. Aksini düşünmek mümkün değildir.

Bu düşüncelerin neticesindedir ki ben manzumemde muğamları bayatılarla [manilerle], halk türküleri ile birbirine bağlamayı lüzumlu gördüm. Ben öyle inanıyorum ki, bizim muğamlar halkımızın manevi dünyasından doğan, bizim dağlarımızdan süzülen, bizim kayalarımızdan akan nağme pınarlarımızdır:

Uca* dağlar, şiş* kayalar boyunca,
Zile çeker bayatını çobanlar.
Bu sesdeki melahati* duyunca,
Koyun kuzu ota geler, dil anlar,
Kıçık kıçık arklarım
Bayatılar*, sayaçılar*, laylalar*,
Kayalardan sızılar,
Derelere hay* salar,
Kür'e çatar,
Arazıma can atar,
Bizim muğam deryamızı yaradar.

1976, Sadelikde Büyüklük, Bakü 1978, 187-191. s.

LÜGATÇE

ahıra yetmiş: Sona ermiş
ahtaran tapar: Arayan bulur
ahtarır: Arıyor
al-elvan alovu: Rengarenk alevi
alışdı: Tutuştu
amala: Emellere, ideallere

bala / balam / balama: Yavru, çocuk / yavrum, çocuğum / yavru-ma, çocuğuma

bala ananı ötdü: Yavru anayı geçti
bala anaya çattı: Yavru anaya yetişti

bayatılar: Maniler
beli: Evet
benövşeyi: Menekşeyi

cahil tutan güzgyü: Cahilin tuttu-ğu aynaya
cala: Ekle

çatma: Bitişik
çeper: Çit
çömçeni: Kepçeni
çörek: Ekmek

dayandı / dayanmışam: Durdu / durmuşum

den getirip uçları: Meyve vermiş uçları

doğma: Öz, tabii, yakın
dona: Elbiseye
düşmesin derde merdim: Düşmesin derde yigidim

ehtiyat mektebini: Hayat okulunu
ekil bekil: Tekerleme sözü
ele / eleyse: Öyle / öyleyse
elin: Halkın
esrin: Asrın
etrini: Kokusunu
ezeldir: Eskidir
ezizim, derde merdim: Azizim, derde dayanırım

fikre dalanda: Düşünceye daldığın-da

godu godu: Eskiden sağnak yağış yağdığında çocukların toplanıp kapı kapı dolaşması ve türkü söylemesi

hakla nahak: Yanlışla doğru
hatrine: Hatırına
hay salar: Ses verir
helelik: Şimdilik
hemişe: Her zaman
heyir ahtardı: Hayır aradı
hilas olak: Kurtulalım

indi çalar çalasında: Şimdi hayatın zikzaklı yollarında

kabaklayabilmeyeceksen: Ölüne geçemeyeceksin
kendlisi: Köylüsü
kimi: Gibi
kurtardı: Bitti

layla(y) / laylalar: Ninni / ninniler

mahnılar: Şarkılar, türküler
maşını: Arabayı
mat kaldı: Hayret etti
melahati: Güzelliği
min: Bin
müşkülüme: Meseleme

nağıl / nağıl nur çiler: Masal / ma-
sal ışık saçar
nahak: Boşuna
naşı: Acemi
nekroloğa: Ölüm yazısına

özge / özgesini: Başka / başkasını
özünden: Kendinden, kendiliğinden

piptiyi de şana şana: İbiği de delik
delik, göz göz

savadsızdır: Okur yazar değildir
savayı: Gayrı, başka
say: Sayı
sayaçlar: Çoban türküleri
sorağlı: Esrarlı
söykenmiş: Dayanmış

şam: Mum
şe'rim: Şiirim
şiş kayalar: Sivri kayalar

tapabilmir: Bulamıyor
tapacak(dır) / tapılan: Bulaçak(tır)
/ bulunan
teki: Gibi
tifilken: Çocukken
toyunda süzüm laylay: Düğününde
oynayayım ninni

uca / ucalır: Yüce / yücelir
uca dağlar: Yüce dağlar

uşakken: Çocukken

ünvanlayıp özgeye: Başkasına ait
gösterip
üzüm laylay: Koparayım ninni

vügarlı: Büyük, muhteşem

yada salak: Aklımıza getirelim
yamsılayanda: Taklit ettiğinde
yelleme: Körüklenmiş
yuhu tapasan: Uyku bulasın, uyu-
yasın
yuhularında: Rüyalarında

zile çekip bayatını: Yüksek sesle
söyleyip türküyü
zulmete: Karanlığa

B-11775

ÖMÜRDEN SAYFALAR

BAHTİYAR VAHAPZADE

Azerbaycanlı şair ve yazar Bahtiyar Vahapzade, 16 Ağustos 1925 tarihinde Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan Seki şehrinde dünyaya gelmiştir. Azerbaycanlı sanatçıların Türkiye'de en çok tanınanıdır. Ülkemizde bir çok dergide şiir ve makaleleri ve çeşitli yayınevlerince ondan fazla kitabı yayınlanmıştır.

Elinizdeki bu kitap on bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde Vahapzade'nin "Otobiyografım" ve "Ömürden Sayfalar" isimli iki yazısı bulunmaktadır. Bu yazılarda Vahapzade çocukluğuyla beraber devrinin iktisadî, siyasî ve sosyal panoramasını da vermiştir.

Diğer bölümler şunlardır: Sanat görüşüm, ana, vatan, dil, din, tarih, edebiyat, seyahat ve musiki. Vahapzade'nin ilgi çekici görüş ve düşüncelerini aksettiren bu on bölümde toplam yirmibeş makale mevcuttur. Kanaatimizce Vahapzade'yi çeşitli yönleriyle tanıtan bu kitap, bugüne kadar sanatçının ülkemizde yayınlanan en güzel ve en faydalı eseridir.

Vahapzade'nin müsbet taraflarından biri de dilinin ve üslubunun açık, sade, anlaşılır ve akıcı olmasıdır.

Öyle inanıyoruz ki, Türk okuyucusu bu eseri sevecek ve yazarını daha yakından tanıyacaktır.

ISBN 975-437-330-2

9 799754 373300